

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БІГУН ІГОР ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 94(477.8):[329.733УПА:355.313_ім_Богуна]]"1943/1944"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГОНУ ІМ. І. БОГУНА
ГРУПИ УПА «ТУРІВ» В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ**

07.00.01 — історія України

(03 — гуманітарні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. В. Бігун

Науковий керівник:

Патриляк Іван Казимирович,
доктор історичних наук,
професор

Київ — 2024

АНОТАЦІЯ

Бігун І. В. Організація та бойова діяльність загону ім. І. Богуна групи УПА «Турів» в умовах нацистської окупації. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». — Інститут історії НАН України. Київ, 2024.

У дисертації комплексно досліджено витоки, утворення, організаційну структуру загону ім. І. Богуна групи УПА «Турів» УПА-Північ, його бойові дії проти нацистських окупантів, радянських і польських партизанів на Волині та Холмщині в період нацистської окупації.

Це перше узагальнювальне дослідження з історії даного загону Української повстанської армії. Автор опрацював великий масив джерел, які походять із середовища українського визвольного руху, німецьких окупаційних органів і радянської сторони. Зокрема, залучено 60 архівно-слідчих справ НКВС — МДБ — КДБ УРСР, значна частина з яких вводиться в науковий обіг уперше.

У роботі відтворено загальну картину військового будівництва перших підрозділів УПА у Володимирсько-Горохівській окрузі ОУН в першій половині 1943 р. під керівництвом окружного військового референта М. Горобця-«Славка». Перший повстанський загін О. Брися-«Аркаса» організувався впродовж лютого — березня 1943 р., а наприкінці серпня вже існували загін «Січ» у Свинаринських лісах, курінь «Славка» в Завидівському лісі й окремі загони (сотні) — усього 14 повстанських відділів. Загін ім. І. Богуна виник унаслідок об'єднання цих відділів під єдиним командуванням, яке обійняв М. Горобець-«Славко», виконуючи лінію Головної команди УПА з формування чіткої організаційної структури своєї армії.

Особливу увагу автор приділив встановленню організаційної структури загону ім. І. Богуна та її змін у часі. Штабу загону на початках

підпорядковувалися три піші курені, кінна сотня, іноземні відділи, різноманітні служби (медична, ВПЖ, майстерні й підприємства). До кінця осені 1943 р. куренів залишилося два, школа підстаршин «Світлана» стала самостійним підрозділом. З початком підготовки до переходу фронту в січні 1944 р. відбулася кардинальна реорганізація загону: частину підрозділів було розформовано, вояків демобілізовано в запілля, решту піших відділів — переформовано в три сотні. Так зберігши свою первісну назву, загін ім. І. Богуна з еквівалента полку регулярної армії перетворився на курінь (батальйон), а з 1200 повстанців у ньому залишилося близько 600 на кінець січня 1944 р. Навесні — влітку 1944 р. (до переходу лінії фронту) до загону входило шість піхотних сотень (600–750 солдатів).

Загони — попередники загону ім. І. Богуна вели бойові дії проти німецьких загарбників одразу із зародженням націоналістичного повстанського руху на досліджуваних теренах. Формою антинацистських дій були: напади на окупаційні залоги в районних центрах і в окружному центрі, засідки на автоколони на дорогах, захист сіл від каральних експедицій, звільнення в'язнів, руйнування залізничних колій та економічної інфраструктури ворога, зокрема перешкоджання у зборі врожаю. Найбільш запеклі бої тривали в кінці серпня — на початку вересня 1943 р. під час антиповстанських операцій нацистів, в яких відділи, об'єднані в загін ім. І. Богуна зазнали серйозних втрат, зокрема загинув перший командир загону М. Горобець. Восени — взимку 1943 р. інтенсивність протистояння дещо знизилася й зводилася до сутичок із поліцейськими підрозділами.

У польсько-українському конфлікті відділи загону ім. І. Богуна не брали участі до середини літа 1943 р., а навпаки підтримували нейтральні стосунки з партизанським штабом Армії крайової в с. Домінополі Вербського району. Проте масова служба місцевих поляків у створеній німцями поліції та її участь у нацистських каральних операціях проти українських сіл, підтримка окупаційною владою польських «пляцувок», ескалація взаємних польсько-українських нападів в інших куточках Волині і

спроба аківців з Домінополя захопити штаб загону в с. Вовчаку стали факторами, які похитнули рівновагу польсько-українських стосунків у терені.

У липні, серпні й листопаді 1943 р. сотні УПА та підпілля Володимирсько-Горохівської округи ОУН провели антипольські акції за принципом колективної відповідальності — завдаючи ударів не тільки по польських підпільних осередках, а й по цивільному населенню. У роботі проаналізовано, в яких саме нападах брали участь відділи загону ім. І. Богуна і в багатьох випадках уточнено кількість цивільних жертв. Докладно розглянуто запеклі бої з «пляцувками» Купичева, Білина, Верби, Затурців, Засмиків, загонами АК В. Чермінського-«Ястшомба», С. Кандзелеви-«Кані» й М. Фіялки-«Сокула».

Боротьба з радянськими партизанами в районі дій підрозділів загону ім. І. Богуна не набула такого розмаху, як у північних і східних районах Волинської області чи на Рівненщині. Протягом 1943 р. місцеві партизанські загони були розбиті загонами УПА, а 5-й батальйон Чернігівсько-Волинського з'єднання упівці не пустили на свою територію. Проте напад Сумського партизанського з'єднання 27–30 січня 1944 р. обернувся поразкою для загону ім. І. Богуна й відступом зі своєї бази. Це сталося через неспівмірність сил (1:2 на користь партизанів) та зраду вірменських повстанців, які перейшли до «червоних» і надали чинні паролі й інформацію про підходи до табору УПА.

Автор проаналізував перемовини командира загону П. Антонюка-«Сосенка» з урядовцями окупаційної адміністрації Володимир-Волинського гебіту в грудні 1943 р. і з'ясував, що вони були зініційовані саме німецькою стороною. «Сосенко» вступив у ці контакти, щоб визволити своїх полонених, але перервав їх щойно отримавши заборону СБ ОУН. Переговори не завершилися жодними домовленостями, хоча радянська пропаганда писала навпаки. Тож найімовірнішою версією засудження до смертної кари П. Антонюка-«Сосенка» військово-польовим судом УПА 7 березня 1944 р. автор визначив не сам факт переговорів, а широкий

розголос у радянських пропагандистських матеріалах та на рівні керівництва УРСР.

В останні місяці німецької окупації Волині навесні 1944 р. загін ім. І. Богуна воював з АК, німецькими частинами й радянськими партизанами у прифронтовій смузі. У травні — липні 1944 р. — рейдував Холмщиною, де брав участь у боях ВО «Буг» із польськими партизанами інспекторату АК «Замостя», а також із німецькими військами до переходу лінії німецько-радянського фронту й повернення у Волинську область.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

— комплексно досліджено діяльність загону ім. І. Богуна на всіх етапах його існування із залученням максимальної кількості доступних джерел;

— визначено кількість загонів (сотень) УПА, які утворилися протягом 1943 р. у Володимирсько-Горохівській окрузі, простежено особливості їх формування та командний склад;

— визначено достовірну організаційну структуру загону ім. І. Богуна в динаміці протягом 1943–1944 рр.;

— відтворено хід боїв між радянським Сумським партизанським з'єднанням і загonom ім. І. Богуна в січні 1944 р.;

— з'ясовано справжню причину страти П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща»);

— досліджено діяльність загону ім. І. Богуна на Холмщині навесні — влітку 1944 р.

Суттєво уточнено із залученням нового фактологічного матеріалу:

— Бойові дії підрозділів загону ім. І. Богуна проти нацистських окупантів у 1943–1944 р.

— участь відділів УПА в польсько-українському конфлікті у Володимирсько-Горохівській окрузі влітку 1943 р.

— перебіг протистояння українських повстанців з радянськими партизанами у Володимирсько-Горохівській окрузі в травні — серпні 1943 р.

— перебіг переговорів командування загону ім. І. Богуна з окупаційним керівництвом Володимир-Волинського дебіту в грудні 1943 р.

— Особисті дані багатьох командирів куренів і сотень, членів штабу загону ім. І. Богуна та керівників структур запілля.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наявний у дослідженні фактологічний матеріал, теоретичні висновки й узагальнення можуть бути використані при подальшому вивченні українського визвольного руху за часів нацистської окупації, а саме: виникнення перших відділів УПА, антинімецької та антирадянської боротьби, польсько-українського протистояння на Волині в роки Другої світової війни; при написанні монографій, підручників; у процесі проведення лекцій і семінарських занять у ВНЗ; у краєзнавчій діяльності. Виявлені відомості можна використовувати у військових формуваннях України для збагачення знань військовослужбовців про збройну боротьбу за незалежність України, а також як теоретичне підґрунтя для організації повстансько-партизанського руху.

Ключові слова: Друга світова війна, нацистський тоталітарний режим, радянський тоталітарний режим, український національно-визвольний рух УПА, Армія крайова, Волинь, група «Турів», загін ім. І. Богуна, загін «Січ».

ABSTRACT

Igor Bigun, Organisation And Combat Activity of the I. Bogun Detachment, UPA Group “Turiv”, Under the Nazi Occupation. A Qualifying Research Paper As Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History by speciality 07.00.01 “History of Ukraine”. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2024.

This thesis gives a comprehensive study of the origins, formation, organisational structure of the Ivan Bogun Detachment, Ukrainian Insurgent Army’s (UPA) Group “Turiv”, its warfare against Nazi invaders, Soviet and Polish partisans in Volhynia and Chelm Land (Kholmshchyna) during the Nazi occupation.

This is the first general study of the history of this Ukrainian Insurgent Army troop. The author processed a huge array of sources which represent the Ukrainian Liberation Movement, Nazi occupational agencies, and the Soviet side. In particular, 60 archive investigatory files of the Ukrainian SSR NKVD — MGB — KGB were used, a significant portion of which were introduced for the first time.

In the paper, the general picture of the military development of the first UPA units in OUN Volodymyr and Gorokhiv Underground District under the guidance of the district military executive officer M. Gorobets-“Slavko” was reconstructed. The first insurgent band of O. Brys-“Arkas” was set up during February — March, 1943, and by August 1943, there were: “Sich” Detachment in Svynaryn Forests, “Slavko’s” Battalion in Zavydiv Forest, and other independent companies (detachments) — 14 units in total. The I. Bogun Detachment was created through consolidation of these units under M. Gorobets-“Slavko’s” single command, following the UPA Supreme Command line for creating a unified organisational structure of its army.

The author paid special attention to discovering the organisational structure of the I. Bogun Detachment and its variance with time. Primarily, three infantry battalions, a mounted company, 2–3 foreign national units, various services (medical, provost corps, workshops, and enterprises) were subjected to the detachment staff. By autumn 1943, there were two battalions, and the Symon Petliura Non-Commissioned Officer School (“Svitlana”) became an independent unit. Fundamental reorganisation in the detachment happened in January 1944 with the beginning of preparation for crossing the front line: some units were disbanded and their soldiers — demobilised to UPA home front service, the rest of infantry were re-formed into three companies. Thus, having saved its basic name the I. Bogun Detachment from a regular army regiment equivalent was converted into a battalion, and only about 600 out of 1200 fighters were left by late January 1944. In spring and summer 1944, six infantry companies were included into the detachment.

The units preceding the I. Bogun Detachment started their warfare against German occupiers just simultaneously with the outbreak of nationalist insurgency at the terrain under examination. Anti-Nazi activities were in the form of: assaults on the occupiers’ garrisons in rayon centres and a Gebiet centre; ambushing motor convoys at roads; protecting countryside from punitive expeditions; releasing prisoners; destroying railways and enemy’s economic infrastructure, especially preventing them from gathering harvest. The most persistent battles were fought in late August — early September 1943 in the course of Nazi counter-insurgency, when units included into the I. Bogun Detachment suffered serious losses with the first detachment commander M. Gorobets being killed. In autumn and winter 1943, the intensity of the confrontation weakened to some extent and was limited to clashes with police troops.

The I. Bogun Detachment elements had not taken part in the Polish-Ukrainian conflict until the middle of summer 1943, but sustained neutral relationship with the Home Army (AK) partisan staff in the village of Dominopol, Verba Rayon. But mass service of the local Poles in the German-designed police

and their participation in Nazi punitive operations against Ukrainian villages, the support of the Polish “placówki” (underground outposts) by the occupying authorities, escalation of mutual Polish-Ukrainian attacks in the other parts of Volhynia, and the attempt to capture the detachment staff in Vovchak village by the AK men from Dominopol became the factors that shook balance in Polish-Ukrainian relations in the locality.

In July, August, and November 1943 UPA companies and Volodymyr-Gorokhiv District OUN underground network conducted anti-Polish operations on the principle of collective responsibility, striking not only at Polish underground cells, but also civilians. The work analyses, in which attacks it were elements of the Bogun Detachment which participated, and in many cases ascertains the count of civil victims. Stubborn battles with “placówki” of Kupychiv (Kupiczów), Bilyn, Verba, Zaturtsi, Zasmyky, and AK units of W. Czermiński-“Jastrząb”, S. Kądzielowa-“Kania”, and M. Fijałka-“Sokół” were thoroughly studied.

Struggle with Soviet partisans in the I. Bogun Detachment units’ operational area did not become of that scale, that in northern and eastern parts of the Volyn Oblast or in Rivne Oblast. During 1943, local partisan bands were defeated by UPA units and the latter prevented the 5th battalion of the Chernigiv-Volhynia Formation from entering their territory. But the attack of the Sumy Formation during 27th-30th January, 1944 brought defeat to the I. Bogun Detachment and made it retreat from its base. It became possible due to inequality of strength (1:2 to the advantage of partisans) and betrayal of the Armenian insurgents who went over to the “red” partisans and gave up actual passwords and information about avenues of approach to the UPA camp.

The author analysed negotiations between the UPA detachment commander P. Antoniuk-“Sosenko” and officials of the Nazi occupational administration of the Gebiet Wladimir-Wolynsk in December 1943, and found out that it was the German party that initiated them. “Sosenko” entered these contacts in order to get his POWs released from the German captivity, but interrupted them as soon as he received the restriction order from the higher HQ. No agreement followed the

negotiations, although the Soviet propaganda did write vice versa. So, as the author defined, the wide publicity in the Soviet propaganda and on the level with Soviet Ukraine leadership and not the very fact of negotiations was the most plausible reason of the capital punishment which “Sosenko” was condemned to by the UPA court-martial on March 7, 1944.

In the last months of the German occupation of Volhynia, in spring 1944, the I. Bogun Detachment fought with the AK, German troops and the Soviet partisans in the front zone. In May — July 1944 it raided through Chełm Land where supported the Military District “Bug” battles with Polish guerillas of the “Zamość” AK Inspectorate, and with German units either until crossing the German-Soviet front line and coming back to Volhynia.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that for the first time:

- the activities of the I. Bogun Detachment were studied at all stages of its lifetime, based on the maximum sources available;
- the quantity of UPA bands (companies) which appeared during 1943 in OUN Volodymyr-Gorokhiv District was defined, and peculiarities of their formation and commanding staff were traced;
- the course of battles between the Soviet Sumy Partisan Formation and the I. Bogun Detachment in January, 1944 was reconstructed;
- the real reason of P. Antoniuk-“Sosenko’s” (“Klishch’s”) execution was discovered;
- the activities of the I. Bogun Detachment in Chełm Land in spring — summer 1944 were studied.

Substantially specified with new factual evidence:

- I. Bogun elements’ warfare against Nazi invaders in 1943–1944;
- UPA units’ participation in the Polish-Ukrainian conflict in Volodymyr-Gorokhiv District in summer 1943;

- the course of the confrontation of Ukrainian insurgents with Soviet partisans in Volodymyr-Gorokhiv District in May — August 1943;
- the course of negotiations between the I. Bogun Detachment Command and the occupational administration of the Gebiet Wladimir-Wolynsk in December, 1943;
- Personal information of numerous battalion and company commanders, staff workers of the I. Bogun Detachment and logistics structures.

The practical importance of the results obtained is that the factual material available in the study, theoretical conclusions and generalisations can be used in further research of the Ukrainian Liberation Movement during the Nazi occupation, particularly: emergence of the first UPA units, their anti-Nazi and anti-Soviet struggle, Polish-Ukrainian confrontation in Volhynia during the WWII; when writing monographs and textbooks; in university lectures and seminars; in regional studies. The discovered data may be used by Ukraine's military formations to enrich their servicemen's awareness about armed struggle for independence of Ukraine, and as theoretical background for partisan and insurgent movement organisation as well.

Keywords: World War Two, Nazi totalitarian regime, Soviet totalitarian regime, Ukrainian National Liberation Movement, UPA, Armija Krajowa, Wolhynia, "Turiv" Group, Ivan Bogun Detachment, "Sich" Detachment.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, опубліковані у фахових виданнях України та зарубіжних виданнях, що включені до наукометричних баз:

1. Бігун І. Історія куреня імені князя Святослава Української повстанської армії. *Київські історичні студії*. Київ. 2020 № 1 (10). С. 91–99.
2. Бігун І. Рейд загону ім. І. Богуна з Волині на Холмщину (травень — липень 1944 р.) *Наукові записки Вінницького державного педагогічного*

університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. Вип. 33. С. 44–54.

3. Бігун І. Переговори командування загону ім. Богуна з німецьким окупаційним керівництвом Володимир-Волинського гебіту (грудень 1943 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2019. Спеціальний випуск на пошану професора Романа Шуста. С. 361–371.

4. Бігун І. Підстаршинська школа ім. С. Петлюри («Світлана») при загонах УПА «Січ» та ім. І. Богуна (1943–1944). *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2020. № 3 (136). С. 5–12.

5. Igor Bigun, Between The Bug And The Huczwa: The Volhynia UPA Detachment in the War With Polish Resistance in Chełm Land (May — July, 1944). *Evropský Filozofický a Historický Diskurz*. Svazek 7, 3. Vydání, 2021. S. 52–61.

Статті у фахових виданнях

6. Бігун І. Організаційна структура загону УПА ім. І. Богуна групи «Турів» (серпень 1943 — січень 1944 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2019. № 5 (389). С. 66–74.

Публікації, які додатково відображають матеріали дисертації

7. Бігун І. Розгром загону ім. Богуна радянським Сумським партизанським з'єднанням у січні 1944 р. *Український визвольний рух*. Львів, 2017. Збірник 22. С. 220–238.

8. Бігун І. «Війна світів». Протистояння між радянськими партизанами та Українською повстанською армією в 1943–1944 рр. *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách Strednej a Východnej Európy (1944–1953)*. Zostavovateľ: Michal Šmigel', Banská Bystrica: BELIANUM — Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2019. S. 152–162.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1-ша УПД — Перша Українська партизанська дивізія ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака.

АК — Армія крайова.

АРСР — Автономна Радянська Соціалістична Республіка.

АЦДВР — Архів Центру досліджень визвольного руху.

БХ — Батальйони хлопські.

ВББ — відділ боротьби з бандитизмом (НКВС, НКДБ тощо).

ВВ — Внутрішні війська НКВС.

ВКР СМЕРШ — відділ контррозвідки «Смерть шпигунам» Державного комітету оборони СРСР.

ВТТ — виправно-трудоий табір.

ВО — військова округа.

ВОП — відділ особливого призначення.

ВН — військовий надрайон.

ВПЖ — військово-польова жандармерія УПА.

ВР — військовий район.

ВР УРСР (СРСР) — Верховна Рада УРСР (СРСР).

ВТ — військовий трибунал.

ГГ — Генеральне губернаторство (Генеральна губернія).

ГДА СБУ — Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Гестапо (нім. Geheime Staatspolizei) — таємна державна поліція Третього Райху.

ГК — Головна команда Української повстанської армії.

ГВШ — Головний військовий штаб Української повстанської армії.

ГО — генеральна округа.

ГВО — генеральна військова округа.

ГУЛАГ (рос. Главное управление лагерей и исправительных колоний НКВД (МВД) СССР) — Головне управління таборів і виправних колоній НКВС (МВС) СРСР.

ДАВО — Державний архів Волинської області.

ДАРО — Державний архів Рівненської області.

ДЗОТ (рос. деревоземляная огневая точка) — деревоземляна вогнева точка.

ДОТ (рос. долговременная огневая точка) — довгочасна вогнева точка.

ДП (рос. Дегтярёва пехотный) — ручний піхотний кулемет Дегтярьова.

ДС (рос. Дегтярёва станковый) — станковий кулемет Дегтярьова.

ДШК (рос. Дегтярёва — Шпагина крупнокалиберный) — станковий кулемет Дегтярьова—Шпагіна великокаліберний.

ЕАУВР — Електронний архів Українського визвольного руху.

ЗГ — з'єднання груп УПА.

Зіпо (нім. Sicherheitspolizei) — поліція безпеки Третього Райху.

КДБ — Комітет державної безпеки УРСР (СРСР).

КК — Кримінальний кодекс.

КП — крайовий провід ОУН.

КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України.

КПЗУ — Комуністична партія Західної України.

КТР — каторжні роботи.

Крипо — кримінальна поліція Третього Райху.

НКВС (МВС) — Народний комісаріат внутрішніх справ (з 1946 — Міністерство внутрішніх справ) УРСР (СРСР).

НКДБ (МДБ) — Народний комісаріат державної безпеки (з 1946 — Міністерство державної безпеки) УРСР (СРСР).

Обком — обласний комітет Комуністичної партії.

ОВГ — оперативно-військова група

ОП — окружний провід.

ОУН(б) — Організація українських націоналістів (бандерівців).

ОУН(м) — Організація українських націоналістів (мельниківців).

ОУНСД — Організація українських націоналістів самостійників-державників.

ПЗК — Північно-західний край.

ПЗУЗ — Північно-західні українські землі.

РВ — районний відділ (НКВС, НКДБ тощо).

РВК — районний військовий комісаріат.

РКУ — райхскомісаріат «Україна».

РНК УРСР — Рада Народних Комісарів УРСР.

РОА (рос. Русская освободительная армия) — Російська визвольна армія.

РП — районний провід.

РСЧА — Робітничо-селянська Червона армія.

РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка.

СБ ОУН — Служба безпеки ОУН.

СБ — стрілецький батальйон.

СВІТЛ (рос. Северо-восточный исправительно-трудовой лагерь) — Північно-східний виправно-трудова табір ГУЛАГ НКВС (МВС) СРСР.

СД (нім. Sicherheitsdienst) — служба безпеки Головного управління імперської безпеки Третього Райху.

СКВ — самооборонний кущовий відділ.

СС (нім. Schutzstaffeln) — «охоронні загони», воєнізовані формування Націонал-соціалістичної партії Німеччини та Третього Райху, які виконували охоронні, поліцейські та каральні функції.

ССПФ (нім. SS- und Polizeiführer) — командувач СС і поліції.

СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

ТВ — тактичний відтинок.

ЦДАВО — Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

ЦДАГОУ — Центральний державний архів громадських об'єднань та українціки.

ЦК — Центральний комітет.

ЧВПЗ — Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання.

ХССПФ (нім. Höherer SS- und Polizeiführer) — Вищий командувач СС і поліції.

УВК УНАКОР — Українське вільне козацтво «Український народний козацький рух».

УГВР — Українська головна визвольна рада.

УНР — Українська Народна Республіка.

УНРА — Українська народно-революційна армія.

УПА — Українська повстанська армія.

УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка.

УШПР — Український штаб партизанського руху.

ШВШ — шеф військового штабу.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ...	26
1.1. Стан наукової розробки теми	26
1.2. Джерельна база дослідження	32
РОЗДІЛ 2. ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ У ВОЛОДИМИРСЬКО-ГОРОХІВСЬКІЙ ОКРУЗІ ОУН У ЛЮТОМУ — ВЕРЕСНІ 1943 Р.	43
2.1. Генеза повстанського руху в Володимирсько-Горохівській окрузі ОУН..	43
2.2. Повстання проти нацистських окупантів	71
2.3. Польсько-український конфлікт у регіоні	109
2.4. Боротьба з радянськими партизанами	126
РОЗДІЛ 3. УТВОРЕННЯ ТА БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГОНУ ІМ. І. БОГУНА (СЕРПЕНЬ — ГРУДЕНЬ 1943 Р.)	138
3.1. Організаційна структура загону ім. І. Богуна в серпні — грудні 1943 р.	138
3.2. Бойові дії підрозділів загону восени — взимку 1943 р.	147
3.3. Переговори командування загону ім. І. Богуна з окупаційним керівництвом Володимир-Волинського гебіту (грудень 1943 р.).....	164
РОЗДІЛ 4. ЗАГІН ІМ. І. БОГУНА В ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ПЕРІОДІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (СІЧЕНЬ — ЛИПЕНЬ 1944 Р.)	171
4.1. Загін ім. І. Богуна в січні 1944 р.	171
4.2. Розгром загону Сумським партизанським з'єднанням	175
4.3. Відновлення загону (лютий — квітень 1944 р.)	190
4.4. Страта П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща»): аналіз версій	198
4.5. Рейд на «Холмський фронт» і повернення на Волинь	204
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	217
ДОДАТКИ	247

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що без вивчення історії українського національно-визвольного руху неможливо скласти повне уявлення про шлях до незалежності, яку Україна здобула в 1991 р. Внесок учасників Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) у становлення Української державності було офіційно визнано у 2015 р. окремим законом про надання їм статусу борців за незалежність України. Стан сучасної історіографії визвольного руху ОУН і УПА дає змогу переходити від загальних досліджень до вивчення окремих його структурних одиниць і заповнення лакун. У розрізі УПА це — дослідження бойової діяльності її з'єднань і частин.

Загін ім. І. Богуна був одним із трьох великих загонів групи УПА «Турів» та одною з найбільших частин (1200 стрільців) повстанської армії за її існування. Перші підрозділи загону виникли на самих початках повстанського руху на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) й у складі загону проіснували до вигнання німецьких окупантів з регіону. Загін був в епіцентрі основних подій боротьби УПА в 1943–1944 рр.: війни проти нацистських окупантів, конфлікту з польським та радянським рухами Опору, консолідації організаційної структури УПА.

Попри це, досі немає наукової праці, яка б комплексно на підставі достовірних джерел висвітлила діяльність загону ім. І. Богуна від зародження перших боїв до переходу через лінію фронту в радянський тил. Донині історики не знайшли однозначних відповідей на запитання: які причини поразки загону ім. І. Богуна в бою із Сумським партизанським з'єднанням в січні 1944 р. і за які провини військово-польовий суд УПА засудив командира загону П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща») до найвищої міри покарання?

Дослідження організаційної структури загону і бойових дій його відділів в 1943–1944 рр. дасть уявлення про те, які повстанські формування

оперували в південно-західних районах Волинської області (Володимирсько-Горохівська округа ОУН/військовий надрайон «Степ»); яким був їхній командний склад; дасть змогу суттєво доповнити загальну картину антинацистської боротьби українських націоналістів і нацистських контрповстанських заходів та уточнити обставини кривавого міжетнічного конфлікту з польським партизанським рухом, який у цій частині області мав свої особливості. Своєю чергою, це сприятиме руйнуванню історичних міфів, які циркулюють у суспільному дискурсі навколо питань стосунків українського визвольного руху з нацистськими окупантами та справжніх масштабів антипольських акцій на Волині.

На додачу, розробка теми збагатить такі напрями досліджень, як:

- 1) кадровий склад підпілля ОУН Володимирсько-Горохівської округи
- 2) участь колишніх червоноармійців, наддніпрянців, іноземців та представників національних меншин в УПА;
- 3) обставини локальних контактів командирів УПА з німецькими окупаційними органами;
- 4) особливості перебігу польсько-українського конфлікту на Холмщині.

Метою дослідження є всебічне дослідження діяльності загону ім. І. Богуна групи «Турів» УПА-Північ від утворення перших підрозділів до закінчення нацистської окупації Волинської області та Холмщини в 1943–1944 рр.

Для досягнення вказаної мети поставлено такі **завдання**:

- З'ясувати стан наукової розробки теми та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- дослідити генезу повстанського руху у Володимирсько-Горохівській окрузі та розгортання його боротьби проти нацистів і радянських партизанів, а також польсько-український конфлікт у регіоні в першій половині 1943 р;

- висвітлити передумови утворення, організаційну структуру, особовий склад і бойову діяльність загону ім. І. Богуна в другій половині 1943 р.;
- проаналізувати діяльність загону ім. І. Богуна на завершальному етапі нацистської окупації південно-західної Волині та Холмщини (січень — липень 1944 р.), зокрема причини розгрому загону партизанами та обставини страти його командира П. Антонюка-«Кліща» («Сосенка»).

Об'єктом вивчення став український повстанський рух на Волині в контексті німецької окупації, а **предметом** — діяльність загону ім. І. Богуна групи «Турів» УПА-Північ в період німецької окупації Волині та Холмщини.

Географічні межі дисертації охоплюють території, на яких діяли підрозділи загону ім. І. Богуна. Передусім це — 8 районів Волинської області за адміністративно-територіальним поділом 1940 р. та південна частина Турійського району, що в підпіллі ОУН(б) становили Володимирсько-Горохівську округу (військовий надрайон «Степ»). Окрім того — сучасні Грубешівський і Томашівський повіти Люблінського воєводства Польської Республіки, куди входять українські етнографічні землі Холмщини.

Хронологічні межі роботи зумовлені часом утворення перших повстанських відділів, які згодом сформували загін ім. І. Богуна (лютий 1943 р.) і закінченням нацистської окупації Волині та Холмщини (липень 1944 р.), коли загін перейшов лінію німецько-радянського фронту й включився в боротьбу проти радянського тоталітарного режиму.

Методологія наукового пошуку. У роботі використовувалися загальнонаукові й історичні методи дослідження, а також методи історичного джерелознавства, застосовані згідно з принципами об'єктивності та світоглядно-ідеологічної неупередженості. Сутність авторських концептуальних підходів полягає у реконструкції діяльності загону УПА ім. І. Богуна в конкретних часових рамках і умовах його існування, з

урахуванням усіх чинників, які визначали суспільно-політичну та воєнну ситуацію в краї та форми і засоби дій повстанців.

Загальнонаукові методи синтезу й аналізу уможливили опрацювання широкої джерельної бази й виокремлення з неї інформації, яка стосується діяльності загону ім. І. Богуна. За допомогою метода узагальнення сукупність виявлених фактів про об'єкт дослідження вдалося звести в цілісну картину, яка дає комплексне розуміння алгоритму утворення, структури й бойового шляху досліджуваного загону. Метод дедукції давав змогу спиратися на загальні знання закономірностей діяльності УПА та її заплілля на Волині в 1943–1944 рр. при розгляді їх конкретних проявів на прикладі загону ім. І. Богуна. Завдяки індуктивному методу автор на основі вивчення окремих фактів з історії об'єкта дослідження виводив притаманні йому загальні властивості й висновки. Наприклад, вивчення обставин утворення кожної сотні, що діяла у Володимирсько-Горохівській окрузі дало змогу зрозуміти, як у цілому розвивалася УПА в цій структурній одиниці підпілля, виокремити характерні особливості цього процесу.

З-поміж спеціальних історичних методів передусім використовувався історико-генетичний метод, оскільки низка завдань роботи передбачала вивчення походження й розвитку явищ, пов'язаних з історією загону ім. І. Богуна, у часі, як-от: генези повстанських підрозділів від їх зародження до входження в загін; змін в організаційній структурі загону ім. І. Богуна протягом діяльності в період нацистської окупації; розгортання бойових дій відділів загону проти ворогів тощо.

Хронологічно-проблемний метод застосований для періодизації діяльності загону ім. І. Богуна, що умовно поділяється на три послідовні періоди: січень — вересень 1943 р., вересень — грудень 1943 р. і січень — липень 1944 р. та дослідження відповідних вузких проблем (наприклад, боротьби з нацистами, боротьби з партизанами) в межах кожного з них.

Методи компаративістики забезпечили коректні процедури порівняння діяльності загону ім. І. Богуна з іншими загонами і структурами УПА і

встановленні їх спільних рис окрема, при уточненні командних посад, визначенні структури штабу загону, а також при розгляді переговорів командування загону з окупаційною адміністрацією в контексті аналогічних випадків з іншими повстанськими командирами.

З допомогою історико-системного методу діяльність загону ім. І. Богуна вивчалася як органічна складова Української повстанської армії на Волині (УПА-Північ), а також її боротьби проти нацистів, радянських і польських партизанів. Під час аналізу статистичних даних чисельності загону та його підрозділів (куренів, сотень, служб), а також кількості озброєння, використовувався кількісний метод. Прийоми історичної біографістики стали у пригоді під час формування портретної галереї персоналій повстанців.

Джерелознавчі методики лягли в основу виявлення, відбору, систематизації, відсепарування, верифікації документів, що сформували емпіричне поле дослідницького проекту. Метод джерельної критики був незамінним при роботі з протоколами допитів з архівно-слідчих справ НКВС — НКДБ. Адже радянське слідство щодо т. зв. «бандитів» з ОУН і УПА велося упереджено, з фальсифікаціями доказів і порушенням прав підслідного, нерідко із застосуванням тортур. Підозрювані часто намагалися приховати певні епізоди своєї діяльності, давали неповні свідчення, щоб пом'якшити вирок, а також — не зашкодити своїм соратникам на волі.

Складовою частиною теоретично-методологічних засад дослідження є відповідна термінологія, яка використовується для позначення характерних явищ, що стосуються діяльності загону ім. І. Богуна:

відплатні акції — операції проти ворожих військових формувань та/або цивільних осіб у помсту за дії (справжні чи гадані) з боку їх представників.

етнічна чистка — цілеспрямована політика однієї етнічної групи для випровадження населення іншої етнічної групи з визначених географічних районів насильницькими методами та методами, які призводять до терору.

колективна відповідальність — форма відповідальності, яка передбачає покарання всієї групи (у даному випадку, етнічної) за діяння певної частини її членів.

колабораціонізм — військова та політична співпраця з нацистськими окупантами окремих груп або цілих прошарків населення окупованої території, що мала ознаки злочину.

«пляцувка» («опорний пункт», «сторожовий пост») — низова структура польського підпілля, яка об'єднувала підпільників одного чи кількох сіл. У певних випадках мала форму укріпленої бази, створеної за сприяння нацистської окупаційної влади.

погром — етнічне насильство проти цивільного населення, що супроводжується вбивствами та грабунком майна.

польська (українська) поліція — поліційні формування, створені нацистською окупаційною владою, які комплектувалися особовим складом з-поміж польського (українського) населення.

рух Опору — рух, який веде збройну боротьбу проти нацистських окупантів і їхніх союзників на окупованих ними територіях.

український повстанський рух — масовий збройний виступ з метою усунення окупантів з українських земель і побудови незалежної Української держави.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

- комплексно досліджено діяльність загону ім. І. Богуна на всіх етапах його існування із залученням всіх доступних джерел;
- визначено кількість загонів (сотень) УПА, які утворилися протягом 1943 р. у Володимирсько-Горохівській окрузі, простежено особливості їх формування та командний склад;
- визначено достовірну організаційну структуру загону ім. І. Богуна в динаміці протягом 1943–1944 рр.;
- відтворено хід боїв між радянським Сумським партизанським з'єднанням і загonom ім. І. Богуна в січні 1944 р.;

- з'ясовано справжню причину страти П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща»);
- простежено діяльність загону ім. І. Богуна на Холмщині навесні — влітку 1944 р.

Суттєво уточнено із залученням нового фактологічного матеріалу:

- Бойові дії підрозділів загону ім. І. Богуна проти нацистських окупантів у 1943–1944 р.
- участь відділів УПА в польсько-українському конфлікті у Володимирсько-Горохівській окрузі влітку 1943 р.
- перебіг протистояння українських повстанців з радянськими партизанами у Володимирсько-Горохівській окрузі в травні — серпні 1943 р.
- перебіг переговорів командування загону ім. І. Богуна з окупаційним керівництвом Володимир-Волинського гебіту в грудні 1943 р.
- Особисті дані та характеристики більшості командирів куренів і сотень, членів штабу загону ім. І. Богуна та багатьох керівників структур запліля.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наявний у дослідженні фактологічний матеріал, теоретичні висновки й узагальнення можуть бути використані при подальшому вивченні українського визвольного руху за часів нацистської окупації, а саме: виникнення перших відділів УПА, антинімецької та антирадянської боротьби, польсько-українського протистояння на Волині в роки Другої світової війни; при написанні монографій, підручників; у процесі проведення лекцій і семінарських занять у ВНЗ; у краєзнавчій діяльності. Виявлені відомості можна використовувати у військових формуваннях України для налагодження воєнно-історичної роботи та морально-психологічного забезпечення їх особового складу.

Апробацію результатів дисертації здійснено під час їхнього обговорення на засіданні відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України. Положення й результати дослідження були представлені в доповідях на наукових заходах: Міжнародній науковій конференції «Український визвольний рух 20–1950-х років ХХ ст.: ідея державності та її реалізації (до 75-річчя Акта відновлення Української державності 30 червня 1941 р. та 25-ї річниці Незалежності України)» (29–30 червня 2016 р., КНУ ім. Тараса Шевченка), V Міжнародній науковій конференції до 75-річчя створення Української повстанської армії «Проблеми дослідження Українського визвольного руху 1920–1950-х років» (5–6 жовтня 2017 р., ЛНУ ім. Івана Франка) та Міжнародній науковій конференції «Збройний антикомуністичний опір у країнах Центральної та Східної Європи (1944–1953)» (м. Стара-Лесна, Словацька Республіка, 2–4 жовтня 2018 р.).

Публікації. Результати дослідження відображені в 8 статтях, з-поміж яких: 5 у фахових виданнях України, 1 — у закордонному фаховому виданні, 1 — у закордонному науковому збірнику та 1 — в українському науковому збірнику, який не входить до переліку фахових видань.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями і комплексним характером дослідження і оснований на проблемно-хронологічному принципі. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (чотирнадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, а також 6 додатків. Загальний обсяг дисертації — 305 сторінок, із яких 216 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

В історіографії боротьби Української повстанської армії загін ім. І. Богуна і його попередник загін «Січ» привертала певну увагу дослідників. Проте історики переважно писали про окремі епізоди з боротьби загону і відділів, на основі яких він виник. В історіографії до незалежності України можна виділити праці істориків української еміграції та роботи радянських авторів.

Уже в першій (1946 р.) оглядовій праці про генезу УПА, написаній в еміграції одним із керівників національно-визвольного руху М. Лебедем, згадано бої з нацистами на території Володимирсько-Горохівської округи ОУН в 1943 р., але без зазначення, які відділи УПА їх вели. Також М. Лебедь написав про суд і страту командира загону ім. І. Богуна П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща») [235, с. 54–56, 119–120]. Інший історик з української діаспори в США Ю. Крохмалюк у книжці *UPA Warfare in Ukraine* проаналізував бій між Сумським партизанським з'єднанням і загonom ім. І. Богуна на основі спогадів командира партизанів П. Вершигори [267, р. 137–140]. Про страту П. Антонюка писав і український історик з Франції проф. В. Косик у ґрунтовній праці «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» (перше, франкомовне, видання — 1986 року) [233, с. 420].

У Радянському Союзі загін ім. І. Богуна з'являвся в деяких публікаціях лише як ілюстрація співпраці українських націоналістів із «німецько-фашистськими загарбниками» або їхніх злочинів проти цивільного населення. Колишні учасники боїв із загonom УПА П. Вершигора й В. Зеболов у праці «Партизанські рейди» згадали про ці бої лише одним реченням без жодної конкретики, зате про перемовини між командиром П. Антонюком і гебітсландвіртом Остеном у викривленому вигляді написали цілий абзац [219, с. 84].

Той же В. Зеболов склав докладну хроніку Львівсько-Варшавського рейду 1-ї Української партизанської дивізії ім. С. Ковпака (Сумського партизанського з'єднання) по днях. Але бойові дії із загонами УПА в ній цілковито проігноровані. Сутички з відділами загону ім. І. Богуна подані як бої з німецькими гарнізонами, і навіть перехід вірменської чоти загону на бік «червоних» 21 січня 1944 р. зображено як вступ утікачів із німецького полону [269, с. 217]. Період з 26 по 30 січня 1944 р., коли партизанські батальйони воювали тільки з сотнями загону П. Антонюка-«Сосенка», у хроніці відсутній.

Діяльність відділів — попередників загону ім. І. Богуна згадувалася в публіцистиці, яка виступала як ідеологічне забезпечення судових процесів над колишніми учасниками УПА. У газетах «Колос» і «Літературна Україна» протягом 1982–1990 рр. вийшли статті О. Потурая [250], А. Сидорчука [254], Ф. Давидовського [222] й П. Шафети [262] із висвітленням участі вояків сотні УПА В. Левочка-«Довбуша» й мельниківського загону О. Бабія-«Білого» в нападах на польські поселення в Порицькому (нині Володимир-Волинському) районі Волинської області 11–12 липня 1943 р.

Очікувано, що після здобуття Україною незалежності в 1991 р., історію українського визвольного руху та його окремих складових стали вивчати глибше та якісніше. Відповідно, «Січ» (загін ім. І. Богуна) згадується в більшості сучасних фундаментальних досліджень з історії українського визвольного руху: Ю. Киричука [230], А. Русначенка [251], А. Кентія [228], Г. Стародубець [255], І. Патриляка [248]. Це здебільшого дуже стислі згадки в контексті розгляду тих чи інших сторінок бойових дій УПА в 1943–1944 рр.: «Січ» як повстанська республіка і одне з перших формувань; поразка загону ім. І. Богуна в боях із з'єднанням П. Вершигори; розстріл П. Антонюка за переговори з нацистами. Крім того, І. Патриляк у монографії значну увагу приділив бойовим діям відділів «Січі» та Володимирсько-Горохівської округи навесні — влітку 1943 р. (хоча без уточнення, про які конкретно підрозділи йшлося) і повстансько-німецьким переговорам 1943–

1944 рр., де серед іншого стисло відтворив контакти П. Антонюка-«Сосенка» з крайсландвіртом Остенем. Згадка про ці перемовини є у вступній статті В. Сергійчука до збірника документів радянських партизанських з'єднань, партійних органів і органів держбезпеки про ОУН і УПА за 1943–1945 рр. [253, с. 18].

Докладніше їх розглядав А. Боляновський [215], однак він приписав П. Антонюку переговори зі штабом 19-ї танкової дивізії Вермахту в лютому 1944 р., паралельно з якими командир нібито зустрічався з адміністрацією Володимир-Волинського гебіту. При цьому дослідник пише, що в грудні 1943-го з тими самими чиновниками спілкувався сотенний «Білий». Хоча цілком очевидно, що йдеться про одні й ті самі події грудня 1943 р., а під псевдо «Білий» виступав сам П. Антонюк. Документи, на які посилається історик, зберігаються серед архіву загону ім. І. Богуна, а жодного іншого «Білого» в тій місцевості не було. Зате А. Боляновський дійшов висновку, який підтверджується результатами нашого дослідження — що страта П. Антонюка зумовлена не стільки самим фактом контактів з окупантами, скільки широким розголосом, якого їм надала радянська пропаганда.

Порівняно з українськими істориками польський автор Г. Мотика у монографії «Українська партизанка» більше уваги приділяв антипольським акціям за участі загону П. Антонюка-«Сосенка» [265]. Російська історик О. Борисьонк у вступній статті до збірника «Українські націоналістичні організації під час Другої світової війни» мимохідь згадала один з етапів перемовин між П. Антонюком-«Сосенком» і нацистами [179, с. 16].

Дослідження, які концентруються на висвітленні визвольної боротьби в регіоні ПЗУЗ, теж не обходять увагою загін ім. І. Богуна як складову частину групи «Турів» УПА на Волині (УПА-Північ). Це праці О. Вовка [220], І. Марчука [238–240], О. Ленартовича [236], Я. Антонюка [212], О. Дем'янюка [223]. Як і в працях попередньої групи жоден з названих авторів не фокусувався безпосередньо на студіях цього загону, а лише

наводив окремі віхи діяльності військової частини в загальній канві структури й бойових дій УПА на Волині й Поліссі.

А. Сухих, розвиваючи тему протистояння УПА і радянських партизанів на Волині в 1943–1944 рр. у кандидатській дисертації [271], не оминув увагою бойові дії Червнігівсько-Волинського з'єднання з повстанцями у Володимирсько-Горохівській окрузі в липні 1943 р. і Сумського з'єднання із загоном ім. І. Богуна в січні 1944 р. Щоправда, у першому випадку історик хибно ідентифікував відділи УПА як загін «Озеро», хоча з партизанами билися сотні «Січі». Крім того, А. Сухих сплутав двох командирів із псевдо «Коршун» — І. Дідуха та А. Лещука, причому останнього назвав керівником резидентури радянських партизанів на «Січі». Та це не підтверджується авторитетними джерелами, окрім сумнівного протоколу допиту СБ ОУН, який містить ознаки того, що свідчення добуті тортурами.

Епізоди бойового шляху відділів загону ім. І. Богуна можна знайти в роботах істориків, які займалися темою польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни: В. В'ятровича [221], І. Ільюшина [227], Г. Мотики [242], І. Ольховського [245; 246], Я. Антонюка [210; 211], В. Філяра [261], М. Зайончковського [268] та А. Сови [266]. Це — переважно участь в етнічних чистках польських поселень і бойових діях із «пляцувками» та партизанськими загонами польського руху Опору. Зокрема — бої за опорний пункт АК в с. Купичів Турійського району Волинської області, які загін вів протягом листопада — грудня 1943 р., а також — рейди та бої загону на «Холмському фронті» в травні — липні 1944 р. Даних про зародження загону ім. І. Богуна, його структуру, командний склад у цьому контексті здебільшого не розглядають, за винятком монографії М. Зайончковського. Польський історик намагався визначити організаційну структуру загону О. Громадюка-«Острізького» в період його перебування в Люблінському дистрикті Генерального губернаторства, але розкрив її не повністю й не ідентифікував справжніх імен сотенних командирів. До цієї категорії праць можна віднести вступну статтю В. Мороза до 12-го тому «Літопису УПА»

нової серії [241], у якій є згадки про участь загону ім. І. Богуна в боях із АК і БХ на Холмщині і фрагмент структури загону на цей період, наведений у кінці цього збірника.

Деякі автори фокусувалися на дослідженні окремих підрозділів, які входили до загону ім. І. Богуна. О. Пониपालюк у дисертації на здобуття ступеня кандидата наук [270] доволі багато місця приділив підстаршинській школі ім. С. Петлюри («Світлані»), навіть використавши її як взірець для узагальнень про інші підстаршинські школи УПА. Проаналізувавши статистичні дані про курсантів, історик створив їх колективний портрет. Проте науковець хибно ідентифікував командирів школи, а її участь у бойових діях узагалі залишилася поза фокусом роботи.

Про діяльність відділів О. Брися-«Остапа», М. Новосада-«Грома», М. Герасименка ідеться в історико-краєзнавчому дослідженні А. Криштальського [234]. Журналіст П. Боярчук присвятив свою розвідку обставинам бою чоти особливого призначення Ф. Марцинюка-«Берези» з нацистами в с. Новому Загоріві 11 вересня 1943 р. [217]. Дослідник О. Стецишин у книжці про іноземців у лавах УПА [256] відвів окремий розділ для висвітлення участі іншонаціональних вояків у загоні ім. І. Богуна. Автор уперше ідентифікував особи учасників вірменського і узбецького відділів та прослідкував їх долі після переходу на бік партизанів-ковпаківців у 1944 р. Краєзнавчі публікації Я. Царука [259] і О. Денищука [224] дають певне уявлення про розмах антинацистської боротьби частини відділів Володимирсько-Горохівської округи в 1943 р. Р. Пономаренко висвітлив антиповстанські операції 8-ї кавалерійської дивізії СС проти сотень УПА в серпні 1943 р., зокрема й у Володимирсько-Горохівській окрузі [282].

Коротку історію загону ім. І. Богуна вперше спробував написати український історик зі США П. Содоль [275]. Окрім біографічних довідок на командирів і старшин загону «Сосенка» історик навів історичну довідку про загін ім. І. Богуна від початку організації сотні ім. І. Мазепи на «Січі» в березні 1943 р. до переформування на Холмську бригаду з'єднання груп (ЗГ)

«Завихост» у листопаді 1944 р. П. Содоль намагався відтворити організаційну структуру загону восени 1943 р., але це вийшло дуже схематично, зважаючи на формат короткої історичної довідки.

Більш докладно кадровий склад і організаційну структуру загону ім. І. Богуна наведено в ґрунтовному довідковому виданні Я. Антонюка «Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська і Брестська області» [272]. Історик зібрав колосальний масив розрізненої інформації, розпорошеної по численних державних і галузевих архівах, наукових і краєзнавчих публікаціях, що дало можливість відтворити життєписи численних підстаршин і старшин загону ім. І. Богуна: від найвищих командирів до деяких чотових, начальників служб запілля, зв'язкових та інших. На додачу Я. Антонюк звів у таблиці дані про організаційний поділ підрозділів ОУН Володимирсько-Горохівської округи та загону ім. І. Богуна.

Попри широку джерельну базу та глибину проведених досліджень слід відзначити суттєві вади довідника. Біографічні довідки нерідко неповні або ж містять хибну інформацію. Іноді під одною й тією ж посадою за той самий період фігурує кілька осіб. Показовий приклад — у переліку можна знайти три біографи на шефа штабу загону «Січ» (ім. І. Богуна) «Коршуна» — і це все різні люди, які, нібито, обіймали одну й ту саму посаду в один і той же час. Наведена організаційна структура відділів загону ім. І. Богуна теж не відповідає тій, яку можна визначити за джерелами.

Біографії старшин загону ім. І. Богуна можна також знайти в статтях І. Ольховського про командира загону П. Антонюка-«Сосенка» [244] і курінного О. Брися-«Остапа» [280] та Є. Лещук про начальника штабу А. Лещука-«Коршуна» [237].

У статті «Хто розгромив загін імені Богуна?» [247], написану у відповідь на статтю автора даної дисертації на цю ж тему, І. Ольховський пробує довести, що поразки в бою з партизанами П. Вершигори не було, а відповідальність за відступ із «Січі» перекладає на командування групи «Турів», яке скоротило чисельність загону. Не додають наукової вартості

статті твердження І. Ольховського про «інтернаціональний легіон», чиє існування в складі загону ім. І. Богуна не підтверджується джерелами, та заява, що зі стратою «Сосенка» закінчилося «життя виплеканого ним одного з кращих загонів УПА на Волині — імені Богуна» (загін відновився й воював до листопада 1944 р.).

Суто темі загону ім. І. Богуна і його базі «Січі» у Свинаринських лісах присвячено кілька історико-краєзнавчих досліджень. І. Антонюк і М. Антонюк написали працю майже на 300 сторінок [209], проте розуміння історії загону вона не додає. Тут правдиві факти про діяльність «Січі» затьмарені силою-силенною фантастичних і нічим не підтверджених тверджень, епізодах вигаданих боїв і неіснуючих відділів, які брали в них участь. Кращим у цьому плані є історико-публіцистичний нарис В. Трофимука [258] «Вовчак. Волинська Січ». Проте й у цій роботі вистачає фактологічних огріхів, а багато сторінок історії загону не висвітлено.

З усього цього можна зробити висновок, що в історіографії немає комплексного дослідження історії загону ім. І. Богуна групи УПА «Турів», яке б спиралося на достовірні джерела. Усі наявні праці висвітлюють лише окремі епізоди з історії загону, а деякі рясніють вигадками чи неточностями.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерела, які лягли в основу роботи, за походженням можна поділити на чотири групи: повстанські, радянські, німецькі та цивільні. Згідно з підходом к. і. н. В. Ковальчука, упорядника численних збірників документів з історії українського визвольного руху, використані документи класифікуються за видами на: директивно-розпорядчі, виконавчі, обліково-статистичні, процесуально-судові, а також ділове листування [232, с. 154–269]. Окрім офіційних документів в архівах збереглися агітаційно-пропагандистські матеріали, які теж є цінним історичним джерелом. Важливо зауважити, що в одній архівній справі чи документальному збірнику нерідко

можна знайти документи різних видів. Не менш важливими є мемуари учасників досліджуваних подій.

До групи джерел **повстанського** походження належать документи діловодства загону ім. І. Богуна й запілля УПА (підпілля ОУН), а також — спогади діячів визвольного руху. Документальні джерела з цієї групи зосереджені в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) та Архіві Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР). Частина документів з центральних і регіональних державних архівів, ГДА СБУ і його обласних підрозділів публікувалися в збірниках документів: «Літопис УПА» («нової серії»), «Поляки на Волині у роки Другої світової війни» (упоряд. В. Сергійчук), «Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА» (упоряд. В. В'ятрович).

Директивно-розпорядчі документи виявлено у справах № № 6, 10, 38а, 38б фонду № 3838 («З'єднання північних груп Української повстанської армії «УПА-Північ» (групи: «Турів», «Заграва», «Західна»; загони: ім. Богуна, «Січ», «Полтавський», «Фастівський», ім. Остапа, ім. Б. Хмельницького та військова округа «Заграва») ЦДАВО України [6, 8, 28, 29] та № 376 фонду № 13 («Колекція друкованих видань КДБ УРСР») ГДА СБУ [66]. Це накази штабу групи «Турів», командира загону ім. І. Богуна, командирів 031 і 032 куренів, підстаршинської школи з військових і господарчих справ, інструкції з організації служби тощо. Документи директивно-розпорядчого змісту з нашої теми, а саме: накази та інструкції штабу групи «Турів», які стосувалися загону ім. І. Богуна; накази, розпорядження й доручення командира загону, командирів куренів 031 ім. кн. Святослава і 032 ім. Сагайдачного надруковані в т. т. 2, 14 «Літопису УПА» [161, 169].

Виконавчу документацію (звіти, повідомлення куренів «Голуба» і «Бескида», звіти підрозділів куреня ім. Сагайдачного і штабу куреня до штабу загону, протоколи нарад штабу загону, хроніки відділів загону

ім. І. Богуна, суспільно-політичні звіти й військові інформації з Володимирсько-Горохівської округи) можна знайти у справах № № 3, 3а, 12, 14а, 22, 32, 37 фонду № 3838 [3, 4, 9, 12, 18, 26, 28] і справі № 118 фонду № 3833 («Крайовий провід Організації українських націоналістів на західніх українських землях») [1]. До цієї категорії належать і «Хронологія Української повстанчої армії. Частина I/X/1942–XII/1943/», яка зберігається в «Контрольно-наглядовій агентурній справі “Верховинці”» [54], що у фонді № 2 («Управління боротьби з бандитизмом МВС, Управління 2-Н та 4 Управління МДБ — КДБ УРСР») ГДА СБУ та «Звіт з переходу і дій бойових частин УПА в большевицькому запіллі, групи “Турів” — “Завихост”» з фонду № 9 («Збірка документів Миколи Лебедея») АЦДВР [137]. У т. т 2, 4, 8, 11, 12, 14 «Літопису УПА» нової серії [161, 163, 164, 166, 167, 169] містяться: донесення про політико-виховну роботу в загоні ім. І. Богуна, хроніки сотень, звіт про бойові дії загону «Січ» улітку 1943 р., суспільно-політичні звіти з Володимирсько-Горохівської округи (військового надрайону «Степ») за липень — жовтень 1943 р., звіт коменданта ВО «Турів» про дії загону ім. І. Богуна навесні 1944 р., описи боїв на Холмщині.

Окрім «Літопису УПА» джерела повстанського походження з історії загону ім. І. Богуна публікувалися в низці інших археографічних збірників. Видання «Поляки на Волині у роки Другої світової війни» (упоряд. В. Сергійчук) [176] та «Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА» (упоряд. В. В'ятрович) [174], «Українські націоналістичні організації в роки Другої світової війни» (упоряд. А. Артїзов) [179] зібрали під своїми палітурками здебільшого документацію виконавчого типу, а саме: звіти заплілля УПА про воєнні події за участю відділів загону ім. І. Богуна в жовтні — грудні 1943 р., різноманітні повідомлення й інформації про перебіг польсько-українського конфлікту в Володимирсько-Горохівській окрузі.

Обліково-статистичні документи поділяються на підвиди кадрових і некадрових. До першого підвиду відносяться списки особового складу

підрозділів і служб, зведені відомості загону ім. І. Богуна, звіти про кількість особового складу в куренях і сотнях загону, «арматурні картки» (облікові картки із зазначенням особистих даних і переліку спорядження) вояків загону ім. І. Богуна, списки вбитих і поранених стрільців, кандидатів у підстаршинську школу та на затвердження військових звань. Їх містять справи № № 13–16, 18–19, 22–23, 26–29 і 31 фонду № 3838 ЦДАВО України [10–14, 16–17, 18–19, 22–25]. Некадрові документи — це звіти про кількість зброї та боєприпасів у відділах та в магазинах, про кількість витрачених боєприпасів під час операцій, акти прийняття магазину підстаршинської школи й передачі — прийняття командування 032 куреня та загону ім. І. Богуна, зобов'язання про нерозголошення військових таємниць, карти звільнення у відпустки, медичні довідки повстанців. Вони зосереджені в справах № № 12, 23, 26 того ж фонду [9, 19, 22]. На сторінках т. 14 «Літопису УПА» нової серії [169] оприлюднена також низка обліково-статистичних документів з підвидів кадрових (лікарські довідки, картки звільнення стрільців загону, зобов'язання про нерозголошення військової таємниці) і некадрових (записи командувача УПА-Північ з даними про чисельність і структуру загону ім. І. Богуна, акт передачі канцелярії загону ім. І. Богуна, довіреність лікаря шпиталю на «Січі» тощо).

Процесуально-судові документи упівського походження представлені протоколами допитів повстанців військово-польовою жандармерією УПА, донесеннями й обвинувальними актами ВПЖ, списками дезертирів та засуджених зі справ № № 14а, 24 фонду № 3838 ЦДАВО України [12, 20].

Достатньо широко представлене ділове листування загону. Листування штабу з підлеглими командирами міститься в справах № № 12 і 35 фонду № 3838 ЦДАВО України [9, 27]. У справі № 98 є листи командирів окремих відділів до невстановлених адресатів [31]. До того ж листи командира куреня 032 до його сотенних містяться в справі № 376 фонду № 13 ГДА СБУ [67]. Деякі ділові листи командирів підрозділів і начальників служб загону

ім. І. Богуна в різних військових і організаційних справах, адресовані командирів загону, вміщено також у 14 томі «Літопису УПА».

Агітаційно-пропагандистські матеріали з теми дослідження — листівки загону «Січ» (ім. І. Богуна) та групи «Турів» містить справа № 376 («Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів — ОУН” та “Української повстанської армії — УПА”») фонду № 13 ГДА СБУ [66, 68]. У 1 і 13 томах «Літопису УПА» передруковані випуски, відповідно, офіційного друкованого органу ГК УПА «До зброї» (1943 р.) [160] та журналу штабу ВО «Буг» УПА-Захід «Стрілецькі вісті» (1944 р.) [168]. У цих джерелах можна знайти повідомлення про бойові дії відділів загону ім. І. Богуна з нацистами, радянськими та польськими партизанами. Звернення загону «Січ» до польського населення опубліковані в т. 11 «Літопису УПА» [166] та згаданому вище збірнику В. В'ятровича [174].

Спогади про боротьбу на Володимирщині та Горохівщині в 1943–1944 рр. залишило небагато діячів визвольного руху. Найдокладніші з них написала керівник відділу військової розвідки в окружній військовій референтурі Г. Коханська-«Орися» [193]. Завдяки високій посаді вона була обізнана з воєнною ситуацією й розстановкою сил на території, структурою підпілля, залишила портрети багатьох провідників окружного рівня і командирів бойових загонів. Епізоди з історії «Січі» та загону ім. І. Богуна наводили політичний референт групи «Турів» С. Драницький (Семенюк) [198], працівник суспільно-політичної референтури Волинської області (ВО «Турів») Д. Шумук [207], працівник зброярні «Січі» Я. Данилюк (С. Новицький) [196], старшина УПА Й. Яковчук (під псевдо «В. Новак») [195], член штабу УПА-Північ Є. Татура (Р. Петренко) [197] у мемуарах, ройовий П. Мартинюк — в інтерв'ю [279], сотенний В. Горун — в опублікованих спогадах і приватних листах до історика О. Вовка [152–153, 187–191]. Бойові дії описані в книжці Й. Яковчука (під псевдо «М. Гордієнко») «З волинських і поліських рейдів» [186], написаній на основі

власних і чужих спогадів, а також у спогаді «Опис боїв у м. Порицьку» авторства «Ягоди» (справжнє ім'я невідоме) [67, арк. 343–347]. Історію мельниківського партизанського загону О. Бабія-«Білого», який влився в загін ім. І. Богуна, відтворюють у спогадах В. Горун [152–153, 187–191], М. Каркоць-Вовк [192] і Г. Стецюк [200]. Хоча варто зауважити упередженість публікацій двох останніх авторів щодо опонентів з бандерівського табору.

Джерела до історії діяльності загону ім. І. Богуна **радянського** походження — це документація органів державної безпеки та державних органів УРСР і СРСР, партизанських формувань і Внутрішніх військ НКВС. Їх ми виявили в ГДА СБУ та його обласних підрозділах у Луцьку й Рівному, Центральному державному архіві громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ), Державному архіві Волинської області (ДАВО), Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ, доступні на веб-сайтах «Узагальнений банк даних “Меморіал”» і «Подвиг народу»), АЦДВР і в документальних збірниках, виданих в Україні та Росії. Спогади керівників «червоних» партизанів виходили окремими книжками, друкувалися в періодиці чи в інтернеті.

Процесуально-судова документація СРСР є незамінним джерелом історії повстанських формувань, зважаючи на відсутність оригінальних документів загонів Володимирсько-Горохівської округи і загону ім. І. Богуна за періоди лютого — першої половини серпня 1943 р. і лютого — липня 1944 р. Ідеться про протоколи допитів і протоколи судових засідань з архівно-слідчих справ на повстанців і підпільників ОУН. Під час дослідження автор опрацював 60 слідчих справ (сукупно 69 томів) і 2 протоколи допитів з агентурних справ, які зберігаються в ГДА СБУ (фонди № № 2, 5, 6, 65) [53–62], архівних підрозділах ГДА СБУ Луцька [73–129] і Рівного [130–131], ДАВО [32–33]. Також було залучено протоколи допитів курінного секретаря П. Лиховського і заступника начальника штабу групи «Турів» М. Павловича з 15 тому «Літопису УПА» [170] та витяги з

протоколів допитів учасників польсько-українського протистояння 1943–1944 рр., опубліковані в томі 4 («Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945») [175] серійного документального видання «Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб».

Цінність цього виду джерел відрізняється в залежності від того, які факти цікавили слідчих, наскільки поінформованим був підслідний і наскільки широко давав свідчення. Заарештовані часто намагалися применшити свою роль у визвольному русі чи взагалі приховати цілі періоди своєї біографії, щоб пом'якшити репресії проти себе. Також втручався фактор ненадійності людської пам'яті: більшість заарештованих давала лише приблизне датування подій, а в певних випадках люди взагалі плутали хронологію й обставини.

Багато інформації про генезу повстанського руху Володимирсько-Горохівської округи, історію відділів загону ім. І. Богуна, бойові дії, біографічні відомості повстанських командирів і провідників запілля можна почерпнути в свідченнях курінних командирів Н. Шпака [110], О. Брися [93], курінного секретаря П. Лиховського [170], сотенного О. Москаленка [99], чотових М. Швеця [116], М. Драгоя [100], З. Сташука [97], М. Голода [76], І. Перчика [104], К. Дорощука [106], штабних старшин М. Павловича [170], Ю. Мояка [103] і В. Бедрика [78], хірурга Ш. Варма [62], фельдшера І. Панчука [84], членів проводів військових районів та інших структур запілля УПА: П. Братуня [98], М. Мельничука [101], І. Кусинського [85], П. Вавренюка і М. Шевчука [129] тощо. Важливими подробицями доповнюють загальну картину свідчення численних підстаршин, рядових стрільців та учасників підпілля.

У той же час такі слідчі справи, як наприклад, сотенного командира М. Суся [96] не вельми корисні для дослідження діяльності його відділу, оскільки він приховав від слідства свою посаду. Багатотомні справи на М. Огороднічука [120–122] та Н. Якубчука [123–128], які КДБ розслідував у

1980-х рр., зосереджувалися на злочинах УПА проти цивільних громадян чи польської меншини, тому в них дуже мало даних, наприклад, про бойові дії відділів загону ім. І. Богуна проти нацистських окупантів чи структуру підпільної мережі в окрузі.

Значна кількість використаних документів з архівно-слідчих та агентурних справ уперше вводиться до наукового обігу. Можливість залучити ці джерела з'явилася щойно після ухвалення у 2015 році Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», який гарантує безперешкодний доступ до документів з архівів колишніх НКВС — МВС — НКДБ — МДБ — КДБ.

Категорія виконавчих документів радянського походження найбільш інформативна, оскільки документи цього виду відображають бойові дії з підрозділами загону ім. І. Богуна, розвідувальні дані та вирізняються докладністю і скрупульозністю щодо дат, статистики тощо.

ЦДАГОУ України зберігає документацію радянських партизанських з'єднань П. Вершигори та О. Федорова: звіти командирів з'єднань і рапортів (донесень) командирів загонів (батальйонів) про бойову і диверсійну діяльність, щоденники бойової діяльності підрозділів, радіограми в УШПР зі звітами про діяльність і розвідувальними відомостями. Їх містять справи № № 5, 39, 52, 78, 179, 198, 199, 222, 223 фонду № 63 («Перша Українська партизанська дивізія ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання)») [36–39, 43–47] і справи № № 1, 85, 106 фонду № 64 («Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання») [48, 50, 52]. Радіограми радянських партизанських командирів з інформацією про загін ім. І. Богуна та бої з ним взимку—навесні 1944 р. знаходимо в т. 4 «Літопису УПА» та збірнику «Українські націоналістичні організації в роки Другої світової війни» [179]. Зі звітів частин ВВ НКВС в Архіві Управління ВВ НКВС Українського округу, копії якого зберігаються на мікрофішах в АЦДВР [132–133], можна почерпнути інформацію про структуру та

чисельність загону ім. І. Богуна в липні 1944 р. після проходження лінії фронту.

З-поміж директивно-розпорядчих документів для дослідження цінність також являють накази по загону ім. Г. Котовського Чернігівсько-Волинського з'єднання (справа № 105 фонду № 64 ЦДАГОУ) [51].

Радянські обліково-статистичні кадрові документи представлені списками партизанів Сумського з'єднання, які перейшли до «червоних» із загону ім. І. Богуна (справа № 158 фонду № 63) [42], та списком загиблих, серед яких також можна відшукати колишніх повстанців (справа № 131 там само) [40]. Їх доповнюють донесення про безповоротні втрати та нагородний лист з ЦАМО РФ [148–150], які містять біографічну інформацію про деяких колишніх червоноармійців, що опинилися в лавах загону ім. І. Богуна. Цифрові копії цих документів оприлюднені на веб-сайтах «УБД “Меморіал”» і «Подвиг народу».

Радянські агітаційно-пропагандистські матеріали містить справа № 153 63-го фонду ЦДАГОУ [41], у якій зберігаються звернення та відозви штабу Сумського партизанського з'єднання, спрямовані проти командирів загону ім. І. Богуна та т. 3 «Літопису УПА» нової серії [162, с. 80–85], де опубліковано звернення Президії ВР і РНК УРСР «До учасників так званих “УПА” і “УНРА”».

Не можна знехтувати й нарративними джерелами. Докладно про напад на загін «Сосенка» написали командири Сумського з'єднання П. Вершигора [278], В. Войцехович [185] і Д. Бакрадзе [183]. Розвідувальну діяльність описував командир оперативно-чекістської групи НКДБ при з'єднанні П. Вершигори І. Юркін [208]. У спогадах колишнього командира вірменського загону на «Січі» С. Арутюнянца [182] факт перебування в УПА приховано, але наведено біографічні відомості про бійців-вірменів та описано зустріч зі з'єднанням П. Вершигори. Про бої з бандерівцями в Мосурських лісах улітку 1943 р. згадували командир розвідувальної бригади А. Бринський [184] і політрук В. Срибник із 5-го батальйону ЧВПЗ [284].

Мемуарна література, видана в Радянському Союзі, витримана в дусі офіційної ідеології, спрямована на дискредитацію українського визвольного руху, однак наведений у ній фактаж надається для використання в дослідженні.

Порівняно з джерелами перших двох груп, джерел **німецького** походження суттєво менше. Інформацію про нацистську антиповстанську операцію у Володимирсько-Горохівській окрузі ОУН (серпень 1943 р.) вдалося знайти у фонді Т-354D («Документи військ СС. Ч. І») Національного управління архівів і документації США (NARA), де зберігаються мікрофільми трофейних документів військових частин Третього Райху. Плівка № 642 [154] містить документацію 8-ї кавалерійської дивізії СС: директивно-розпорядчого (накази Вищого командувача СС і поліції Південної Росії в штаб дивізії, накази штабу частинам дивізії) та виконавчого (журнали бойових дій, інформаційні бюлетені, розвідувальні та щоденні звіти тощо) видів. Є навіть карти дислокації частин дивізії в південно-західних районах Волинської області, що відносяться до виду аудіовізуальних джерел [154, f. 1692, 1717]. Агітаційно-пропагандистські матеріали, а саме нацистські антиповстанські летючки, зберігаються у фонді № 9 АЦДВР [134–136, 139–140, 142–146].

Цивільні джерела становлять найменшу групу. До них ми віднесли спогади свідків польсько-українського конфлікту влітку 1943 р. на Волині з-поміж українського цивільного населення, записані краєзнавцями І. Пущуком [202–206] та Я. Царуком [260]. Ці наративи дають змогу повніше проаналізувати перебіг кривавого конфлікту й водночас нерідко містять відомості про антинацистські військові операції відділів, які стали основою загону ім. І. Богуна.

Загалом, дослідження спирається на широку джерельну базу, яка дає змогу рівномірно реконструювати всі етапи історії загону ім. І. Богуна в період німецької окупації: від зародження перших відділів в лютому — березні 1943 р. до переходу через лінію німецько-радянського фронту в

липні 1944 р.; якомога повніше проаналізувати бойові дії загону з нацистськими окупантами, радянськими партизанами та участь у польсько-українському конфлікті; відтворити організаційну структуру загону в динаміці та встановити справжні біографічні відомості багатьох старшин і підстаршин.

РОЗДІЛ 2.

ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ У ВОЛОДИМИРСЬКО-ГОРОХІВСЬКІЙ ОКРУЗІ ОУН У ЛЮТОМУ — ВЕРЕСНІ 1943 Р.

2.1. Генеза повстанського руху в Володимирсько-Горохівській окрузі ОУН

На зламі 1942/1943 рр. Волинь була глибоким тилом Східного фронту. Цей край, як і більша частина України, входив до складу райхскомісаріату «Україна» (РКУ) — колоніальної адміністративної одиниці, утвореної нацистськими окупантами в 1941 р. На відміну від дистрикту «Галичина», який вони долучили до Генерального губернаторства (ГГ), окупаційний режим в РКУ був значно жорстокішим.

Він характеризувався: беззаконням окупаційних військ і адміністрації щодо українського населення; економічним визиском села; важкими покараннями за невиконання продовольчого податку («контингенту») або будь-яких розпоряджень окупаційної влади; драконівськими репресивними заходами за справжню чи гіпотетичну підтримку населенням рухів Опору; масовим убивством «расових ворогів» і доведенням до смерті від голоду й холоду військовополонених; примусовим вивзенням молоді («остарбайтерів») на роботи до Німеччини тощо [218, с. 34–35; 249, с. 478–479].

Окупанти зберегли колгоспно-радгоспну систему, оскільки вона давала їм ту ж владу на селянством, що й радянському режимові: можливість контролювати вироблення сільськогосподарської продукції та вилучати її для своїх потреб [243, с. 88]. Радгоспи були реорганізовані в «державні маєтки» («штатсгути»)¹, а колгоспи — в «громадські господарства» («лігеншафти») [214, с. 127, 130; 243, с. 93].

Волинська область стала частиною генеральної округи (ГО) «Волинь — Поділля». На чолі ГО стояв генеральний комісар Генріх Шене, який мав

¹ На Волині радгоспи були організовані в 1940–1941 рр. на базі колишніх польських фільварків.

осідок у м. Луцьку. ГО поділялася на (крайс)гебіти (як український аналог побутував термін «округа») [243, с. 39]. Найнижчим був рівень районів, де нацисти залишили майже все без змін, за винятком того, що в деяких випадках перемістили районні адміністрації в інші населені пункти².

Проти родин, члени яких ухилялися від вивезення на примусові роботи³, за розпорядженням генерального комісара Г. Шене від вересня 1942 р., практикували різні види репресій: взяття заручників, конфіскацію худоби, відправка іншого члена родини й навіть спалення господарства [243, с. 77]. Голокост на території ГО «Волинь — Поділля» лише в травні — грудні 1942 р. забрав життя понад 140 тисяч євреїв [257, с. 96].

Такий нещадний окупаційний режим закономірно викликав збройний спротив населення. Окрім течії руху Опору, яку організовував і скеровував з перших днів німецько-радянської війни уряд СРСР, в Україні також діяв національно-визвольний рух. Після невдалої спроби проголосити Українську державу в червні—липні 1941 р. і краху сподівань на підтримку з боку Третього Райху Організація українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) перейшла в підпілля, щоб відновити свою мережу, поріділу від ударів Гестапо і СД, а також виробити нову тактику для нової воєнно-політичної ситуації.

Після II конференції (березень 1942 р.) ОУН(б) офіційно вважала себе в стані війни з Третім Райхом. У повідомленнях з окупованих територій самих німецьких спецслужб рубрика «Український рух Опору» про антинацистську діяльність українських націоналістів з'явилася 20 березня того ж року [233, с. 223].

Протягом більшої частини 1942 р. ОУН(б) орієнтувалася суто на підпільні форми боротьби й виступала проти партизанщини. Однак час

² Наприклад, центр Озютичівського району перемістили в м. Кисилин (а після нападу УПА у квітні 1943 р. — до Затурців), а Порицького — в смт. Іваничі [1, арк. 1].

³ Загалом за роки окупації гітлерівці вивезли з Волинської області 30 тис. осіб, Рівненської — 22,2 тис. [243, с. 77]

засвідчив, що протистояти спецслужбам країн Осі в такий спосіб доволі важко. Раз за разом підпілля зазнавало дошкульних втрат: арешти, ув'язнення в концтаборах і вбивства оунівців, як рядових, так і членів Проводу, тривали в усіх окупаційних зонах України та за її межами.

Волинський крайовий військовий референт В. Івахів-«Сом» із цього приводу констатував у жовтні 1942 р.: *«В Україні, особливо на Сході, вже сміються над нами й називають апостолами, мучениками, кажучи, що ми тільки ходимо і проповідуємо, щоб німці мали кого розстрілювати»* [Цит. за: 248, с. 190].

Відповідно, саме волинські бандерівці порушили перед Проводом ОУН(б) питання про створення партизанської армії. Ще влітку 1942 р. за ініціативою знизу на Волині й Поліссі почали виникати дрібні групи сільської самооборони для захисту від терору німецьких окупантів. У жовтні того ж року Провід скликав військову конференцію і створив комісію, яка до початку грудня 1942 р. розробила попередній проект організації української армії та її мобілізаційний план. Відтоді механізм створення націоналістичних військових загонів був запущений, а тереном для майбутньої партизанської війни проти нацистів мала стати Волинь [248, с. 197].

Підпільна мережа ОУН(б) на Волині на початку 1943 р. була об'єднана в крайовий провід Північно-західних українських земель (КП ПЗУЗ), або ж Волинський КП, на чолі з Дмитром Клячківським-«Охрімом» («Білашем»). ПЗУЗ охоплювали території Рівненської, Волинської областей, північних районів Тернопільської і південних районів Брестської області БРСР. Наступною структурною ланкою були обласні проводи, які, своєю чергою, керували кількома округами [240, с. 198]. Волинському обласному провіднику Ананію Закоштую-«Василію» («Вовку») підпорядковувалися Луцька, Ковельська й Володимирсько-Горохівська округи [56, арк. 333; 165, с. 438; 195, с. 120; 239, с. 20–21]. Кожна з підпільних округ складалася з кільканадцяти районів, які загалом збігалися з районами радянського адміністративно-територіального поділу 1940 р. [56, арк. 333; 101, арк. 15зв].

Територія Володимирсько-Горохівської округи ОУН, охоплювала два німецькі гебіти: Володимир-Волинський (Порицький, Устилузький, Вербський, Володимир-Волинський райони і м. Володимир-Волинський) і Горохівський (Берестечківський, Озютичівський, Локачинський і Горохівський райони) [243, с. 255–256]. У підпіллі округу умовно ділили на два терени: на північ від шосе Володимир-Волинський — Луцьк — «Січ», і південніше — «Степ» [193, с. 27].

Кожен із районів у підпільній мережі цієї округи мав кодове позначення римською цифрою (див. Таблицю 1). Окрім наявних адміністративних районів до складу округи як окрема одиниця входило м. Горохів і ще один т. зв. «Центральний» район, до якого належали: с. с. Топилище, Риковичі, Колона, Волиця, Старі і Нові Жашковичі, Старий Порицьк, Переславичі, Завидів, Деречин Порицького району, Білопіль, Кути, Защитів, Колпитів, Конюхи Локачинського району і с. Козятин Горохівського району [129, арк. 156зв]. Саме в межах «Центрального» району розташовувався окружний провід і його референтури [93, арк. 12; 108, арк. 21зв; 193, с. 27].

Таблиця 1. Організаційний поділ Володимирсько-Горохівської округи ОУН (1943 р.)	
Кодове позначення	Район
I («одиниця»)	Озютичівський
II («двійка»)	Локачинський
III («трійка»)	Горохівський
IV («четвірка»)	м. Горохів
V («п'ятірка»)	Берестечківський
VI («шістка»)	Порицький

VII («сімка»)	Володимир- Волинський
VIII («вісімка»)	м. Володимир- Волинський і східна частина Вербського району, прилегла до залізниці
IX («дев'ятка»)	Устилузький
X («десятка»)	Вербський
XI («одинадцятка»)	«Центральний»

Володимирсько-Горохівським окружним провідником у першій половині 1943 р. був Панас Матвійчук (Матвійчик)-«Криlach» [193, с. 21; 195, с. 121; 198, с. 53, 57; 207, с. 142; 227, с. 239; 239, с. 20]. Посаду військового референта обіймав Микола Горобець-«Славко» [93, арк. 263в; 193, с. 39, 48]. На його референтуру безпосередньо покладалося завдання з організації повстанських загонів в окрузі, збору зброї та військового вишколу членів підпілля.

У рівненській частині Волині з кінця січня 1943 р. вже існувала перша повстанська сотня під командуванням військового референта Сарненської округи ОУН Г. Перегіняка-«Коробки». В інших районах ПЗУЗ організаційна робота зі створення нових загонів активізувалася після наради, яку приблизно 15 лютого 1943 р. провів крайовий військовий референт В. Івахів-«Сом». Учасник наради ковельський окружний військовик Юрій Стельмашук-«Рудий» вважав одержані від «Сома» розпорядження «директивою з організації УПА» [165, с. 439].

М. Горобець-«Славко» як військовий референт свого проводу теж повинен був бути присутнім на лютневій нараді. Адже саме в середині лютого 1943 р., як згадував Олексій Брись-«Аркас» («Остап»), «Славко» викликав його в с. Білопіль і доручив сформувати повстанський загін [93,

арк. 10, 26зв, 92]. З допомогою члена окружного проводу «Зоренка»⁴ О. Брись організував відділ із 11–13 бійців [93, арк. 10, 47зв, 50, 93зв]. Це був перший повстанський підрозділ в окрузі та, імовірно, на території всієї Волинської області.

Попервах боївка розміщувалася в невеликому лісі коло с. Ставицька Берестечківського (V) району. Через своїх провідників О. Брись налагодив зв'язок із Берестечківським районним провідником (РП) «Дем'яном», який пов'язав його з комендантами: районної поліції — «Чорним» і поліції виправно-трудового табору в с. Лобачівці — Сергієм Морозом-«Круком», які були членами ОУН. З їх допомогою «Аркас» залучив кількох людей до загону [93, арк. 10–10зв, 63]. Ночами повстанці нападали на німецькі державні господарства («штатсгути»), вдень — ховалися в селян [93, арк. 10, 64, 117].

До березня «Аркас» зумів зібрати 38 осіб, з яких 15 були колишніми військовополоненими різних національностей, які проживали на окупованій території. По сформуванню загону «Зоренко» став заступником командира [93, арк. 10–10зв, 48, 63–63зв, 117, 119].

Після першої серйозної операції «Аркаса» — нальоту на м. Горохів 27 березня 1943 р. до його відділу долучилася частина українських шуцманів міської залоги (близько 30 осіб), яких привів член Горохівського РП й комендант районної боївки Служби безпеки (СБ) ОУН Іван Ступачинський-«Сталевий» [93, арк. 64]. Так відділ став налічувати 65–70 бійців при 9-ти кулеметах і 2-х мінометах [93, арк. 49].

Один із поліцаїв Олексій Бабій так згадував перехід в УПА: *«У березні 1943 року, коли в Горохівський район вступили війська УПА, її частини*

⁴ На думку історика Я. Антонюка, «Зоренко» — це Матвій Яйчук, 1909 р. н. із с. Білопіль Локачинської громади. Однак сучасники називали справжнім прізвиськом «Зоренка» — Михалевич, а вік — 28 років [118, арк. 15]. Є дані про Володимира Михалевича-«Зоренка», жителя с. Охнівка, нині Оваднівської громади, який у 1943–1944 рр. був комендантом районної боївки СБ, згодом працював у розвідці СБ [81, арк. 197].

оточили поліцейські казарми, вивели всіх на вулицю, вишикували по два в ряд, усього близько 70 осіб, в тому числі й мене, і повели в Борочицький [Бужанський — І. Б.] ліс, і там оголосили, що всі колишні поліцейсти тепер вливаються в склад УПА» [78, арк. 55зв]⁵.

«...Націоналісти, — описував перебіг дальшої розмови Бабій, — назвали себе українськими партизанами і роз'яснили нам, що вони поставили перед собою завдання вести збройну боротьбу з німецькими окупантами, не давати німцям спалювати села і знищувати українське населення, не дозволяти їм грабувати у населення худобу, хліб та інші продукти харчування, перешкоджати відправці української молоді на роботи в Німеччину» [78, арк. 71].

У травні *«я був призначений сотенним, а загін мій названий сотнею»,* — згадував Брись [93, арк. 10]. За його словами, діяв він під безпосереднім керівництвом військового референта М. Горобця-«Славка» [93, арк. 26зв, 63]. Станом на початок травня заступником командира О. Брися був лейтенант РСЧА Микола Гарасименко (Герасименко) [26, арк. 3; 224, с. 266].

Березень 1943 р. став місяцем масової появи нових відділів по всій Волині. Одним із важливих факторів цього була команда Волинського КП ОУН поліцейським українського походження кидати німецьку службу. Фактично протягом кінця березня — початку квітня 1943 р. підпілля вдалося викликати бунт українських поліцейстів проти окупаційної влади. Поліцаї залишали службу зі зброєю, часто розстрілюючи німецьких офіцерів і звільняючи в'язнів місцевих тюрем. Нацисти, своєю чергою, розпочали репресії проти дезертирів і їхніх родин, а також вдалися до превентивних роззброєнь і арештів інших українців — службовців поліції, підозрюючи тих у зв'язках із націоналістами. Це спричиняло нові хвилі дезертирства [239, с. 42–43; 248, с. 207–208].

Зрозуміло, що поліцаї, які переходили до повстанців, тією чи іншою мірою брали участь у здійсненні нацистської окупаційної політики під час

⁵ Частина поліцейстів долучилася до загону, решта розійшлася по домівках.

служби. Проте вивчення 17 архівно-слідчих справ на бійців загону «Січ» (ім. І. Богуна), які раніше служили в поліції, дає підстави для висновку, що вони були непричетними до злочинів Голокосту чи інших масових убивств, скоєних нацистами. Максимум, що знайшли репресивні органи СРСР, — участь кількох осіб в арештах, охороні чи конвоюванні заарештованих (остарбайтерів, євреїв, радянських активістів), вилученні продовольчого податку в селян або в операціях проти радянських партизанів. А службовець Локачинської районної поліції П. Мартинюк навіть сприяв втечі остарбайтерів [118, арк. 27, 78, 84]. Відповідно, сам факт служби в поліції не може бути підставою для звинувачення повстанців Володимирсько-Горохівської округи в нацистських злочинах Голокосту.

26 березня 1943 р. члени ОУН організували дезертирство поліцейських із постів у с. с. Гнійне, Олеськ і Гайки Вербського району. 40 поліцаїв під проводом коменданта олеської дільниці Порфирія Антонюка-«Сосенка» отаборилися в с. Вовчак Турійського району й смт. Озютичах. Навколо Вовчака, розташованого всередині недоступного Свинаринського лісового масиву і оточеного р. Турією й болотами, повстанці протягом квітня збудували укріплену базу, яка з часом одержала назву «Січ», вочевидь, через явну аналогію з козацьким табором [26, арк. 23зв]. «Січ» охопила також села Турійського і Вербського районів: Мочулки, Свинарин, Ревушки, Оса, Буди-Осовські, Домінополь тощо і стала потужним військовим центром повстанського руху на півдні Турійського району та у Володимирсько-Горохівській окрузі. У квітні на «Січі» перебувало вже близько 50–60 стрільців [103, арк. 15; 129, арк. 21].

В архівах збереглася відозва «Друзі повстанці», підписана «Група УПА «Січ»». Дати на документі немає, проте його текст написаний за стилем як програмний маніфест. Тому можна припустити, що з'явився він невдовзі після заснування сотні «Сосенка», але не раніше квітня 1943 р., коли назву «Українська повстанська армія» прийняла для своїх повстанських загонів ОУН(б) [248, с. 200].

У відозві групи «Січ» наголошувалося: *«Погляньте, що діється на Україні: спалені села, знищені міста, тисячі трупів невинних жертв жінок, дітей, старих... Чого не встигло зробити своїми вирафінованими способами НКВД, це довершує в простий звірський спосіб гестапо. Гестапо шаліє, в своїй люті переходить всякі межі людськості, розпинає дітей, кидає живцем в огонь, насилує жінок, розстрілює. Україна для них є полем дикої сваволі і грабіжу»* [66, арк. 75].

Але, ішлося далі, у відповідь на терор окупантів, *«Родяться нові Гонти, Залізники, родяться Українські Повстанці. Твердий кулак партизан-повстанців відчув вже на своїй шкірі озвірілий вандал. Кожний куш, кожна хата, кожний яр з України витає вже непрошених визволителів не хлібом, сіллю, а вогнем кулеметів і гранат. За спалені села і невинні жертви горять штатсгути, падають групи німаків і висулужників ляхів, фольксдойчів і т. п.»* [66, арк. 75].

Завершувалася листівка обіцянками боротися до переможного кінця: *«Кров наших рідних, кров помордованих, живцем спалених кличе нас до помсти, до боротьби. Зброї не кинемо доти, поки на Україні не стане зайд, гнобителів. Цілу Україну замінимо в воєнний табір. Всі до боротьби. Покажемо, що ми нація не рабів, а грізні нащадки славних козаків. Всі зайди, що шукають тут поживи, знайдуть тут собі могилу»* [66, арк. 75].

На східній околиці Свинаринського лісу, в с. Мочулках (нині Мочалки) Турійського району, з березня організовувався загін Василя Поліщука-«Чуйкевича» — колишнього коменданта поліційної ділянки в с. Грибовиці Порицького району [33, арк. 65–66, 95; 123, арк. 84; 279]. На середину квітня 1943 р. «Чуйкевич» мав під своїм командуванням близько 30 бійців, до яких після нападу на м. Локачі долучилася частина тамтешніх поліцаїв [73, арк. 17зв; 118, арк. 12зв, 18зв].

29 березня 1943 р. в с. Стенжаричах Устилузького (IX) району заснував повстанський загін Микола Каліщук-«Зух». Зав'язком підрозділу стало 7 поліцаїв із поста в с. Стенжаричах, які раніше дезертирували разом із

Каліщуком. 17 квітня з командиром було вже 30 повстанців. 3 травня після роззброєння і приєднання місцевого комуністичного партизанського загону відділ «Зуха» зріс до 90 стрільців [26, арк. 80зв, 81–81зв, 83зв, 84зв]. Після поранення «Зуха» 26 червня 1943 р. сотню перебрав Іван Дідух-«Коршун» [75, арк. 14зв–15, 41зв–42; 85, арк. 56, 59; 98, арк. 28зв]⁶. До осені ІХ загін оперував у Мосурських лісах та селах району: Стенжаричах, Коритниці, Залужому, Микитичах, Забродах, Пузові тощо [26, арк. 80–81, 82зв, 83–83зв; 75, арк. 13зв; 85, арк. 16].

Відділ «Остапа», як записано в хроніці загону, після засідки на німців 8 травня розділився на дві групи. Кращі стрільці утворили чоту окружного відділу особливого призначення (ВОП). Командиром став ройовий Федір Марцинюк-«Береза», ВОП очолив Олексій Мельник-«Чорноморець»⁷.

Сам Брись на допитах СМЕРШу в 1944 р. згадував дещо по-іншому: одна частина сотні стала окружним ВОП на чолі із «Зоренком», а інша — ВОП Берестечківського району, під орудою «Морозенка» [93, арк. 27]. А «Остап» поїхав на «Січ», де одержав завдання провести зі своїм колишнім загonom низку операцій проти німецьких військ на «п'ятірці» [93, арк. 11, 27, 96зв]. Виконавши доручення, у липні 1943 р. Брись перейшов на роботу в штаб групи «Турів» [93, арк. 27].

З іншого боку, стрілець загону «Остапа» і чоти «Берези» Григорій Яремчук-«Ліщина» згадував, що О. Брись призначив Ф. Марцинюка командиром відділу перед своїм від'їздом у вищий штаб. Це було в липні

⁶ У джерелах трапляються відомості про «Коршуна» — шефа штабу «Січі» та «Коршуна» — командира сотні, яка діяла в Устилузькому районі. Д. Шумук та С. Мазурець називали ім'я «Коршуна» як Іван Дідух. На нашу думку, це були дві різні людини: Андрій Лещук-«Коршун» — шеф штабу «Січі» й пізніше загону ім. І. Богуна в 1943 р., а Іван Дідух-«Коршун» — сотенний командир. Лещук був старшиною Армії УНР і мав близько 50 р., тож мало ймовірно, щоб немолоду людину призначили сотенним. Зазвичай, таких старшин в УПА ставили на штабні посади [75, арк. 14зв, 41зв–42; 194, с. 174; 207, с. 143]

⁷ В іншій частині історії загону «Остапа» зазначено, що загін «Остапа» належав до ВОП «Чорноморця» вже у квітні 1943 р. На останній сторінці документа написано: «Окружне ВОП. Голуб». Можливо, мається на увазі, що невдовзі командувати ВОП став «Голуб», оскільки відомо, що «Чорноморець» 30 травня став комендантом підстаршинської школи на «Січі» [26, арк. 2зв, 3зв].

1943 р., коли чота стояла в Завидівському лісі [86, арк. 11зв–12, 20–20зв; 124, арк. 226]. Можна припустити, що після повернення з першої поїздки на «Січ» «Остап» продовжив командувати чотою окружного ВОПу, а перед остаточним відбуттям передав посаду Ф. Марцинюку-«Березі». Це припущення опосередковано підтверджують свідчення згаданого О. Бабія-«Сливки», який розповідав про передислокацію загону «Остапа» в Завидівський ліс: *«Наша банда тоді оперувала на території Берестечківського району, а потім після бою з німцями влітку 1943 року... перейшла в ліси на територію Порицького району, де організувала слюсарню з ремонту зброї для УПА в селі Милятин»* [78, арк. 72].

Імовірно, «особливе призначення» відділу полягало в охороні окружного проводу, чії референтури розташовувалися в селах XI району.

Загоном V району з початком літа 1943 р. командував колишній заступник «Остапа» лейтенант Микола Герасименко (Герасименко) [26, арк. 3]⁸. Очевидно, це була одна з частин колишньої сотні «Остапа», яка після поділу залишилася в Берестечківському районі. Сотня Герасименка дислокувалася лісах на північ від с. с. Бужани та Пильгани [60, арк. 18; 82, арк. 12–13зв, 14зв–15].

За деякий час Герасименка перевели на посаду сотенного «трійки», а новим командиром став «Дубовий» [60, арк. 18]. Це могло статися не раніше початку серпня 1943 р. [101, арк. 14]. «Дубовий» у червні — липні 1943 р. командував відділом («тереновою боївкою») із близько 50 людей, поділених на 3 рої, що сформувався у с. Квасові, а відтак розмістився в Бранському лісі [111, арк. 31зв; 123, арк. 86; 186, с. 151]. Відділ цей був розпущений після бомбардування лісу та прилеглих сіл німецькою авіацією [1, арк. 28; 111, арк. 32зв; 123, арк. 67–67зв].

⁸ Деякі вояки відділу Герасименка стверджували, що це його справжнє прізвище. Ця версія виглядає доволі вірогідною з огляду на те, що командир «трійки» Олександр Москаленко теж не мав псевдоніма та користувався справжнім прізвищем [83, арк. 13, 21зв; 99, арк. 17зв; 101, арк. 14].

Бійцю V сотні Федору Янюку-«Захаренку» запам'яталося, що «Дубовий» командував сотнею приблизно місяць [60, арк. 19]. Не пізніше середини вересня 1943 р. командиром відділу «п'ятірки» був колишній чотовий Михайло Сусь-«Вишня» [22, арк. 30; 82, арк. 12зв; 93, арк. 4; 106, арк. 8, 10зв; 166, с. 117; 169, с. 104].

Загін Горохівського (III) району заснували в кінці березня 1943 р. дезертири з районної поліції [12, арк. 35; 123, арк. 248]⁹. Одним із ініціаторів та згодом командирів сотні «трійки» був Микола Новосад-«Грім», тому ветерани здебільшого згадували свій відділ як «сотню Грома» [74, арк. 12–13, 18зв, 28, 31зв; 106, арк. 8, 10зв, 47; 111, арк. 30зв–31зв]. Хоча протягом існування сотні через посаду сотенного пройшло кілька людей.

Коли 1 травня 1943 р. в штаб загону в с. Печихвостах прибув молодший лейтенант РСЧА Олександр Москаленко, його зустрів тодішній командир «трійки» Павло Скиба-«Мирон» [26, арк. 34; 99, арк. 22]. 6 травня «Мирон» призначив Москаленка командиром чоти (40 вояків). 10 червня Москаленка підвищили за бойові заслуги, і посаду сотенного йому передавав уже «Грім» [26, арк. 36зв; 99, арк. 10, 14зв, 22зв].

Завданням Москаленка була підтримка самооборони сіл: Скабарівщина, Пірванче, Печихвости, Охлопів, Квасів у випадку нападу німецьких карателів [99, арк. 21зв]. *«У такому разі я розбивав сотню на відділення і переміщав їх у села»*, — згадував він на допиті в органах НКВС [99, арк. 47]. У своєму розпорядженні сотенний мав 60-70 вояків, 45-мм гармату, міномет, 2 радянські станкові кулемети, 1 кулемет німецького зразка, 8 ручних кулеметів ДП-27. У кожного стрільця було по 80 набоїв, у кулеметників — по 2 диски для ручних і по 2 стрічки для станкових кулеметів [99, арк. 22]. У бою з нацистами 6 липня під Печихвостами О. Москаленко дістав важке поранення й вибув з ладу для лікування [26,

⁹ Імовірно, це сталося відразу після нападу на Горохів. Стрелець сотні Іван Братунь-«Чумак» говорив, що у відділ «трійки» він вступив 28 березня 1943 р.

арк. 46–46зв; 99, арк. 10, 14зв, 25]. Відділ знову очолив М. Новосад-«Грім» [74, арк. 13, 18зв, 28; 128, арк. 62–63, 125–126, 130; 193, с. 70].

У серпні 1943 р. III сотня одержала численне поповнення. До 50 людей долучилося близько 100 вояків сотні Зіновія Мишкевича-«Грізного» (імовірно, відділу самооборони), сформованої в с. Куповатиця (нині у складі с. Мислині) Горохівського району [12, арк. 1; 74, арк. 11зв, 18зв, 20зв; 83, арк. 12зв–13; 111, арк. 30–31зв]. Далі, як згадували повстанці, до кінця серпня об'єднана сотня тренувалася в Печихвостівському лісі [74, арк. 13; 83, арк. 12зв–13]. Організацією й вишколом «трійки» в серпні 1943 р. вже займався Микола Гарасименко (Герасименко), який у травні — липні був сотенним «п'ятірки», а в першій половині серпня служив у «Грома» чотовим [22, арк. 25; 83, 12зв–13, 28; 99, арк. 22зв; 124, арк. 55, 208; 193, с. 70]. Сотня тепер зросла до 150 бійців при 45-мм гарматі, 3-х кулеметах Максима, одному — ДШК та 8-ми ДП-27 і 2-х мінометах [22, арк. 25; 83, арк. 12зв–13].

Порицький (VI) район був сектором відповідальності Дмитра Марценка (Марценюка)-«Забережного», колишнього начальника поліції в смт. Іваничах Порицького району [102, арк. 16зв, 17зв; 120, арк. 40]. Точна дата утворення його відділу невідома, але на квітень 1943 р. він уже існував. Станом на травень штаб і склади загону розташовувалися в лісі поруч із с. Ляхів (нині Старосілля Іваничівського району) [53, арк. 100; 92, арк. 10, 25; 100, арк. 11, 12зв, 13; 116, арк. 12зв, 24].

За словами ройового Михайла Драгоя-«Вишні», період організації завершився щойно в липні 1943 р. Саме тоді рій «Вишні» (9 вояків) розгорнули в чоту (27 вояків) [100, арк. 11, 12зв, 13, 25зв]. Чоти несли охорону застав по селах: Мишів, Деревині, Біличі тощо [53, арк. 101; 92, арк. 34]. У складі загону перебувало 30 колишніх військовополонених-червоноармійців, причому двоє командували чотами: старший сержант М. Драгой і молодший лейтенант Максим Швець-«Залізник» [53, арк. 101–101зв; 100, арк. 11, 12зв; 116, арк. 12зв, 24]. Підрозділ «Забережного» мав назву «загін ім. Богдана Хмельницького» [18, арк. 15]. У першій декаді липня

1943 р. «Забережного» на посаді змінив Василь Левочко-«Довбуш» [100, арк. 12зв; 116, арк. 12зв; 120, арк. 40]. На той час сотня розгорнулася до чотирьох чот, якими командували: 1-ю — Сава Джигота-«Чорнота», 2-ю — Ліхрон Гордійчук-«Тихий», 3-ю — Володимир Яницький-«Олесь» і чотою важкої зброї (кулемети й міномети) — М. Драгой-«Вишня». М. Швець-«Залізник» став заступником сотенного [120, арк. 41, 79]. До вересня чисельність сотні досягла 170 солдатів [22, арк. 24].

Завдяки припливу добровольців, колишніх червоноармійців і українських поліцаїв, які залишили німецьку службу, чисельність підрозділів УПА поступово зростала. Невеличкі боївки, які виникли в березні, до кінця травня 1943 р. перетворилися на сотні. На «Січі» під командою «Сосенка» була вже повна сотня, якій надали ім'я Івана Мазепи [26, арк. 24зв].

Прискорене зростання кількості та чисельності повстанських підрозділів породило кадрову проблему. ОУН(б) створювала партизанську армію знизу, в умовах бездержавності, тож не мала ні військових училищ, ані фахових командирів, успадкованих від регулярної української армії. Члени і прихильники ОУН(б), які одержали військовий вишкіл у Війську польському, німецьких військових і поліційних формуваннях, Червоній армії, не могли закрити повністю всі вакантні посади.

Для підготовки підстаршинських кадрів — ройових і чотових командирів — військова референтура КП ПЗУЗ почала створювати власні військові школи. Перша школа для підготовки молодших командирів «Вовки» почала діяти 27 квітня 1943 р. при Першій групі УПА на рівненському Поліссі [248, с. 237]. Другу підстаршинську школу організували у Володимирсько-Горохівській окрузі на «Січі». 30 травня 1943 р. окружний військовий референт «Славко» відкрив «юнацьку і підстаршинську школу ім. Головного Отамана Симона Петлюри» [29, арк. 1].

Курсантів для школи набрали ще раніше. Петро Лиховський-«Морозенко» свідчив на допитах в НКВС, що групу з 15 рекрутів на початку травня 1943 р. зібрали у Вовчаку, де формувалася

сотня, командування якою невдовзі обійняв Олекса Мельник-«Чорноморець» [170, с. 137–138].

«Чорноморець», як подає хроніка школи, став першим комендантом школи підстаршин [26, арк. 48; 170, с. 141]. Щоправда, із «Книги наказів» впливає дещо інша картина. Наказом Ч. 1 від 30 травня «Славко» призначив комендантом «цілого відділу» «Чуйкевича», «Сосенка» — його заступником і комендантом школи, а «Чорноморця» — вишкільним [29, арк. 1]. Однак на денному наказі № 1 за той же день «Чорноморець» підписався як комендант. Протягом кількох наступних днів у підписах до денних наказів псевдо комендантів з незрозумілих причин тасувалися: то «Сосенко», то «Чорноморець» [29, арк. 2–4]. І лише від 3 червня «Чорноморець» значиться комендантом послідовно на всіх наказах.

Навчатися почали 80 курсантів, поділених на три чоти: першу «Голуба», другу Олександра Денисюка-«Ворони» і третю Сергія Мороза-«Крука» [29, арк. 1–1зв]. Жили курсанти й інструктори в таборі за 2 км від с. Вовчак углиб Свинаринського лісу. Заняття проводили 13 інструкторів (зокрема й чотові)¹⁰ під керівництвом самого коменданта «Чорноморця». Викладали такі предмети: стройова підготовка; стрілецька підготовка та вивчення матеріальної частини зброї; тактична підготовка; вартова служба; дисципліна й вивчення статутів. Заняття тривали по 10 навчальних годин на день [29, арк. 2; 105, арк. 12зв].

Перших підстаршин школа випустила 27 липня 1943 р. Випускню церемонію у Свинаринському лісі проводив сам командир щойно утвореної групи «Турів» Микола Ковтонюк-Якимчук-«Олег».

«Все відбулося згідно з військовим ритуалом у присутності шефа штабу Клима [Борис Бедрик, шеф штабу групи «Турів» — І. Б.] і коменданта “Січі” Сосенка. Стрільці вистроїлися з автоматами, стали на коліна. Командир Олег підходив до кожного, клав шаблю на плече повстанця і казав:

¹⁰ Котрийсь із інструкторів був червоноармійцем і походив з Наддніпрянської України [170, с. 141].

Іменем України надаю вам ступінь вістуна! [...]

Після цієї урочистості випускники пройшли парадним маршем і заспівали пісню...», — писав у спогадах політичний референт військової округи «Турів» Степан Драницький-«Андрій» [198, с. 55].

За наказом штабу групи «Турів» ранг десятника отримали 7 курсантів. Вістунами стало 29 курсантів. 25 випускникам надали звання старшого стрільця, а ще 21 вийшли стрільцями-інструкторами [11, арк. 5; 29, арк. 12; 123, арк. 57; 161, с. 519].

За документами, школа вважалася сотнею № 1 [29, арк. 5, 7зв, 9зв]. Імовірно, під другим номером числилася «Сосенкова» сотня ім. І. Мазепи в сусідстві у Вовчаку. Господарчий «Січі» Григорій Костюк-«Синок» повідомляв про 200 осіб, які перебували на «Січі» влітку 1943 р. [109, арк. 16].

Побільшення військових сил «Січі» призвело до розгортання з початком літа 1943 р. на їх основі однойменного загону УПА. Адже табір у Свиначинському лісі на той час являв собою справжню повстанську республіку, самодостатню з господарчого та військового погляду. Окрім бойової та вишкільної сотень на «Січі» розташовувалися також майстерні та підприємства: слюсарня, гарбарня, пекарня, шевська та кравецька майстерні, тартак, водяний млин і пральня, майстерні з виробництва мила, ковбас, фотолабораторія тощо [88, арк. 137; 130, арк. 18зв; 196, с. 176; 207, с. 122–123]. У своєму розпорядженні загін мав навіть автомобілі: три легкові і два вантажні. Штаб загону розташовувався у Вовчаку і телефоном був зв'язаний із сторожовими постами у Свиначинському лісі. Зайти на територію «Січі» й залишити її можна було тільки за перепустками [88, арк. 70; 207, с. 123].

Що ж до сотні В. Поліщука-«Чуйкевича» (близько 100 солдатів на серпень 1943 р.), то, її статус на «Січі» не до кінця зрозумілий. Зі слів учасників сотні, відомо, що відділ три-чотири рази на місяць проводив вилазки проти нацистів здебільшого в Локачинському (II) і «Центральному» (XI) районах округи. Під час операцій підрозділ зупинявся на постій у лісах

«Хмарна Долина» і «Садівщина» на схід від Локачів та в Завидівському лісі, а відтак повертався в місце постійної дислокації в Мочулках. У жовтні 1943 р. цю сотню розформували [73, арк. 45, 46; 118, арк. 33; 123, арк. 46, 56, 84, 190–191].

Над усіма цими підрозділами та службами влітку 1943 р. обійняв загальне командування засновник «Січі» П. Антонюк-«Сосенко» [88, арк. 12; 104, арк. 11]. Шефом військового штабу (ШВШ) загону «Січ» став поручник Армії УНР Андрій Лещук-«Коршун» [77, арк. 51, 56, 60зв; 193, с. 73; 195, с. 120; 196, с. 175; 237]. Новим командиром сотні ім. І. Мазепи призначили, імовірно, Василя Лук'янчука-«Бескида» — у літніх операціях він командував цією сотнею та доданими їй відділами [26, арк. 24зв; 110, арк. 33].

На півдні округи теж вирішили звести сотні в більші підрозділи. Відділи III (Москаленка), V (Герасименка) і VI («Забережного») в червні 1943 р. об'єднали в курінь, який очолив М. Горобець-«Славко» [53, арк. 101–101зв, 109–109зв; 61, арк. 54, 57, 122; 99, арк. 21зв]. Курінний штаб розташовувався в Завидівському лісі, а заступником курінного командира був М. Новосад-«Грім», очевидно, доти, доки йому не довелося знову стати сотенним [61, арк. 54, 57, 122; 99, арк. 22зв]. За оцінкою сотенного Москаленка, чисельність куреня дорівнювала 300 бійцям [99, арк. 22]. Не пізніше середини серпня й до середини вересня 1943 р. цим куренем командував Микола Ткачук-«Голуб» [26, арк. 21; 53, арк. 101–101зв, 109–109зв; 57, арк. 300; 169, с. 132; 193, с. 43, 52, 54]¹¹.

¹¹ Імовірно, «Голуб» — це Микола Мартинович Ткачук (він же Микола Білозір), який народився 1913 р. в с. Холопичі, нині Затурцівської громади Володимир-Волинського району Волинської області. Зі свідчень П. Власюка-«Ворона» («Максима») в НКВС відомо, що в червні — серпні 1944 р. М. Ткачук під псевдо «Голуб» був командиром куреня, у якому П. Власюк був сотенним. Діяв курінь у складі загону «Шума» у південно-східній частині Свиначинського лісу проти підрозділів 145-го полку ВВ НКВС. На жаль, у протоколах допитів П. Власюка та інших заарештованих майже немає чітких відомостей про те, які посади обіймав М. Ткачук-«Голуб» у 1943 р. Відомо лише, що той служив у поліції в с. Війниця, звідки в березні 1943 р. дезертував і через якийсь час очолив курінь УПА. Референт СБ Озютичівського району в 1943 р. С. Ядошук і В. Поліщук, яка проходила у його справі, підтверджували, що М. Ткачук-«Голуб» за німецької окупації був курінним [57, арк. 39, 73; 95, арк. 36, 71; 193, с. 74].

Отже, на початку літа 1943 р. у межах Володимирсько-Горохівської округи утворилися перші великі формування: загін «Січ» П. Антонюка-«Сосенка» на півночі у Свинаринському лісі та курінь М. Горобця-«Славка» — на «Степу». Загальне керівництво всіма повстанськими відділами на цій території продовжував здійснювати окружний військовик «Славко».

Розбудова повстанських підрозділів була проявом загальної тенденції розвитку УПА на Волині. У Ковельській окрузі Волинської області вже діяла Українська повстанча група «Озеро» з трьох загонів (близько 500 повстанців), у Луцькій — курінь М. Ковтонюка-Якимчука-«Олега». На півночі Рівненщини сотні об'єднувалися в Першу (Північну) групу (близько 500 бійців), а в Шумських лісах Кременецької округи ОУН дислокувався Кременецький курінь (близько 300 вояків) Південної групи УПА тощо [228, с. 37–39; 248, с. 209].

Організація УПА у Володимир-Волинському (VII) районі теж почалася влітку 1943 р. Умовно підпільний район ділився на Хотячівську та Микуличівську гміни (за міжвоєнним поділом), межею між якими слугувала р. Луга. У кожній частині виникло по повстанському загону. У Хотячівській гміні відділ із 30 стрільців організував «Батько Богун» (він же «Батько», і «Богун»¹²). Сталося це, імовірно, в червні 1943 р., оскільки бойове хрещення підрозділ одержав у бою з нацистами 5 липня [1, арк. 22; 26, арк. 5]. 20 червня на теренах Микуличівської гміни з ініціативи районного військовика ОУН Григорія Дмитрука-«Князенка» («Князя») на чолі відділу самооборони (28–30 жителів с. Селець) став Микола Голод-«Слюсар» [76, арк. 76зв; 97, арк. 36].

¹² У документах підстаршинської школи ім. С. Петлюри є відомості, що з 31 травня до 27 липня 1943 р. «Батько Богун» навчався у школі та був у ній інструктором. Як він поєднував керівництво боївкою, а потім сотнею — незрозуміло. Деякі ветерани 7-ї сотні на радянських допитах твердили, що в липні 1943 р. сотнею в Бискупичах-Руських командував «Мирон» інші називали сотенним у липні — серпні «Князя» [11, арк. 5; 29, арк. 1–1зв, 12; 61, арк. 122, 182, 390; 97, арк. 11, 36–36зв, 40, 41зв].

Ці відділи існували окремо одне від одного, доки в липні 1943 р. «Батько» не повідомив «Слюсарю», що його боївка вливається сотню «Батька». Відтак «Слюсарю» підлягало 45 вояків [76, арк. 15, 17]. Чисельність нової сотні становила 120 бійців, озброєних 81-ю гвинтівкою, 4-ма кулеметами Максима, 9-ма кулеметами ДП-27 і 2-ма — ДШК [26, арк. 6; 76, арк. 46зв]. До кінця літа 1943 р. сотня діяла переважно окремими чотами, які дислокувалися в селах Володимир-Волинського району: Бискупичах-Руських, Зимному, Суходолах, Низкиничах і Вощатині та збиралися в один кулак для більших операцій [26, арк. 5зв–6; 76, арк. 15, 72, 112; 153, с. 3]. Певний час командира сотні заміщав «Нечай» (справжнє ім'я — Костянтин, прізвище невідоме) [26, арк. 5зв; 79, арк. 34, 36; 152].

Орієнтовно в серпні 1943 р. в лісі біля с. Гнійне Вербського району виникла VIII сотня¹³. Вона захищала села на північний схід від м. Володимира-Волинського, звідки робили випадки експедиції німецьких військ і поліції. Від кодового позначення цього міста й походив номер відділу. Командував сотнею Дмитро Марценко (Марценюк)-«Забережний», політкерівником був Володимир Луцюк-«Дружба» [15, арк. 8, 18]. Імовірно, вони були тими двома хлопцями, які, як записано в історії сотні, протягом тижня набрали перших 11 добровольців [26, арк. 69зв]. Щоб приймати більше охочих, відділ мусив спершу здобувати зброю, нападаючи на дрібні групи німецьких солдатів, які приїздили грабувати села [26, арк. 69зв]. Поступово з поповненням арсеналу збільшувалася й чисельність відділу, який до початку осені 1943 р. вже набув форми сотні.

8 серпня 1943 р. розпочалася підготовка другого набору курсантів школи ім. С. Петлюри на «Січі» [29, арк. 13]. Як і минулого разу, основний склад школи розподілили на три чоти: під командуванням «Крука», вістуна

¹³ У справі № 32 «Хроніка VIII сотні Забережного від VIII місяця» підшита до документа, який оповідає про заснування загону «Остапа» навесні 1943 р. В іншому примірнику «Хроніки VIII сотні УПА», датованому 1.11.1943, на одній зі сторінок (арк. 69зв) є напис «Сотня VIII існує 8 місяців», тобто з березня. Однак прослідкувати бодай якийсь зв'язок між загonom «Остапа» в Берестечківському районі та сотнею «Забережного» під Володимиром-Волинським не вдалося.

«Комара» (він же О. Денисюк-«Ворона») і невідомого [15, арк. 29; 29, арк. 13–14зв; 105, арк. 17; 123, арк. 57]. Проте з документів випливає, що в другій половині серпня й пізніше школа ім. С. Петлюри складалася з двох сотень [19, арк. 2–5; 29, арк. 15, 16–17зв]. 155 курсантів і 7 старшин були поділені на чоти, з яких перші дві (8 роїв) входили в першу сотню, а третя й четверта (6 роїв) — у другу [19, арк. 2–10; 29, арк. 14зв]. Сотенними, за словами курсанта 1-го рою 3-ї чоти Т. Бачинського-«Багнета», були в той час «Крук» і «Комар»-«Ворона» [105, арк. 17].

23 серпня комендантом школи призначили В. Лук'янчука-«Бескида». Наступного дня новий начальник наказав для конспірації надалі іменувати школу криптонімом «Світлана» [26, арк. 48зв]. У зв'язку з активізацією бойових дій проти німецьких каральних експедицій і польських «пляцувок» навчальний процес у школі поступився місцем бойовій практиці.

Доступні джерела не дають змоги однаково повно відтворити процес розбудови підрозділів УПА в усіх районах Володимирсько-Горохівської округи. Наприклад, відомо про загін уродженця Наддніпрянської України «Дуба», який улітку 1943 р. воював у Вербському (Х) районі (від серпня — вересня ним уже командував Кирило Овсянюк-«Шелест») [3, арк. 1; 20, арк. 15; 24, арк. 172; 81, арк. 239]. Озютичівський (І) район контролювала сотня Антона Пазюка-«Карпа» [20, арк. 3; 126, арк. 221; 127, арк. 50]. У межах XI («Центрального») району оперував загін Володимира Древка-«Євгена» [31, арк. 13, 15].

У Локачинському районі («двійка») існували загони «Віктора» і «Богдана» [12, арк. 46, 87, 131; 22, арк. 50; 93, арк. 12]. Проте загін «Богдана» (база — Коритницький ліс) у документах відносився до «четвірки» — м. Горохова [17, арк. 2; 31, арк. 13, 15; 193, с. 27; 272, с. 815]. У серпні 1943 р. цей відділ (40 осіб) перейшов із с. Озерців Локачинського району до Завидівського лісу для проходження вишколу. Але, як згадував вояк цього загону І. Савін, *«у жовтні 1943 року [насправді, 30.08–1.09 — І. Б.] німці влаштували велику облаву в Завидівському лісі, у результаті чого банда*

Богдана перейшла в село Білопіль, а відтак знову в с. Озерці, де всі учасники тимчасово розійшлися, хто куди міг» [105, арк. 36].

Окрім загонів, створених бандерівською ОУН, на території Володимирсько-Горохівської округи свій партизанський підрозділ організували члени ОУН (мельниківців). Мельниківська організаційна мережа була об'єднана в Володимирський повітовий провід. 3 квітня 1943 р. провідником був «Грізний» (справжнє прізвище Януш), брати Андрій і Юрій Гайворонські були членами проводу [153; 187; 200, с. 51].

Мельниківці «осуджують наші останні потягнення. Кажуть, що ми з'єдналися з комуністами, виконуємо накази Сталіна. Ведуть співпрацю з жандармерією. Виступають проти УПА, кажуть, що на виступи ще не час», — читаємо в «Суспільно-політичному звіті з Володимирщини і Горохівщини» за квітень 1943 р. [1, арк. 1зв].

Перший мельниківський загін (30 людей) у Порицькому районі проіснував недовго й на початку травня був розпущений [1, арк. 1зв; 200, с. 55, 60]. 27 травня 1943 р. з Кременецького району Тернопільської області Олексій Бабій-«Арієць» («Білий») привів чоту «Лиса» (21–25 бійців) і за два дні в с. с. Бужанка й Дорогиничі почалося формування нового загону [1, арк. 21; 58, арк. 299зв–300; 192, с. 214; 199, с. 104; 200, с. 58; 187].

Поступово загін зріс до 150–200 партизанів і передислокувався в місцевість між с. с. Литовеж — Заболотці Порицького району. Командиром став «Білий», начальником штабу — «Орел», командиром відділу військово-польової жандармерії (ВПЖ) — Василь Горун-«Орлик» [58, арк. 299зв–300; 153; 192, с. 214; 200, с. 59]. Укомплектованою сотнею став командувати Іван Мудронець-«Чумак», друга сотня (30 вояків) і школа старшин ще формувалися [200, с. 59; 187; 189]. Упродовж липня мельниківський відділ оперував у трикутнику Литовеж — Заболотці — Жджари (нині Заставне) [192, с. 214].

Бандерівці перебували в антагонізмі з мельниківцями від самого розколу ОУН у 1940 р. Проте на місцях стосунки між представниками двох

організацій могли бути більш дружніми й навіть доходити до співпраці. Серед мельниківців — службовців крипо м. Володимира-Волинського були як ті, хто допомагав бандерівцям уникати арештів, так і ті, хто активно сприяв нацистам у боротьбі з ними [80, арк. 41; 193, с. 24].

Загони «Білого» та відділи УПА VI і VII районів дотримувалися нейтралітету й час від часу навіть об'єднувалися для операцій проти німецьких окупантів чи антипольських акцій [1, арк. 23–24; 22, арк. 50; 190]. Проте мельниківці обмежувалися переважно дрібними сутичками, а їхній командир «Арієць» критикував бандерівські операції проти нацистів бо, мовляв, вони «своїми діями допомагають більшовикам» [187].

Коли підрозділи УПА стали достатньо сильними, командування взяло курс на примусове об'єднання всіх військових загонів під своїм керівництвом. *«Дотеперішні спроби переговорів довели тільки до військової співпраці, — читаємо у липневому звіті бандерівського підпілля. — Будуть підняті спроби, не відкладаючи, якимось з ними договоритись остаточно, тому що пізніше оговорить може бути трудніше»* [1, арк. 21].

І в мельниківському загоні були охочі до об'єднання з бандерівцями для більш дієвої боротьби з окупантами. За входження в УПА виступали повітовий провідник «Грізний», керівник відділу ВПЖ й політичний референт проводу В. Горун-«Орлик» і сотенний І. Мудринець-«Чумак» [187; 189]. Вони тричі таємно від «Арійця» зустрічалися з представниками окружного проводу ОУН(б): М. Бондарчуком-«Стеמידом», М. Горобцем-«Славком» і «Олесем» — і врешті-решт, дійшли згоди. 30 липня 1943 р., коли О. Бабій-«Білий» був відсутній, сотня «Довбуша» оточила й роззброїла мельниківських партизанів у місці їхнього постю [58, арк. 300; 188; 192, с. 215].

«Коли чота Лиса була обеззброєна, — згадував В. Горун, — Чумак і Олесь та ще декілька бандерівських командирів заскочили в штаб мельниківського відділу і примусили присутніх там підняти руки вгору. Чумак коротко повідомив про суть акції. Начальнику штабу Орлу повернули

зброю, він звернувся до чоти Лиса із закликом не чинити опору. Так само вчинив і чотовий Лис. Всі вигукнули: “Слава Україні!”. Хлопці (мельниківці і бандерівці) вітали один одного з цим безкровним об’єднанням» [188].

Брати Гайворонські та ще близько 30 осіб вступати в УПА відмовилися [1, арк. 26; 200, с. 68]. 31 липня всі охочі продовжувати службу в УПА прибули на «Січ», у терен між с. с. Мочулки й Осекрів Турійського району. Їх розподілили по різних сотнях [188; 192, с. 217; 193, с. 57; 200, с. 67].

Таблиця 2. Загони УПА, сформовані у Володимирсько-Горохівській окрузі (лютий — серпень 1943 р.)¹⁴	
Район	К-р загону (сотні) УПА
Озютичівський (I)	А. Пазюк-«Карпо»
Локачинський (II)	«Віктор»
Горохівський (III)	П. Скиба-«Мирон», М. Новосад-«Грім», О. Москаленко, М. Новосад-«Грім», М. Гарасименко
м. Горохів (IV)	«Богдан»
Берестечківський (V)	О. Брись-«Остап», М. Гарасименко; «Дубовий»; М. Сусь-«Вишня»
Порицький (VI)	Д. Марценко-«Забережний»; В. Левочко-«Довбуш»

¹⁴ Джерела засвідчують, що в серпні — вересні 1943 р. в загоні ім. Богуна вживалася альтернативна нумерація сотень. Так, сотня «Коршуна» (IX) іменувалася 1-ю, сотня «Батька Богуна» (VII) мала № 2, «Довбуша» (VI) — 03, сотня «Грома» (III) — 04, сотня «Вишні» (V) — 06. Решта номерів, за логікою, мала належати іншим відділам загону, проте точно ідентифікувати їх поки не вдалося.

Володимир-Волинський (VII)	«Нечай»; «Батько Богун» ¹⁵
м. Володимир-Волинський і частина Вербського району, прилегла до залізниці (VIII)	Д. Марценко-«Забережний»
Устилузький (IX)	М. Каліщук-«Зух» ¹⁶ ; І. Дідух-«Коршун»
Вербський (X)	«Дуб»; К. Овсянюк-«Шелест»
«Центральний» (XI)	В. Древко-«Євген»
«Січ» (Свинаринський ліс)	П. Антонюк-«Сосенко»; В. Лук'янчук-«Бескид» (сотня ім. І. Мазепи)
	В. Поліщук-«Чуйкевич» (сотня в Мочулках)
	О. Мельник-«Чорноморець»; В. Лук'янчук-«Бескид» (підстаршинська школа)

На першому організаційному етапі УПА її структура ще не була уніфікованою. Загони різної чисельності створювалися під контролем військових референтів ОУН, які часто їх самі й очолювали. У Володимирсько-Горохівській окрузі на кожен з 11 підпільних районів припадав відділ УПА, не рахуючи відділів на «Січі», яка територіально розташовувалася вже в Турійському районі, однак належала до округи. *«Спершу в кожному районі було по загону, — говорив вояк загону*

¹⁵ Можливо, в липні 1943 р. сотенним «сімки» також був П. Скиба-«Мирон».

¹⁶ Після одужання від поранення М. Каліщук служив у IX сотні як рядовий стрілець [20, арк. 15].

«Чуйкевича» І. Гальчин-«Столяренко», — а коли їх стало більше, почали ділити на сотні, курені, загони і групи» [123, арк. 53].

Організацією відділів у районах займалися військові референти РП, які часто самі перебували при загонах. Тому в джерелах нерідко сотні ідентифікуються за псевдонімами військовиків, а не безпосередніх командирів. Наприклад, ІХ сотню (к-р «Коршун») називали сотнею «Підкови»; сотню V району (к-р Гарасименко) — сотнею «Ярослава»; VII сотню — сотнею «Князя» тощо.

Головна команда (ГК), або штаб УПА, функціонувала не пізніше початку травня 1943 р., а територіальні штаби УПА поставали на основі штабів при обласних і окружних проводах ОУН [220, с. 172]. Підпільна «сітка» постачала для нових відділів командирів, добровольців, інструкторів, надавала матеріальне, медичне, харчове, розвідувальне та інше забезпечення. Історик І. Марчук назвав ситуацію в УПА навесні — на початку літа 1943 р. «двовладдям» військових командирів і провідників Організації [238, с. 414]. Як саме проявлялося це явище, можна уявити зі свідчень політичного референта військової округи «Заграва» (серпень — листопад 1943 р.) Василя Худенка-«Остапа», якого цитує дослідник:

«До початку серпня 1943 року організаційна структура ОУН і УПА та взаємовідносини між ними були досить-таки незрозумілі, розпливчаті, непостійні [...] Наприклад, в УПА ще не було куренів, сотень, чот, але в кожному районі існували боївки різної чисельності. Командири називались районними і надрайонними, а вищестоячі командири, наприклад, “Дубовий”, називались просто командирами з додаванням їхніх псевдонімів [...] Тільки наказ “Клима Савура” у липні 1943 року запровадив точну схему організації УПА зверху до низу, була встановлена певна чисельність та назва підрозділів, частин і з’єднань УПА, штабів і референтур» [238, с. 414].

На підставі липневого наказу Головного командира УПА Дмитра Клячківського-«Клима Савура» в липні — серпні 1943 р. територія краю ПЗУЗ була оголошена військовою генеральною округою (ВГО) та поділена

на «фронт» і «запілля» [220, с. 176; 238, с. 414]. «Фронтом» вважалися всі військові підрозділи УПА, які об'єднувалися в групи «Турів», «Заграва» й «Богун», підпорядковані ГК УПА в особі Д. Клячківського і його штабу. Структура кожної групи, як свідчив Ю. Стельмащук, передбачала організацію 3–4 великих загонів (по одному в кожній окрузі), які складалася з трьох куренів, курені — з трьох сотень і т. д. [238, с. 414]. У підсумку, кожна з груп по-різному виконувала вказівки штабу, і точно таку вертикаль управління створили тільки в групі «Турів».

Запіллям стала називатися крайова мережа підпілля ОУН, яка частково розконспірувалася й перейшла на воєнний стан. Її поділили на три військові округи (ВО), які замінили обласні проводи ОУН і відповідали дислокації кожної з груп УПА [238, с. 416].

У розрізі Волинської області це виглядало так: у липні 1943 р. повстанські відділи ввійшли до групи «Турів» під командуванням М. Ковтонюка-Якимчука-«Олега» [29, арк. 12зв; 213, с. 406; 239, с. 95]. Одноіменною ВО на території області керував комендант, яким став П. Матвійчук-«Крилатий» («Віталій») [197, с. 163–165; 198, с. 57; 207, с. 142; 272, с. 453]. Округи ОУН були реорганізовані у військові надрайони (ВН), а їхні провідники почали зватися комендантами ВН. Відповідно, Володимирсько-Горохівську округу з вересня 1943 р. у внутрішньому діловодстві стали називати Володимирсько-Горохівським надрайоном (у жовтні одержав криптонім «Степ»), комендантом якого став, імовірно, Михайло Бондарчук-«Стеמיד» [93, арк. 12; 98, арк. 10зв; 207, с. 189; 272, с. 139]. Підлеглі йому районні провідники ОУН іменувалися комендантами військових районів (ВР) [166, с. 37, 115; 231, с. 23; 272, с. 53].

На основі повстанських формувань Володимирсько-Горохівської округи в кінці серпня 1943 р. був створений загін ім. І. Богуна. Найбільш ранній документ, що засвідчує його існування, — це наказ командира загону

«Ориста» й шефа штабу П. Антонюка-«Кліща» № 2 від 25 серпня¹⁷ про підготовку до боротьби з *«польськими бандами і німецькими відділами СС»* [6, арк. 1–2]. Псевдонімом «Орист» підписався, певно, окружний військовий референт М. Горобець — саме його називають командиром загону повстанці, які служили під його началом у кінці літа 1943 р. [61, арк. 54, 57, 390; 78, арк. 28зв, 85; 99, арк. 23]. Тим більше, він єдиний, хто міг претендувати на цей пост з огляду на найвищу військову посаду в окрузі по лінії ОУН¹⁸. Аналогічно в сусідній Ковельській окрузі тамтешній загін «Озеро» очолив окружний військовик Ю. Стельмашук-«Рудий».

Проте вже 31 серпня 1943 р. М. Горобець-«Славко» загинув під час нацистської антипартизанської операції. Підлегла «Славка» Г. Коханська згадувала, що в перших числах вересня П. Антонюк-«Кліщ» («Сосенко») тимчасово перебрав його обов'язки на себе, зробивши співробітника військової референтури Ф. Корнія-«Юрка» своїм заступником на «Степу» [193, с. 80]. Справді, зберігся наказ до інтендантів загону і сотень від 2 вересня 1943 р., підписаний одним тільки шефом штабу «Кліщем» [6, арк. 3]. І щойно 15 вересня на черговому наказі з'являється підпис нового командира загону — Володимира Луня-«Лівара» [6, арк. 4].

«Лівар» прийшов з Галичини в складі куреня В. Сидора-«Крегула» в другій половині серпня 1943 р. Курінь був сформований у лісах біля с. Щуровичі Радехівського району Львівської області з метою посилити волинські відділи фаховими старшинами й підстаршинами (переважно ветеранами 201-го шуцбатальйону) [54, арк. 114]. 15 серпня сотні поручника В. Брилевського-«Борового» і хорунжого В. Луня-«Лівара» перейшли кордон між ГГ і РКУ та рушили до м. Колок Волинської області — у штаб групи «Турів». Там «Лівар» отримав розподіл у загін ім. І. Богуна [54, арк. 114].

¹⁷ Не виключено, що й наказ № 1 вийшов того ж дня.

¹⁸ Додаткове підтвердження посади «Славка» знаходимо в наказі ГК УПА Р. Шухевича-«Т. Чупринки» Ч. 5/44 від 3.06.1944 про надання ступеня поручника «к[оманди]рові загону сл[авної] п[ам'яті] Славкові» з УПА-Північ [65, арк. 229].

Таким чином, перші відділи УПА на теренах Володимирсько-Горохівської округи ОУН почали формуватися в лютому — березні 1943 р. Процес розбудови повстанчих загонів пришвидшився після переходу частини українських поліцистів з німецької служби на бік націоналістичного підпілля. Першим відділом був загін О. Брися-«Аркаса» («Остапа»), наступні загони створювалися, зазвичай, по одному в кожному з районів округи. Керівним центром військової роботи в окрузі була військова референтура на чолі з М. Горобцем-«Славком», розташована в с. с. Білопіль і Завидів та в прилеглому лісі. Другим центром розвитку повстанського руху була «Січ» у Свинаринському лісі. Окрім формувань УПА в населених пунктах виникали загони сільської самооборони під керівництвом провідників ОУН чи військових референтів низового рівня.

Зі збільшенням кількості повстанських загонів і їх чисельності з початком червня 1943 р. їх об'єднали в більші підрозділи — загін «Січ» і курінь «Славка». Для підготовки ройових і чотових командирів для новоорганізованих відділів окружна військова референтура 30 травня заснувала на «Січі» підстаршинську школу ім. С. Петлюри. До кінця літа 1943 р. на теренах Володимирсько-Горохівської округи вже діяло 14 загонів (сотень) УПА, не рахуючи самооборони, боївок СБ тощо.

У травні — липні 1943 р. паралельно з бандерівськими партизанськими загонами в Порицькому районі існував загін ОУН(м). Мельниківські партизани вели боротьбу проти німецьких окупантів в обмеженому масштабі, іноді блокуючись із бандерівською VI сотнею. Внаслідок переговорів частини мельниківських старшин із представниками бандерівського окружного проводу їхній загін влився в УПА.

Запровадження уніфікованої організаційної структури в повстанській армії протягом липня — вересня 1943 р. відобразилося відповідними змінами на окружному рівні. Відбулося розмежування компетенцій військових командирів і провідників підпілля, причому останнє було перетворене на запілля УПА й підпорядковане командуванню армії. Розрізнені військові

відділи в окрузі об'єдналися в загін ім. І. Богуна, командувати яким мав окружний військовий референт М. Горобець-«Славко» («Орист»). Сама округа була перетворена на військовий надрайон на чолі з комендантом, якому підлягали коменданти військових районів. Після загибелі «Славка» в бою з нацистами т. в. о. командира став шеф штабу П. Антонюк-«Кліщ», якого в середині вересня змінив командир В. Лунь-«Лівар». Він і займався подальшим розвитком структури загону протягом вересня — жовтня 1943 р.

2.2. Повстання проти нацистських окупантів

Силовий апарат нацистського окупаційного режиму в РКУ уособлював Вищий командувач СС і поліції (ХССПФ) на Півдні Росії (з жовтня 1943 р. — Верховний командувач СС і поліції в райхскомісаріаті «Україна» та на Півдні Росії) обер-групенфюрер СС і генерал поліції Ганс-Адольф Прюцманн в Києві (на посаді з грудня 1941 р.). Через відповідних заступників він керував поліцією безпеки (зіпо) й поліцією порядку (орпо) [225, с. 63]. Для придушення збройного опору німецькій владі при ХССПФ функціонував Оперативний штаб боротьби з бандитизмом [154, f. 1631–1634, 1693, 1711, 1714, 1724].

У межах генеральних округ відповідальними за безпеку режиму були командувачі СС і поліції (ССПФ) [225, с. 63]. У ГО «Волинь — Поділля» цю посаду обіймав бригадефюрер СС і генерал-майор поліції Вільгельм Гюнтер [273, с. 130; 277, S. 209]. У розпорядженні ХССПФ і ССПФ були формування місцевої поліції (шуцманшафт індивідуальної служби, шуцбатальйони та поліцейські полки), частини СС, підрозділи жандармерії та СД [225, с. 65]. Зокрема, на теренах відповідальності ССПФ В. Гюнтера дислокувалися шуцбатальйони № № 101–107 [225, с. 74]. Окрім того, в німецьких гарнізонах розташовувалися численні тилові, запасні й допоміжні формування Вермахту, батальйони територіальної охорони («ландесшютцен-

батальйони») тощо. Підпорядковані ССПФ військово-поліційні частини під час антипартизанських операцій об'єднувалися в бойові групи.

Першими антинімецькими виступами УПА у Володимиро-Горохівській окрузі були нальоти на німецькі державні маєтки («штатсгути»), які розміщувалися в колишніх польських фільварках. Адже в другій половині лютого 1943 р. загін «Аркаса» був ще в зародковому стані й налічував усього 13 вояків. *«Ночами ми нападали на німецькі господарства, вдень — ховалися в селян. Продовольство нам постачав станичний»*, — свідчив О. Брись на допитах СМЕРШу в 1944 р. [93, арк. 117].

Коли в березні він під своїм командуванням мав уже 38 осіб, працівник СБ ОУН «Залізний» (імовірно, Іван Маєвський) у с. Пірванче Горохівського району наказав провести першу велику операцію — напасти на центр гебіту [93, арк. 10зв, 12зв, 117; 272 с. 430].

«Я був призначений керівником всієї операції з нападу, — згадував «Аркас». — Але в нападі моєму загону довелося брати участь тільки під кінець, через те, що він не підійшов вчасно до часу нападу, а мені була доручена група чоловік 50, з якою я здійснив напад» [93, арк. 10]. Групою була самооборона із с. Пірванча під командуванням Павла Риська-«Стрільця» [1, арк. 1зв; 234, с. 93–94].

Уночі 27 березня 1943 р. українські партизани ввірвалися в Горохів, напали на дві в'язниці й відділок жандармерії, з яких випустили в'язнів (до 100 осіб), захопили «зв'язок» і гараж. Проте арсенал і будівлю гебітскомісаріату ще недосвідчені повстанці взяти не змогли. 60 німецьких солдатів горохівської залози вчинили опір. Тут полягло 5 повстанців. На світанку повстанці за сигналом дзвону покинули місто, забравши із собою українських шуцманів і в'язнів. Втрати нападників у підсумку обчислювалися 7 вбитими і стількома ж пораненими [26, арк. 2; 224, с. 256].

За свідченням керівника операції, націоналісти намір ще атакувати Берестечко, та вже почало світати, тож від цієї ідеї відмовилися [93, арк. 48]. *«Після цього я із загonom здійснював підпали колишніх поміщицьких маєтків,*

яких спалив біля п'яти, вчиняв напади на продуктові бази і мав низку збройних сутичок із німецькими загонами», — свідчив на допиті в 1944 р. О. Брись [93, арк. 64].

На акцію УПА на Горохів окупанти відповіли репресіями проти українських працівників адміністрації: заступника гебітскомісара й керівника української адміністрації сотника Іващенко, керівника фінансового відділу гебітскомісаріату М. Баламута, голову міської управи Веремчука й доктора Білоскурського заарештували разом із родинами й вивезли в невідомому напрямку. Їхні посади замістили фольксдойчами. Саму будівлю гебітскомісаріату німці укріпили, обгородили колючим дротом і розмістили кулеметні гнізда [1, арк. 2].

Водночас із нападом на Горохів атаки зазнав ще один населений пункт. *«Приблизно 27 березня 1943 р. на містечко Кисилин був наліт бандгрупи УПА, в результаті чого поліція і жандармерія були розбиті, і мене в числі інших взяли і відвезли у Свинаринський ліс», — свідчив в НКВС службовець поліції Федір Гуцик [115, арк. 12]. На Кисилин, у якому окупанти розмістили адміністрацію Озютичівського району, о 23:00 напав загін «Чуйкевича». Німецьких військових повстанці перебили, а українських поліцистів зі зброєю забрали «до лісу» [115, арк. 9, 73зв].*

Другою резонансною акцією загону О. Брися став напад на виправно-трудоий табір у Лобачівці. *«Табір мав форму трикутника, який відмежовували стовпи з колючим дротом і загорожа заввишки майже 3 м. Всередині табору було три великі будинки, де поставили пічки і двометрові нари» [216, с. 44]. За дротами з 1941 р. каралися і члени та симпатички ОУН, і комуністичні підпільники, яких окупанти звозили з усього гебіту. Комендант Григорій Герасимович славився жорстоким поведженням із в'язнями.*

4 квітня 1943 р. націоналістичні партизани розгромили лобачівський табір і звільнили кілька сотень в'язнів. Полягло близько 40 охоронців, а коменданта Г. Герасимовича повстанці розстріляли. Втрати УПА в цьому

бою становили 6 загиблих [26, арк. 3; 173, с. 310; 216, с. 44; 217, с. 85–87; 224, с. 277; 234, с. 97–98].

Діяльність свого загону сам О. Брись у загальних рисах описував так: *«Від Славка я мав завдання зі своїм загonom як збройної сили ОУН вести боротьбу за здійснення завдань ОУН. Зокрема, в той період мені доручали: заготовляти зброю, збільшувати загін і знищувати фільварки (колишні польські маєтки, які за радянської влади були радянськими господарствами), а також вести боротьбу проти німецьких загонів»* [93, арк. 63].

У цей час 9 квітня 1943 р. на протилежному кінці Володимирсько-Горохівської округи 9 стрільців М. Каліщука-«Зуха» напали на 28 німців у с. Залужжя Устилузького району. З 30-хвилинного бою вони вийшли переможцями без втрат. Загинуло 3 німців, а їхні 3 гвинтівки, 6 гранат, 800 набоїв і 2 навантажені збіжжям машини дісталися упівцям [26, арк. 83зв].

Другий, теж переможний, бій відділ «Зуха» мав 13 квітня. 11 вояків на захоплених у Залужжі автомобілях заїхали в с. Стенжаричі, де був німецький опорний пункт. 15 німецьких солдатів сприйняли їх за свій підрозділ і, нічого не підозрюючи, підпустили впритул до сільської школи, де розташовувалася залога [26, арк. 83зв]. Опинившись серед ворожих позицій, двоє повстанців застрелили солдатів на посту, інші закидали гранатами будівлю. Німці були заскочені зненацька, тож за 10 хвилин припинили опір і здалися. З їх боку було 8 вбитих і 2 тяжкопоранених, інші втекли. Націоналісти втрат не мали та здобули 5 справних гвинтівок і ще 4 пошкоджених, 2 кулемети, 4000 набоїв і 18 гранат [26, арк. 83–83зв].

Після бою сільська місцевість Устилузького району була вільна від окупантів. Нацисти мали свій гарнізон тільки в райцентрі, а решта району перебувала під контролем повстанців [26, арк. 83–83зв]. Тож нацисти почали вдаватися до більш грубих методів, як-от бомбардування й обстріл з повітря Ішівського лісу 13 травня [1, арк. 7зв].

А на Горохівщині 15 квітня німецький підрозділ (9 возів із солдатами) вдерся в с. Підбереззя та підпалив 2 хати. 30 повстанців самооборони

вчинили опір і застрелили 2 німців, змусивши решту втекти. Та за дві години з Горохова прибув каральний загін (120 бійців). На допомогу самообороні прийшов відділ «Остапа». Карателям довелося відступати із втратами 16 загиблих. Трофеями партизанів стали 4 кулемети і 1 «наган» [1, арк. 1зв; 2б, арк. 2зв; 160, с. 9; 224, с. 274].

Невдовзі після заснування «Січі» відділ «Сосенка» почав розчищати довколишню місцевість. 17 квітня 1943 р. повстанці під проводом Івана Лабера-«Вишневецького» напали на райцентр Локачі. Друкований орган ГК УПА «До зброї» повідомляв, що в ході тригодинного бою повстанцям удалося захопити будівлю районної управи, аптеку, 2 автомобілі та полоненого німця. 14 солдатів німецько-польської залоги загинули в бою, решта втекла. З боку партизанів поліг 1 боєць [26, арк. 23; 160, с. 9–10].

Проте жителі Локачів згадували, що атака була невдалою: *«Напад 17 квітня 1943 р. на гітлерівську комендатуру був — забрано потрібні повстанцям продукти харчування. [...] Упівці переодяглися в гітлерівську військову форму, мали намір здобути комендатуру. Не змогли. Начальник поліції (поліцмайстер), — був на місці, — зумів організувати опір...»* [204, с. 192–194].

Імовірно, і журнал, і старожили згадували про різні акції, адже нападів УПА на Локачі було два [22, арк. 50]¹⁹. Тож, певно, офіційний орган ГК повідомив подробиці саме вдалої операції. Її здійснив загін В. Поліщука-«Чуйкевича» 24 квітня [118, арк. 12зв]. Поліцай Ф. Домбровський свідчив на радянському допиті, що *«вдень на райцентр Локачі напала сотня Чуйкевича в кількості до 30 осіб і розгромила його, забравши при цьому 15 поліцейських у тому числі й мене. Після цього вони всіх нас привели на хутір Мочулки, де з нами Чуйкевич провів бесіду про те, що таке ОУН і її армія УПА...»* [73, арк. 17]. Стрелець загону Ф. Гуцик теж підтверджував свою участь у вдалому нальоті: *«Будучи в УПА, я брав участь*

¹⁹ У звіті окружного зброяра Ф. Корнія-«Юрка» зазначено, що під час однієї акції на Локачі повстанці витратили 1200 набоїв, під час іншої — 1500 [22, арк. 50].

у бою проти німців на місто Локачі. У результаті бою німці залишили м. Локачі, а бандерівці після того, як захопили залишені німцями трофеї, щезли в лісі» [115, арк. 18, 60зв–61].

А напередодні, 23 квітня, «Чуйкевич» оточив німецьких окупантів у с. Галинівка (Геленівка) Вербського району з метою відбити зв'язкового [26, арк. 23]. Зі слів місцевої жительки виходить, що теж було два напади — перший невдалий, а другий переможний: *«В Галинівці був фільварок німецький. Хлопці були по-воєнному не навчені, то пішли туди в білий день нападати. Німці викликали з Володимира допомогу. Приїхали мотоциклами і забили сімох повстанців. Пам'ятаю, навіть не могли взяти їх із поля бою. Ждали ночі. Як настала, аж тоді забрали хлопців. То було перед Пасхою в п'ятницю, добре пам'ятаю. А в суботу хоронили. Після того вони німцям у фільварку перерізали зв'язок із Володимиром, напали знову і забрали з фільварку всеньку худобу в німців»* [206, с. 223].

Під напором ураганного вогню німці залишили село й околиці, хоча й повстанці втратили 7–8 загиблими [26, арк. 23]. За даними журналу «До зброї», втрати німців обчислювалися 19 вбитими [160, с. 10].

Тим часом 17 квітня підрозділ відділу «Сосенка» взяв штурмом німецький ДОТ у с. Домінополі, що розташовувалося поруч із Вовчаком. Залога, відбиваючись, застрелила 7-х повстанців, однак, урешті-решт, була знищена [224, с. 262]. 21 квітня чотовий загону «Сосенка» Опанас Шевчук-«Сокіл» із 3 бійцями здійснив наліт на склад збіжжя в «штатсгуті» в Туричанах Турійського району. Захоплений хліб роздали селянам, частину збіжжя й худобу забрали на «Січ». 14 охоронців складу, що були українцями, перейшли на бік відділу [26, арк. 24; 160, с. 10; 206, с. 296]²⁰.

Результатом квітневих операцій УПА проти німецьких загарбників стало те, що *«На Володимиричині спалено майже всі держгости, що були пристановищем поляків і німецьких агентів»* [160, с. 10]. Українська поліція

²⁰ За даними І. Пущука, німця — керівника штатсгуту та шуцманів-поляків роззброїли й в одній білизні відпустили.

залишила німецьку службу у Горохові, Володимирі-Волинському, Іваничівському (Порицькому), Озютичівському (Кисилинському²¹), Вербському, Устилузькому, Локачинському й частково Берестечківському районах [1, арк. 1].

Як звітував окружний провід ОУН, Володимир-Волинський гебітскомісар В. Верстехайде і лейтенант жандармерії «на кожній своїй промові нас обплвують і ведуть підступну політику» [1, арк. 1]. Зокрема, гебітскомісар оголосив український визвольний рух комуністичним [1, арк. 1зв]. Горохівський гебітскомісар О. Хертер (Гертер) у квітні 1943 р. випустив звернення «Українські селяни й робітники!», в якому скаржився на «національних провідників», яких називав «агентами Москви», які «підбурюють чесні народи проти німецьких окупантів». *«Хто сьогодні бореться проти німців, це зрадник українського народу. Не будьте оруддям безвідповідальних елементів. Ті так звані національні провідники, які вас підбурюють і ведуть вас в огонь німецької зброї, це неправдиві провідники українського народу. [...] Не йдіть за кличами тих так званих національних провідників, які тільки себе і наш нарід ведуть до загибелі!»* [145].

Словесні погрози німецькі окупанти підкріпили низкою акцій залякування. 10 квітня карателі спалили 40 господарств у с. Княже Горохівського району (загинуло 172 селянини), 22 квітня — 32 господарства в с. Білопіль Локачинського району (убито 17 людей) і того ж дня 14 господарств у с. Підбереззя на Горохівщині. Каральній акції в с. Пірванче 15 квітня перешкодили повстанці [1, арк. 1зв]. 23 квітня німецькі літаки обстрілювали та бомбили ліс біля с. Конюхів Локачинського району, де помітили пересування повстанців [1, арк. 1зв].

Генеральний комісар Волині та Поділля писав 30 квітня 1943 р., що на Волині ситуація суттєво загострилася, про що свідчить сильне поширення «банд». *«Національно-українські банди, — звітував Г. Шене, — домінують у*

²¹ Після втечі українських поліцаїв адміністрацію району перенесли з Кисилина до Затурців. «Північна частина району є цілком опущена німцями», — повідомляло підпілля [1, арк. 1].

західних та південних областях Волині. Доходить до того, що в таких районах, як Горохів, Любомль, Дубно, Кременець та частково Луцьк, треба говорити про повстанський рух» [178, с. 165].

Окупаційна адміністрація почала вживати більш рішучих заходів для протидії повстанському руху й залякування місцевого населення. Проте загони українських націоналістів, які з кожним місяцем нарощували свою силу та кількість, могли вже дівіше стримувати рухи нацистів, позбавляючи їх контролю над значною частиною місцевості.

8 травня 1943 р. сотня «Остапа» організувала дві вдалі засідки. Спершу його стрільці на ділянці дороги Берестечко — Горохів, яка проходить через Лобачівський ліс, зупинили авто працівника горохівської жандармерії Ампеля. Жандарма взяли в полон²², а українські поліцисти, які його супроводжували, здалися без бою — їх зарахували в сотню [91, арк. 56зв]. Далі «Остап» улаштував засідку на німецьке підкріплення, яке їхало до Берестечка. По колоні із 7-ми машин партизани відкрили перехресний вогонь. У засідці, за даними УПА, загинуло 27 німецьких вояків. Повстанці втратили 1 стрільця [26, арк. 3; 78, арк. 59зв; 91, арк. 75, 127; 93, арк. 117; 224, с. 266].

Загалом за весну загін «Аркаса» («Остапа») провів 7 боїв із німцями та розгромив 5 «штатсгутів»: у с. с. Новий Зборишів, Бужани, Борисковичі та ін. [59, арк. 20—21зв; 93, арк. 27зв]. Відомо також, що його загін пошкодив залізничне полотно [93, арк. 117]. У Новому Зборишеві, як згадував районний військовий референт М. Мельничук-«Ярослав», загинуло 10 німецьких прикордонників [101, арк. 14].

«Ми тоді вчиняли нальоти на зсипні пункти, які німці організували по селах, переважно в приміщеннях шкіл. Зерно зі шкіл ми забирали і ховали його в жителів сіл, створюючи тим самим проводовольчі бази для УПА», — свідчив боєць загону О. Бабій-«Сливка» [78, арк. 71зв].

²² Деякі автори пишуть, що Ампеля розстріляли, але джерел, які б це підтверджували, виявити не вдалося.

Загін III району, напевно, протягом квітня 1943 р. ще був занадто слабкий і в боях із нацистами участі не брав. Бо в Княжому й Підбереззі на Горохівщині битися доводилося загону «Остапа». Перші документально підтверджені антинімецькі операції відділу «трійки» відносяться до початку травня.

1 травня командир загону П. Скиба-«Мирон» відправив О. Москаленка на чолі рою самооборони вибити із с. Сільця підрозділ німців (25 солдатів), який вантажівкою приїхав з Дружкополя (нині — Журавники). Відділ обстріляв кулеметним вогнем нацистів, які засіли в будинку школи, проте змушений був відступити перед танкеткою і двома авто із солдатами, що прибули на допомогу із Горохова. Втрати бандерівців обмежилися одним пораненим [26, арк. 34–36зв; 99, арк. 10].

Орієнтовно в середині травня 1943 р. сотні «Сосенка» довелося стати в обороні с. Оса Турійського району. Німецькі окупанти хотіли «підступом вимордувати мирне населення» [26, арк. 23]. Завдяки українським повстанцям наміри загарбників зазнали краху. *«В цей бій сам “Сосенко” всадив в черево німака заржавлену кулю, котрий перед сконом на колінах благав помилювання»,* — зафіксувала історія загону [26, арк. 23]. Окрилені перемогою, упівці пішли в контрнаступ і на конях переслідували німецькі машини до с. Соловичів Турійського району. Там 15 повстанців зробили засідку і вбили двох німців (в т. ч. лейтенанта жандармерії з Ковеля) і спалили два автомобілі. З боку УПА був 1 загиблий [2, арк. 3; 26, арк. 23].

Імовірно, про цей наступ писав у мемуарах інструктор політичної референтури Волинського обласного проводу ОУН (згодом — ВО «Турів») Данило Шумук-«Боремський» («Борис»), який відвідав «Січ» у липні 1943 р.:

«Три літаки обстрілювали зі скорострільів Вовчак, — оповідав захоплено Сосенко. — Два танки і біля двох сотень німців атакували Мачулки, а три танки і сотень дві німців наступали на Ревушки. Зруйнувати нашу Січ німцям не вдалося. Вони лише запальними кулями спалили нам п'ять

хат і вбили 14 наших стрільців. А ми їм підбили одного танка і три вантажні машини» [207, с. 146–147].

У кінці травня 1943 р. чота О. Шевчука-«Сокола» сотні ім. І. Мазепи запобігла німецькій каральній акції на с. Обеніжі Турійського району. Наступного після бою дня «Сокіл» зі своїми людьми в с. Кустичах того ж району долучився до «Ковельського загону» УПА (імовірно, загін Федора Шабатури-«Щуки»), і все військо повело наступ на Туричани (вбито 9 німців, 2 потрапили в полон) [26, арк. 23–24зв; 224, с. 271].

29 травня 1943 р. два рої «Зуха» вступили в бій з 20 солдатами в с. Коритниця Устилузького району. Розсипавшись у цеп, повстанці приховано рухалися між хатами з метою оточити ворогів. З відстані 100 метрів упівці відкрили вогонь, який змусив грабіжників до втечі. Від повстанських куль полягло 3 німців, 4-х німців і 2-х чехів узяли в полон [26, арк. 80].

Про травневі бої загону «Забережного» в Порицькому районі відомо мало. Проте часом вони доходили до запеклих сутичок. *«У травні 1943 року наша сотня в селі [в оригіналі документа пропуск — І. Б.] вступила в бій з німцями, — розповідав учасник загону М. Драгой-«Вишня». — Під кінець бою наша сотня почала відходити, а я залишився на полі бою і відбивався від німців до останнього набою. За мої бойові заслуги мене призначили ройовим» [100, арк. 25–25зв].*

На кінець весни 1943 р. УПА змусила німців залишити більше теренів сільської місцевості Володимирсько-Горохівської округи. *«...маси ставляться до нас прихильно. Головно є дуже вдоволені тоді, коли німці в боях носять втрати. Не жалують своїх хат, що їм горять, тільки щоб розбити німців», — доповідав окружний провід ОУН. У Горохівському, Вербському, Порицькому та ін. районах «є такі місцевості, де німці цілком не ходять. Урядують повстанці» [1, арк. 7].*

Багато громадських господарств («клігеншафтів») і державних маєтків («штатсгутів»), організованих окупаційною адміністрацією в колишніх

колгоспах і радгоспах, були розгромлені загонами повстанців, або залишені самими німцями з огляду на загрозу нападу. *«Ті, які ще є в терені, тримають військові залоги і укріплюються. В деяких місцях поробили загорожі, понасипали вали, повимуровували сховки, щоб краще було оборонятися»,* — повідомляв звіт підпілля [1, арк. 63в]. Так, наприклад, у Локачинському районі найміцнішим став фільварок у Конюхах із залогою 45 німецьких солдатів [1, арк. 63в].

Гарнізони німецьких сил, втративши вплив на значні терени сільської місцевості, концентрувалися або в таких фільварках, або в районних містах і більших селах: Горохів (200 вояків), Дружкопіль, Сільце Горохівського району, Стоянів (за кордоном, у Галичині); Грибовичі, Порицьк та Іваничі Порицького району (сукупно 50 жандармів), Кисилин, Затурці, Війниця Озютичівського району тощо. Охорона цілого Вербського району покладалася на 25 жандармів і військовиків. У Берестечківському районі в кінці травня 1943 р. німці посилили залоги прикордонних застав [1, арк. 7].

Втрати від нападів повстанських загонів суттєво дошкуляли окупаційній владі. Генерал-комісар Г. Шене в розмові з митрополитом Автокефальної православної церкви Полікарпом казав: *«...те, що відбувається, це вже не бандитизм, це повстання, що охоплює приблизно терени на протязі між Кременцем і Любомлем. Особливо грізне положення на Горохівщині, там партизани загрожують Горохову, і сам гебітскомісар три години перебував в облозі»* [Цит. за: 239, с. 42].

«В Горохівщині, — писав окружний провід ОУН, — створений фронт по шляху Горохів — Стоянів — тут приходять до частих боїв, в яких по стороні німців беруть участь літаки, бомбардуючи і запалюючи села і обстрілюючи з кулеметів населення і наші позиції» [1, арк. 11].

Під час наради за участю райхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга 5 червня 1943 р. Г. Шене скаржився, що українські націоналісти завдають йому на Волині більше труднощів, ніж радянські

партизани [178, с. 221]. *«Німці всіма силами змагають до того, щоб якнайскоріше знищити нашу УПА. Найбільше — це на Горохівщині, — йшлося в «Огляді суспільно-політичних подій в Володимирщині і Горохівщині» за травень 1943 р. — Німці палять села, в своїх зверненнях пишуть, що це робота повстанців. Населення цьому не вірить, бо бачить, чия це робота» [1, арк. 7].*

Відомо про наказ № 41, який ССПФ у ГО «Волинь — Поділля» бригадефюрер СС В. Гюнтер видав 7 червня 1943 р. Серед місцевостей, де не припиняються «національні заворушення», він перелічив Володимирську і Горохівську округи (гебіти) [141]. Мету антиповстанської операції В. Гюнтер визначив так: *«Повстання мусить бути знищене, а цілий простір опанований пропагандивно і господарчо. Ціль ту можна досягнути покликанням спеціально вишколеної Команди СД, підтримуваної відділами поліції» [141].*

Згідно з наказом, на території Володимирсько-Горохівської округи підрозділи зондеркоманди СД (командир — штурмбанфюрер СС Карл Юліус Плат) мали розташовуватися в Володимирі-Волинському й Горохові. Додатково у Володимирській гебіт В. Гюнтер перекидав три роти батальйону шуцполіції (м. Володимир-Волинський), по моторизованому взводу жандармерії в Володимир і Порицьк; у Горохівський гебіт — два взводи жандармерії в Горохів або Конюхи, два в Берестечко і по взводу в Кисилін і Коритницю. При цьому з Горохова в Дубно ССПФ передислокував 2-й батальйон і взвод важкого озброєння 1-го батальйону 35-го поліцейського полку. З Кобрин до Турійська, що на північ від Свиначинських лісів, прибував 60-й мотовзвод жандармерії [141; 252, с. 109].

Як можна бачити, з початком літа 1943 р. німці почали кидати на повстанців більші сили, підкріплені бронетехнікою й авіацією. Підрозділи УПА почали подекуди зазнавати невдач, хоча ініціатива залишалася на їх боці.

5 червня «Славко» затвердив план сотенного «Грома» розгромити німецький штаб у с. Сільці Горохівського району [63, арк. 85]. 1-й і 3-й рої

чоти Москаленка розташовувалися як бойова охорона обабіч села в напрямках, відповідно, Горохова і Дружкополя, а з 2-м роєм чотовий наступав на німецькі позиції за підтримки районної боївки СБ і гармати. Але ближче до ночі окупантам із Горохова підійшло підкріплення — танкетка і 3 автомобілі з вояками, які зім'яли засідку 1-го рою. У самому селі бій точився до 3:00, сотня витратила 22 гарматні снаряди, знищила 2 машини, та, врешті-решт, німці відкинули повстанців [22, арк. 50; 26, арк. 39–41; 63, арк. 85].

Проте 7 червня чота Москаленка пліч-о-пліч із 40 бійцями самооборони Печихвостів перешкодила наступу німецького підрозділу (145 солдатів) на с. Скабарівщина. Запеклий бій протривав від 4:00 до 18:00, і попри застосування німцями танкетки та 2 літаків, вони не змогли подолати опір повстанців і залишили Скабарівщину при втратах 18 загиблих і 36 поранених. Чота Москаленка обійшлася 1 убитим і 1 пораненим, втрати самооборони невідомі²³. За успішне керування боєм Москаленка перевели на посаду сотенного «трійки» [26, арк. 36зв–39; 99, арк. 10, 14зв, 22зв; 158, с. 178].

Того-таки 7 червня 4 стрільців з боївки в с. Могильне Вербського (нині Сусваль Володимир-Волинського) району вчинили засідку на 20 німецьких солдатів, які грабували селян. 4-х грабіжників удалося вбити, однак у повстанців закінчилися набої, і без втрат вони відступили [169, с. 51]. 10 червня німецькі окупанти обстріляли «Січ» із залізничної станції Туропин Вербського району [169, с. 51].

Найгучнішу з-поміж успішних операцій УПА початку літа — наліт на гарнізон м. Устилуга (75 німців і 25 козаків) провела 13 червня 1943 р. сотня «Зуха». Перерізавши телефонний зв'язок із Володимиром-Волинським і

²³ Документ «Із хроніки боротьби українського народу проти німецьких наїзників» подає аж 56 німців і 140 фольксдойчів загиблих і 200 поранених, але це багатократне перебільшення. Імовірно, саме в цьому бою чота витратила 1500 набоїв, 16 мін і 19 снарядів до 45-мм гармати [22, арк. 50; 138].

Грубешевом і виставивши заслін у лісі біля с. П'ятидні, сотня пішла на штурм райцентру.

Спершу «Зуху» вдалося перетягти на свій бік підрозділ козаків [26, арк. 80, 82–82зв]. Далі загін УПА мав намір захопити склад трофейної зброї та боєприпасів («бойтєлагер»), біля якого перебували основні сили німецької залози. По дорозі до «бойтєлагеря» постанці закидали гранатами 20 німців. Один рій, залігши в протитанковому рові, почав обстрілювати «лагер», відвертаючи на себе увагу нацистів, тоді як решта загону вдарила їм у тил з міських кварталів. Гранатами вони знищили 15 і поранили 9 німців в окопах — і за 20 хвилин бою «бойтєлагер» був у руках УПА. Решта німців утекла до м. Володимира-Волинського. Поранили повстанці добили на місці [26, арк. 84].

В останній опорний пункт гарнізону — укріплений будинок жандармерії сотенний «Зух» по черзі кинув через димар дві міни, вибухи яких частково зруйнували будівлю. 6 оглушених і поранили жандармів здалися [26, арк. 84–84зв].

Зі світанком сотня «Зуха» залишила місто. Загалом здобутки повстанців становили: 10 полонених німецьких солдатів, дві 45-мм гармати, 42 гвинтівки, 3 кулемети, 9000 патронів, 110 гранат, 30 кг толу, 23 пари чобіт і три вози одягу. З боку хлопців «Зуха» втрат не було²⁴, окрім того, що сам командир дістав легке поранення в ногу [26, арк. 84зв].

У червні (17 або 27 числа) 1943 р.²⁵ відділ сотні Василя Поліщука-«Чуйкевича» та чота курсантів підстаршинської школи дали бій німецькій експедиції (20 авто) біля кол. Антонівка Турійського району [73,

²⁴ Імовірно, маючи на увазі напад на Устилуг, окружний зброяр Ф. Корній-«Юрко» звітував, що в «акції з німаками на 9-ці» відділ УПА витратив 2000 набоїв, 20 мін до батальйонного міномета і 17 снарядів [22, арк. 50].

²⁵ Учасник бою П. Мартинюк у 1990-х і 2000-х роках датою бою називав 22.05.1943. Проте на допиті в 1944 р. він говорив про 17(27).06.1943. Великий бій із німцями в червні 1943-го, що обернувся втратами для загону «Чуйкевича», згадується і в протоколі допиту вояка загону Ф. Домбровського-«Сивого». Оскільки більше джерел датують бій саме червнем, слід визнати цю дату більш вірогідною.

арк. 18, 20зв, 47; 118, арк. 12]. Карателі їхали палити с. с. Синявка і Мочулки Турійського району. Попри чисельну перевагу супротивника, було вирішено не відступати, а окопатися в полі та вступити в бій [279].

«І коли вони підійшли до нас ближче, ми як дали з дев'яти кулеметів! Німці залягли, тільки піднімуться — ми знову ведемо вогонь. І вони не можуть піднятися — ні туди, ні назад. Ну, ми вже думали, що буде наша перемога. Але за яких-небудь півгодини почали бити по нас із мінометів. А як почався мінометний вогонь, то бачу — у нас уже тут убитий, там убитий.

У нас теж був міномет, але до нього було всього дев'ять мін. Мінометником у нас був один татарин, він служив мінометником у радянській армії, утік із полону й прийшов до нас. У нас його звали “Ваня-міномет”. Він був хороший мінометник, але що ж, міни відразу скінчилися — дев'ять разів вистрелив і все. Тоді йому дали наказ: “Біжи в сотню, хай висилають допомогу!”», — згадував ройовий сотні «Чуйкевича» Петро Мартинюк-«Дуб» [279]²⁶.

Але коли сотня «Чуйкевича», посилена гарматою, і 30 кіннотників прибули на допомогу, німці вже поїхали геть. Повстанці втратили 17 солдатів загиблими і 9 важкопораненими (двоє згодом померли), 2 кулемети, 12 рушниць, 1 автомат і 1000 патронів [22, арк. 50; 224, с. 270; 259; 279]. Точні втрати окупантів невідомі, оскільки ті забрали вбитих і поранених, однак наміри палити села вони облишили [224, с. 270].

20 червня 35 бійців загону «Сосенка» мали невдалий бій з німцями в с. Затурцях Озютичівського району. Зате того ж дня засідки загону вбили 4-х німецьких офіцерів [169, с. 51–52]. 22–23 червня котрийсь із відділів організував у с. Блудові (нині Мирне Горохівського району) успішну засідку на 8 німецьких машин [1, арк. 16]. 23 червня зірвалася спроба підрозділу загону «Січ» забрати до себе з німецької служби росіян на ст. Туропин.

²⁶ Між іншим, у цьому бою брали участь Сергій Мороз-«Гива» та Федір Бабій-«Макаренко» — згодом учасники героїчного бою проти німців у с. Новий Загорів 11.09.1943.

17 липня «Січ» матиме більше успіху: у полон до повстанців потраплять 13 козаків і 4 німці [166, с. 258; 169, с. 51–52; 224, с. 292].

27 червня під с. Бранами Берестечківського району боївка «Дубового» пустила під укіс німецький потяг. Про те, що йтиме ешелон з харчами, одягом та іншим майном, місцеву мережу ОУН повідомили французькі військовополонені, які працювали на залізниці [1, арк. 28; 111, арк. 32зв; 124, арк. 67–67зв; 186, с. 151].

«У лісі біля залізничного перегону станції Брани — Стоянів ми очікували на потяг близько трьох діб, розібравши колію. — свідчив учасник боївки О. Фаринюк. — Приблизно о третій годині дня потяг слідував цим перегonom, ми його обстріляли, поїзд доїхав до розібраної колії й почав відступати. У цей час на відстані одного кілометра група нашої банди у хвості потяга також розібрала колію, в результаті... сталася катастрофа поїзда» [111, арк. 32зв–33].

Та виявилось, що потяг був порожній, за винятком одного вагона, вантаженого тютюном. Частину вантажу повстанці взяли собі, решту підпалили. З наближенням німецьких частин до місця диверсії, «Дубовий» із його хлопцями відступили в Бранський ліс [111, арк. 33]. Окрім розбитого поїзда, за даними звіту, було також «убито кілька поляків і німців» [1, арк. 24].

ІІІ сотня в ніч із 29 на 30 червня напала на заставу grenцшуцу в Торках (нині Львівська область). Залогу обстріляли вогнем гармат і стрілецької зброї, підпалили будинки, де розташовувалися прикордонники. Німців загинуло 16, у повстанців було по одному вбитому й пораненому [1, арк. 24; 22, арк. 50; 224, с. 106–107].

Підсумовуючи результати бойової діяльності УПА за червень, окружний провід констатував, що повстанці зруйнували майже всі фільварки, з яких німці поробили опорні пункти. *«Залишилися не знищені ті з них, в яких перебувають донині великі німецькі залоги, або ті, які не надаються на кріївки для німців»,* — повідомляв звіт [1, арк. 13]. Окупаційні гарнізони

зосереджувалися в Володимирі-Волинському, Горохові, Берестечку, Локачах та Іваничах та в мурованих фільварках в Холоневі, Конюхах, Затурцях і Війниці. *«В цих пунктах укріпились, поробили окопи, підмінувалися, обставились вартами. — читаємо в суспільно-політичному звіті з округи — Звідси роблять часті випадки в терен, палять села, стріляють і грабують населення, вночі роблять часті засідки, головно на шосі Володимир — Луцьк»* [1, арк. 13].

Гебітскомісаріати в Горохові й Володимирі-Волинському втратили контроль над більшістю сільської місцевості своїх гебітів: *«Стиснені з усіх боків загонами УПА, відчуваючи страх перед тероризованим населенням, німці змушені послідовно обмежувати території своїх впливів і відходити у міста, де безпечніше чуються під охороною більших залог»* [1, арк. 13].

Ескалація протистояння між нацистами й націоналістичним рухом Опору продовжувала наростати. Сили УПА в середині літа 1943 р. вже в усіх куточках Волині оперували не тільки сотнями, а й куренями. У звільнених від німецької адміністрації районах Володимирсько-Горохівської округи, віддалених від великих гарнізонів, мережа ОУН почала організовувати українську вертикаль влади: сільські, районні й повітові управи, яка підпорядковувалася окружному провідникові ОУН. Адміністрацію допомагали налагоджувати ті українські службовці, які залишили службу в окупаційних органах влади: наприклад, у підпілля перейшов увесь склад районної управи з Іваничів і частина — з Берестечка [1, арк. 17].

Генеральний комісар Волині й Поділля Г. Шене змушений був визнати, що він не контролює території своєї ГО, окрім центральної та південної частини східних гебітів [Цит. за: 243, с. 63]. Для відновлення своєї влади окупантам доводилося залучати все більше й більше військ і не тільки на Волині — 21 червня 1943 р. всю територію РКУ було проголошено зоною антипартизанських операцій [248, с. 307].

2 липня до бою з каральною експедицією нацистів став загін «Віктора». Командир відділу писав невідомому зверхникові (імовірно, «Славку») з

проханням про підкріплення: «...2.VII.43 прибуло до мене зо сторони Горохова 10 машин, так що приблизно до 80 німаків, і зачинають палити села. Тому повідомляю вас і прошу від вас помочи, бо я не в силі їх задержати, бо їх є в два рази більше, чим нас. Локачські німаки мають 2 танки, і [в] Локачах є понад 30 німаків» [31, арк. 13]. Чим закінчилася акція, невідомо.

5 липня 1943 р.²⁷ перший бій із нацистами звів загін «Батька Богуна». Напередодні вночі його відділ напав на німецький фільварок у с. Новосілках Володимир-Волинського району (за ін. даними, — с. Шистові, що поруч). Зерно, фураж і цукор роздали населенню, а захоплену худобу (близько 100 голів) повстанці пригнали до с. Ласкова, роздали жителям і полягали спати [1, арк. 24; 26, арк. 5; 187]. Та німці, розшукуючи пропажу, були в селі вже вранці. Підрозділ, що складався з 200–350 німців, козаків і поляків, приїхав на 26 автомобілях. Заскочені зненацька 30 стрільців «Батька» і 13 — самооборони дали нерівний бій прямо в селі [1, арк. 24; 26, арк. 5; 98, арк. 22зв; 187].

«На другий день німці з польськими шуцманами приїхали в наше село. І не питаючи, винен ти чи ні, кого на вулиці зустріли, розстрілювали і палили все підряд [...] Тоді шуцмани в нашому селі вбили десять чоловік, односельчан. Трьох чоловік із Суходіл, двох із Лежниці. Всі тут у нас поховані», — розповідав місцевий житель О. Кравчук [202, с. 223].

По двох годинах бою бандерівці відступили із села, аби уникнути оточення. Втрати повстанців становили, за даними різних джерел, 9–18 бійців убитими й 6 пораненими²⁸. Окупанти спалили 13 господарств. Їхні втрати теж різняться: від 9 до 28 загиблих [1, арк. 24; 26, арк. 5; 187].

²⁷ Дослідники Я. Царук і О. Денищук пишуть, що бій у Ласкові відбувся 23 червня. Ця ж дата викарбувана на пам'ятнику над братською могилою 18 загиблих повстанців. Однак у «Звіті. Військові події з уділом УПА» за липень 1943 р. зазначено 5 липня [1, арк. 24].

²⁸ Встановлено імена 14 загиблих. Можливо, розбіжність у цифрах пояснюється тим, що одні джерела рахували тільки стрільців УПА, інші зараховували й самооборону [259].

Учасник мельниківського партизанського загону В. Горун згадував, що коли тривав бій у Ласкові, до них прибув посланець від бандерівців із проханням про допомогу. Партизани були готові вирушити, однак їхній командир О. Бабій-«Білий» («Арієць») відказав кур'єрові: *«Ідь, хлопче, до своїх і передай, що я їх у Шистів не посилав, самі наварили каші, самі й їжте її...»* [187]. Коли мельниківці, все ж, прибули до Ласкова, то застали тільки згарища [187].

Проте мельниківський загін підтримав VI сотню бандерівців у нападі на смт. Іваничі Порицького району в ніч із 14 на 15 липня 1943 р. Бій був напруженим: витрати боєприпасів склали 3000 патронів і 16 мін. Звіт повідомляв, що німців було вбито й поранено «невідому кількість», а боку УПА — один поранений [1, арк. 24; 22, арк. 50].

6 липня 1943 р. близько 4:00 німецькі війська почали обстрілювати гарматно-мінометним вогнем позиції сотні Москаленка, які розтягнулися на 8 км від с. Пірванча до с. Квасова Горохівського району. Ліве крило «фронту» зазнало обстрілу й бомбардування з 4 німецьких літаків, так що 2-й чоті довелося відступати до Печихвостів. 1-шу чоту К. Дорошука сотенний відправив на допомогу самообороні, а сам із 3 стрільцями пішов у розвідку до с. Скабарівщини та зіткнувся із 40 ворожими солдатами. Під час відходу до штабу під Печихвостами Москаленко дістав важке поранення запальною кулею в передпліччя [26, арк. 41–46зв; 99, арк. 10, 14зв, 25]. *«За час мого перебування в УПА я тричі проводив бойові операції проти німців. Був поранений і більше завдань УПА жодних не виконував»,* — резюмував Москаленко на слідстві в 1944 р. [99, арк. 17зв].

14 липня 1943 р. на шляху Володимир-Волинський — Війниця стрільці відділу із «Січі» та боївки СБ напали на німецьку колону з 4 авто. До рук повстанців потрапили 2 легковики та 1 вантажівка, 8 окупантів загинули в перестрілці [1, арк. 24; 169, с. 52].

16 липня чота М. Голода-«Слюсаря» прогнала німецько-польський підрозділ (120 солдатів), який палив с. Хмелівку Володимир-

Волинського району. Наступного дня чоті довелось стати на захист сусіднього с. Хмелів, де німці й поліцаї-поляки спалили 6 хат і вбили кількох селян. На полі бою вороги залишили 10 трупів [1, арк. 24; 76, арк. 19; 97, арк. 37].

У ніч на 18 липня повстанці спробували захопити гуральню в Конюхах Локачинського району [1, арк. 24]. Імовірно, операцію проводив котрийсь із відділів куреня «Славка» (40 вояків при гарматі)²⁹. Ще з травня залога польських поліцистів готувалася до можливого нападу й укріпила «штатсгут», який мав важливе економічне значення для окупантів: тут виробляли спирт для потреб фронту [1, арк. 63в; 193, с. 55; 204, с. 281]. Тож узяти його сходу українські партизани не змогли, попри обстріл гуральні снарядами та гранатами [22, арк. 50]. Втративши 3-х загиблими і стільки ж пораненими, упівці відступили [166, с. 77, 83–84; 196, с. 173; 204, с. 282].

Проте вони повернулися за місяць — у середині серпня 1943 р. (точна дата невідома). Відділи куреня «Голуба» та курсантів підстаршинської школи обрушили на мури спиртзаводу справжній вогняний шторм: 84 снаряди, 67 мін, 60 гранат і 11 000 набоїв — і перемога була за ними [22, арк. 50; 193, с. 286; 170, с. 102; 196, с. 173].

Німецька окупаційна адміністрація почала проголошувати терміни амністії для учасників українського визвольного руху та брати заручників з-поміж родичів тих, хто не вийшов з повинною. Горохівський гебісткомісар О. Хертер залучив місцевих колабораціоністів. Окружна та Генеральна управи Українського вільного козацтва Українського народного козацького руху (УВК УНАКОР) у «Відозві до українського козацького народу» за 8 липня 1943 р. звинувачували «комуністів з Кремля»³⁰ в тому, що ті *«хитро втягнули легковірних та короткозорих керманічів з-під стягу деяких*

²⁹ Я. Данилюк (С. Новицький) переповідав інформацію від третіх осіб, що це була чота III сотні під проводом Москаленка, проте насправді Москаленко в той час лікувався й жодним відділом не командував [196, с. 173].

³⁰ В іншій листівці «вільні козаки» твердили, що «завдання ОУН веде до комунізму» [142].

українських організацій та запрягли до руйнування народного добра» [134]. Листівка давала повстанцям 14 днів на те, щоб припинити опір і вийти з повинною до найближчої дільниці поліції, управління СД чи Генеральної управи УВК в Горохові [134]. Проте нічого невідомо про випадки, щоб до 22 липня цією пропозицію скористався хтось із постанців.

15 липня сплив кінцевий термін виходу з повинною для повстанців, який визначив Володимир-Волинський гебітскомісар В. Вестерхайде, обіцяючи суворі покарання для родин «бандитів», котрі не послушалися. *«Тепер ці репресії починають застосовуватися в широкому розмірі, з огляду на те, що ніхто з “бандитів” не послухав заклик і не повернув на місце своєї попередньої праці. Родини партизан арештовуються, частинно розстрілюються, а майно конфіскується»*, — повідомляла мережа ОУН [1, арк. 18].

На додачу окупаційне керівництво ГО «Волинь — Поділля» засипало регіон лавиною пропагандистської продукції, *«метою якої — очорнити українські визвольні змагання та їх провідників, посіяти незгоду і ворожнечу між українським населенням»* [1, арк. 18].

«Українці! Майте розум! — закликали в листівці генерал-комісар Г. Шене і ССПФ В. Гюнтер. — Тільки божевільні можуть починати партизанську війну проти могутньої німецької держави. Ніколи цією дорогою не створите вільну Україну! Ви тільки принесете нещастя собі й своїм родинам! Ваші села будуть спалені, ваш край буде спустошений. Голод в Україні буде наслідком цього божевільного чину. Тому помагайте німецькій поліції в боротьбі проти бандитів. Злочинне ОУН — рух Бандери перешкоджає в мирному житті краю, воно мусить і буде безпощадно знищене» [136].

Окрім звичних ярликів «бандитів», «агентів Москви» та «розбійників» у німецьких листівках з'явився новий мотив: роздмухування розколу між волинянами й галичанами. Провідники ОУН зображалися прибульцями з

Галичини й навіть «галицькими жидами», яких німці закликали гнати назад за кордон [1, арк. 18; 145].

«Маленькій групі божевільних галичан, що дбають лише за власну честолюбність, вдалось нарід зворохобити [...] Нашому терпінню тепер настав кінець! Ми більше не жартуєм! Ми починаємо безоглядно діяти. Кожний, хто буде нам противитися, буде знищений [...] Тепер ви переконаєтесь, наскільки ми сильні. За це можете дякувати вашим галицьким провідникам», — погрожував ХССПФ на півдні Росії Г.-А. Прюцманн у липні 1943 р. [Цит. за: 239, с. 79]

Але такі драконівські заходи й неоковирна пропаганда могли спонукати бандерівців тільки до більш запеклої війни проти загарбників.

У липні 1943 р. в Порицькому районі чота М. Швеця-«Залізняка» напала на німецьку прикордонну заставу на х. Юзефка³¹, що північніше с. Боб'ятина Сокальського району Львівської області. *«У наше завдання входило побити німців і відібрати в них зброю. Операція відбулася невдало»,* — зізнавався чотовий [116, арк. 123в].

Наступні боєзйткнення відділів загону ім. Б. Хмельницького в Порицькому районі були більш успішними. 20 липня — відбито грабіжницький напад німецько-польського підрозділу на кол. Новини (вбито двох німців, зокрема начальника ст. Іваничі). 24 липня — відділ загону не дав кільком полякам-поліцейським забрати худобу в с. Іваничах. 5 серпня VI сотня припинила німецьку каральну акцію. Окупанти встигли спалити 20 господарств в Іваничах, 40 — у Деревинях і стільки ж у Яневичах, але після сутички з відділом, яка обернулася для них убитими й пораненими, залишили терен [1, арк. 28; 166, с. 78].

29 липня 1943 р. в с. Пильганах Берестечківського району відбувся бій між відділом УПА Герасименка й німецьким каральним підрозділом, який приїхав із Бужан. Результат сутички невідомий, але, вочевидь, повстанці відступили, оскільки гітлерівці спалили в селі 16 господарства і вбили 4-х

³¹ 18.07.1946 перейменованій на Йосипівку, нині не існує.

цивільних, а також заарештували кушового референта юнацтва ОУН [166, с. 72]. За три дні німецькі частини оточили Пильганський ліс і під час прочісування зіткнулися з двома роями V сотні УПА [101, арк. 18; 166, с. 75]. Про цей бій на радянському допиті свідчив Берестечківський військовий референт М. Мельничук-«Ярослав»: *«У 1943 році в липні місяці приймав бій в с. Пільгани з групою німців у кількості 200 чоловік. Було вбито 22-х німців, поранено важко 4 і легко поранено 3 чоловіки, розбито 2 автомашини. Керував боєм Герасименко»* [101, арк. 14]. Звіт підпілля ОУН подавав дещо стриманіші результати: *«Вбито 10 німців, 12 ранено. Здобуто 5 кулеметів, 3 кріси, багато гранат, знищено 2 авта. Після сутички німці почали палити с. Пільгани»* [166, с. 75]³².

У Вербському районі, за даними краєзнавця О. Денищука, в липні чота Трихона Луцюка-«Майора» із загону «Дуба» обстріляла німецький ешелон на перегоні між Володимиром-Волинським і с. Овадне (німців загинуло 25, а в повстанців — 1) [224, с. 291–292]. Ще один переможний бій сотня мала невідомого числа влітку — в кол. Марцелівка з німецько-польським підрозділом, який повертався з грабунку с. Могильне (нині — Сусваль) [224, с. 291–292].

Аналізуючи настрої українського населення в межах Володимирсько-Горохівської округи, на початку серпня 1943 р. провід засвідчив спад ентузіазму й певну зневіру в перспективах боротьби серед місцевого люду. Причини вбачали у втратах від тотального німецького терору, що викликало тривожні очікування ще більшого терору після жнив; розкладовому впливі нацистської пропаганди; діяльності польських воєнізованих формувань і радянських партизанів; деяких невдалих операціях УПА, а також випадках зловживань з боку повстанців щодо цивільних [1, арк. 21]. Повернути

³²Схоже, про цей же бій свідчив і чотовий V сотні М. Сусь-«Вишня»: *«У 1943 р. в період жнив приїхали німці в село і хотіли побити жителів села Пільгани за нездачу поставок продуктів і непокору німецькій владі, що і зробили вони в нашому селі — вбили голову сільради Логоновського Василя і ще 3-х людей. При роз'їзді німців для облави біля лісу зав'язався бій з УПА, де й убили 16 гестапівців і 12 чоловік поранили, і спалили 2 автомашини»* [96, арк. 13].

прихильність і мотивувати народ пропонувалося так: *«Найкраще діють на маси вдатні, добре продумані і вдало проведені бойові акції проти німців та поляків»* [1, арк. 21].

У серпні 1943 р. війна між українськими повстанцями й окупаційними військами досягла апогею. Настала пора жнив, і нацистам понад усе залежало на тому, щоб вилучити в селян врожай. Тим більше, що до того часу Вермахт почав відступати з Лівобережної України, отже головним джерелом хліба мали стати Правобережжя й Західна Україна.

На цьому наголошував і генерал-комісар Г. Шене у серпневій відозві до українських повстанців: *«Ви маєте повернутись до ваших домів і прийняти всі заходи, щоб врожай був зібраний [...] Ви маєте здати контингенти й обробляти поля. Жодний клаттик землі не повинен лежати облогом»* [140].

Рухи Опору (і радянський, і націоналістичний) ставили серйозні перешкоди окупантам у цій справі, тож для виконання планів хлібопоставок окупаційній адміністрації потрібно було спершу відвоювати ці території в партизанів. Для цього ще 24 липня 1943 р. ХССПФ Г.-А. Прюцманн наказом № 40 перекидав із Білорусі у Волинську область 8-му кавалерійську дивізію СС [154, f. 1631–1632].

В інформаційному звіті за 29 липня начальник оперативного відділу штабу дивізії обер-штурмбанфюрер СС Йоахім Румор відзначав найвищу активність дій УПА у Володимир-Волинському, Горохівському Луцькому, Ковельському й Рівненському гебітах [154, f. 1654]. *«Сили українського національного повстанського руху разом із радянськими угрупованнями заважають збору врожаю. — ішлося в наказі штабу 8-ї дивізії СС від 11 серпня. — Бандити намагаються знищити більшу частину врожаю, а залишки приховують для себе»* [154, f. 1708].

Дані есесівців були правильними. Група УПА «Турів» закликала: *«Українці! Збереження в достатній кількості хліба — це наша перемога; і навпаки: вдасться ворогові загарбати наш хліб — український нарід стане перед маревом голодової смерті... Тому, що лише можна, скільки хватить*

сил ховати хліб, робити запаси» [35, арк. 33]. Боротьбу за хліб націоналісти вважали боротьбою за владу.

Поки ешелони з кавалеристами СС були в дорозі, з повстанським рухом на Володимирщині й Горохівщині намагалися дати раду місцеві окупаційні сили. 1 серпня 1943 р. відділ «Віктора» влаштував у с. Кремешів Локачинського району засідку на 2 машини (20 солдатів). Повстанці підпалили обидва авто, 8 німців утекло і лише 1 чинив опір. Але на сигнальні ракети втікачів із конюхівського «штатсгуту» приїхало 7 возів із солдатами. Гітлерівці спалили 9 хат у Кремешах і 5 — у Свинюхах [1, арк. 25].

5 серпня 1943 р. чота загону «Батька Богуна» обстріляла німецько-польський підрозділ (150 осіб), який потягом приїхав до кол. Зигмунтівка (нині не існує), що між с. с. Фалемичі та Сільцем Володимир-Волинського району, і змусила ворогів відступити [1, арк. 26]. 6 серпня німці з іваничівської залози повторно напали на с. Деревині Порицького району, але сільська самооборона відбила напад [1, арк. 26]. Того ж дня в Берестечківському районі V сотня прогнала із кол. Колмачівка 30 польських поліцистів. Проте колаборанти повідомили гарнізон у райцентрі, і за годину каральна експедиція спалила 9 хат [1, арк. 26].

X загін під командуванням «Дуба» у Вербському районі на початку серпня займав позиції на лінії с. Писарева Воля, с. Ліски, х. Бірки, с. Замости й с. Блаженик та протистояв гарнізону німців і польської поліції (400 осіб) у с. Біліні. 7 серпня 1943 р. карателі вибили підрозділ X загону з Писаревої Волі, а саме село спалили, вбивши 2-х цивільних осіб [1, арк. 27; 24, арк. 172; 81, арк. 18зв, 108зв].

ХССПФ Г.-А. Прюцманн планував вилучення щонайменше 450 тис. т пшениці по всій ГО «Волинь — Поділля». Для виконання цих завдань він залучив 15 тис. солдатів Вермахту й поліцаїв [249, с. 494; 154, f. 1711]. У придушенні «українського національного повстання на Волині» Г.-А. Прюцманну мав допомагати головний фахівець СС з антипартизанської боротьби — начальник з'єднань для боротьби з бандами обер-групенфюрер

СС і генерал поліції Еріх фон дем Бах. Посада фон дем Баха передбачала роботу в тандемі з місцевими ССПФ у поборюванні антинімецьких партизанських рухів в окупованих країнах Європи [264, р. 156–157]. З кінця липня 1943 р. він допомагав керувати операціями проти Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака в дистрикті «Галичина», постійно курсуючи літаком між Львовом, Станіславом, Надвірною й іншими містами в Польщі, Білорусі та РКУ, де теж брав участь у координації антипартизанської боротьби [64, арк. 252–252зв; 157, с. 283; 264, р. 269]. Згідно зі щоденником Баха, 23 липня розпочалася передислокація каральних військ у «район національно-українського повстання» з терену Овруч — Мозир, де щойно завершилася операція «Зейдліц» проти «червоних» партизанів. 10 серпня в Рівному Бах провів нараду з Прюцманном і командувачем Вермахту в Україні генералом авіації Карлом Кітцингером «щодо придушення національно-українського повстання». Наступні наради з Прюцманном відбулися 28 серпня в штаб-квартирі Баха в Ганзенштайні, Східна Пруссія (нині с. Брожувка Вармінсько-Мазурського воєводства, Польща), 5 вересня в Києві і 22 жовтня в Луцьку [157, с. 283, 285, 287, 290].

Прізвище Баха з'явилося на листівках проти ОУН, які в серпні 1943 р. німецькі літаки розкидали над Волинню. Спершу нацисти видали звернення «К украинским партизанам Вольни и Подолии», у якому буцімто начальник Генерального штабу РСЧА маршал О. Василевський дякував упівцям за антинімецьку боротьбу й обіцяв урядову посаду Провідникові ОУН С. Бандері [139]. Посилаючись на «Василевського», Е. фон дем Бах у летючці «Українці в лісах!» викривав бандерівців як «більшовиків» [143]. В іншій відозві він заявляв, що «ОУН... нічим не різниться від сфанатизованих орд жидівсько-більшевицьких бандитів» [135]. Текст листівки Баха «Українці! Українки!» був сповнений прокльонів на адресу «Української визвольної армії» і її «авантюристів-керівників» [146].

Озброєну важкою технікою каральну експедицію німецькі окупанти розгорнули спершу на Горохівщині. Підпілля ОУН повідомляло: «14.08 —

німці в кількості 1500 осіб з танками і гарматами направилися на с. Марковичі, Лемешів, Верхостав та Підбереззя, палили та грабили ці села. Марковичі і Лемешів майже цілком спалені. УПА ставила опір на терені Лемешева та Печихвостівського лісу, але під нападом артилерії та танків мусіла відступити» [1, арк. 31].

У повідомленні йдеться, зокрема, про бої із зенітним дивізіоном 8-ї кавалерійської дивізії СС. Тільки в документах дивізії цей бій стався не 14, а 15 серпня 1943 р. [154, ф. 1727]. Отже, під с. Підбереззя 40–50 вояків УПА кулеметно-мінометним вогнем обстріляли есесівців, озброєних самохідними й буксированими гарматами. Повстанці встигли відступити до того, як німці оточили село. Тож коли ті ввечері пішли на штурм, то не виявили нікого [154, ф. 1727; 282].

Імовірно, про цей епізод бою III сотні «Грома» згадувала Г. Коханська: «...на сміливців обрушився вогонь кулеметів і посунули танкетки від Верхостава. Та що могли вдіяти автомати проти танкеток? Були безсильні і змушені відступити. Троє загинуло. [...] На наше щастя, танкетки в ліс не пішли, а десь метрів за двісті-триста зупинились і почали інтенсивно обстрілювати ліс. Снаряди рвались далеко в лісі і шкоди нам не зробили. Піхоту, що наближалась, відсікли вогнем, і вона залягла, відступаючи. Незабаром, очевидно, коли навантажили намелене зерно на машини, вони відступили і поїхали у Горохів» [193, с. 70].

У Підбереззі зенітники не зупинилися, а продовжили наступ на с. с. Марковичі й Мирків, у яких разом загинуло 5 повстанців, а 2 потрапило в полон. Ще два коротких бойових контакти есесівці мали 16 серпня в с. Терешківцях Горохівського району, де повстанці ухилилися від бою [154, ф. 1727, 1729; 282]. «15.08 [16.08 — І. Б.] — читаємо далі у звіті підпілля ОУН — відділ німців з поляками та УНАКОРівцями³³ в числі 1500 осіб

³³ Повстанець Ф. Гуцик згадував: «Коли я служив в УПА, то восени 1943 року був очевидцем того, як загони “УНАКОР” (українське вільне козацтво) спільно з німцями діяли проти Української повстанської армії тут же на Волині» [115, арк. 34зв]

продовжували каральну акцію населення Підбереззя та Мирків. Прийшло до бою з відділом УПА. Були жертви з обох сторін» [1, арк. 31].

У Лемешеві німецька експедиція 15 серпня завдала поразки загонам «Євгена» і «Віктора» [22, арк. 50]. Загін «Віктора» нацисти, схоже, почали переслідувати і 17 серпня атакували повстанців біля с. Коритниці Локачинського району [22, арк. 50]. Скоріш за все, цю облаву мав на увазі заступник господарчого IV загону «Богдана» І. Рожило-«Мороз», говорячи: *«Коли був бій в Коритниці, нас розбили»* [12, арк. 87]. Тоді 10 стрільців із чотовим «Шумом» відступили до Завидівського лісу й долучилися до III сотні [12, арк. 46].

Проте поза Горохівщиною ситуація поки складалася на користь УПА. 14 серпня її відділи пошкодили 1 км залізниці Володимир-Волинський — Ковель і спалили будівлі ст. Овадне, порвавши телефонний зв'язок [166, с. 81]. 16 серпня — прогнали польський загін із колоній Коцьор і Марцелівка Вербського району, а також уночі вивезли 200 підвід збіжжя з-під Володимира-Волинського. Наступного дня повстанці обстріляли місто з мінометів, викликавши паніку, щоб знову забрати з околиць 100 підвід збіжжя [166, с. 82].

Н. Шпак-«Вітер», який у другій половині серпня 1943 р. став командувати сотнею ім. І. Мазепи, розповідав на радянському слідстві, що в час його перебування на посаді відбулися такі операції:

- на перегоні між станціями Турійськ — Туропин повстанці зупинили товарний поїзд, який виявився порожнім;
- на тому самому відрізку залізниці сотня розібрала 3 км колії, щоб не допустити німців на підконтрольну УПА територію;
- з метою здобуття зброї і боєприпасів стрільці заволоділи залізничним мостом через р. Турію, зняли охорону, захопили міномет, 2 ручні кулемети [110, арк. 28].

VII сотня мала найбільші бої з нацистами в серпні у с. с. Суходолах (14 серпня), Русові та Воцатині Володимир-Волинського району [26,

арк. 5зв; 166, с. 81; 202, с. 90, 412]. Чотовий сотні «Богуна» М. Голод-«Слюсар» докладно схарактеризував бойові дії його підрозділу в той період: «...моя чота під моїм керівництвом активно боролася проти німців улітку 1943 року. Ми тоді підірвали чотири мости на путівцях, один залізничний і один дерев'яний міст у Фалемичах і Зимному, підірвали залізничне полотно на відрізьку 6 км, в результаті цього на цьому відрізьку припинився рух поїздів на тривалий час³⁴, викрали в німців одну легкову і одну вантажну автомашини і п'ять машин із німецькими солдатами підірвали на мінах» [76, арк. 20–20зв].

У ніч із 28 на 29 серпня 1943 р. VI сотня на чолі з «Довбушем» вдруге напала на Іваничі [1, арк. 30; 22, арк. 50]. «Ми вели бій з німцями в селі Іваничі, в якому розташовувався склад зброї, — свідчив учасник бою П. Глинь, — Наш загін хотів захопити цей склад і склад з продовольством» [58, Арк. 300–300зв].

Повстанці порвали телефонну лінію, відрізавши окупантів від зв'язку з іншими гарнізонами. Ввійшовши в селище, упівці підпалили школу, де розташовувався підрозділ польської поліції, в результаті чого загинуло 40 осіб [1, арк. 30]. Німці відступили з комендатури до млина, де забарикадувалися й чинили запеклий опір. «Їх там було десь 70 чоловік. Ми звужували кільце, піддавали інтенсивному обстрілу цю споруду, з вікон і дверей якої гарчали кулемети», — згадував В. Горун [190].

У якусь мить оточені німці припинили вогонь і запропонували дозволити їм безперешкодно евакуюватися до Володимира-Волинського, погодившись на вимогу передати всю зброю повстанцям [190]. «Минуло хвилин десять. — розповідав В. Горун. — Ніхто зброї не виносить. І коли ми

³⁴ Підлеглий М. Голода ройовий З. Сташук-«Веселий», який разом із військовиком с. Селець і 100 цивільними виконував диверсію, оцінював її результат по-іншому: «Ми в кількох місцях розібрали залізничну колію, а рейки від полотна відтягали на луг, де їх ховали, а попереду перед розібраними коліями обох сторін під рейки підклали снаряди, але ефективності від зробленої нами роботи жодної не було, оскільки це було вчасно виявлено і все виправлено» [97, арк. 31] Найімовірніше, він мав рацію, адже нацисти змогли застосувати бронепотяг проти повстанців під час нападу УПА на с. Іваничі 30 серпня 1943 р.

знову повторили свій ультиматум, то у відповідь з усіх отворів млина застрекотіли кулемети, вдарили гвинтівки. Ми відповіли вогнем з чотирьох “максимів”, двох мінометів та іншої зброї, яка в нас була» [190].

Бій затягнувся до 30 серпня [1, арк. 30]. Розв'язка настала несподівано: з Володимира-Волинського на поміч обложеному гарнізону примчав бронепотяг, які вогнем відігнав повстанців, а відтак забрав німців і поляків [190]. Перемога, за словами П. Глиня, далася нелегко: *«Бій із німцями ми вели цілий день і ніч, у нас були великі втрати, ми поранених забрали»* [58, арк. 300–300зв]. Щоб не допустити знову панцерний потяг у цей район, повстанці розібрали частину залізниці на ділянках Володимир — Сокаль, а також — Володимир — Грубешів [187].

У свідченнях П. Глиня можна знайти також відомості про те, як сотня «Довбуша» в серпні 1943 р. пошкодила колію на ст. Яневичі, напала на німецько-польські підрозділи під с. Деревині й провела засідку під с. Кропивщина [58, арк. 300–300зв]. Імовірно, залізнична диверсія відбулася 19 серпня — у документі підпілля зафіксовано, що *«поляки, ідучи залізницею, висіли і пограбували для себе поживу в с. Деревині [...] Після цього розкопано при допомозі населення протягом кількох годин більше 4 км. залізниці»* [1, арк. 32].

Про серпневі бої VIII сотні під командування «Забережного» відомо вкрай мало. Імовірно, першими боями сотні були сутички з польськими поліцистами 13–14 серпня кол. Марцелівка Вербського району, які завершилися відступом колаборантів [1, арк. 31; 166, с. 81].

31 серпня 1943 р. сотня «Забережного» відбила наступ німецько-польського загону з танкеткою на села в околицях дислокації сотні [26, арк. 69]. 150 ворожих солдатів вночі спробували атакувати с. Могильне, але теж були відкинуті із втратами. Вдруге більша кількість окупантів прийшла вдень — і знову ж зазнала поразки (6 убитих, 3 поранених) [26, арк. 68зв]. Не бажаючи змиритися, німці почали наступ на селянські господарства поблизу залізниці Володимир-Волинський — Ковель. Тоді VIII сотня разом із

селянами зруйнувала колію, яку окупаційній владі вдалося відремонтувати лише до ст. Овадне [26, арк. 68зв].

У кінці серпня 1943 р. німецькі окупанти розпочали черговий наступ на УПА на півдні Волині. З 22 серпня до середини вересня тривала антиповстанська операція (близько 5000 солдатів за підтримки авіації) проти групи «Богун» на межі Рівненщини й Тернопільщини. Штаб групи вчасно не виявив приготувань до операції через те, що не налагодив розвідку на залізничних лініях окупантів [181, с. 52; 199, с. 151–152, 156; 239, с. 79–80]. При цьому ХССПФ Г.-А. Прюцманн скаржився райхсфюреру СС Г. Гімmlеру 25 серпня, що йому бракує військових частин для придушення «українського національного постання на Волині» [178, с. 275]. А вже 8-му кавдивізію СС до того часу відкликали на Східний фронт [154, ф. 1727, 1729].

Господарчий штабу групи «Турів» Володимир Бедрик-«Шило» підтверджував на радянському допиті: *«Тоді почастишали випадки збройних зіткнень між бандами УПА і німецькими каральними загонами, внаслідок чого німці посилили репресії проти місцевого населення, підозрюючи його у зв'язку з бандами УПА, спалювали цілі села, населення розстрілювали і палили живцем. Внаслідок цих звірств з боку німців населення із сіл нашого району тікало в ліси»* [78, арк. 28зв–29].

Провали військової розвідки у Володимирсько-Горохівській окрузі також призвели до того, що місцеве командування УПА не очікувало антипартизанської операції, яка почалася в кінці серпня 1943 р. Хоча спостереження підпілля зауважували концентрацію великих військових сил Вермахту й жандармерії у населених пунктах ГГ на кордоні з РКУ: с. Стоянові (Львівська область) і с. Модрині (Грубешівщина) [1, арк. 30].

Але *«як згодом виявилося, районіві розвідниці своєчасно повідомили “Тамарі” [заступниці керівниці військової розвідки округи — І. Б.] про велику кількість карателів у містах і містечках, однак вона чомусь не поспішала доповісти “Славкові” про це..., — писала головна розвідниця округи Г. Коханська-«Орися». — За час моєї відсутності “Тамара” всі*

повідомлення, які надходили з прикордонних застав, Горохова, Локач, Іванич преспокійно складала у папку, замість того, щоб негайно доповісти “Славкові” про незвичайну концентрацію ворожих сил» [193, с. 78–79].

Кільце німецького оточення стискалося навколо головного організаційного центру повстанського руху — Завидівського лісу, куди відступили сотні М. Герасименка («трійка»), В. Древка-«Євгена» («одинадцятка»), частина сотні «Богдана» («четвірка»), загони сільської самооборони [74, арк. 13; 114, арк. 20].

Боєць такого самооборонного відділу (40 осіб) с. Жашковичі Порицького району Д. Гайдук-«Богдан» («Сікорський») свідчив, що в серпні 1943 р. повстанське командування сформувало в Завидівському лісі районну³⁵ сотню самооборони (120–130 вояків) під керівництвом зброяра загону ім. І. Богуна Ф. Корнія-«Юрка». Протягом серпня підрозділ тричі вступав у сутички з німцями, які приїжджали в с. с. Завидів і Підбереззя [114, арк. 20–20зв, 25].

Німецька антипартизанська операція розпочалася 30 серпня 1943 р. Угруповання, яке окупанти 180 автомобілями перекинули зі Стоянова й Радехова на Львівщині, із різних боків повело наступ на Завидівський ліс [22, арк. 50; 74, арк. 13; 111, арк. 31–32]. *«На світанку карателі пішли облавою на ліс. Добре, що їх помітили вчасно вартіві. Карателів було десь біля двох тисяч. Почався нерівний бій на узліссі. В першу чергу треба було вивести цивільне населення. “Славко” наказав “Громові” розбити сотню на групи і пробиватися в різних напрямках, щоб виявити, куди можна вивести цивільних»,* — згадувала Г. Коханська [193, с. 79].

Коли німці застосували проти сотні Герасименка танки, артилерію та міномети, вояки розбіглися по лісі. За ніч, зібравшись, сотня перейшла в Печихвостівський ліс і отримала наказ тримати оборону з боку с. Стрільче [74, арк. 13; 124, арк. 55]. *«Повстанці бились мужньо. Наші виявили слабе місце в оточенні і вивели цивільних з лісу, правда, не без жертв. Сорок сім*

³⁵ Певно, йдеться про т. зв. «Центральний» (XI) район, де розташовувався окружний провід.

повстанців загинуло. Сотня, пробиваючись невеличкими групами, мала зібратись у Печихвостичині», — підтверджувала Г. Коханська [193, с. 79].

Під час цього прориву загинув М. Горобець-«Славко», який відходив з ар'єргардом сотні. Його тіло за два дні знайшли побратими коло Печихвостівського лісу. Ознаки вказували, що він покінчив життя самогубством, імовірно, не бажаючи потрапити в полон [61, арк. 54; 99, арк. 23; 193, с. 79–80; 196, с. 174].

Один із зброярів Я. Данилюк-«Сербин» згадував: *«Ми мали завдання боронити доступу до лісу від півночі, з боку Завидова [...] А ж під вечір ми помітили, що з заходу, від Переславич посувалася на Завидів німецька розстрільна, а далі за нею дорогою помалу під'їздила колона з військом. Так німці ввійшли в Завидів, розтягнулися вздовж села (понад два км) й виставили з садів кулемети в напрямі лісу. Ми тоді принишкли до становищ і чекали на наступ. [...] Проте по якомусь часі ми зорієнтувалися, що німці не думають наступати на ліс. [...] Коли вже стемніло, прийшов наказ залишити становища і самим давати собі далі раду. Ми просмикнулися між німецькі застави й через Риковичі та Волицю подалися на Жашковичі» [196, с. 174–175].*

За даними «Сербина», відділи УПА в боях у Завидівському лісі втратили 97 загиблими. Німецькі втрати він вважав «десь утрое більшими»: у с. Шарпанцях, нібито, поховали 84-х солдатів і 72-х — у с. Лучицях Сокальського району Львівської області [196, с. 174–175]. Відомості про втрати ворога слід завжди сприймати критично. Але кількість полеглих повстанців Я. Данилюк назвав доволі правдоподібно. Адже III сотня втратила 47 стрільців убитими (за даними Г. Коханської), сотня самооборони — 32 бійці (за даними Д. Гайдука) [114, арк. 25; 196, с. 79]. Два рої загону «Євгена» — 13 загиблих (за даними краєзнавця А. Криштальського) [234, с. 140, 142]. Разом виходить 92 загиблі повстанці.

«У цьому бою понад половина повстанців була вбита, а частина розійшлися», — свідчив вояк сотні М. Герасименка О. Фаринюк [111,

арк. 32]. Розгром підтверджував і чотовий К. Дорощук. *«Близько п'яти місяців банда "Грома" стояла при владі в Горохівському районі і вела бої з німецькими військами, та все ж, банда "Грома" була розбита»*, — говорив він перед військовим трибуналом військ НКВС у 1945 р. [106, арк. 47]. Дорощука ця поразка так приголомшила, що він вийшов з повинною до німецької влади і в м. Горохові вступив до УНАКОРу. За його прикладом пішло ще 19 дезертирів III сотні [22, арк. 25; 106, арк. 11].

Облава в Завидівському лісі завершилася 1 вересня 1943 р. [22, арк. 50]. Пошарпана сотня Герасименка відступила до лісу біля с. Фусова Горохівського району (нині Сокальської громади Львівської області) [124, арк. 53, 55]. *«На Горохівщині погіршало. — описував ситуацію звіт мережі ОУН. — Німці з поляками повели сильний наступ, а з нашої сторони УПА стало якось менше інтенсивна»* [1, арк. 30]. Повстанцям довелося залишити села: Марковичі, Підбереззя, Стрільче, Печихвости, Козятин, Деречин, Білопіль, Коритниця, Кути й Завидівський ліс. У Завидові, Милятині, Печихвостах і Підбереззі карателі спалили 50 господарств [1, арк. 30].

«В поодиноких теренах, — читаємо в іншому звіті, — з огляду на теренову акцію німців, жнива були припізнені (Лемешів, Марковичі, Верхостав і інші пошкоджені села та їхні околиці)». Зате *«в місцевостях, не загрожених польсько-німецьким терором, жнива пройшли назагал цілком добре»* [166, с. 86]. За оцінкою автора документа, підпілля й УПА змогли зібрати близько 90 % збіжжя з усієї округи, не віддавши його до німецьких рук, при цьому *«саме населення виказало макс[и]мум зрозуміння для важливості цієї справи, кидаючи всі сили на жнива»* [166, с. 85–86].

Нацисти на цьому не зупинилися, і в намаганні зачистити від партизанів інші райони на початку вересня 1943 р. *«ціла повінь польсько-німецьких банд залила майже цілий терен надрайону, мордуючи наше населення, грабуючи його майно»* [166, с. 122]. Сили УПА на теренах Володимирщини і Горохівщини окупанти намагалися взяти в лещата одночасно з півночі й півдня.

На півночі 7–9 вересня під с. Радовичі Турійського району відбулася серія боїв між німцями й повстанцями. У тій місцевості під кол. Засмики на межі серпня — вересня точилися бої між сотнями УПА та польською «пляцувкою». 7 вересня рота Вермахту настовхнула на засідку сотень «Байди» і Т. Зінчука-«Кубіка» з куреня О. Шума-«Вовчака» загону «Озеро». Німецький підрозділ відступив, залишивши 5 убитих і 11 полонених [248, с. 325].

Наступного дня, як свідчив командир загону «Озеро» Ю. Стельмашук-«Рудий», *«до Турійська прибуло півтори тисячі солдатів для боротьби з УПА. Мій заступник “Вовчак” вів із ними триденний бій в районі сіл Радовичі й Літин»* [210, с. 211]. Німецьку піхоту підтримували 3 бронемашини та бронепотяг (на лінії Ковель — Володимир-Волинський).

Проте українські повстанці зосередили в даному районі значні сили — 9 сотень із гарматами, які заблокували дорогу Ковель — Радовичі [248, с. 325]. Сили повстанців склалися з куренів О. Шума-«Вовчака», О. Громадюка-«Голобенка» (загін «Озеро»), сотень Ф. Шабатури-«Щуки», «Коршуна», а також сотні ім. І. Мазепи та підстаршинської школи «Світлана» із загону ім. І. Богуна [160, с. 98–100]. Бій під Радовичами став тріумфом військової сили групи «Турів»: уперше для протидії ворогу в єдиний кулак зібралася така кількість відділів УПА.

9 вересня з настанням сутінок націоналістичні партизани відступили до лісу, не бажаючи далі вести нерівну фронтову боротьбу, а німці стали залогами в Радовичах і Купичеві [166, с. 169]. Згідно з аналізом кількості трофеїв із доступних джерел, що його здійснив проф. І. Патриляк, німецькі карателі могли втратити протягом трьох днів боїв орієнтовно 75 убитих [248, с. 325]. Втрати своїх відділів документи УПА подають у проміжку від 16 до 40 осіб [26, арк. 25; 186, с. 60; 248, с. 325].

На півдні Володимирсько-Горохівської округи німецькі антиповстанські операції досягли більших результатів. 11 вересня в монастирі Різдва Богородиці в с. Новий Загорів Локачинського району

потрапила в оточення чота особливого призначення Ф. Марцинюка-«Берези». 44 бійці напередодні прийшли до монастиря із «Січі» на наказ П. Антонюка-«Сосенка». За спогадами Г. Коханської, той отримав згори розпорядження запровадити розташування окремих відділів у населених пунктах як залоги [193, с. 81–82].

Імовірно, якийсь наказ таки був. Відомо, що одна з чот VII сотні зайняла Святогірський Успенський монастир у с. Зимному³⁶ під Володимиром-Волинським і теж змушена була стати в його обороні 11 вересня [22, арк. 50; 26, арк. 6; 166, с. 115]. Командування «Січі» після бою під Радовичами розмістило заслони з курсантів школи «Світлана» в с. с. Літин, Туличів, Озеряни, Осекрів, Серкізів і Маковичі Турійського району [26, арк. 49зв].

Учасник бою Г. Яремчук-«Ліщина» стверджував на радянському слідстві в 1945 р., що *«у вересні 1943 р. керівництво банди УПА нашу чоту перекинуло в с. Загорів Локачинського району, де планувалося напасти на німців»* [86, арк. 20]. Але, за його словами, німці випередили повстанців, і чота вже змушена була оборонятися, а не нападати.

Німецькі війська та підрозділи польської поліції (8–10 вантажівок по 25–30 солдатів) прибули до Нового Загорова від Горохова й від Локачів. Стрільці УПА тримали оборону в окопах ззовні та в самому монастирському храмі. Протягом дня окупанти здійснили близько 8 невдалих спроб узяти монастир штурмом [217, с. 103–106, 112, 142, 200]. Коли на підмогу нацистам прибуло 8–10 танкеток і 3 літаки, бійці «Берези» відійшли із шансів за мури храму. Проте сигнальною ракетою вони спонукали німецький літак помилково скинути бомби на своїх вояків, спричинивши великі втрати [217, с. 118, 135–137, 139–140].

З настанням ночі чотовий «Береза» ухвалив рішення про прорив з оточення, очолити який він доручив політвиховнику «Гиві» (імовірно, Сергію Морозу). Сам Ф. Марцинюк, а потім його заступник ройовий

³⁶ У 1939–1941 рр. монастир не діяв, а на його території розташовувалася військова частина РСЧА [283].

Михайло Ліщук із нез'ясованих причин покінчили життя самогубством [217, с. 163–165]. 12 вересня 1943 р. о 2:00 13 вояків чоти вирвалися з кільця оточення [217, с. 166, 168]. Усього в цілоденному бою загинуло 29 повстанців, було втрачено 3 кулемети, 1 міномет, 7 автоматів, 21 гвинтівку, 2 револьвери [22, арк. 50].

Причини самогубства чотового і його заступника досліджував П. Боярчук. На підставі свідчень ветеранів бою він з'ясував, що командири наклали на себе руки після того, як прочитали зміст грипса зі штабу загону ім. І. Богуна, який не встигли прочитати перед боєм. «Сосенко» передавав наказ про відступ із монастиря, і «Береза» вирішив, що чота зазнала розгрому з його вини, бо він не виконав вчасно цього розпорядження. Оскільки були свідчення про конфліктні стосунки між Ф. Марцинюком і П. Антонюком, П. Боярчук зробив висновок, що «Береза» передбачав, що його чекає трибунал [217, с. 159–160].

Г. Коханська писала що, «Сосенко» нібито в обхід курінного наказав розпустити сотні, які діяли на півдні округи. Тому, наприклад, сотня «Довбуша» не змогла прийти «Березі» на допомогу [193, с. 87]. Проте доступні джерела дають змогу спростувати це твердження.

У Порицькому районі всі села зайняло тритисячне окупаційне військо, що складалося з частин СС і Російської визвольної армії (РОА) [26, арк. 21–21зв; 58, арк. 300зв; 100, арк. 12зв]. Дізнавшись про бій у с. Новому Загоріві В. Левочко-«Довбуш» відправив туди 1-шу соту. *«Через деякий час перша чота, яка була послана на допомогу, повернула, тут ми взнали від них, що боєве становище погане. Я чув від друзів, що сотенний “Довбуш” говорив, що не підем на допомогу, тому що німці застосовують літаки, а терен є чистий і що нас всіх можуть перебити»*, — згадував той день солдат сотні М. Юзефович-«Бузовський» [12, арк. 34].

«Були ми з усіх сторін обкружені, — пояснював «Довбуш». — По роях не можна було рухатись, лише по кілька чоловік можна було трохи оперувати, тому що по усіх селах стояли німці і широко була розгорнена

розвідка німецька. Німців було приблизно по 200 чоловік в кожному селі» [26, арк. 21–21зв]. Тому через занадто високу концентрацію ворожих сил у терені та брак боєприпасів сотенний «шістки» вирішив своїх вояків тимчасово розпустити по домівках, щоб перечекати і зібратися знову [22, арк. 13; 26, арк. 21–21зв].

Отже, можна ствердити, що розпуск відділу був ініціативою самого сотенного³⁷, а П. Антонюк-«Сосенко» тут ні до чого. Сотні Герасименка та «Євгена» були розбиті в боях 30–31 серпня, сотня «Вишні» перебувала занадто далеко, тому марно було чекати від них допомоги.

Тож на середину вересня 1943 р. для сотень загону ім. І. Богуна, які оперували на півдні Володимирсько-Горохівської округи (на «Степу»), склалася несприятлива ситуація. Унаслідок ударів німецької армії та поліції сотні куреня М. Ткачука-«Голуба» зазнали великих втрат або взагалі були розбиті чи розпущені. Ефективно протидіяти окупаційному контингенту залишки цих сил більше не могли. Відповідно, штаб загону ім. І. Богуна замислив реорганізацію своїх південних відділів, яка відбувалася в руслі організаційних заходів становлення структури цілого загону восени 1943 р.

Загалом, можна констатувати, що перші антинацистські акції повстанського руху в Володимирсько-Горохівській окрузі відносяться до лютого 1943 р. З березня загони УПА почали здійснювати серйозні бойові операції — напади на німецькі гарнізони та важливі об'єкти, звільнення в'язнів трудового табору, диверсії на залізницях, засідки на дорогах, атаки на інфраструктуру тощо. До кінця весни ініціатива була на боці повстанців, які визволили від окупантів більшу частину сільської місцевості округи, ліквідувавши практично всі «штатсгути» та «лігеншафти». Масштаби повстанського руху на Волині нацистська окупаційна адміністрація

³⁷ Про розпуск відділу через німецьку протиповстанську операцію говорив на допитах і підлеглий «Довбуша» мельниківець П. Глинь: *«Восени 1943 року бандерівці забрали мене в банду УПА, де мені присвоїли псевдонім “Обережний Всеволод”. У банді я перебував всього два тижні. Далі у зв'язку з тим, що німці почали операцію проти УПА, відділ “Довбні” [“Довбуша” — І. Б.], де я служив, був розпущений»* [58, арк. 159].

оцінювала як українське національне повстання. Для його придушення з травня окупанти почали проводити протиповстанські операції з затосуванням частин СС і поліції, колабораціоністських формувань, бронетехніки й авіації. Особливо запеклим це протистояння стало в серпні — вересні 1943 р., коли до керівництва німецькими операціями долучився начальник з'єднань для боротьби з бандами Е. фон дем Бах. Окупантам удалося відвоювати частину територій Володимирсько-Горохівської округи та завдати дошкульних втрат південним відділам загону ім. І. Богуна. Однак більша частина врожаю все одно дісталася націоналістичному підпіллю, а не нацистам.

2.3. Польсько-український конфлікт у регіоні

У середині літа 1943 р. загострилося польсько-українське протистояння, яке набуло масштабу етнічних чисток. Головною першопричиною конфлікту між українським і польським визвольними рухами було бажання польського уряду у вигнанні й підлеглого йому командування Армії крайової (АК) зберегти західноукраїнські землі («східні креси») в складі Польської держави після звільнення з-під німецької окупації. Саме це питання ставало каменем спотикання на всіх переговорах між АК і Проводом ОУН протягом 1942–1944 рр. [248, с. 393].

Важко визначити «нульову точку», з якої розгорілося полум'я взаємного насилля. Українська історіографія веде відлік від перших убивств українців, скоєних партизанами АК, які сталися ще восени 1942 р. на Холмщині внаслідок збігу низки факторів: німецької провокації — переселення українців на місця, звідки вигнали поляків, діяльності комуністичних партизанів і кримінальних банд. Під впливом чуток про холмські погроми та фактів участі волинських поляків у німецьких каральних операціях проти українських сіл на польські поселення Сарненщини й Костопільщини Рівненської області з квітня 1943 р. нападають українські повстанські відділи [221, с. 91–97; 248, с. 396–400].

З підрозділу 2.2 видно, що основний тягар боротьби з українським визвольним рухом несли підрозділи поліції та шуцбатальйони. Після дезертирства більшості українців з німецької служби в березні — квітні 1943 р., ці формування комплектувалися переважно поляками. Тобто представники національної меншини ставали зняряддям окупаційної політики визиску місцевого населення та боротьби з українським визвольним рухом [248, с. 401].

Дослідник польсько-українських стосунків проф. І. Ільюшин підтверджує, що *«впродовж 1942–1943 рр. волинські поляки намагалися бути задіяними в легальну громадську роботу в окупаційних органах і займали адміністративні посади, щоб використати ці можливості для реалізації власних цілей»* [226, с. 140–141]. Історик цитує німецький документ, що розкриває настанови, якими керувалися поляки на Волині:

«1. Поляки мусять вступати в створені німцями органи влади, домагатися довіри з боку їх керівництва і непоміченим шляхом спрямовувати на користь поляків заходи та постанови німецької влади;

2. Кожен поляк, що знаходиться на службі, повинен піклуватися про те, щоб допомогти іншим своїм співвітчизникам проникнути в ту або іншу німецьку установу;

3. Сіяти недовіру німецької влади до українців і підштовхувати їх до репресій проти останніх [виділення наше — І. Б.]» [226, с. 140–141]³⁸.

До того ж унаслідок слабкості партизанських загонів АК на Волині жителі польських колоній за негласної підтримки німецької влади почали створювати «пляцувки» й загони «самооборони», які займалися не тільки обороною, а й нападами на українські села. Інша частина поляків поклялася

³⁸ У повідомленні СД від 9 жовтня 1942 р. містилися подібні спостереження: *«Ставлення поляків до навколишніх подій, як і раніш, характеризується двома моментами: по-перше, великою плінністю службовців у багатьох німецьких органах влади, з іншого боку, тією обставиною, що вони дотримуються ідеї про створення після війни великої держави. У задушевних розмовах між українцями і поляками це висловлюється завжди, причому поляків не можна жодними аргументами переконати в тому, що у випадку перемоги більшовики не допустять утворення нової польської держави»* [226, с. 140–141].

на заступництво радянських партизанів, які для ОУН і УПА теж були ворогом [226, с. 141].

Відповідно, в уявленні провідників українського визвольного руху, які навесні 1943 р. розгортали повстання проти нацистів, волинські поляки поставали як меншина, готова співпрацювати з ким завгодно, аби тільки проти українців.

Звинувачення поляків у роботі на німецьких загарбників червоною ниткою проходять крізь документи Володимирсько-Горохівського окружного проводу та загону ім. І. Богуна. У травні 1943 р. націоналістичне підпілля повідомляло, що в Горохові урядовцями працювали тільки поляки та фольксдойчі [1, арк. 63в]. *«Німці, — читаємо в суспільно-політичному звіті за червень 1943 р., — постійно провокують поляків і українців до взаємного нищення, перетягаючи на свою сторону частину польського населення, уживаючи його до терористичної протиукраїнської акції і осягаючи тим самим розплату українців з рештою польського населення»* [1, арк. 13].

Проте, поки полум'я польсько-української війни палало в інших районах Волині, на теренах Володимирсько-Горохівської округи польські та українські сили певний час співіснували доволі мирно. У с. Домінополі поруч із «Січчю» існував навіть партизанський штаб³⁹, із яким командування загону УПА тримало контакт. Д. Шумук-«Боремський» («Борис») згадував про участь у перемовинах із цими партизанами:

«Ми під'їхали ще метрів сто і зупинились біля гарної нової хати. На моє велике здивування, з тієї хати вискочив у всіх своїх регаліях польський поручник і, з притаманним полякам шиком, цокнув підборами та, піднявши

³⁹ Деякі польські, а слідом за ними — українські, дослідники пишуть про, начебто, цілу «польську сотню УПА» (90 бійців, командир — учитель Станіслав (Целестин) Домбровський), яку створили з ініціативи П. Антонюка-«Сосенка» з поляків — жителів сіл навколо «Січі» у квітні 1943 р. Польські автори цю ініціативу називають провокацією бандерівців з метою зібрати польську молодь, щоб її знищити. Однак ані документальні, ані мемуарні джерела з боку УПА не підтверджують існування такого підрозділу. Єдине, що можна ствердити певно, — існування в Домінополі штабу АК, до якого належало близько 10 партизанів [202, с. 143–146; 221, с. 163–164; 242, с. 86; 246, с. 16].

два пальці до головного убору, сказав: “Чолем пану!”. Сосенко також став на струнко і подав поручникові руку. Потиснувши всім нам руку, поручник запросив нас до хати штабу.

У хаті штабу із-за столу вийшов назустріч капітан і також по-військовому привітався із Сосенком і нами.

[...]

— Пане капітане, відколи ми з вами домовилися про спільну оборону проти німців, ви хоча б одну сотню свого війська поставили, — сказав Сосенко.

— По ту сторону Бугу в нас нема ані війська, ані зброї, — відповів капітан.

— Взагалі, чим же ви можете нам допомогти? — запитав Сосенко.

— Хліба можемо дати, — сказав капітан.

— Хліб у нас є і свій, — відповів Сосенко. — Дайте нам хоч амуніції, зброї.

— На жаль, нема в нас ані амуніції, ані зброї, — відповів капітан. — Про ваші вимоги ми будемо говорити зі своїм командуванням.

У машині, їдучи назад до свого штабу, Сосенко сказав:

— Оце в цьому польському селі Домінополі живе біля 150 [помилка, має бути 50 — І. Б.] родин поляків і дві родини українців. Поляки завжди до нас ставились як до неповноцінних людей. Ось і зараз вони створили тут свій “штаб”, щось подібне до “посольства” для переговорів з нами, а фактично — це штаб польської розвідки, який збирає інформації про весь наш рух, а особливо їх цікавлять місця наших складів. Ми знаємо це й слідкуємо за ними. Але скоро доведеться, мабуть, покінчити з ними цю гру» [207, с. 150–151].

Хвиля міжетнічної різанини докотилася до Володимирсько-Горохівської округи Волинської області щойно в липні 1943 р. За упівськими джерелами, польський штаб передавав розвідувальну інформацію про «Січ» німецьким окупантам, а в ніч із 10 на 11 липня мала місце спроба польських партизанів із Домінополя захопити штаб загону «Січ» у с. Вовчаку. Після

цього командування «Січі» ухвалило рішення ліквідувати польський партизанський осередок, а разом і всіх жителів Домінополя [166, с. 754; 221, с. 140; 246, с. 17].

З цією метою, 12 липня *«Сосенко взяв декілька десятків людей із сотень Чорноморця [підстаршинської школи — І. Б.] і Орлика [сотні ім. І. Мазепи — І. Б.]⁴⁰ і створив сотню, яку очолив сам»*, — згадував курсант Овсій (Євсевій) Янюк-«Морозенко» на допиті в НКВС [59, арк. 17–17зв]. Окрім згаданих 150 стрільців, є дані про участь у нападі боївки СБ [207, с. 156].

Курсант школи підстаршин Іван Шейник-«Шрам» свідчив, що повстанці ввірвалися в Домінополь на світанку й відкрили стрілянину по хатах поляків. До 7:00 загинуло біля 200 осіб, зокрема 10 партизанів. Худобу, одяг і харчі вбитих упівці забрали на «Січ» [107, арк. 50зв–51].

За повідомленнями упівських джерел, серед паперів у домінопольському штабі було знайдено плани поляків здійснити велику антиукраїнську акцію: *«На підставі знайдених документів встановлено зв'язок між польською Делегатурою Жонду Жечіпосполітей [Уряду Польської Республіки — І. Б.] і штабом польської партизанки, що стояв ніби на ґрунті співпраці з УПА, а діставав тайні накази та доручення проти УПА, спрямовані від воєвідського делегата Жонду Жечи Посполітей. Стверджено рівно ж планування ширше закросення протиукраїнської акції зо сторони польських організацій, які мали розпочатися 15.7»* [1, арк. 7–8].

11 липня 30 стрільців (імовірно, VII сотні)⁴¹ напали на фільварок Бискупичі Нагірні поруч із с. Бискупичі Руські Володимир-Волинського району. У звіті вказано, що було знищено біля 2000 осіб, проте, на нашу думку, це описка в цифрах (стільки людей не там жило, навіть якщо

⁴⁰ Станом на липень 1943 р. В. Горун-«Орлик» не міг командувати сотнею ім. І. Мазепи, оскільки ще служив у мельниківському загоні.

⁴¹ Одні джерела називають командиром усього відділу, який нападав на Бискупичі Нагірні, «Чорноморця», інші — «Мирона» [76, арк. 95зв; 97, арк. 36зв].

врахувати і фільварок, і село) [169, с. 52]. Згідно з даними українських свідків, опитаних І.Пущуком, напад УПА стався 12 липня 1943 р. Тоді загинуло 20 поляків і (помилково) 4 українців [202, с. 379]. Свідки, опитані краєзнавцем Я. Царуком, оцінювали кількість загиблих у 12 осіб [252, с. 176].

25 бійців чоти М. Голода-«Слюсаря» під час акції на Бискупичі замінували міст через р. Лугу в с. Сельці й чатували на випадок, якщо німецькі частини прийдуть полякам на допомогу. У самому селі етнічна чистка відбулася приблизно за шість днів після нападу на Бискупичі [76, арк. 95зв, 110]. Того ж 12 липня чота охороняла підходи до кол. Марія-Воля, поки боївка СБ на чолі з «Романом» розправилася з його жителями. *«Ми не повинні були допускати в селища в момент їх розгрому озброєних поляків і німців для надання допомоги полякам»*, — свідчив повстанець М. Гунько на радянському слідстві [97, арк. 36зв].

13 липня подібну операцію повстанці провели в с. Ревушках. В історії «Січі» йдеться про 40 загиблих поляків [169, с. 52]. Проте свідки, яких опитав дослідник І. Ольховський, стверджували, що за 1943–1944 рр. в селі загинуло тільки 5 польських жителів [246, с. 75].

Більшість нападів на польські села й колонії в інших районах Володимирсько-Горохівської округи відбулися 12 липня — на християнське свято апостолів Петра й Павла.

На Горохівщині 50 вояків сотні М. Новосада-«Грома» і 10 есбістів спалили с. Загаї (нині не існує), вбивши близько 200 його жителів (60 сімей) [106, арк. 10зв; 124, арк. 60, 62, 75–76, 126, 134–136, 184–185, 188; 128, арк. 87–88]. Сусіднє с. Полюхне друга група стрільців сотні теж спалила, хоча загинула тільки одна полька [124, арк. 229]. Того ж дня III сотня вчинила погром поляків у с. Стрільче: сотенний «Грім» залучив до акцій українських селян. Допитані радянськими органами держбезпеки свідки свідчили про 42 поляків, розстріляних біля траншеї (з них 27 названі поіменно), проте свідки, опитані І. Пущуком, підтверджують тільки 14 польських жертв, убитих у фільварку при селі (загалом там проживало

7 родин поляків) [78, арк. 73, 115–115зв, 120–121, 123–125зв; 203, с. 267–268, 270].

У Порицькому районі наказ про напади на поляків РП ОУН Порфирій Яков'юк-«Ярема» віддав VI сотні УПА, якою на той час командував В. Левочко-«Довбуш». Першою антипольською акцією в районі стало вбивство поляків у костелі м. Порицьк (нині с. Павлівка) під час вранішньої служби 12 липня 1943 р.

«Напередодні початку цієї акції сотня стояла в Ляхівському лісі біля села Старосілля /колишнє село Ляхів/, — свідчив її учасник М. Огороднічук-«Володимир». — З вечора в сотню прибула на підводі трое незнайомих мені осіб з вищої організації ОУН. Вони виступили перед учасниками сотні з націоналістичними промовами, в яких говорили, що поляки є споконвічними ворогами українського народу і що їх належить всіх поголовно винищити. Наступного після цього ранку, на релігійне свято “Петра і Павла”, сотня виступила в село Павлівку...» [120, арк. 46].

На наказ «Довбуша» повстанці, самооборона Порицька та цивільні оточили костел. Мінометник зробив кілька пострілів, а відтак 20–25 бійців зайшли до храму й відкрили вогонь по вірянах, які перебували всередині [120, арк. 66, 75, 79; 122, арк. 82, 142]. У костелі підірвали кілька гранат, а по людях, які тікали через центральний вхід, стріляли з кулемета, розташованого назовні. Розправа тривала до 30 хвилин [122, арк. 86, 142, 201].

«Після розстрілу людей у Павлівському костелі банда “Довбуша” роз’їхалася вбивати поляків на території всього Іваничівського району, там, де були оселі поляків», — розповідав слідчим КДБ в 1982 р. колишній чотовий VI сотні Л. Гордійчук [120, арк. 79–80]. Це були села: Сондова, Єжин, Мишів, Новини й х. Гущин. Сотню поділили на шість груп по приблизно 15 бійців у кожній. До кожної групи долучили по есбісту [116, арк. 12зв–13].

Групи Л. Гордійчука-«Тихого» і М. Швеця-«Залізняка» на чолі з колишнім сотенним Д. Марценком-«Забережним» вирушили до українського с. Великий Щенютин (нині — Щенятин), де до них приєдналися члени місцевої самооборони, озброєні сокирами й вилами [116, арк. 14зв; 120, арк. 79–80]. *«Суспільник Гайворон... і [районний комендант СБ — І. Б.] Бурлай сказали, що о 10-й ранку по всій Україні буде розправа з поляками»*, — свідчив М. Швець-«Залізняка» [116, арк. 14зв]. Так почалася акція проти сусідніх польських колоній Сондова і Єжин, яка тривала до 17:00 [116, арк. 24]. В обох селах загинуло близько 170 польських селян (Єжин — 33, Сондова — близько 140⁴²) [116, арк. 13, 15, 29; 122, арк. 201; 204, с. 168]. Дослідник І. Пушук на підставі опитувань українських свідків, твердить, що знищення Сондової, Єжина та ін. сіл району сталося в помсту за вбивство 5 червня 1943 р. шуцманами-поляками 39 українців у с. Яневичах, розташованому неподалік [204, с. 118–119, 120–122].

13 липня атаки зазнало с. Радовичі, де повстанці вбили близько 30 поляків і українку, заміжню за поляком [121, арк. 110; 204, с. 165–166]. Відомо про польські жертви на Петрів день у кол. Новини — 33 вбитих. Проте, судячи зі спогадів українських односельців і учасників сотні «Довбуша», цей злочин скоїла якась немісцева банда, яка не мала стосунку до українського визвольного руху [204, с. 72–74]. *«У Новинах я був, — свідчив на процесі 1982 р. вояк VI сотні І. Богун, — але там нікого з поляків не було. В Новинах сам “Довбуш” жив, то він знав, хто де живе, але там нікого вдома не було»* [122, арк. 73].

У бандерівській акції проти поляків у Порицькому районі брали участь також і мельниківці. Їх ціллю були польські поселення, які були в окрузі місця постою їх загону: Дорогиничі, Бужанка, Заставне та Хринів [211, с. 34]. Трагічні події в Хринові розгорталися подібно до Порицька — більшість з-поміж 150 тамтешніх поляків убили також у храмі [242, с. 89].

⁴² За І. Пушком, у Сондовій загинуло близько 60 поляків [204, с. 122].

Загалом під час нападів VI сотні на польські села Порицького району, за оцінкою чотового М. Швеця-«Залізняка», загинуло близько 500 осіб [116, арк. 13]. Найбільшу кількість польських жертв джерела й дослідники виділяють у Порицьку, однак цифри суттєво різняться. Польські автори Е. Семашко і В. Семашко пишуть про 222 загиблих осіб [211, с. 34]. Проф. Г. Мотика на основі свідчень учасника нападу І. Гриня називає число загиблих поляків у Порицьку — «до 200» [242, с. 88]. Український історик Я. Царук, опитавши українських свідків трагедії в с. Павлівка, дійшов до припущення про 60–100 вбитих 12 липня 1943 р. [221, с. 168]. На радянському судовому процесі проти учасників цих акцій М. Огороднічука (Квятковського), П. Шпачука і В. Стасева 1982 р. в Луцьку взагалі лунала цифра аж у 294–300 поляків, загиблих у порицькому костелі [122, арк. 201, 215]. Хоча, згідно з протоколами часткової ексгумації, долученими до кримінальної справи, було знайдено рештки тіл 117 осіб [122, арк. 215]. Ця кількість перегукується з даними довідки Павлівської сільради за 21 червня 1951 р., де вказано число жертв як близько 100 людей, а також із відомостями підпільного журналу АК *Nasze Ziemię Wschodnie* за жовтень 1943 р., який наводив аналогічну цифру [Цит. за: 211, с. 34; 221, с. 161]. Тож, на нашу думку, саме число 117 осіб слід вважати найбільш достовірним в оцінці жертв антипольської акції УПА в Порицьку.

У контексті трагедії Порицька та сіл району варто розглянути твердження деяких українських дослідників про те, що ця акція — нібито радянська провокація з метою компрометації УПА [Див: 211, с. 35; 204, с. 121, 145–146]. Прихильники цієї версії виходять із того, що виконавець нападів сотенний В. Левочко-«Довбуш» був агентом-бойовиком Управління Прикодонних військ НКВС Українського округу. Однак автори не враховують, що на співпрацю з радянською держбезпекою В. Левочко пішов лише в грудні 1944 р. [159, с. 931; 167, с. 631]. А за період 1943–1944 рр. немає жодних доказів його роботи на спецслужби комуністичного режиму.

Отже, антипольська акція в Порицькому районі була операцією українського націоналістичного підпілля, а не радянських органів держбезпеки.

На польські населені пункти нападали не тільки підрозділи УПА, а й члени підпілля ОУН(б) та боївки СБ. Провідник Локачинського району Григорій Сало-«Федько» («Сушко») організував кілька груп оунівців із с. с. Луковичі, Орищі, Лисів, Бужковичі, Бермешів, які протягом 11–12 липня 1943 р. атакували села: Новий Загорів, Старий Загорів, Защитів, Землиця, Луковичі та Бужковичі [112, арк. 12, 62, 83, 192, 195, 205; 113, арк. 104, 132–133].

У Берестечківському районі антипольською акцією на х. Куповальці (нині не існує) біля с. Широке керував районний військовий референт М. Мельничук-«Ярослав», якому підпорядковувалося 20 оунівців та місцевих українців [124, арк. 196; 125, арк. 17–18, 100, 109, 119, 123]. *«Напередодні... він казав, що потрібно знищити поляків, які, буцімто, нападають на українців»*, — згадував учасник нападу [125, арк. 17]. У Куповальцях проживало близько 100 поляків (30 родин), з-поміж яких загинуло 33–45 осіб [128, арк. 244зв; 203, с. 290–291].

Підбиваючи підсумки протипольської акції, провід Володимирсько-Горохівської округи оцінив її як переважно невдалу, тому що *«падали непотрібні, а активний протиукраїнський елемент, звичайно організований і озброєний, або утік, або становив оружний спротив, спричинячи нам втрати»* [1, арк. 19]. З цього випливає, що, все-таки, головною мішенню повстанців були члени польських підпільних організацій, а не всі поляки поголовно. Підтверджує цей висновок інший абзац із цього документа: *«Вже в яких випадках польське населення мирно зрозуміло причину протипольської акції та виявило охоту перейти на православіє, а то й змінити національність. Таким вияснено, що українці борються з поляками не за приналежність до польської нації чи католицької віри, але за вороже ставлення до українського національного питання й українських визвольних змагань на її етнічних територіях»* [1, арк. 19].

У липневому звіті повідомлялося, що під час акції українське підпілля змогло виявити «кілька польських центрів протиукраїнських організацій», схеми польської підпільної мережі, списки членів і прихильників, документи тощо [1, арк. 19]. На думку окружного проводу, найкраще антипольські акції пройшли в Порицькому районі, добре в Горохівському й задовільно в «Центральному» районах. У Берестечківському й Озютичівському районах результати операцій були незадовільними, а в Устилузькому й Вербському районах, а також у мм. Володимирі-Волинському та Горохові жодних нападів на поляків не відбулося взагалі [1, арк. 19].

Провідник Устилузького району П. Братунь-«Марко» на радянському слідстві пояснював, що, отримавши від надрайонного (імовірно, ішлося про окружний) проводу наказ почати 11 липня 1943 р. акцію знищення поляків, він не оголосив цього розпорядження підлеглим. І лише коли в серпні польський загін вчинив розправу над українськими жителями с. Стенжаричі, П. Братунь дав дозвіл атакувати польські села [98, арк. 20, 31зв].

Колаборація частини польського населення з нацистами після акцій 11–13 липня не припинилася, а навіть збільшилася. Німці охоче приймали на службу людей, які бачили в них свій захист і можливість помститися українцям, щоб їхніми руками провадити свою політику гноблення місцевого населення. *«Польське населення, боячись відплати українців за їхні вчинки, частинно виїхало до міст під захист німців [...] З польських втікачів німці організують спеціальні карні загони проти українців, — звітував окружний провід ОУН(б). — З тих поляків твориться німецька розвідка й тайна поліція. В Устілузі зорганізовано польську допоміжну поліцію на чолі з ксьондзом»* [1, арк. 20]. Своєю чергою це призводило лише до дальшої ескалації міжетнічної ворожнечі.

З іншого боку, оунівці констатували, що частина польської громади, яку оминули атаки УПА, *«з українським населенням живе згідно, а навіть пропонує співпрацю в українській визвольній боротьбі, складаючи багато усних і писемних заяв про солідарність»* [1, арк. 20].

На основі даних про антипольські акції в районах Володимирсько-Горохівської округи ОУН польська історіографія (та історики, які орієнтуються на неї) схильна робити гіперболізовані узагальнення про масштаби нападів на польські населені пункти по всій Волині.

Першим це помітив історик В. В'ятрович. Автор концепції «Другої польсько-української війни» звернув увагу, що в низці праць ідеться одночасний напад на велику кількість населених пунктів 11–12 липня 1943 р. Причому ця кількість мала тенденцію до збільшення: від 96 атакованих сіл у Г. Мотики до 150 в І. Ільюшина і 167 в Т. Снайдера [221, с. 160; 227, с. 261].

Ретельно проаналізувавши джерельну базу, В. В'ятрович з'ясував, що польські документи повідомляють про лише кільканадцять (11–19) нападів, які мали місце в ніч із 11 на 12 липня 1943 р. у 12 ідентифікованих місцевостях довоєнного Володимирського повіту. Жодних свідчень про синхронну атаку на десятки чи сотні населених пунктів за одну ніч по всій Волині документи польського підпілля не містять [221, с. 159–169].

«Саме перебільшена кількість нападів на польські села стала хибним засновком, з якого зроблено висновок про масштабну антипольську операцію, "генеральний антипольський наступ", який нібито мав відбутися одночасно мало не по всій території Волині», — зробив висновок дослідник [221, с. 163].

Друга хвиля міжетнічного конфлікту на території округи припала на серпень. Історія загону «Січ» згадує про антипольські акції в Тересині, Свійчеві, Свічівці, Владиславівці (нині — Міжлісся) й деяких інших селах Вербського і Володимир-Волинського районів, прилеглих до Свинаринського лісу.

27 серпня у Свійчівці було вбито 6 поляків [202, с. 142], 28 серпня у Владиславівці — 23 [246, с. 38]. Напад на Тересин відбувся 29 серпня в помсту за каральні акції польського поліцейського поста в сусідній кол. Володимирівка (серед поліцаїв були жителі Тересина). Тоді загинуло близько 156 поляків [202, с. 256]. У Свійчеві українські свідки, опитані

І. Пущуком і Я. Царуком, підтверджують загибель від 17 до 50 поляків із рук УПА 31 серпня 1943 р. [202, с. 139–141; 260, с. 63].

З матеріалів радянського слідства випливає, що вбивства у Владиславівці та Свйчеві організували командир резервної (вишкільної) сотні УПА Володимир Огороднищук-«Акула» і станичний провідник ОУН Степан Волошин-«Сорока», за участі шести українців із довколишніх сіл [175, с. 614–616].

У той же період постраждали польські жителі с. Могильне. Незадовго до нападу до села приїхало 10–15 чоловік, зокрема — старшини й підстаршини VIII сотні УПА Володимир Луцюк-«Дружба», Микола Недбало-«Вишня» («Степовий») і Антон Фіщук-«Богдан». Вони зібрали всіх чоловіків у віці 20–30 років в Оваднівському лісі, де 1,5–2 тижні їх вишколювали [175, с. 596–598, 582]. Далі повстанські командири повели людей до с. Могильне, де оголосили їм, що вони зараз підуть убивати поляків, бо *«вони напали на наш штаб у лісі та вбили деяких наших друзів. Ми будемо їх убивати, а ви повинні прибирати їхні трупи»* [175, с. 582]. Командири, найімовірніше, мали на увазі спробу поляків напасти на штаб загону «Січ» у Вовчаку в ніч із 10 на 11 липня. Свідок-поляк розповів, що напад на Могильне розпочався з вечірньою темрявою 27 серпня 1943 р. [175, с. 590]. Його жертвами стало близько 60 людей [202, с. 305].

В одну з ночей кінця серпня 1943 р. група з 8 осіб під керівництвом «Дружби» напала на кол. Миколаївка біля с. Гнійного, вбивши 5 поляків [175, с. 602]⁴³. Сотенний «Забережний» на нараді в лісі під с. Гнійне (нині с. Красностав Володимир-Волинського району) доручив 15 повстанцям атакувати сусідню кол. Єлизаветпіль (нині у складі с. Красностав). У ніч на 31 серпня бійці повели 100 цивільних на акцію, в якій загинуло, за свідченнями учасників нападу на радянському слідстві, біля 30–35 поляків [175, с. 604; 245, с. 339]. Проте українські жителі села стверджували, що стільки поляків у там не проживало. Загинути могло не більше 15 поляків,

⁴³ Е. і В. Семашки писали про нібито «понад 40 убитих» у Миколаївці [Цит. за: 265, S. 339]

а з-поміж українських жителів партизани АК вбили двох людей [202, с. 210–211].

У серпні 1943 р. протипольська акція дійшла до Устилузького і Вербського районів. Поруч існувала сильна «пляцувка» в с. Біліні Вербського району; поляки служили також в устилузькому гарнізоні. Тому українське населення довкола цих опорних пунктів потерпало від каральних акцій. Наприклад, 25 серпня підрозділ німців і польської поліції спалив 50 господарств українців у с. Видранка (нині — Пархоменкове) Устилузького району [80, арк. 25; 202, с. 50; 246, с. 86–87]. Невідомого числа під час жнив (за ін. даними, це сталося восени) польський підрозділ з Біліна вибив чоту УПА (можливо, із сотні «Коршуна») із с. Ягідного Турійського району і спалив його (вбито 15, за ін. даними, 38 українців) [81, арк. 109; 110, арк. 42–43; 206, с. 314–316; 246, с. 86–87].

Приводом для антипольської акції в Устилузькому районі стала каральна акція польської поліції в с. Стенжаричах, де загинуло 150 українських селян. Дозвіл провести відплату польській громаді дав РП ОУН П. Братунь-«Марко» під час наради у с. Мосурі [98, арк. 31зв; 202, с. 342–349]. І на наступний день, 22 серпня, сотня І. Дідуха-«Коршуна»⁴⁴ вдерлася в с. Гряда Мосурська, вбивши, за даними П. Братуня, 33 польські родини і спаливши їхні господарства. Проте українські свідки підтверджують загибель тільки 9–11 поляків — решта 339 осіб встигла виїхати за р. Західний Буг перед нападом [98, арк. 24зв, 31; 205, с. 111–112; 245, с. 92].

У с. Мокрець Вербського району протягом літа 1943 р. п'ятеро українців загинуло від рук поляків з «пляцувки», розташованої в с. Засмиках Турійського району (зокрема, українська сім'я з трьох осіб — біженців із Засмиків). До того, як на Мокрець у кінці серпня (імовірно, 29-го числа) 1943 р. напали бандерівці, частина польських родин виїхала із села в інші поселення під захист тамтешніх «пляцувок» [206, с. 128]. Спогади

⁴⁴ Також організаторами акції називають районного військовика Ксенофонта Ярмолевича-«Підкову» і «сотника» Петра Шарука [98, арк. 24зв, 31].

українських селян підтверджують убивство 19 односельців-поляків [206, с. 128]. Як свідчив учасник нападу Григорій Плювак, керував акцією провідник Вербського району Лука Пашечко-«Данило» на чолі кількох груп із членів загальної мережі ОУН, референтур СБ і Юнацтва [81, арк. 139]. Імовірно, ця ж група українських націоналістів вчинила погром у сусідній кол. Сорочин 29 серпня. Е і В. Семашки стверджували, що жертвами стало 140 поляків, проте дані І. Пущука говорять про не більше 20 родин, які могли проживати в колонії. Достовірно можна говорити тільки про 11 польських жертв, відомих поіменно [81, арк. 177зв; 206, с. 130].

У Локачинському районі в серпні 1943 р. проти поляків діяла СБ ОУН. Учасник окружної боївки СБ Мефодій Шевчук-«Стецько» розповідав, що боївка займалася вбивствами поляків, причому від його рук загинуло 11 людей в с. Гранатові (Е. і В. Семашки наводили цифру 8 загиблих поляків, а І. Пушук додає відомості про 5 українців, убитих учасниками «пляцувки» в с. Затурцях) [129, арк. 155зв; 204, с. 338]. Боївка СБ під керівництвом «Самсона» у співпраці з боївкою Берестечківського РП «Сірка» розправлялися з поляками, які раніше служили у війську офіцерами або лояльно ставилися до радянської влади в 1939–1941 рр. За три тижні боївка «Самсона» передислокувалася в Озютичівський район, де допомагала тамтешній боївці «Чайки» нападати на польські колонії. Там М. Шевчук особисто розстріляв 10-х поляків [129, арк. 161зв–162].

Одночасно в Турійському районі активізувалася «пляцувка» польського підпілля в с. Засмиках (нині у складі с. Грушівка), до якої входив загін офіцерів АК Владислава Чермінського-«Ястшомба» й Міхала Фіялки-«Сокула» [166, с. 170; 174, с. 237; 286]. Журнал «До зброї» стверджував, що пляцувка мала підтримку німецької жандармерії [160, с. 98].

Тож 29 серпня 1943 р. сотня ім. Мазепи та 1-ша чота підстаршинської школи «Світлана» загону ім. І. Богуна під керівництвом В. Лук'янчука-«Бескида» і Ф. Шабатури-«Щуки» — командира сотні, яка діяла на Турійщині, сконцентрувалися в сусідньому с. Грушівка, готові до нападу, й

оголосили командирам пляцувки ультиматум до 31 серпня скласти зброю та підпорядкуватися наказам УПА. Розвідавши розташування українських сил, поляки завдали удару на випередження. Несподівана атака під командуванням «Ястшомба» в ніч на 31 серпня змусила упівців до відступу. Втрати української сторони, за даними поляків, склали 20 аківців. Самі ж аківці недорахувалися 1 вбитим і 2 пораненими [22, арк. 50; 26, арк. 49; 246, с. 102; 279]. Документи УПА підтверджують 4 полеглих повстанців, відомих поіменно [26, арк. 49; 224, с. 289–290]. Учасник бою А. Домарницький згадував: *«Перемучена і виснажена голодом та холодом розвідка дала знати про небезпеку аж тоді, як на віддалі 200 метрів ззаду нас застукали ворожі кулемети. Почався нерівний бій на невисхідних дуже для нас позиціях. Поляки рушили в атаку. Їх — сила велика, нас — лише сотня. Від дерева до дерева, відстрілюючись, почали ми лишати позиції. Вдалося вирватися з поля бою лише горстці юнаків»* [210, с. 210–211].

Вояк сотні «Кубіка» А. Ткачук свідчив на допиті, що в ході бою в Засмиках сотня знищила її населення та спалила будинки [165, с. 470]. З показів стрільця однієї із сотень загону «Озеро» випливає, що жертви серед польського населення були й у с. Грушівка [165, с. 472].

Імовірно, після невдалого бою повстанські командири планували взяти реванш 8 вересня, для чого зосередили на підступах до Засмиків кілька куренів. Однак поява німецьких військ під Радовичами 7-го числа змусила всі сили УПА в терені перейти до оборони [186, с. 49].

Отже, польсько-український конфлікт розгорнувся у Володимирсько-Горохівській окрузі на повну щойно в липні 1943 р. До того відділи УПА концентрувалися на боротьбі проти німецьких окупантів і радянських партизанів, а командування загону «Січ» навіть намагалося налагодити співпрацю з польськими аківськими партизанами. Проте масова участь польської меншини в органах окупаційної адміністрації та поліції, які тероризували українське населення, а також безкомпромісне бажання представників польського підпілля за будь-яку ціну зберегти Волинь у складі

відновленої Польської держави спонукали провідників ОУН і командування УПА до кривавої відплати польській громаді за принципом колективної відповідальності. Одним із приводів до антипольської акції стала спроба аківських партизанів напасти на штаб загону «Січ» 10 липня 1943 р.

Антипольська акція відбувалася двома хвилями: 11–13 липня і 27–31 серпня 1943 р. Її здійснювали сотні УПА за участі самооборонних відділів, місцевого українського населення, боївок СБ, а в деяких випадках виконавцями були саме СБ і члени ОУН відповідного району. В окремих випадках, як от в Устилузькому районі, місцевий провід стримував напади на польські поселення, проте нові жертви серед українського населення від рук польської поліції підштовхували націоналістів до помсти.

Через те, що напади на польські села на Володимирщині в липні 1943 р. мали більший масштаб, ніж в інших місцевостях, частина істориків почала перебільшувати розмах антипольської операції та, відповідно, кількість її жертв по всій Волині. Та аналіз джерел доводить, що йдеться про напад на кільканадцять населених пунктів у низці районів Володимирсько-Горохівської округи впродовж 11–13 липня, а для твердження про десятки чи сотні атакованих сіл і містечок немає підстав.

Нацистська влада використовувала конфлікт між українцями та поляками, щоб іще більше нацькувати народи одне на одного: підтримувала збройно польські «пляцувки», залучала біженців із колоній до збройних формувань і спецслужб, яких скеровувала проти повстанців і цивільних українців. Це спричиняло лише поглиблення взаємної ненависті й викликало нові жертви серед польського й українського цивільного населення.

2.4. Боротьба з радянськими партизанами

Радянські партизанські загони з'явилися на Волині раніше за націоналістичних — навесні 1942 р. Спершу це були дрібні загони, створені місцевими прихильниками комуністичного режиму та червоноармійцями-

оточеннями переважно в поліських районах Волинської та Рівненської областей. До кінця року вони ввійшли в підпорядкування партизанської бригади Розвідувального управління Генштабу РСЧА А. Бринського-«Дяді Петі», яка діяла на українсько-білоруському порубіжжі [271, с. 58].

До середини весни 1943 р. «червоні» загони продовжували активно насичувати Волинь. У Цуманські ліси прийшли оперативні групи НКВС — НКДБ СРСР «Переможці» (к-р: Д. Медведєв), «Мисливці» (к-р: М. Прокоп'юк) та «Олімп» (к-р: В. Карасьов). До квітня 1943 р. Український штаб партизанського руху (УШПР) перекинув у білорусько-українське Полісся 5 з'єднань: С. Ковпака, О. Сабурова, М. Наумова, Я. Мельника і О. Федорова. На півночі Рівненської (Ровенської) області секретар підпільного обкому В. Бегма в січні 1943 р. заснував Ровенський обласний штаб партизанського руху й у квітні очолив з'єднання партизанських загонів Ровенської області. [271, с. 59].

Розгортання радянського руху Опору на Волині відбувалося одночасно з розбудовою відділів УПА в регіоні. Згідно зі стратегією двофронтової боротьби проти німецького і радянського імперіалізмів, прийнятою на III конференції (17–21 лютого 1943 р.), ОУН(б) розглядала «червоних» партизанів як військову силу комуністичного режиму. Відповідно, створені ОУН(б) повстанські загони від самого початку повели збройну боротьбу не тільки з нацистами, а й з радянськими партизанами. Тим більше, партизани зазіхали на територію, ідейний вплив на населення, мобілізаційні та матеріальні ресурси, які були потрібні й для УПА [271, с. 98].

Фаза відкритої війни між обома партизанськими рухами почалася з квітня 1943 р. [229, с. 370]. Проте до середини 1943 р. основний театр протипартизанського фронту УПА розгортався в північній частині Волинської та Рівненської областей. На півдні краю ПЗУЗ, зокрема й у Володимирсько-Горохівській окрузі існували тільки поодинокі невеличкі «червоні» загони та слабе комуністичне підпілля.

Один такий загін (48 бійців) під командуванням місцевого жителя Макара Мацьохи з 1941 р. оперував у південно-західній частині Мосурського лісового масиву, прилеглий до с. с. Стрілецьке⁴⁵ й Ішів Устилузького району. Партизани заважали підпільній праці районної мережі ОУН, а крім цього, за даними бандерівців, займалися грабунком селян, збирали борошно по млинах і зерно на складах, які нагромаджували у своєму таборі [26, арк. 81зв].

Заснувавши свій повстанський загін, М. Каліщук-«Зух» вирішив приєднати людей Мацьохи до себе [26, арк. 81зв]. Лише третій раунд переговорів 2 травня 1943 р. завершився домовленістю про злиття обох загонів в Гуті (імовірно, х. Гута Стенжарицька в Стенжарицькому лісі). 3 травня обидва підрозділи зустрілися на базі «червоних», де почалася реорганізація. 8 євреїв і 6 поляків з радянського загону за наказом «Зуха» таємно знищили, що викликало незадоволення в комуністичного командира [26, арк. 80зв–81зв].

Перед загальною збіркою він закликав бійців убити М. Каліщука-«Зуха» під час найближчого бою. Але наступного дня М. Мацьоху і решту командного складу радянського загону вбили бандерівці. Рядових партизанів, вочевидь, примусово влили в відділ «Зуха», який відтоді налічував 90 стрільців. Так комуністичний загін М. Мацьохи припинив існування [26, арк. 80зв].

Командир партизанської бригади А. Бринський описував у спогадах дуже схожу історію, називаючи, проте, інші прізвища керівників комуністичного загону в Мосурських лісах. За його словами, у березні 1943 р. «Мосурський загін» зв'язався з бригадою А. Бринського, а на початку квітня ст. лейтенант Михайло Глазов привів його на базу бригади. Загін виник у листопаді 1942 р. на основі підпільної групи (15 осіб) дружини командира РСЧА Катерини Дармостук, яка проживала в кол. Забунда Полум'яненської сільради Устилузького району [184, с. 83–101; 274, с. 37].

⁴⁵ с. Стрілецьке (а також колонії Стрілецька № 1 і № 2) розташовувалося між кол. Стенжаричі й Турівка Устилузького району. Нині не існують.

Отримавши посилення кадрами (новим командиром «Дядя Петя» призначив свого ст. лейтенанта Бориса Базикіна) і зброєю, 50 партизанів у другій половині квітня вирушили назад. Однак за 20 км до місця призначення партизани зустрілися з вояками «партизанського загону ім. Шевченка», які запропонували переговори про об'єднання. Коли ж Мосурський загін прибув у табір «загону ім. Шевченка», то з'ясувалося, що насправді це були українські націоналісти. Більшість партизанів загинули в сутичці, яка виникла, решта були страчені наступного дня [184, с. 83–101].

«Лише небагатьом пощастило вирватись, відстрілюючись од ворога. Пономарчук, що врятувався від бандитів першим, прийшов у табір Логінова [біля Мацеєва — І. Б.] і розповів про загибель загону», — писав А. Бринський [184, с. 100].

Цей випадок згадується в чернетці листа командира 2-го куреня «Буг» Івана Климчака-«Лисого» (загін «Озеро») до «полковника Зборовцева» (імовірно, це А. Бринський). У листі бандерівський командир писав: *«Щодо групи Базиченка [Базикіна — І. П.], то хочу Вам ще одне пояснити, що люди з тієї групи підступом хотіли замордувати наших командирів і забрати зброю. (А перед тим добровільно зголосили свою охоту бути в наших рядах)»* [169, с. 416].

Отже, подібність обставин у трьох джерелах дає підстави ототожнити загін М. Мацьохи й Мосурський загін М. Глазова. Правда, питання про справжній розподіл обов'язків між обома командирами залишається відкритим.

Після ліквідації «червоного» загону М. Мацьохи місцевих комуністичних партизанів на теренах Володимирсько-Горохівської округи практично не було. Підпілля зафіксувало лише одну сутичку з невідомим загonom, яка сталася 18 травня в Озютичівському районі [1, арк. 7зв]. *«В терені крім поляків діють комуністи. Праця їх незначна», — резюмував окружний провід [1, арк. 7зв].* До середини літа 1943 р. сотні УПА вели бої лише з німецькими військовими й польськими поліційними частинами.

Проте в липні 1943 р. Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання (ЧВПЗ, к-р: О. Федоров) отримало наказ УШПР розгорнути диверсії на Ковельському залізничному вузлі. Батальйони з'єднання були відряджені в різні куточки Волинської області, одержавши як зони відповідальності відповідні лінії залізниць [271, с. 117–118].

5-й батальйон (загін ім. С. Кірова) скерували в Устилузький район на відрізок Ковель — Володимир-Волинський. 14 липня 246 партизанів осіли в лісі за 5 км на північний захід від с. Мосура [48, арк. 116–118; 50, арк. 13]. 18 липня з 5-м батальйоном з'єднався партизанський загін ім. Г. Котовського (77 осіб), що два дні перед тим прийшов з-за Бугу. Цей загін утворився з радянських військовополонених-утікачів у 1942 р. [49, арк. 4–4зв; 50, арк. 13зв; 51, арк. 11зв; 52, арк. 1].

Нетиповий з огляду на стосунки між партизанами й націоналістами інцидент із загоном ім. С. Кірова мала IX сотня УПА, якою в липні 1943 р. командував І. Дідух-«Коршун». За упівськими джерелами, «червоні» оточили сотню, роззброїли стрільців, але після розмови повернули всім зброю й відпустили по домівках, лишивши собі лише харчі [75, арк. 15; 110, арк. 30; 207, с. 172].

Як розгорталися події за версією партизанів, можна довідатися в щоденнику бойової та диверсійної діяльності 5-го батальйону за 15 липня: *«Прийшли 3 особи (бульби) для переговорів про дружбу»* [50, арк. 13]. 16 липня о 3:00 другий взвод 5-го батальйону та два взводи 9-го⁴⁶ *«поїхали на переговори з ціллю забрати озброєння і організувати зі східняків самостійний загін»* [50, арк. 13зв]. Зустріч з націоналістами пройшла мирно, а їхні командири *«поки що обіцяли не заважати нам, а бити разом противника»* [50, арк. 13зв].

«Під час переговорів комісар загону ім. С. Кірова І. Караваєв та “Коршун” домовилися, що останній надасть провідників для розвідки по

⁴⁶ 9-й батальйон (загін ім. В. Чапаєва) певний час рухався разом із 5-м, маючи завдання через Польщу вийти в Дрогобицьку область. 22 липня загін форсував р. Західний Буг [50, арк. 14зв].

залізничній дорозі, а також запевнив, що забезпечить безпеку руху партизанів у будь-якому напрямку. — з'ясував історик А. Сухих. — Тому ввечері того ж дня, а також наступного командування загону відправило розвідку» [271, с. 161].

Член Устилузького РП ОУН Іван Кусинський-«Ластівка» теж згадував, що зустріч із партизанами відбулася біля с. Мосура: *«Влітку 1943 р. німці спільно з поляками здійснили наліт на с. Стенжаричі і наш районний провід було розігнано, і ми ввійшли в сотню “Підкови” [районний військовик Ксенофонт Ярмолович, який перебував при IX сотні — І. Б.], яка спершу стояла в Микитичах. Відтак перейшли в с. Мосур, після чого в с. Мосур було зіткнення з радянськими партизанами. Сотня “Підкови” розійшлася дрібними групами»* [85, арк. 16].

Бойовий журнал 5-го батальйону зафіксував, що парламентарі від бандерівців приходили в місце постою партизанів у Мосур, але на зустріч з їх основними силами «червоні» їздили в якесь інше місце [50, Арк. 13зв]. *«Починається якесь бродіння в лавах бульбівців. Але ми поки в загін не приймаємо»*, — говорить запис у партизанському журналі за 17 липня [50, Арк. 13зв].

За даними стрільця загону «Коршуна» В. Баб'юка-«Кравця», роззброєння сталося на постої в с. Забродах, після чого «Коршун» відступив до с. Пузова [75, арк. 15]. За цей випадок командування УПА восени 1943 р. звільнило «Коршуна» з посади [207, с. 172].

Оскільки районна сотня не змогла протистояти новому супротивнику⁴⁷, довелося залучати додаткові сили. Документи УПА відображають велику

⁴⁷ Під час операції проти 5-го батальйону партизанів сотня «Коршуна» розташовувалася в резерві в с. Краць, а потім у с. Ягідному [81, арк. 108–108зв, 128зв, 139].

операцію проти «червоних» партизанів, яка тривала від 15 до 30 липня у ІХ та Х районах [22, арк. 50; 26, арк. 24зв, 48]⁴⁸.

Першочерговим завданням партизанів було забезпечення себе продовольством. З цією метою 20 липня 1943 р. до с. Ставків Вербського району по хліб пішла 1-ша рота загону ім. С. Кірова лейтенанта Івана Москвітіна. *«Націоналісти запропонували підводи вивести. З вини Москвітіна це було допущено»*, — довідуємося з журналу бойових дій загону [50, арк. 14].

Військовий референт Вербського району Н. Шпак-«Вітер» свідчив, що «червоні» прибули до Ставків двома підводами перед вечором, замовили в селян приготувати хліба і м'яса, а відтак вирушили в бік с. Владинополя (нині — Ладинь). У Ставках було лише 10 повстанців, тому зв'язковий «Сосенка» Іван Власюк поїхав у с. Ягідне просити в командира «Січі» підкріплення [110, арк. 32].

Наступного ранку роту Москвітіна супроводжувало 53 бійці загону ім. Г. Котовського на чолі з начальником штабу Здвижковим [52, арк. 1]. Перед партизанами стояло завдання запустити млини й перемолоти хліб. Н. Шпак, повернувшись у Ставки вранці, з'ясував, що село зайняте партизанами. Вони подали сигнал білою хусткою, тож «Вітер» відрядив на переговори з ними сільського голову Ставків у супроводі трьох стрільців. Ті домовилися, що село дасть «червоним» три підводи хліба, тож партизани відійшли на південно-західну околицю села. Але Н. Шпак-«Вітер» віддавати харчі не збирався, очікуючи на прибуття П. Антонюка-«Сосенка» із сотнею ім. І. Мазепи й підстаршинською школою, якими командував В. Лук'янчук-«Бескид». Підійшовши з боку с. Овлочин на віддаль 200–300 м, повстанці вдарили по партизанах [81, арк. 109зв–110зв; 110, арк. 33].

⁴⁸ Певно, що про ці самі події писав журнал «До зброї»: *«У Вербському районі група УПА припинила посування большевиків біля сіл Гай [Гайки — І. Б.], Ставки, де відбувся бій із большевиками. Убито 147 большевиків; багато ранено»* [160, с. 50].

Під вогнем стрілецької зброї та міномета воякам Москвітін та Здвижкова довелося спішно відступати. Група 5-го батальйону втратила 1 вбитого й 4 поранених. Втрати Здвижкова були серйознішими: 8 загиблих і 1 поранений [50, арк. 14; 52, арк. 1]. З боку УПА відомо про 2–3 убитих і 1 пораненого, який потім помер [110, арк. 33, 50зв].

Зі слів того ж Н. Шпака випливає, що бій мав продовження. Вояки «Бескида», заночувавши на північній околиці Ставоків, уранці 22 липня обстріляли партизанів, які стояли в кілометрі на південь від села. «Червоні» відступили до Мосурського лісу, а сотні «Бескида» — у бік Овлочина. Загалом партизани втратили 7-х бійців загиблими і 3 полоненими⁴⁹, яких допитав особисто П. Антонюк [110, арк. 35]⁵⁰.

Поразка у Ставках змусила партизанів ходити на «господарчі операції» в інших напрямках. 24 липня за Буг відрядили групу з 33 партизанів 5-го батальйону і 24 «котовців» [50, арк. 14; 52, арк. 1]. *«Причиною поїздки за Буг слугувала складність дістати продукти в районі наших дій, тому що вся місцевість засмічена націоналістами, які сидять у селах, окопавшись, і при підході в село стріляють з усіх кутів, горщик і т. д. А де в н/п їх немає, то наказали мирним мешканцям, щоб червоним партизанам нічого не давали, а хто буде щось давати, то всіх різатимуть і палитимуть»*, — писав автор журналу бойових дій батальйону [50, арк. 14зв–15].

Наявність загонів УПА також не давала змоги партизанам розгорнути заплановану диверсійну діяльність на залізницях. Політрук взводу 5-го батальйону Володимир Срибник згадував: *«Бандерівці стали влаштовувати засідки на шляху партизанів до залізниці, і ми почали зазнавати втрат від їх рук. Якщо у звичайних умовах на диверсії ходили*

⁴⁹ Полонені були поляками, тому Н. Шпак припустив, що було дві групи партизанів — російська й польська. На нашу думку, вони належали до загону ім. Г. Котовського, який прибув з Польщі.

⁵⁰ У 1947 р. партизанів, загиблих у Ставках у 1947 р., влада перепоховала в братській могилі біля клубу. Під час ексгумації було виявлено рештки 7 тіл [110, арк. 96, 99].

групами по 5–7 осіб, то тепер доводилося брати до взводу партизанів для охорони і супроводу» [284].

Усі ці фактори стали причиною того, що вже 26 липня обидва радянські загони знялися з постою в Мосурських лісах і вирушили напрямку Шацького району [50, арк. 15; 52, арк. 1зв].

У контексті боїв із «червоними» суспільно-політичний референт Володимиро-Горохівської округи у липневому звіті писав: *«У зв'язку з посиленням більшовицької партизанської акції (Мосур — Коритниця, 1500 осіб) починає піднімати голову КПЗУ [Комуністична партія Західної України — І. Б.]. Є вона дуже зручно й сильно законспірована. 14/7 в Мишеві [Порицький район — І. Б.] нашою боївкою заарештовано окружний провід КПЗУ»* [1, арк. 21].

Низку зіткнень із невідомим радянським партизанським загonom мав відділ Федора Панасюка-«Вітролома» (близько 50 людей) в Берестечківському районі. Стрілець П. Забуйський-«Дубок» свідчив на радянському слідстві в 1944 р., що в липні відділ мав тригодинний бій із партизанами, коли стояв у лісі «Галичанщина» неподалік с. Борочиче (6–7 загиблих повстанців, 3 полонених партизани, яких розстріляли) [90, арк. 15–16, 56зв].

Наступного місяця неподалік від місця постою відділу в с. Галичани, що поруч із с. Широке, відбувся ще один бій, що протривав дві години (3 бійці полягло, захоплено 7 партизанів, яких стратили) [90, арк. 16, 56зв]. І в кінці серпня 1943 р. повстанці втретє зіткнулися з партизанами в лісі «Галичанщина». Бій протривав чотири години з результатом: кілька вбитих у «Вітролома», і невідомо скільки — в партизанів [90, арк. 16, 56зв]. *«Після трьох боїв з червоними партизанами, вони пішли в більші ліси і більше боїв з ними не було»*, — резюмував П. Забуйський [90, арк. 16].

Та ці локальні сутички не впливали на загальне становище радянського партизанського руху в Володимирсько-Горохівській окрузі в середині літа 1943 р. Окружний провід на початку серпня звітував, що на підлеглих йому

теренах діяльності місцевих комуністів майже не помітно: *«Комуністична партизанка, що складається з східних елементів частина знищена, частина роззброєна і підпорядкована нашим впливам⁵¹, а місцями проявляє ще деяку діяльність, сходячи до звичайного бандицтва і грабунки безборонних селян»* [1, арк. 113в].

Наприклад, 1 серпня партизани вбили голову сільської управи с. Охотники Вербського району та змусили відділ УПА до відступу. Зате націоналісти взяли в полон 2-х партизанів, які повернулися на Волинь із-за Бугу⁵². Ті розповіли, що *«за Бугом розбито відділ червоних партизанів, які прийшли туди з нашого терену. Червоних вбито 300 чол., німців 100, решта червоних партизанів в числі 80 чол. подалась знову на наш терен»* [166, с. 75].

Відомо також про «комуністичну діяльність», яку викрив командир V сотні М. Сусь-«Вишня» у своєму відділі. Тому 26 вересня сотенний розстріляв 20 повстанців родом із Наддніпрянщини та засудив до страти «східняків»-дезертирів з інших відділів [166, с. 104]. Найімовірніше, згадана «діяльність» стосувалася місцевого партизанського загону ім. Чапаєва у Завидівському лісі.

Загін ім. Чапаєва (80 бійців) організувався в серпні 1943 р. в селах Горохівського району. Ініціаторами його створення стали двоє парашутистів (командир і комісар), яким допомагали місцеві симпатичні СРСР. За свідченням учасника загону І. Козачука, «червоні» вербували в сотні «Грома» колишніх червоноармійців. Дійшло до того, що розташувались у Завидівському лісі, вони взяли в полон дружину М. Новосада й відпустили тільки під умовою, що та переконає свого чоловіка перейти на їхній бік.

⁵¹ Вочевидь, тут ідеться про підпорядкування загону М. Мацьохи загону М. Каліщука-«Зуха».

⁵² Імовірно, вони належали до 9-го батальйону ЧВПЗ — загону ім. В. Чапаєва (к-р: І. Філіпов), який мав завдання ЦК КП(б)У і УШПР вийти в Дрогобицьку область. Пройшовши Буг, загін потрапив в оточення німців і був розсіяний. Значна частина людей кинула зброю і поодинокі переправилася у Волинську область. Секретар підпільного Дрогобицького обкому КП(б)У Д. Хижняк потрапив до рук українських націоналістів і був убитий [46, арк. 120; 49, арк. 26–26зв; 155, с. 287–286].

Проте за кілька днів три сотні УПА атакували та розгромили комуністичний загін [106, арк. 22; 124, арк. 278–279].

Можна припустити, що сотенний «Вишня» виявив перехід червоноармійців до загону ім. Чапаєва, коли VI, V і III сотні зібралися в Завидівському лісі. Це й мало стати причиною «чистки», яку він ініціював. І напевно, саме через це сотенний «трійки» лейтенант М. Герасименко спільно з лейтенантом Сіняновим і вчителем Новиковим (командиром відділу «східняків» у III сотні) збунтувалися й утворили «дику» групу (30–45 «східняків»), яка почала шукати радянських партизанів (за деякими даними, вони-таки приєдналися до «червоних») [27, арк. 3].

Отже, у травні — вересні 1943 р. на теренах Володимирсько-Горохівської округи ОУН відділи УПА вели бойові дії проти радянських партизанських загонів лише епізодично, оскільки місцевість розташовувалася задалеко від районів концентрації великих партизанських з'єднань. Дрібні загони, організовані місцевими комуністичними активістами чи парашутистами, сили УПА без особливих труднощів підпорядкували собі, розгромили або витіснили в іншу місцевість. 5-й батальйон ЧВПЗ, відряджений в Устилузький район, не зміг розгорнути диверсійну діяльність проти німецького залізничного транспорту, оскільки командування загону «Січ» вжило рішучих протизаходів. Без підтримки місцевого населення, без продовольчого забезпечення під ударами повстанських сотень, 5-й батальйон змушений був відступати на північ області — на підконтрольну радянському партизанському рухові територію.

Таким чином, зародження повстанського руху в Володимирсько-Горохівській окрузі ОУН припадає на лютий 1943 р. Перший відділ організував О. Брись-«Аркас» («Остап»); наступні створювалися, зазвичай, по одному в кожному з районів округи. До кінця літа на теренах округи діяло 14 загонів (сотень) УПА. Усім процесом керувала окружна військова референтура на чолі з М. Горобцем-«Славком». Для підготовки молодших

командирів на «Січі» відкрилася підстаршинська школа ім. С. Петлюри. Партизанський загін ОУН(м), який виник у Порицькому районі, невдовзі влився в УПА. У серпні всі ці відділи звели в загін ім. І. Богуна під командою М. Горобця-«Славка» («Ориста»), а Володимирсько-Горохівську округу реорганізували у військовий надрайон групи «Турів».

Протягом зими — літа 1943 р. Володимирщина та Горохівщина були одним із вогнищ «українського національного повстання» проти німецьких окупантів. Повстанці атакували окружний центр Горохів, райцентри Кисилин, Локачі, Устилуг, Іваничі, звільнили в'язнів ВТТ в с. Лобачівка, захищали населення від нацистських грабунків, здійснювали диверсії на залізниці. До кінця весни сільська місцевість багатьох районів була звільнена від окупаційних військ, більшість «штатсгутів» і «лігеншафтів» в окрузі були розгромлені. 3 травня нацисти проводили антипартизанські операції, які досягли апогею в період жнив (серпень — вересень 1943 р.). У запеклих боях каральним експедиціям вдалося завдати великих втрат 08 куреню загону ім. І. Богуна та витіснити його з Порицького, Горохівського, Локачинського й Берестечківського районів на північ. В облаві на Завидівський ліс загинув перший командир загону М. Горобець. Бої під Радовичами стали найбільшою операцією всієї групи «Турів» — 9 сотень загонів ім. І. Богуна та «Озеро» три дні стримували наступ 1,5-тисячного угруповання німців. Однак 90 % врожаю в окрузі націоналістичне підпілля змогло зібрати до того, як це зроблять нацисти.

Кривава фаза польсько-українського конфлікту в Володимирсько-Горохівській окрузі почалася тільки в липні 1943 р. До того загін «Січ» намагався налагодити співпрацю з представниками АК. Польське підпілля не бажало зрікатися західноукраїнських земель як частини Польської держави. До того ж поляки масово працювали в нацистських адміністрації та поліції, від яких страждало українське населення. Усе це спонукало командування УПА до жорсткої відплати польській громаді за принципом колективної відповідальності.

Антипольська акція відбувалася двома хвилями: 11–13 липня і 27–31 серпня 1943 р., забравши найбільше жертв у Домінополі, Порицьку, Загаях і Хринові. Аналіз джерел доводить, що впродовж першої хвилі йшлося про напади щонайбільше на кільканадцять (а не десятки чи сотні) населених пунктів у низці районів Володимирсько-Горохівської округи. В окремих районах, як-от в Устилузькому, місцевий провід ОУН стримував напади, проте нові жертви серед українців від рук польської поліції підштовхували націоналістів до помсти. Нацистська влада підтримувала польські «пляцувки», залучала біженців до збройних формувань, які скеровувала проти українців, що спричиняло тільки поглиблення взаємної ворожнечі.

До вересня 1943 р. на теренах Володимирсько-Горохівської округи мало місце лише кілька бойових епізодів між відділами УПА та радянськими загонами, оскільки великі партизанські з'єднання діяли в інших теренах. Дрібні місцеві загони сили УПА ліквідували чи витіснили в іншу місцевість. 5-й батальйон ЧВПЗ, відряджений в Устилузький і Вербський райони, не зміг закріпитися через рішучий опір загону «Січ».

РОЗДІЛ 3

УТВОРЕННЯ ТА БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГОНУ ІМ. І. БОГУНА (СЕРПЕНЬ — ГРУДЕНЬ 1943 Р.)

3.1. Організаційна структура загону ім. І. Богуна в серпні — грудні 1943 р.

Процес оформлення організаційної структури загону ім. І. Богуна розтягнувся в часі. У серпні — вересні 1943 р. відділи УПА, які існували на території Володимирсько-Горохівської округи були підпорядковані штабу, утвореному на основі штабу загону «Січ» у с. Вовчак і референтур окружного проводу ОУН.

Штаб загону ім. І. Богуна за аналогією до штабів інших структур УПА повинен був мати такі відділи: оперативний, розвідки, зв'язку, політично-виховний, вишкільний, господарчий, ВПЖ тощо. Оперативним старшиною («оператором») загону став колишній шеф штабу «Січі» Андрій Лещук-«Коршун» [12, арк. 142; 77, арк. 47зв, 51, 56, 60зв; 237]. Посаду політвиховника обійняв Віктор Шибиста-«Брова» [1, арк. 67; 12, арк. 142; 93, арк. 12зв; 272, с. 712]. Відділ розвідки окружної військової референтури, яким керувала Г. Коханська-«Орися», а відтак — «Тамара» («Юлька»), теж ввійшов до штабу загону [193, с. 90, 95, 103]. Зв'язковим штабу загонів «Січ» та ім. Богуна був Сидір Карачун-«Явір» [77, арк. 41зв–42, 46зв–47зв]. Вишкільним референтом восени 1943 р. працював «Василь» [7, арк. 9, 11]. Обов'язки головного інтенданта загону («заступника командира по тилах») виконував «Пімста» [6, арк. 20]. Відділом ВПЖ керував колишній керівник зв'язку округи Олександр Косаревич-«Омелько» («Б. Корнієнко») [6, арк. 82; 272, с. 361]. Йому підпорядковувалися: відділ жандармів, карний відділ і слідчий ізолятор, що містився в будинку лісництва за 2 км на схід від с. Оса Турійського району [78, арк. 86зв; 191, с. 12].

«У кінці літа 1943 р., — згадував О. Бабій-«Сливка», — коли я перебував у загоні “Славка” в чоті “Гонти”, то наша чота була визнана

польовою жандармерією УПА, котра була на «Січі»... Наша чота тоді несла охорону штабу польової жандармерії УПА «Січі» у Свинаринському лісі» [78, арк. 85–85зв]⁵³. До карного відділу повстанців міг відправити військово-польовий суд, до якого входили начальник ВПЖ О. Косаревич-«Омелько», ройовий чоти ВПЖ, заступник командира жандармерії Іван Стецюк-«Ворон» і слідчий Йосип Боців-«Аркадій» [27, арк. 56; 78, арк. 85–85зв; 191, с. 14; 272, с. 636].

Штабові новоствореного загону підлягали відділи на «Січі», а також курінь під орудою М. Ткачука-«Голуба» (не пізніше 14 вересня його змінив П. Скиба-«Мирон») [6, арк. 12; 193, с. 81, 85–86]. Крім того, 5 вересня 1943 р. на «Січі» почали формувати кінну сотню (спершу як чоту), на чолі якої став Петро Власюк-«Ворон» [15, арк. 27; 26, арк. 16]⁵⁴. А 14–15 вересня з 9-ї та 10-ї сотень/загонів М. Ткачук-«Голуб» організував у лісі під с. Мокрець Вербського району ще один курінь — ім. Богдана Хмельницького (1-ша сотня «Гонти», 2-га — «Ворона») [3, арк. 1]. Курені «Голуба» й «Мирона» дістали номери, відповідно, 07 і 08⁵⁵. Так сформувалася первісна структура нового загону.

Отже, на другу половину вересня «Лівару» підлягали: два курені — «Голуба» і «Мирона», 2-га сотня ім. Мазепи, школа підстаршин «Світлана», чота кавалерії, іноземні відділи та служби забезпечення.

Бійцям іноземних підрозділів доручали охорону господарських об'єктів «Січі»: лікарень, тартаків, млинів, маслобоєнь, а також мостів. *«Виїхати з території Січі без перепустки було неможливо. На всіх дорогах і мостах*

⁵³Ф. Янюк-«Захаренко» («Орленко») підтверджував, що зустрів Ф. Корнія-«Юрка» та О. Косаревича-«Омелька» в Завидівському лісі в серпні 1943 р. Останній запропонував йому служити під його керівництвом у ВПЖ загону ім. І. Богуна [60, арк. 19].

⁵⁴ Штатна структура кінних сотень регламентувалася залучником до наказу ГК УПА від 1.09.1943 про формування до 15.10.1943 кавалерійських відділів при групах УПА. Підрозділи повинен був складатися зі 102 бійців і 105 коней у складі 3 бойових чот і одного господарчого рою. Разом — 126 вояків і 132 коней [161, с. 23].

⁵⁵ Номери 01–06 мали курені загону «Озеро», що діяв у Ковельському ВН групи «Турів».

стояли “застави” УПА із узбецького “легіону”», — згадував Д. Шумук [207, с. 180].

Узбецький національний відділ утворився на «Січі» 16 серпня 1943 р. Його очільником став колишній військовополонений старший лейтенант РСЧА Мір Олієв-«Ташкент», який улітку 1943 р. служив у сотні І. Дідуха-«Коршуна» [6, арк. 91; 98, арк. 28зв; 256, с. 165–166, 246, 302]. В узбецькому відділі зібрали не тільки узбеків, а й уродженців інших мусульманських республік Кавказу та Середньої Азії: казахів, таджиків, киргизів, азербайджанців, дагестанців (усього 40 осіб станом на січень 1944 р.) [38, арк. 45, 48, 54, 55–55зв; 42, арк. 12–14; 163, с. 133; 256, с. 307].

Відділ вірмен сформували з 30 колишніх червоноармійців, командирів і політпрацівників переважно 317-ї стрілецької дивізії РСЧА, які дезертирували з німецької служби в Галичині та 27 липня 1943 р. прибули в розпорядження запілля УПА. Очолив вірменську чоту капітан 784-го стрілецького полку 390-ї дивізії Сергій (Серго) Арутюнянц-«Ашот» [28, арк. 7; 77, арк. 42; 148; 163, с. 133; 169, с. 87; 185, с. 119; 256, с. 76–77].

Є також скупі відомості про російський національний відділ загону ім. Богуна. Він ніби налічував біля 80 бійців — колишніх червоноармійців, проте, врешті-решт, через постійні конфлікти його розформували [197, с. 172; 198, с. 105; 256, с. 165, 246]. Збереглася російськомовна листівка «Звернення до російських полонених», видана від імені «Російського легіону при Українській повстанській армії».

«Ми, колишні воїни Червоної армії, — йшлося у «Зверненні», — організували при Українській повстанській армії (УПА) російський легіон, який ставить своїм завданням боротьбу проти німецьких фашистів, а також основу для створення Російської національної держави на своїй етнографічній території. Ми закликаємо всіх російських полонених, а також російський легіон Власова переходити на бік Української повстанської армії (УПА) й приєднуватися до Російського Легіону при УПА» [66, арк. 8].

Документ підписано серпнем 1943 р., отже цього місяця, імовірно, й почали організовувати цей підрозділ. Проте важко сказати, чи був легіон повноцінною військовою одиницею, чи радше це була пропагандистська узагальнювальна назва для всіх росіян при загоні. Адже жодних документів про цей відділ не виявлено.

При загоні існувала також боївка з кубанських козаків, якою командував Григорій Павленко. Їх походження й чисельність невідомі, але, скоріш за все, це був маленький символічний підрозділ. Імовірно, це були перебіжчики з козачих формувань при німецькій армії [169, с. 112].

25 вересня 1943 р. в загоні з'явився ще один курінь Ч. 3, куди звели 2-гу сотню ім. І. Мазепи (командир Н. Шпак-«Вітер»⁵⁶) та підстаршинську школу «Світлана» (1-шу сотню) із «Січі», 8-му⁵⁷ сотню і 7-му сотню. На чолі підрозділу став В. Лук'янчук-«Бескид» [6, арк. 9; 26, арк. 48зв]. Керівництво «Світланою» він передав О. Денисюку-«Вороні». Сотні 3-го куреня (у документах недовго іменувався «3-м куренем ім. Богуна») дислокувалися у Свинаринському лісі (1-ша і 2-га сотні) та на підступах до нього: у лісах між с. с. Хворостів Володимир-Волинського і Губин Озютічівського району (7-ма сотня) і в Гнійненському лісі (8-ма сотня) [15, арк. 8, 18; 26, арк. 55–6зв; 103, арк. 11].

Отже, на кінець вересня 1943 р. загін ім. І. Богуна мав у своєму складі три бойові курені: курінь 07 ім. Б. Хмельницького «Голуба», курінь 08 «Мирона» і курінь Ч. 3 «Бескида».

Правда, в такому вигляді загін «Лівара» проіснував зовсім недовго. Оскільки впродовж серпня — вересня курінь «Мирона» зазнав важких втрат у боях із німцями, то його відкликали у Свинаринський ліс, у перших числах жовтня реорганізували у дві сотні під командуванням Андрія Хіля-«Хоми» і Зіновія Мишкевича-«Грізного» (з 9 листопада — сотні 0321 і 0322, відповідно), а новим командиром призначили Н. Шпака-«Вітра». Згодом

⁵⁶ У першій декаді жовтня сотенним став Василь Горун-«Орлик» [6, арк. 36; 26, арк. 74].

⁵⁷ У джерелах уживалися позначення цих сотень як арабськими, так і римськими цифрами.

підрозділ, який відрядили у Вербський район, одержав найменування ім. Сагайдачного [6, арк. 8, 74; 12, арк. 1; 26, арк. 67; 27, арк. 32; 99, арк. 23; 169, с. 104].

Відповідно, в жовтні 1943 р. структура лінійних відділів загону ім. І. Богуна набула такого вигляду: курінь 07 ім. Хмельницького (командир — «Голуб»), курінь 08 ім. Сагайдачного (командир — «Вітер») і курінь 09 «Бескида» [6, арк. 36; 27, арк. 21, 32]. Разом у трьох куренях, кавалерійському відділі, відділі ВПЖ, зброярні, слюсарні, відділі військового зв'язку тощо станом на 2 жовтня 1943 р. налічувалося 1039 бійців, і далі це число зростало завдяки поповненню реорганізованих підрозділів [22, арк. 26, 33, 36, 42, 37]. Сам загін ім. І. Богуна на той час мав у групі «Турів» № 03 (003), тоді як № 01 мав загін «Котловина», а № 02 — загін «Озеро» [6, арк. 27; 216, с. 180–181]

Розпуск російського підрозділу загону ім. І. Богуна міг бути пов'язаний із наступними подіями. Орієнтовно на межі вересня — жовтня 1943 р. СБ ВО «Турів» викрила діяльність завербованих радянськими партизанами агентів, які діяли в повстанських республіках у Колках та на «Січі». На допитах в СБ один із лікарів шпиталю на «Січі» розповів, що до комуністичного підпілля його залучив агент на псевдо «Нуль»⁵⁸. Лікар видав як своїх спільників майора Соловйова-«Солом'яного», капітана Краснова-«Чубатого» та старшого механіка РСЧА, котрі служили на «Січі». Вони мали завдання від опергрупи НКДБ «Переможці» викрадати чи вбивати націоналістичних командирів і провідників [207, с. 166–167]. Усіх агентів (семеро осіб) стратили [207, с. 165–166; 212, с. 48–50; 272, с. 372, 620]. Імовірно, згадані Соловйов і Краснов мали стосунок до керівництва

⁵⁸ Керівник військової розвідки ВН «Степ» Г. Коханська-«Орися» згадувала про підозрілого лікаря-росіянина з колишніх військовополонених, який був присутній на нараді штабу загону ім. І. Богуна у кінці серпня — на початку вересня 1943 р. а потім кудись зник. Розвідниця не сумнівалася, що то — шпигун: *«Лікар цей був середнього зросту, мав гладко зачесане волосся, трохи видовжене лице. Розмовляв по-російськи. Зодягнений був у чорний мундир із сірими обшлагами, очі якогось невиразного кольору, водянисті. Тоді мене насторожило його зацікавлення дислокаціями сотень»* [193, с. 81–83].

«російським легіоном»⁵⁹, а «постійними конфліктами», що слугували причиною розпуску відділу, була діяльність партизанських агентів проти УПА.

Утім, це ще не був кінець реорганізації загону ім. І Богуна. 26 жовтня «Лівар» вилучив підстаршинську школу з 09 куреня і підпорядкував безпосередньо штабові. Комендантом школи знову став О. Мельник-«Чорноморець» [6, арк. 36]. Школа, яку два місяці залучали до бойової служби, відновила регулярні заняття. Продовжувати навчання мали 134 курсанти, старшини й інструктори, поділені вже на три чоти [25, арк. 52].

І документи школи, і спогади курсантів одностайні в тому, що восени — взимку 1943 р. «Ворона» обіймав посаду сотенного у школі, де «Чорноморець» був комендантом [8, арк. 10; 9, арк. 21; 25, арк. 53, 62; 30, арк. 4–4зв, 21, 25, 44; 105, арк. 17; 123, арк. 57]. Як саме розподілялися між ними обов'язки з огляду на те, що сотня була одна, сказати важко. Джерела чітко зазначають, що в той час чот у школі було три, двома з яких командували Сергій Мороз-«Крук» і десятник Володимир Маріянчук-«Махно» [30, арк. 28зв, 42, 49зв–51; 105, арк. 17; 123, арк. 57; 170, с. 138, 141]. Імовірно, «Вороні» підлягала одна із чот, і водночас він був стройовим командиром всієї школи — тому і звався сотенним.

Певні перестановки відбулися й у штабі загону. Станом на жовтень 1943 р. шефом зв'язку був Олександр Окис-«Вишня» [6, арк. 85–85зв; 16, арк. 2–3; 81, арк. 21зв]. У кінці жовтня О. Косаревич-«Корнієнко» очолив ВПЖ всієї групи «Турів», тож на посаді шефа жандармерії загону його заступив «Борун», після нього — «Одуд» (не пізніше 20 листопада 1943 р.)

⁵⁹ Мельниківець Г. Стецюк у спогадах називав Соловійова-«Солом'яного» і Краснова-«Чубатого», відповідно, командиром і заступником командира «інтернаціонального легіону», який складався з колишніх червоноармійців — «узбеків та азіатів». Проте його книжка «Чорні дні Волині» настільки тенденційна та сповнена перекручень, що нагадує радше антибандерівський памфлет, аніж справжні мемуари. Жодними документами не підтверджується існування в складі загону ім. Богуна такого формування, як «інтернаціональний легіон». Окремими відділами узбеків і вірмен командували інші люди. Відповідно, твердження Стецюка слід визнати як невірогідні [200, с. 71].

[21, арк. 4, 6, 27; 27, арк. 59–60, 63–64]. Канцелярією загону станом уже на 10 жовтня завідував Кирило Овсянюк-«Шелест», який раніше обіймав аналогічну посаду в курені ім. Хмельницького [12, арк. 145зв; 161, с. 494, 497; 169, с. 113; 234, с. 288].

Після 29–30 жовтня 1943 р. курінь «Голуба» в документації загону ніяк не ідентифікується [27, арк. 21; 161, с. 504]. Ба більше, якщо в наступні місяці командири куренів ім. Святослава, ім. Сагайдачного та інших відділів справно звітували до штабу про стан своїх людей і зброї, то жодного такого звіту від «Голуба» архівні справи не містять. З цього випливає, що в листопаді 1943 р. у складі загону ім. І. Богуна куреня 07 ім. Хмельницького не було. Найімовірніше, підрозділ «Голуба» розформували з невідомих причин. Упівець М. Огороднічук розповідав на слідстві 1982 р. про те, як він відбував покарання за дезертирство у штрафній сотні під командуванням «Голуба» на «Січі» [120, арк. 48]. Напевно, це й було нове призначення колишнього курінного.

Від листопада 1943 р. бойова піхота в загоні ім. І. Богуна була представлена двома куренями. Одним був незмінний курінь 09 на чолі з «Бескидом», який з 10 листопада в документах усе частіше починають нумерувати 1-м, або ж 031 («1-й курінь 3-го загону») [17, арк. 31; 22, арк. 68; 23, арк. 13–16; 25, арк. 9, 44, 171]. Не пізніше 18 листопада курінь 031 був названий іменем князя Святослава [8, арк. 15]. Другим був курінь під командою «Вітра», що змінив свій порядковий номер з 08 на 032 («2-й курінь 3-го загону») [6, арк. 74; 27, арк. 32].

18 листопада 1943 р. загін ім. Богуна очолив П. Антонюк-«Сосенко» («Кліщ»). На його пост начальника штабу перейшов А. Лещук-«Коршун» [193, с. 73; 195, с. 120; 196, с. 175; 197, с. 167; 237]. Наступного дня новим командиром куреня 032 ім. Сагайдачного «Кліщ» призначив О. Брися-

«Остапа»⁶⁰, а сотенним кінноти — колишнього «червоного» командира і сотенного в 07 курені «Гонту» [6, арк. 78, 80; 93, арк. 74].

Тоді ж реорганізацію й часткову демобілізацію свого куреня провів «Бескид». Якщо на 1 листопада його відділ складався із 7-ї, 8-ї та 2-ї сотень під командою відповідно «Богуна», Д. Марценка-«Забережного» і В. Горуна-«Орлика», то 20 числа 2-га сотня стала 1-ю (0311), 7-ма перетворилася на 2-гу (0312), 8-ма дістала № 3 (0313) [8, арк. 17; 10, арк. 2, 5, 7; 23, арк. 13–16; 169, с. 107–108]. 10 грудня «Забережний» і «Богун» поміняються місцями: їхні сотні стануть, відповідно, другою і третьою [10, арк. 18; 23, арк. 22–28зв; 26, арк. 32].

Структура куреня 032 ім. Сагайдачного в грудні 1943 р. виглядала так: курінний Олексій Брись-«Остап», заступник — лейтенант РСЧА Микола Семенюк-«Орел». Сотня 0321 — командир Андрій Хіль-«Хома» (з 11 грудня — М. Драгой-«Вишня»⁶¹), сотня 0322 — Андрій Пілішенко-«Бортенко», сотня 0323 — командир Василь Левочко-«Ігор», артбатарея (три 45-мм гармати, 82-мм й 50-мм міномети й один кулемет Максима) — Максим Швець-«Залізник» [68, арк. 193–196; 169, с. 89–93].

Загін ім. І. Богуна не міг обійтися без підрозділів і служб забезпечення. В одному з бараків поруч із підстаршинською школою та госпіталем в лісі поряд із Вовчаком розташовувалася зброярня загону ім. І. Богуна [196, с. 176]. «Окрема оперативна група зброярів» під керівництвом Фотіяна Корнія-«Юрка» існувала ще від квітня 1943 р. при військовій референтурі окружного проводу й розміщувалася в с. Милятин Порицького району [12, арк. 40; 78, арк. 72; 193, с. 50–51; 196, с. 171]. На «Січ» зброярі передислокувалися в перших числах вересня 1943 р. після нацистської антипартизанської операції в Завидівському лісі [193, с. 81; 196, с. 175]. Майстерня займалася ремонтом зброї й виготовленням боєприпасів для

⁶⁰ Згідно з актом передачі куреня 032, «Остап» перебрав командування 21.11.1943 [9, арк. 11].

⁶¹ У листах «Остапа» від 22 грудня 1943 р. та в. о. курінного «Орла» від 4 січня 1944 р. «Хома» фігурує як «бувший сотенний» [68, арк. 173].

стрілецької зброї й артилерії, а також — вибухівки [196, с. 176–177]. Ф. Корній-«Юрко» одночасно став командиром всієї артилерії загону. Йому стройові командири надсилали заявки на важку зброю — гармати чи міномети [6, арк. 5, 96; 193, с. 50]. Деталі для зброї, яких бракувало, виготовляли в слюсарній майстерні в с. Домінополі, яка теж підлягала «Юрку». Керівником слюсарні був Федір Мазурок-«Кох» [15, арк. 7; 196, с. 171, 177]. Найвизначнішим витвором повстанських слюсарів став саморобний танк із корпусу танка Т-26 на шасі гусеничного тягача СТЗ-5 [26, арк. 56; 196, с. 117].

Медична служба загону ім. І. Богуна була представлена трьома шпиталями, розташованими на «Січі»: у лісі неподалік с. Вовчака (біля бараків школи підстаршин), у с. с. Мочулках і Свиначині [26, арк. 58; 28, арк. 12, 14; 87, арк. 11; 169, с. 117, 118, 129, 134–135, 136–137; 170, с. 141].

Лісовий шпиталь був найбільшим і вважався головним під № 1: займав три корпуси, а лікували в ньому важких поранених, які потребували хірургічного втручання [6, арк. 122; 152]. Лікарями були євреї «Грифель», «Каро», і Шая Варм-«Скрипаль» під керівництвом головного лікаря — випускника Одеського медичного інституту (ім'я невідоме). Керівником свиначинського лазарету був єврей Бубес-«Арсен» [28, арк. 14; 169, с. 117, 129, 134–137; 191, с. 2; 193, с. 59; 207, с. 145–146]. До медперсоналу одного зі шпиталів на листопад 1943 р. належали: хірург «Осип», лікпом «Сокіл», фельдшер-адміністратор «Соколенко», медсестра «Єва», санітарки «Надя», «Галя» і «Валя» [13, арк. 2]. Фельдшери та медсестри, згідно зі спогадами, походили або з військовополонених, або із сільських медпунктів. Наприклад, фельдшер «Богун» і медсестра — його дружина, які доглядали легкопоранених у Мочулках, раніше працювали в Локачах [193, с. 59].

У жовтні легких хворих і поранених перевели з лісового шпиталю до кол. Чеснівка Вербського району [62, арк. 11; 193, с. 98]. Через загрозу нападу німців у кінці листопада 1943 р. цю філію шпиталю під охороною вірменської чоти перенесли на хутори при с. с. Олеськ, Ставочки (нині —

частина с. Олеськ) та в с. Овлочин Вербського району, де стояли відділи 032 куреня [62, арк. 11; 88, арк. 11; 207, с. 107]. У сусідньому Владинополі розташувалася і зброярня [196, с. 183–185].

У такому вигляді загін без особливих змін проіснував до кінця 1943 р. Тоді ж загін ім. І. Богуна досяг своєї найбільшої чисельності. Так у листопаді кількість його вояків майже не змінювалася: 1087 осіб на 10 листопада проти 1049 на останній день місяця [22, арк. 60, 71]. Уже на 8 грудня в усій частині нараховувалося 1229 людей, хоча за два дні у зведеній відомості зафіксовано тільки 1002 особи [22, арк. 29, 35]. Скоріш за все, таке різке зменшення особового складу означало старт демобілізації частини вояцтва під час підготовки до наближення лінії фронту.

Отже, можна зробити висновок, що в перші місяці після створення загону ім. І. Богуна його організаційна структура була плинною. Перший етап її формування тривав до початку жовтня, коли штабові загону підлягали три курені піхоти, кавалерійська сотня, два національні відділи й ряд допоміжних відділів і тилових служб. Під час наступної реорганізації в листопаді куренів лишилося два, підстаршинська школа відновила навчання як окрема одиниця, а решта структури не зазнала істотних змін. Чисельність загону поступово зростала до початку часткової демобілізації в грудні 1943 р.

3.2. Бойові дії підрозділів загону ім. І. Богуна восени — взимку 1943 р.

Під час німецької антипартизанської операції кінця серпня — початку вересня 1943 р. на півдні Володимирсько-Горохівської округи курінь 08 зазнав серйозних втрат. III сотня була розбита німецькими військами 30–31 серпня; VI сотню тимчасово розпустив її командир «Довбуш» через велику кількісну перевагу окупаційних військ у терені. Не пізніше 14 вересня курінним командиром став П. Скиба-«Мирон».

15 вересня 1943 р. командир загону ім. Богуна В. Лунь-«Лівар» видав наказ, який визначав план діяльності куреня 08 [6, арк. 4]. Сотню «Довбуша»

«Лівар» передавав Андрію Хілю-«Хомі», який повинен був її реорганізувати. Ця сотня мала першою чотою зайняти ліс біля с. Ляхів під Порицьком, а другою — ліс біля с. Коритниця Локачинського району і оперувати малими групами в районі Локачів. Головною метою цих дій було перервати рух німців на шляхах Горохів — Локачі й Горохів — Луцьк і опанувати терен аж до с. Зимне під Володимиром-Волинським [6, арк. 4].

Командир загону наголошував на тому, що діяти відділ має диверсійним способом, уникаючи фронтових зіткнень. Заборонялося скупчуватися силою більшою, ніж чота, мати обоз та організовувати стаціонарний шпиталь. І найголовніше: *«у жадному випадку не вільно роззброюватись і розходитись по домах»* [6, арк. 4]. Імовірно, це розпорядження було реакцією на розпуск сотні «Довбуша», однак виконати його ні «Довбуш», ні «Хома» не змогли. Останній зміг очолити сотню лише в жовтні 1943 р.

Той же наказ ставив завдання також V сотні, яка складалася з двох неповних чот по три рої. Одна повна чота повинна була залишатися в лісі «Бужанщина» (біля с. Бужани Берестечківського району), щоб порушувати комунікацію німців між Берестечком і Гороховом, обороняти села від каральних експедицій берестечківської залоги й робити засідки на дорозі Стоянів — Дружкопіль [6, арк. 4].

Решту бійців цієї сотні командир загону наказав перекинути в Завидівський ліс, де вони повинні були приєднатися до людей М. Новосада-«Грома», аби вчиняти диверсії на дорогах Горохів — Порицьк, Горохів — Дружкопіль і опанувати ліс біля Печихвостів. Окрім того, чота мала *«не пустити на села німаків та час від часу настрахувати німаків-пограничників і не пускати їх грабувати наші села»* [6, арк. 4].

Щоправда, чи принесли ці маневри якісь бойові результати, — невідомо. Зате відомо, що того ж 15 вересня V сотня брала участь у важкій засідці на колону німецької мотопіхоти (понад 40 машин) в с. Козакова Долина (нині у складі с. Жабче) Горохівського району неподалік м. Боремель

Демидівського району Рівненської області. В операції, у якій також билися дві інші сотні, було знищено 4 німецькі авто й убито 39 (за ін. даними, 43) солдатів, але загинуло 9 і дістало поранення 6 підлеглих «Вишні» [22, арк. 30; 34, арк. 5зв; 82, арк. 12, 14зв, 24; 166, с. 117; 169, с. 104].

Курінь 07 ім. Б. Хмельницького М. Ткачук-«Голуб» організував у Мокрецькому лісі, куди IX і X загони відступили через активність німецьких сил у першій половині вересня 1943 р.

Тоді 11 вересня німецькі гарнізони зайняли села Вербського району: Гайки (60 солдатів), Туричани (90 солдатів) і Ставки (до 200) — в останньому селі навіть спорудили ДОТи. Того ж дня польська поліція зі Стенжаричів вторглася в с. Мосур, грабуючи і безладно вбиваючи жителів. Жертвами нальоту стало 30 цивільних людей. Відділ УПА з 50 козаків (імовірно, IX сотні) «розбігся раніше за цивільне населення», і спромігся відкрити вогонь по нападниках тільки, коли ті залишали село [166, с. 116]⁶².

Уночі 17 вересня 07 курінь повернувся на залишені терени, розташувавшись у с. Мосур Устилузького району. Наступного дня по обіді застава куреня влаштувала засідку на нацистів у лісі під Ставками. *«Німаки під час бою впали в велику паніку, залишаючи 5 вбитих і 1 раненого, — порозбігались»*, — читаємо у звіті про діяльність куреня [3, арк. 1]. 18 числа з 16:00 й до вечора відділ куреня бився біля Мосура з 50 німецькими вояками. Втративши 1-го стрільця пораненим, повстанці змусили нацистів відступити [166, с. 117].

Опівночі з 18 на 19 вересня курінь ім. Б. Хмельницького, за винятком двох чот, передислокувався в с. Землиця, де «розпочато очистку лісу від польських та червоних банд» [3, арк. 1]. Поляки в Землиці вже не проживали — частина загинула, частина втекла під час нападу УПА 29 серпня [245, с. 134–135]. Місцеві польські колоністи з Гряди Мосурської й Бистряків утворили загін, який тероризував українців.

⁶² Наступного дня з невідомої причини окупанти заарештували особовий склад поліцейських дільниць у Стенжаричах і Біліні й замінили його німцями й козаками [166, с. 116].

24 вересня вранці цей загін пограбував українських жителів «колонії Мосурської» (імовірно, Гряда Мосурська) і вбив 3-х із них і ще 10-х — ввечері в с. Кладнові Устилузького району. Одну людину вбили й спалили хату поляки в кол. Забунда біля Стенжаричів і Полум'яного [158, с. 192; 166, с. 119].

Імовірно, до цього загону належало 10 поляків, яких обстріляв 24 вересня рій 1-ї сотні «Гонти», що був у заставі в Землиці, вбивши 2-х бійців (решта сховалася в лісі) [3, арк. 1; 166, с. 119]. Хоча, за словами бійця сотні Івана Шейника-«Шрама»⁶³, поляки втратили 8-х загиблими і 2-х пораненими, а трофеями українців стали 10 гвинтівок і 2 ручні кулемети [107, арк. 46].

25 вересня німецькі війська за тривоги залишили територію Вербського району, тож дві чоти 1-ї сотні зайняли с. Ставки. 27 вересня два рої 2-ї сотні «Ворона» за підтримки 150 українських селян прочісували Мосурський ліс у пошуках ворожих загонів. Вони спіймали трьох радянських партизанів, які розповіли про 40-особовий загін, який з-за Бугу йде на схід. Командиром загону був українець, тож повстанці відправили по нього партизана в супроводі свого ройового, щоб домовитися про роззброєння «червоних». Але «червоний» командир на перемовини йти відмовився, а спроба повстанців оточити партизанів не вдалася через те, що ті відступили в глибину лісу [3, арк. 1; 166, с. 119].

Мосурські та Мокрецькі ліси і район с. Блаженик як оперативний терен для куреня «07» штаб загону ім. І. Богуна визначив ще наказом від 23 вересня 1943 р. Наказ «Лівара» Ч. 4/6 від 28 вересня 1943 р. уточнював дислокацію підрозділів куреня. Одну чоту слід було перекинути з Мокреця на Замости, щоб тримати під контролем лінію Замости — Блаженик над р. Турією. Інша чота мала стати в Писаревій Волі. Ще одна — в Каролівні й Пузові. Дві чоти повинні закріпитися в Микитичах, виставивши застави в Забродах і на дорозі

⁶³ Через тиждень після того «Шрам» дістав поранення в бою сотні «Гонти» з німцями в Любомльському районі [107, арк. 14, 46].

Устилуг — Стенжаричі; ще дві — на Владинополі (застава в Пустинках). Цим же наказом повстанці повинні були замінувати шлях Білин — Стенжаричі і Стенжаричі — Устилуг [6, арк. 13].

Відповідно, 30 вересня курінний шеф штабу І. Дідух-«Коршун» з роєм пішов у с. Писареву Волю для зачистки околиць від польських загонів. На зворотному шляху цей рій з'єднався з курінним «Голубом» та трьома стрільцями при станковому кулеметі й повів наступ на с. Руду, яку атакувало 40 поляків із Білина. Проте нападників у селі не застали, а тільки 17 тіл і 2-х поранених селян. Другій групі з Білина пощастило менше: в Замостах вони наштовхнулися на заставу чоти «Нечая», яка не пустила поляків до села [158, с. 192]. З 2-ї сотні «Ворона» два рої відправилися під с. Стенжаричі як застава від тамтешньої залози, яка грабувала с. Коритницю Устилузького району [3, арк. 1].

Великі втрати сотень куреня 08 та місцевих СКВ в людях зумовили потребу відвести їх із території Горохівського, Порицького і Берестечківського районів у більш захищену місцевість — на «Січ», щоб відновити їхню боєздатність. Тому 23 вересня від штабу загону підрозділ одержав новий оперативний наказ.

Переходячи на «Січ» курінь «Мирона» повинен був супроводжувати транспорт магазину з продуктами [6, арк. 8]. Курінний мав перекинути сотню «Вишні» на терен Озютичівського (І) району, а звідти відіслати на «Січ»; зібрати сотню «Довбуша»⁶⁴ з усією зброєю, а також сотню Герасименка («трійку») [6, арк. 8].

24 вересня 1943 р. якраз закінчилася антипартизанська операція окупантів, і виникла можливість для більш-менш вільного пересування

⁶⁴ Сотенний «Довбуш» відповідний наказ отримав за два дні [6, арк. 10]. Василь Лисиця-«Олексій» розповідав, що вступив у сотню «Остапа» (60 бійців) у жовтні 1943 р. Його і ще 19 стрільців призначили охороняти рух транспорту з продуктами із с. Бискупичі Руські на Полісся. Імовірно, він мав на увазі VI сотню «Довбуша» [89, арк. 15].

тереном. Наступного дня німецькі війська відступили і з Вербського району [166, с. 119, 123].

Виконуючи наказ командира загону, 25 вересня «Довбуш» зібрав 70 вояків своєї сотні в с. Ляхів Порицького району і вирушив у Завидівський ліс. Протягом наступного дня до лісу прибули інші дві сотні куреня 08 [26, арк. 60; 169, с. 104]. 26 вересня «Лівар» повторив наказ «Миرونу» прибути на «Січ» із транспортом магазину [26, арк. 12]. Усі відділи відправилися на головну базу, куди прибули за два дні, 28 вересня (за ін. даними в ніч з 1 на 2 жовтня) [26, арк. 60; 169, с. 104].

Після реорганізації, яка завершилася 28 вересня (за ін. даними, 2 жовтня), курінь 08 (008) під командуванням Н. Шпака-«Вітра» відрядили у Вербський район, а сотенний «Довбуш» повернувся на «шістку» збирати решту людей, які переховувалися від німців, та зброю від місцевих боївків [26, арк. 67–68; 169, с. 104].

Після відходу антиповстанської експедиції німецькі окупаційні сили у Володимирсько-Горохівському надрайоні являли собою мережу «штюцпунктів» (опорних пунктів), розташованих у Горохові, Дружкополі, Звинячому, Холоневі, Печихвостах, Фусові, Бранах, Берестечку, Бужанах, Пильганах, Борочичому, Конюхах, Устилузі, Стенжаричах, Біліні, Вербі, Хобултовій, Володимирівці, Затурцях, Вільці-Садівській, Війниці, Рудні, Діброві, не рахуючи залоги м. Володимира-Волинського. За спостереженнями розвідки УПА, гарнізони «штюцпунктів» Володимир-Волинського, Вербського, Горохівського та Порицького районів на 80–95 % склалися з поляків [166, с. 165]. Відповідно, воюючи одночасно і з нацистами, і з польськими партизанами, підрозділи загону ім. І. Богуна все одно протистояли здебільшого воякам польського походження.

Сотні, які базувалися на «Січі» (з 25 вересня — курінь «Бескида») в цей час вели бої з підрозділами німецької армії та польської поліції з Володимира-Волинського, які тероризували села довкруги. Чота «Хмари» із сотні ім. І. Мазепи мала у вересні 1943 р. бій з охороною залізничного мосту

через р. Турію неподалік с. Овадного Вербського району [224, с. 315–316]⁶⁵. У ніч із 21 на 22 вересня 1943 р. бійці сотні «Батька Богуна», яка передислокувалася в Губинський ліс, замінували шосе в с. Микуличах Володимир-Волинського району. Невдовзі на одній із мін підірвалася німецька машина з чотирма пасажирами [26, арк. 70].

До кінця місяця й протягом першої декади жовтня сотня «Богуна» укріплювала табір у Губинському лісі, рила шанці й барикадувала підступи до нього. Єдина за цей час надзвичайна подія сталася в ніч з 27 на 28 вересня: дезертирувало 20 стрільців-східняків. Наступного дня перед строєм одного з упійманих дезертирів розстріляли на місці, а решта отримала від 50 до 100 ударів палицею [22, арк. 30; 97, арк. 24–24зв, 33].

27 і 28 вересня 1943 р. сталися напади поліцаїв-поляків із володимир-волинського гарнізону на застави VIII сотні УПА в с. Когильне та Могильне Вербського району. Без власних втрат повстанці знищили чотирьох ворожих солдатів, а решту прогнали [22, арк. 30; 176, с. 286].

12 жовтня чотири бійці патруля сотні «Богуна» долучилися до самооборони с. Житані Володимир-Волинського району й разом відбили напад 11 польських вояків. Розібравшись із нападниками, патруль обстріляв іншу групу, яка грабувала с. Селець. Потрапивши під вогонь, 15 ворогів відступили [26, арк. 73зв]. 14 жовтня один рій 2-ї сотні мав сутичку з польським загonom, який крав збіжжя на полях коло с. Бегета (одного поляка вбили). У сутичках 15 і 18 жовтня жертвами розвідувально-диверсійних груп сотні стало по одному польському вояку [26, арк. 73].

У ніч з 19 на 20 жовтня два рої сотні «Батька Богуна» влаштували засідку в с. с. Микуличі, Яновичі, Березовичі та Хмелів, де очікувався приїзд німців з польською поліцією по контингент. Другий рій розібрав міст у с. Хмелеві та розбив польський загін, що крав картоплю в с. Підгайцях, — п'ятеро поляків загинуло, решта втекла. Німці, однак, так і не з'явилися [26, арк. 74]. Зате 25 жовтня в Микуличах знову з'явився польський загін

⁶⁵ За даними свідків, в Овадному стояла залога угорських військ [202, с. 277].

(15 бійців), з яким вступив у бій рій під командою чотового «Слюсаря». Після 10 хв бою було вбито 3-х поляків (за ін. даними, німців), а коней, корів та інше майно повернули селянам. Утікаючи, окупанти вбили 3-х цивільних осіб [176, с. 298]. 2-й рій під командуванням чотового вістуну Олександра Індзинського-«Щиткова» відбив напад поляків на с. Бегета (12 вбитих) [26, арк. 7, 75зв].

У тій же Бегеті 25 жовтня застава 2-го рою 2-ї чоти на чолі з чотовим Іваном Михальчуком-«Цвітом» влаштувала засідку на поляків (до 50 солдатів) і у двогодинному бою застрелила 4-х із них [26, арк. 74; 28, арк. 1]. 28 жовтня рій на чолі зі «Щитковим» знову мав бій з поляками в с. Бегета. Їх підпустили на 100 м, а потім вдарили з двох кулеметів, чим завдали великих втрат. З боку повстанців був один поранений [26, арк. 7, 74–75зв]. Сутички підлеглих «Щиткова» і «Цвіта» з поляками 4 і 5 листопада принесли трофеї у зброї та набоях [26, арк. 75].

31 жовтня 300 німецьких солдатів, польських поліцистів і козаків вибили дві застави сотні «Забережного» з позицій у с. Когильне й узяли чотирьох полонених із застави в сусідньому Новому Осередку. Правда, під час наступу одна підвода з поліцаями підірвалася на міні [169, с. 108–109; 176, с. 326]. 1 листопада, скориставшись відсутністю повстанських застав, поляки пограбували Когильне без жодного опору й повернулися до Володимира-Волинського. Підрозділ VIII сотні зміг повернутися в село тільки вночі [4, арк. 31; 169, с. 108].

Та коли 2 листопада вороги в кількості до 200–300 осіб повторно напали на село, вони натрапили на серйознішу відсіч. Застава «Забережного» знищила в бою 6-х польських поліцейських [4, арк. 32; 169, с. 108–109]. Так само 7 листопада застава № 3 перешкодила німцям з поляками грабувати кол. Новий Осередок. Як і у випадку з Когильним, окупанти не заспокоїлися і 10 листопада 50 підводами приїхали вдруге. Застава відбила наступ без власних жертв, а ворог втратив двох поліцаїв [169, с. 108–109].

На «десятці» командир 08-го куреня Н. Шпак-«Вітер» у першій декаді⁶⁶ жовтня 1943 р. розташував свої відділи в с. Краті (1-ша сотня А. Хіля-«Хоми») і с. с. Руді та Блаженику (підрозділи 2-ї сотні З. Мишкевича-«Грізного») як застави проти залоги польської поліції в с. Біліні (110 вояків), від якої потерпали навколишні українські села [26, арк. 60, 68; 26, арк. 12; 169, с. 104]. Уже 12 жовтня від вогню сотні «Грізного» загинуло 5 польських поліцаїв, які йшли на грабунок с. Рудої; 14-го — ще десятеро з білинської бази; 15-го числа — 5 інших [26, арк. 8, 12; 173, с. 298].

Гарнізон Білина спробував ліквідувати нову загрозу, і 16 жовтня 35 поліцаїв атакували Руду, де дислокувався лиш один рій 2-ї сотні. У перестрілці загинув сотенний «Грізний», а повстанцям довелося залишити село. Проте два рої, вислані в підмогу від сотні «Хоми», зупинили ворога й відкинули його від Рудої. Однак за півгодини поляки повернулися з більшими силами: 65 українських поліцаїв («козаків»), посилених танкеткою. Упівцям не лишалося нічого, окрім відступати до Мокреця [26, арк. 63зв; 27, арк. 8; 81, арк. 23–23зв; 169, с. 105; 173, с. 298]

Наступні два тижні 2-га сотня 08 куреня, яку перебрав Андрій Пілішенко-«Бортник» («Борт(н)енко», «А. Бортников»), дислокувалася в с. с. Ягідному, Блаженику й кол. Котлах біля с. Рудої, займаючись лише розвідкою терену [169, с. 105].

Сотенний В. Левочко-«Довбуш», повернувшись на «шістку», змінив псевдо на «Ігор» і почав формувати третю сотню 08 куреня. На 11 жовтня він мав у розпорядженні лише 20 стрільців [6, арк. 3; 22, арк. 23; 27, арк. 9–10, 11]. У листі до «Лівара» від 18 жовтня він нарікав, що *«віддав всіх підстаршин і старшин моєї сотні, які тоді з реорганізацією куріння друга Вітра відійшли з ним, отож зараз я лишився майже сам»* [27, арк. 9].

⁶⁶ Парадоксально, але три документи, що містять хроніку сотень куреня «Вітра», подають три різні дати цієї та супутніх подій: 30 вересня, 2 або 8 жовтня.

«Ігорю» в Порицькому районі протистояла залога польської поліції в Іваничах (100 бійців) і 50 радянських партизанів, які прийшли в Завидівський ліс з-за Бугу. Крім того, в сусідньому Горохівському районі діяла «дика» група колишнього сотенного Герасименка (45 вояків), розбити яку «Ігор» дістав завдання. Навіть з урахуванням боївки окружного референта СБ Ф. Пасальського-«Орлика» (30 осіб), сили були явно не на користь націоналістів [27, арк. 3, 11, 15].

20 жовтня командування загону ім. І. Богуна надіслало «Ігорю» підкріплення — 17 бійців кавалерійської сотні під проводом начальника штабу П. Антонюка-«Сосенка» [26, арк. 16]. 23 жовтня вранці вони виявили групу партизанів під час обшуку с. Завидова [22, арк. 10; 26, арк. 16зв]. «Червоні», відстрілюючись, стали відступати за річку. Урешті-решт, кулеметним вогнем з тачанки під час погоні було знищено 7-х партизанів, а ще 2-х узято в полон. Після бою повстанці покарали смертю тих селян, які переховували партизанів, а їхні садиби спалили [4, арк. 25; 26, арк. 16зв].

12 козаків відділу кавалерії, який залишався на «Січі», 22 (23) жовтня організували засідку на німецько-польський загін, який їхав грабувати с. Кисилин Озютичівського району. Окупантів, серед яких було 6 німців і 28 поляків, раптовий кулеметний вогонь заскочив зненацька і спричинив панічну втечу. На полі бою лишилося 4 трупи ворога [22, арк. 10; 26, арк. 16–16зв; 176, с. 298].

На «шістці» вранці 26 (за ін. даними, 27) жовтня повстанський патруль помітив групу польських поліцистів, які підступали до с. Біличів, де кіннотники розташувалися на ночівлю. Коли загін кавалерії вступив у бій, поляки вже зайшли в село й почали грабувати селян. 10 хв кулеметного й мінометного вогню — і вороги відступили до Іваничів [4, арк. 25; 22, арк. 10; 26, арк. 17].

Тим часом до «Сосенка» дійшли відомості, що на терен району через р. Західний Буг переправився новий радянський загін (150 бійців). Ситуацію

ускладнювало те, що в тій місцевості села, за висловом «Сосенка», «страшно скомунізовані» і сприяли партизанам, а не повстанцям [27, арк. 19].

Дізнавшись про наявність в окрузі упівців, партизани запропонували переговори. Результатом перемовин стала домовленість пропустити партизанів на схід для злуки з РСЧА. Але справжнім наміром «Сосенка» було знищення радянського загону. Пропускаючи умовленим шляхом партизанів, планувалося раптово напасти на них [27, арк. 19–19зв].

Уранці 28 жовтня кінна група влаштувала засідку біля Порицька на німецько-польський загін (3 вантажівки й танкетка), який приїхав по рибу. Як тільки ворожі солдати наблизилися до сажалок, повстанці відкрили вогонь із кулемета, змусивши їх до втечі. На виїзді з містечка в напрямку Іваничів упівці знову обстріляли німецький бойовий порядок, вбивши 3-х і поранивши 6-х солдатів. У повстанців поранення дістав тільки 1 боєць [22, арк. 10; 26, арк. 17].

30 жовтня в пошуках партизанів кавалеристи прочісували гай і прилегле с. Жашковичі Порицького району. Їм удалося взяти в полон лише 7-х «червоних», котрі відбилися від своєї групи, яка завчасно змінила місце постю [26, арк. 17; 27, арк. 26]. Наступного дня повстанці вбили 4 родини комуністично настроєних селян, які допомагали партизанам, а їхні хати спалили. По закінченні акції усі 17 бійців повернулися в розташування загону ім. І. Богуна [26, арк. 17зв; 27, арк. 26].

1-ша і 2-га сотні куреня 08 впродовж 26–29 жовтня зосередилися в с. Ставках Вербського району [26, арк. 26; 169, с. 105]. Штаб куреня запланував на ніч із 29 на 30 жовтня операцію проти бази АК в с. Раковець Любомльського району.

«Наприкінці 1943 р., — пише дослідник польсько-українського протистояння І. Пущук, — с. Раковець стало місцем постю (напевне, не одним) підрозділу АК з місцевих поляків, які тримали в зоні своїх “оперативних дій” усю околицю, контролюючи, зокрема, “аківський шлях” від ріки Західний Буг (із Білгорайських лісів) у

напрямі основного аківського центру на Волині — пляцувки в колонії Засмики (Ковельський район). Тут була суцільно аківська територія — боївки АК стаціонували й у сусідніх селах Висоцьк і Замлиння» [205, с. 255].

Чота 2-ї сотні «Бортника» вирушила зі с. Вижгова через с. Штунь на с. Раковець. Чота з одного боку, а 1-ша сотня «Хоми» з іншого, мали оточити село, а гарматний обстріл покликаний був посіяти паніку. Налякані втікачі повинні були потрапити зразу під вогонь кільця сотень УПА. Але за 1 км до села чота на чолі з «Бортником» наскочила на польську заставу. Розчленовані в бою на кілька груп, повстанці почали хаотично відступати. Одна група з командирами вернулася в с. Штунь, а інша блукала по лісу й тільки ввечері дісталася с. Вижгова. Втрати становили 2 стрільців [93, арк. 15; 169, с. 105–106].

Можливо, провал акції на Раковець став причиною того, що 31 жовтня 30 стрільців залишили місце постою й подалися в невідомому напрямі. Решта залишалися в с. Вижгові й 4 листопада 1943 р. повернулися в Ставки [169, с. 106]. Ситуація вимагала відповідних заходів щодо відновлення боєздатності сотні й куреня. 5 листопада «Вітер» у листі до «Лівара» скаржився на брак фахових старшин і підстаршин, яких, наприклад, у другій сотні не лишилося жодного, адже сотенний «Бортенко» був кілька днів під арештом за стрілянину напідпитку. Не вистачало як рядового складу, так і кваліфікованих штабістів [24, арк. 100–107; 27, арк. 30, 32; 169, с. 106].

Невдовзі штаб загону надіслав до куреня поповнення та зброю, що дало змогу провести реорганізацію. 28 колишніх дезертирів повернулися в другу сотню [169, с. 106]. У третю сотню «Ігоря» влили 132 новобранці, завдяки чому на 13 листопада підрозділ мав загалом 146 вояків [8, арк. 17; 24, арк. 1–5; 169, с. 107].

Мабуть, з'ясувавши, що сотня «Бортенка» через слабкий моральний стан неспроможна вести серйозні операції, командир куреня доручив повторну операцію на с. Раковець сотні «Хоми». 5 листопада чота «Наливайка», посилена гарматою й мінометом, вирушила до села. «Хома»

розташувався як бойова охорона й артилерійська підтримка в с. с. Висоцьку та Бовтунах, в той час, як сотня Євгена Мельничука-«Яструба» з куреня «Буг» загону «Озеро» повела наступ [27, арк. 34; 81, арк. 23].

Польські партизани вчасно евакуювалися з населеного пункту й зайняли окопи, приготовані заздалегідь у сосновому лісі. Добрі фортифікації не давали змоги повстанцям вибити супротивника, озброєного двома кулеметами. На звуки бою з м. Любомля приїхали ще й німці, які гарматно-кулеметним вогнем з Вишнівських хуторів стали обстрілювати застави УПА. Спаливши будівлю школи в с. Раковці, де містився польський штаб, сотні УПА без втрат відступили [27, арк. 34].

9 листопада командир куреня, що тепер мав назву «032 ім. Сагайдачного», одержав наказ зайняти с. с. Писарева Воля й Ліски Вербського району, с. Землиця та опанувати Мосурські ліси [6, арк. 74]. Ці населені пункти зайняли дві чоти сотні 0322 наступного дня, тоді як решта сотні перемістилася в с. Станіславів. 0321 сотня долучилася до неї 22 листопада.

12 листопада⁶⁷ командування УПА спланувало операцію проти польської «пляцувки» в с. Купичеві Турійського району. Щойно напередодні німецька залога залишила це поселення, його зайняли загони АК Владислава Чермінського-«Ястшомба», Станіслава Кандзелеви-«Кані» й Міхала Фіялки-«Сокула», що прийшли із Засмиків, і перетворили на головну польську твердиню на тому терені [210, с. 212].

Курінний «Бескид» наказав передислокувати першу чоту В. Приступи-«Степового» сотні «Богуна» в с. Свинарин Турійського району [210, с. 212]. Звідти він за підтримки двох гармат повів у наступ її та 1-шу чоту підстаршинської школи С. Мороза-«Крука». Відбивши польську контратаку, українські сили захопили с. Купичів і с. Радовичі. Поляки

⁶⁷ Частина документів загону ім. І. Богуна датують цю операцію 13 листопада [13, арк. 3; 26, арк. 49зв, 66; 169, с. 107].

втрапили 6-х вояків загиблими, чота «Степового» — 3-х убитими і 2-х пораненими [13, арк. 3; 210, с. 212]⁶⁸.

Щоб закріпитися, «Бескид» просив командира загону прислати в підкріплення чоту сотні «Орлика» з Блаженника. Невідомо, чи прибула підмога, але успіх повстанцям розвинути не вдалося. У центрі селища, біля будинку штабу «пляцувки», аківці змогли відкинути повстанців. Загін із с. Засмиків розбив заставу курсантів у с. Чорнієві й ударив у фланг силам, що наступали на Купичів. Так Купичів залишився за поляками [13, арк. 77; 26, арк. 49–50; 210, с. 213–214].

У ніч з 12 на 13 листопада польська поліція напала на с. Могильне та кол. Старий Осередок Вербського району. У селі поліціянти спалили 26 господарств і вбили 2 жінок, а в колонії знищили 6 господарств і вбили цивільного вартового. Упівські застави дали бій і в Могильному знищили 6-х поляків, а в Новому Осередку — 3-х [169, с. 108–109].

Уночі з 16 на 17 листопада 10 поляків з лісу вдерлися в с. Когильне Вербського району й почали його палити. Варта УПА стала відстрілюватися, після чого решта польського загону виступила з лісу й почала оточувати заставу сотні «Забережного». Вогнем кулемета повстанці змогли стримати ворога й відкинути його від села. У селі згоріло 33 хати, 2 жінок і багато худоби. Нападники втратили 1 бійця [176, с. 325]. Тієї ж ночі поліцаї знову наскочили на Могильне та Старий Осередок, проте впродовж тригодинної перестрілки втратили 2-х бійців і відступили [169, с. 108].

15 листопада сотня «Ігоря» («Довбуша») брала участь в операції проти «червоних» партизанів у с. Завидові Порицького району, а 16-го — сотня «Орлика» мала сутичку з поляками в Купичеві [25, арк. 56; 169, с. 107].

Другий наступ на Купичів розгорнули 22 листопада 2-й рій сотні «Богуна» на чолі з чотовим І. Михальчуком-«Цвітом», 50 стрільців сотні

⁶⁸ Такі дані подав курінний «Бескид» у листі до «Сосенка». Хроніка сотні «Богуна» називає польські втрати у 80 загиблих, хроніка сотні «Світлана» з посиланням на дані місцевого населення — 50–60. Та, на нашу думку, це неймовірно перебільшення [13, арк. 3; 26, арк. 77].

ім. І. Мазепи за підтримки 10 кавалеристів, кулеметної тачанки та двох мінометів. Унікальний випадок в історії УПА: наступ піхоти прикривав танк, змайстрований у слюсарні на «Січі». Як і попереднього разу, поляки вчинили запеклий опір. На допомогу купичівцям знову прийшли «Ястшомб» і «Сокул» — загальна кількість оборонців, за даними УПА, становила 300 бійців [26, арк. 20, 77; 246, с. 114].

Бій тривав з 9:00 до 20:00. Під с. Літином група «Цвіта» наскочила на сильний вогонь поляків і втратила 4-х людей, у т. ч. і чотового [13, арк. 3]. У танку скінчилося пальне, тому під ворожим вогнем стрільці зняли з нього гармату, а саму машину спалили. За весь день бою козаки тільки цієї сотні ім. І. Мазепи витратили 985 патронів і 75 гарматних снарядів. І цього разу сили УПА не змогли подолати опір купичівського гарнізону, а тому знову змушені були відступити. За їх даними, польські втрати в бою становили від 40 до 175 загиблих, але це явно значне перебільшення [26, арк. 56, 77]. Щоб не допустити контрнаступу поляків, загін ім. І. Богуна виставив у селах, що межували із Купичевом, бойову охорону [210, с. 216].

23 листопада сотенний А. Хіль-«Хома» дістав наказ курінного О. Брися-«Остапа» про вільне перепровадження операцій до 27 листопада, але «без загострення ситуації з поляками». Основне завдання — бойова охорона від «пляцувок» Верби й Білина. Операції він мав проводити в порозумінні зі сотенним В. Левочком-«Ігорем» [26, арк. 27; 68, арк. 34; 169, с. 86]. Проте до 4 грудня боєзйткнень не було, сотня обмежувалася тільки щоденною розвідкою [26, арк. 27].

Тим часом сотня 0322 «Бортенка» одержала від нового курінного завдання провести протягом 24–28 листопада операцію проти поляків у районі с. с. Терейки, Римачі, Струмки, Острівки, Раковець і Биндюга Любомльського району [169, с. 86]. Йому на допомогу у с. Владинопіль 24 листопада мав прибути сотенний «Ігор». У командира артилерії загону курінний попросив для акції 76-мм гармату [68, арк. 36].

Учасник нападу чотовий сотні 0321 М. Драгой-«Вишня» згадував на допиті в НКВС, що в листопаді курінний «Остап» поставив завдання сотням «Хоми» й «Бортенка» «вигнати всіх поляків» з с. с. Замлиння й Острівки⁶⁹. Сотні проводили операцію 2–3 дні, впродовж яких було вбито до 70 німців і поляків: близько 30 осіб у Замлинні і 40 — в Острівках. Після акції сотні повернулися в с. Штунь, а через тиждень — до с. Ставків [100, арк. 143в].

Нападів УПА на Теребейки, Римачі, Струмки, Раковець і Биндюгу не сталося. Вочевидь, через те, що в Римачах, Раковці, Биндюзі існували міцні загони АК [205, с. 185, 187, 247–248, 255; 245, с. 156–157, 199]. Знищити польський загін у Раковці, а також «очистити від поляків» села в околицях м. Любомля, які є осідками загонів, отримала наказ 7 грудня сотня 0322, посилена чотою «Вишні» за підтримки сотенного «Ігоря» з артилерією [68, арк. 34; 169, с. 90; 245, с. 199]. У боях 7–8 грудня втрати польських партизанів становили 22 вбитими (за ін. даними — 15), в українських повстанців зник безвісти ройовий і 4 козаків дістали поранення [3, арк. 4; 26, арк. 13–13зв].

Бій із поляками з «пляцувки» с. Затурців Озютичівського району⁷⁰ провела в ніч із 6 на 7 грудня група з 10 кіннотників, тачанки і важкого й легкого мінометів, причому кулеметним вогнем повстанці зуміли нацькувати німців і поляків одне на одного. Водночас вони спалили близько 100 хат в околицях уздовж шосе Володимир — Луцьк, причому загинула частина польських жителів [3, арк. 4; 26, арк. 20].

На заході, в околицях с. Блаженка Вербського району, впродовж 15–20 грудня траплялися короткі перестрілки з поляками в чоти «Тимошенка» із сотні В. Горуна-«Орлика» [26, арк. 20].

7 грудня 120 німців в супроводі двох танкеток вдерлися в с. с. Могильне й Гнійне. Під натиском цієї сили повстанці сотні «Забережного» були змушені відступити, втративши одного вояка [3, арк. 3;

⁶⁹ За даними І. Ольховського, напад на Острівки стався у вересні 1943 р. [245, с. 172–175].

⁷⁰ У Затурцях була польська «пляцувка», озброєна німцями [204, с. 237].

23, арк. 27зв; 25, арк. 14зв]. Того ж дня 300–400 поляків із Купичева спробували оточити заставу сотні П. Микитюка-«Нерозлучного» [3, арк. 3] в с. Дожва (Дажва) Турійського району на схід від Свинаринського лісу. Проте школа підстаршин, гармати й відділ кавалерії надійшли на допомогу й завадили поразці застави. У бою поляки спалили Дожву й с. с. Новий Двір, Серкизів і х. Берестову (були жертви серед цивільного населення), тож заставка «Нерозлучного» передислокувалася до с. Свинарину [3, арк. 3].

8 грудня 1943 р. сотні 0323 В. Левочка-«Ігоря» командир куреня 032 ім. Сагайдачного наказав провести операцію проти німецько-польського підрозділу, який палив села й розстрілював селян в околицях Порицька й Іваничів. Співпрацюючи з референтом СБ Ф. Пасальським-«Орликом», сотня мала виконувати наказ «до відкликання» [169, с. 92]. В Іваничах розташовувався німецький опорний пункт («штюцпункт»), чиїм завданням було охороняти залізницю й забезпечувати збір контингенту з українських селян. Гарнізон «штюцпункту» складався з 30 німецьких солдатів та 40 польських поліцистів при 10 кулеметах. З усіх боків мурованого будинку залоги розташовувалося по два ДОТи [176, с. 341, 355–356]. Проте про результат акції джерела не повідомляють нічого [3, арк. 3].

25 грудня українці наважилися на третій штурм Купичева. Цього разу повстанське командування вирішило завдати одночасних ударів по обох партизанських центрах поляків. На Купичів наступали 3-тя чота сотні «Богуна» під командуванням З. Сташука-«Веселого» і сотня кавалерії — двома групами із заходу і сходу. Їх бойовою охороною мали бути: з півночі — 1-ша чота підстаршинської школи на чолі з комендантом О. Мельником-«Чорноморцем», яка розташовувалася в с. Літині; з південного заходу — сотня ім. І. Мазепи в с. Чорнієві. Водночас на півночі під ударами підрозділів загону «Озеро» О. Шума-«Вовчака» польський загін із Засмиків відступив на Літин. Але купичівська «пляцувка» прийшла йому на допомогу і вдарила в тил курсантам. Їм довелося відходити, залишивши на полі бою ройового М. Дещаківського-«Довбача» [26, арк. 50зв]. Західна кінна група

наштовхнулася на польську заставу. Під сильним натиском поляків, які втратили одного вершника вбитим, чота змушена була відступити, правда, без втрат [26, арк. 20]. Від вогню сотні «Орлика» ворог втратив 2-х вершників і 3 вози з майном [169, с. 111].

Це була остання спроба сил УПА взяти штурмом Купичів. Надалі від цієї думки відмовилися. А поляки спалили решту української частини села — загинуло 26 українців, які ще там залишалися. Напади на довколишні українські села тривали далі [210, с. 217].

Більше до кінця 1943 р. відділи загону ім. І. Богуна великих операцій не проводили, а займалися приготуваннями до наближення німецько-радянського фронту. Щоправда, сутички з дрібними ворожими групами не припинялися.

Отже, як показано в підрозділі 3.2, восени-взимку 1943 р. інтенсивність бойових дій підрозділів загону ім. І. Богуна знизилася в порівнянні з весняно-літнім періодом. Німецькі антиповстанські експедиції залишили територію Володимирсько-Горохівського ВН, а сили УПА були змушені відступити з південних районів у Свинаринський ліс і перейти здебільшого до оборонної тактики щодо місцевих залог. Вістря атаки загін ім. І. Богуна спрямував проти польських «пляцувок» і дрібних груп радянських партизанів. Хоча, воюючи одночасно і з нацистами, і з партизанами АК, підрозділи загону все одно протистояли здебільшого воякам польського походження.

3.3. Переговори командування загону ім. І. Богуна з окупаційним керівництвом Володимир-Волинського гебіту (грудень 1943 р.)

Епізодичні контакти УПА з німецькими окупантами належать до контраверсійних тем, які часто стають об'єктами спекуляцій. Відповідно, лише ретельне з'ясування обставин кожного випадку переговорів чи співпраці УПА з нацистами дасть змогу аргументовано говорити про справжні цілі, які переслідували українські націоналісти, ідучи на такий крок.

Командування загону ім. І. Богуна провело три раунди переговорів з представниками окупаційної адміністрації Володимир-Волинського гебіту в грудні 1943 р. Приводом для контактів стала ініціатива німців. У кінці листопада нацисти взяли в полон курінного політвиховника І. Андрійчука-«Андрія» та підпільницю «Оксану». Невдовзі через хлопця-селянина устилузький крайсландвірт Остен передав записку, у якій пропонував командирові загону УПА зустріч [93, арк. 14, 50зв, 74зв].

П. Антонюк-«Сосенко» («Кліщ») погодився і взяв із собою курінного «Остапа», політвиховника «Брову», сотенних «Ігоря» й «Гонту». Перша зустріч з Остеном відбулася 1 або 2 грудня на хуторі за 2 км від с. Стенжаричі⁷¹ Устилузького району [93, арк. 14].

Крайсландвірт заявив, що його мета — щоб УПА не перешкоджала йому виконувати плани постачання хліба. «Кліщ» відповів, що це можливо за умови, якщо німці відпустять полонених упівців [93, арк. 14, 51–51зв]. Остен пообіцяв поклопотатися про це перед Володимир-Волинським гебітскомісаром, і обидві сторони домовилися про наступну зустріч [93, арк. 51зв].

Заступник командира Сумського партизанського з'єднання з розвідки майор держбезпеки Іван Юркін обставини першої зустрічі передавав дещо інакше. Остен *«поставив наступні вимоги: не воювати з німцями, які, своєю чергою, не переслідують націоналістів і навіть допоможуть їм у боротьбі з поляками; дати німцям продовольство і худобу в обмін на зброю. Ці пропозиції Остен аргументував тим, що вони — німці — пов'язані з націоналістами спільним завданням — боротьбою з більшовиками»* [179, с. 5]. Однак, доносив чекіст, націоналісти відкинули ці вимоги. За кілька днів по тому П. Антонюк отримав «офіційного листа» від Володимир-Волинського гебітскомісаріату з пропозицією перемовин із тих же самих питань [179, с. 5].

⁷¹ Імовірно, у кол. Стрілецька-2 (нині не існує), як це пропонували німці [93, арк. 14].

Другий раунд перемовин проходив 5 грудня 1943 р. в с. Мосур Устилузького району [5, арк. 8; 36, арк. 58; 69, арк. 47; 93, арк. 14зв, 51зв; 163, с. 137]. Від німецької адміністрації знову приїхав Остен з перекладачем, а загін ім. І. Богуна представляла делегація на чолі з П. Антонюком-«Кліщем» у тому ж складі, що й попереднього разу [93, арк. 14зв, 51зв].

Остен передусім поцікавився в П. Антонюка, чи має той повноваження на переговори. Антонюк відповів ствердно, оскільки, будучи командиром всіх підрозділів УПА на Володимирщині та Горохівщині, вважав себе відповідальним за цілий надрайон. Відтак вони домовилися про наступну зустріч за участі Володимир-Волинського гебітсландвірта Екгофа, на якій потрібно було остаточно устійнити пункти угоди [93, арк. 52]. Зокрема, повстанці поставили такі вимоги:

1. німці припинять бомбардування українських сіл авіацією;
2. німці не обстрілюватимуть підрозділи УПА, які переправляються через залізничні колії й не робитимуть грабівницьких випадів на села із залізниці;
3. окупанти не переслідуватимуть родин вояків УПА і мирних жителів;
4. сторони проводять обмін полоненими;
5. німці звільняють зі служби у Володимирському гебіті всіх поляків — поліцейських і цивільних;
6. німці мають розгромити польських партизанів або принаймні не допомагати їм [5, арк. 8; 93, арк. 15, 52, 118; 163, с. 137].

Натомість представники УПА обіцяли припинити диверсії на залізницях проти німецьких ешелонів. Крайсландвірт же пропонував співпрацю в боротьбі проти радянських партизанів і вимагав від повстанців не заважати окупаційній владі збирати контингент з українських сіл Володимир-Волинської округи [5, арк. 8; 93, арк. 15, 52]. Остаточне

обговорення цих пунктів перенесли на наступний раз з умовою, що німці відпустять І. Андрійчука і «Оксану» [93, арк. 15].

Як повідомляв 25 січня 1944 р. І. Юркін, на другій зустрічі *«націоналісти одною з умов висунули вимогу звільнити їхніх заарештованих, після чого угода відбулася»* [179, с. 5]. Хоча, як ми показали вище, тоді було устійнено тільки попередній список умов.

Після цієї зустрічі П. Антонюк зв'язався з провідником «Володимиром» (імовірно, керівником розвідувального відділу штабу групи «Турів» Анатолієм Козяром) і поінформував його про німецькі пропозиції. «Володимир» заборонив дальші контакти, пояснивши, що німці провокують повстанців з метою підірвати авторитет УПА серед населення [93, арк. 15, 118; 179, с. 5]. Із цього приводу «Брова», за даними радянської агентури, у розмові з іншими штабістами загону ім. І. Богуна висловив таку думку: *«Німці з нами заграють, але ми не будемо говорити з ними від імені нашої партії, щоб не дискредитувати керівництво, з іншого боку — потрібно налагодити справу так, щоб німці брали в населення продовольство і худобу повз нас, бо наше пряме втручання в це питання відштовхне від нас населення»* [179, с. 5].

Третій раунд відбувся 10 грудня 1943 р. в с. Микитичі Устилузького району [5, арк. 7–8; 26, арк. 13зв; 36, арк. 58; 93, арк. 52; 179, с. 5]. Німецьку сторону представляли крайсландвірт Остен, гебітсландвірт Екгоф, начальник СД Володимира-Волинського гауптштурмфюрер СС Брауне зі своїм колегою, а також іще один представник [93, арк. 15зв]⁷². Через заборону вищого керівництва «Кліщ» замість себе делегував свого ад'ютанта «Ворона»⁷³, «Остапа» і «Брову» [93, арк. 52зв]. Німцям же повідомили, що «Кліща» терміново викликали до вищого командування [93, арк. 118].

⁷² Ці дані спростовують твердження голови суду над П. Антонюком Євгена Татури-«Романа Петренка» («Омелька»), що Антонюк вів переговори зі штабом 16-ї танкової дивізії Вермахту в м. Володимирі-Волинському [197, с. 204, 206].

⁷³ Можливо, це Іван Стецюк, який у 1943 р. був заступником командира ВПЖ загону УПА ім. І. Богуна О. Косаревича-«Омелька» [272, с. 638].

Найперше, що цікавило повстанців, це доля їхніх полонених «Андрія» і «Оксани». Німці відповіли, що їх передали від жандармерії до Гестапо, тому питання їх звільнення вирішуватиметься, коли німці побачать результати перемовин [93, арк. 52зв, 118]. Але «Остап» заявив, що «Кліщ» узяти участь у переговорах не може, а присутні представники УПА повноважень обговорювати обумовлені раніше питання не мають [93, арк. 52зв]. Не бажаючи їхати без результатів, німці запропонували обмінятися своїми міркуваннями щодо цих проблем [93, арк. 53].

«Остап» сказав, що для повстанців важливо, щоб у них не стріляла охорона залізничних переїздів. До того ж упівці вимагали припинити обстрілювати бронепотягами українські села, які розташовані вздовж залізничних ліній. На це Брауне відповів відмовою, бо, *«він не може не обстрілювати і пропускати через лінії залізниць збройні загоны, які діють на території Німецької держави»* [93, арк. 53].

Нацисти зажадали від УПА не перешкоджати здачі контингенту німцям. Своєї відповіді «Остап» дати на це не міг, а тому запропонував німцям скласти список сіл, вказавши, яку кількість продовольства вони потребують з кожного села. Цей список він мав передати командуванню свого загону, щоб там ухвалили яке-небудь рішення. На цьому черговий раунд закінчився [93, арк. 53].

Як виявилось, він був останнім. Хоча й було обумовлено місце й час наступної зустрічі (17 грудня в невідомому селі), на неї від загону ім. І. Богуна ніхто не прибув. 22 грудня Брауне надіслав невдоволеного листа з обіцянками відпустити полонених повстанців, якщо переговори відновляться, причому ще й пропонував аудієнцію в шефа СД в Луцьку. Однак командир загону П. Антонюк-«Кліщ» листом від 1 січня 1944 р. дав

негативну відповідь і більше контактів з адміністрацією гебіту не мав⁷⁴ [5, арк. 7–8; 93, арк. 53зв].

Стосунки між німецькими солдатами та повстанцями залишалися ворожими. 22 січня 1944 р. в. о. командира загону ім. І. Богуна Г. Дмитрук-«Князь» отримав донесення, що *«21.І.44 р. було 3 грузових машини і одна таксувка Німаків, то як тикали з Свічева [Свійчева — І. Б.] то хотіли в Гнини [Гнійному — І. Б.] установитися і в той час вони зауважили що **наши Повстанці їх наганяють** [виділення наше — І. Б.], то зараз завернулися і сказали щоб хто переказав до Свічева для голови, щоб голова Свічева визначить контингент м'ясо на 24.І.1944 р. то вони приїдуть і заберуть. І самі чем скоріш утекле»* [28, арк. 24]. Учасник бою Микола Шевчук-«Петрусь» згадував, що билася сотня П. Власюка-«Ворона: *«Наша сотня з ними вступила в бій, де було вбито 3 німці, а решта втекли»* [114, арк. 33–33зв]. Ба більше, збереглися накази «Кліща» за січень 1944 р., в яких ідеться про диверсії на залізницях — припинення яких у першу чергу домагалися німці [5, арк. 164].

Отже, відтворивши хід перемовин командування загону ім. Богуна і німецької окупаційної влади Володимир-Волинського гебіту, можна ствердити, що:

- а) контакти відбувалися з німецької ініціативи;
- б) єдиними мотивами участі представників загону було бажання звільнити полонених і оборонити місцеве населення від терору окупантів;
- в) жодних конкретних домовленостей, а тим більше письмових угод сторони не досягли, ба більше — контакти зірвала саме сторона УПА;
- г) керівництво групи «Турів» було поінформоване про зустрічі, а П. Антонюк-«Кліщ» більше не брав у них участі після заборони з боку розвідки штабу групи.

⁷⁴ Ще один лист із пропозиціями припинення боротьби та спільної боротьби з більшовизмом володимирське СД адресувало «командирам відділів ОУН у Володимирському гебіті та околицях» 30 січня 1944 р. Він теж лишився без відповіді [147].

У підсумку, з розділу 3 випливає, що організаційна структура загону ім. І. Богуна формувалася поступово з серпня по листопад 1943 р. Штаб організували на основі штабу «Січі» та референтур окружного проводу. На середину вересня йому підпорядковувалися: 07-й і 08-й курені, 7-ма і 8-ма сотні, школа підстаршин «Світлана» (1-ша сотня), 2-га сотня ім. І. Мазепи, чота кавалерії, відділи вірмен і узбеків, служби забезпечення. У кінці вересня — в жовтні куренів було вже три: 07 ім. Б. Хмельницького, 08 ім. Сагайдачного і 09 ім. кн. Святослава. Спроба створити російський відділ на «Січі» виявилася невдалою. У листопаді куренів лишилося два: 031 та 032, решту відділів становили: кінна сотня, підстаршинська школа, два національні відділи та тилові служби. Тоді ж загін ім. І. Богуна очолив П. Антонюк-«Сосенко» («Кліщ»). Загальна чисельність частини до початку грудня зростала, після чого стала скорочуватися у зв'язку з початком підготовки до переходу лінії фронту.

Інтенсивність бойових дій підрозділів загону ім. І. Богуна протягом другої половини вересня — грудня 1943 р. дещо знизилася в порівнянні з весняно-літнім періодом. Німецькі антиповстанські експедиції залишили територію дислокації загону, а його відділи перейшли до оборонної тактики. На перший план вийшло протистояння з польськими «пляцувками» (Білин, Раковець, Купичів та ін.) та дрібними групи радянських партизанів на тлі регулярних сутичок із німецько-польськими військово-поліційними частинами.

У грудні 1943 р. командування загону ім. І. Богуна провело три раунди переговорів з представниками окупаційної адміністрації Володимир-Волинського гебіту, які розпочалися з німецької ініціативи. Мотивом участі повстанських командирів було бажання звільнити полонених повстанців і оборонити місцеве населення від терору окупантів. Зустрічі завершилися нічим, а припинила контакти саме сторона УПА після заборони з боку штабу групи «Турів».

РОЗДІЛ 4

ЗАГІН ІМ. І. БОГУНА В ОСТАННІ МІСЯЦІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (СІЧЕНЬ — ЛИПЕНЬ 1944 Р.)

4.1. Загін ім. І. Богуна в січні 1944 р.

На початку 1944 р командування загону ім. І. Богуна провело масштабну реорганізацію. Курені було розформовано на окремі сотні, чію кількість також скоротили [93, арк. 70зв–71; 170, с. 138]. Часткова демобілізація стрільців почалася ще в грудні 1943 р. на виконання наказу командира загону від 19 листопада *«всіх козаків, які не хочуть служити і замолодих, і нездібних звільнити додому»* і наказу Ч. 34 командування групи «Турів» від 30 листопада 1943 р. такого ж змісту [6, арк. 78; 161, с. 515]. Наказом Ч. 42 від 6 грудня 1943 р. курінь ім. Сагайдачного виводився з підпорядкування штабу «Кліща» та підлягав безпосередньо штабові «Турова» [9, арк. 16]⁷⁵.

5 січня 1944 р. свій курінь безпосередньо «Сосенкові» на підставі наказу ШВШ групи «Турів» Олекси Шума-«Вовчака» від 3 січня передав «Бескид» [8, арк. 25]. Протягом 13–15 січня вийшли накази «Сосенка», за якими з трьох сотень колишнього 031 куреня утворювалися дві нові: перша «Чуба» та друга «Рубаша» [6, арк. 143; 24, арк. 136–137, 141, 148].

Накази в. о. командира куреня 032 ім. Сагайдачного М. Семенюка-«Орла» (О. Брись-«Остап» був у відпустці) фіксуються документально до 8 січня 1944 р. Уже 14 січня «Кліщ» давав розпорядження не командирам куренів, а напряму «всім командирам сотень» [6, арк. 139]. Наступні накази командира загону від 17–18 січня теж адресовані безпосередньо сотням, які раніше входили в 032 курінь [6, арк. 145, 148]. З цього випливає, що на 14 січня курінь ім. Сагайдачного припинив існування як цілісна бойова

⁷⁵Збереглися накази командування групи «Турів», адресовані «Остапові», за грудень 1943 р. Проте в тій же справі № 12 є й накази курінному, видані в цей час «Сосенком» [9, арк. 29, 30 та інші]. Отже, тоді курінь ім. Сагайдачного мав подвійне підпорядкування.

одинаця, хоча окремі його сотні ще залишалися. 24 січня колишній командир сотні 0322 А. Пілішенко-«Бортенко» («Бортненко») одержав наказ П. Антонюка сформувати нову сотню через реорганізацію сотні 0321 та артилерійської батареї [6, арк. 156, 158]. Існування 2-ї і 3-ї сотень 032 куреня на той час документально не засвідчено. О. Брись на допитах у СМЕРШі в 1944 р. підтверджував, що його курінь згорнули до однієї сотні (165 стрільців) [93, арк. 96зв].

Тривале переформування сил, певно, накладало обмеження на боєздатність підрозділів, які могли бути залучені до операцій. У наказі командира групи «Турів» Ю. Стельмашука-«Рудого» Ч. 10 (15 січня 1944 р.) згадано було тільки чотири його сотні. Одна мала діяти в районі м. Турійська, ще дві — блокувати м. Володимир-Волинський і провадити диверсії на шляху Володимир — Луцьк, а сотню П. Микитюка-«Нерозлучного»⁷⁶ «Рудий» повертав загону «Пилявці» І. Климчака-«Павлюка» («Лисого») [161, с. 542–543].

Реорганізація першої половини січня 1944 р. не торкнулася відділів вірмен і узбеків, а також кінної сотні. 26 січня сотенний «Гонта» мав із частиною відділу відправитися в Порицький район, щоб доставити на «Січ» полонених СБ німців [6, арк. 160]. За даними повстанця В. Лисиці-«Олексія», сотня «Гонти» в кінці січня 1944 р. розташовувалася в с. Стрільче Горохівського району, але з появою «червоних» партизанів відступила в Берестечківський район [89, арк. 15].

Як окрема одинаця при загоні залишалася й підстаршинська школа «Світлана» [6, арк. 169; 26, арк. 51; 161, с. 117]. 17-го числа знання випускників перевіряла комісія, в якій головував поручник Петро Максимчук-«Чутка», а членами були поручник Федір Грицишин-«Поділець»

⁷⁶ Сотня «Нерозлучного» в 1943 р. належала до 2-го куреня «Буг» І. Климчака-«Лисого» загону «Озеро» й оперувала в Мацеївському районі. У Свинаринський ліс вона відступила після невеликого бою з польськими партизанами в ході наступу на Купичів в грудні 1943 р. [56, арк. 50].

та чотовий інструктор старший десятник Михайло Шубенець-«Донець» [15, арк. 31; 30, арк. 50].

Загалом другий випуск налічував: 19 випускників зі званнями десятника, 18 — вістуна, 28 — стрільця-інструктора. Разом їх було 65 осіб, хоча в січні в школі навчалось й викладало 94 особи, а жовтні попереднього року — 137 [25, арк. 53; 30, арк. 50]. Пояснюється це тим, що кілька курсантів загинули або дістали поранення в боях, дехто дезертирував; 3 старшин і 12 козаків за наказом штабу групи «Турів» 31 грудня відправили на старшинський вишкіл, а ще 25 козаків 3-ї чоти забрав у своє розпорядження 5 січня 1944 р. командир загону ім. Богуна для розподілу їх на працю в запіллі [18, арк. 4–5; 26, арк. 51; 30, арк. 41]. Мабуть, не всі також склали іспити успішно.

18 січня 1944 р. «юнацька і підстаршинська школа ім. Головного Отамана Симона Петлюри» завершила свою роботу. Скоріш за все, невдовзі мало розпочатися навчання третього набору курсантів — в архівах збереглися списки 70 кандидатів за середину січня 1944 р. [18, арк. 6–10зв; 26, арк. 51].

Отже, у кінці січня 1944 р. «Сосенко» міг оперувати тільки трьома лінійними сотнями піхоти. Згідно з джерелами, на 24 січня це були сотні «Чуба» (103 вояки), «Рубаша» (113 вояків) й «Бортенка» (165 стрільців) [6, арк. 160; 24, арк. 32, 141, 148; 93, арк. 96зв]. Тобто, якщо восени 1943 р. загін ім. І Богуна був завбільшки з армійський полк, то в січні 1944 р. він скоротився до батальйону.

Таку структуру загону ім. І. Богуна підтверджують і радянські джерела. Командир Сумського партизанського з'єднання підполковник Петро Вершигора 22 січня повідомляв УШПР, що загін УПА складався з трьох сотень піхоти по 120–150 бійців у кожній, сотні кавалерії, а також загонів вірмен (35 людей)⁷⁷ і узбеків (до 40) та 4–5 гармат [163, с. 132–133].

⁷⁷ На момент відправлення радіограми вірмени вже були на боці партизанів.

За цими даними, сукупна чисельність загону ім. І. Богуна на той час мала би бути вищою за 400 вояків, як це оцінював заступник начальника штабу групи «Турів» Микола Павлович-«Яворенко» [170, с. 78]. З інформацією П. Вершигори перегукуються цифри, що їх мав командувач УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Панас Мосур» — близько 600 людей, підлеглих «Сосенку» в січні 1944 р. [169, с. 71]. Найімовірнішим видається діапазон 500–600 вояків без кіннотників «Гонти» в Порицькому районі та вірмен «Серго», що перейшли до ковпаківців.

Відомо про інші відділи, які в кінці січня 1944 р. розташовувалися у Свинаринському лісі. У районі с. Свійчева стояла піша сотня П. Власюка-«Ворона» (90 стрільців), а в лісі під Озютичами — сотня М. Драгоя-«Вишні» (37 бійців) [100, арк. 12зв–13, 25, 34; 114, арк. 32зв]. Обидві дислокувалися за р. Турією, тобто вже за межами «Січі», що дає підстави припустити, що і в загін ім. І. Богуна вони формально не входили. Розташування відділу «Вишні», невелика як на бойову сотню чисельність та нетипова ідентифікація (підрозділ мав № 79) [100, арк. 10] наштовхують на думку, що він відносився до самооборонни запілля, а не до власне УПА. Імовірно, те саме справедливо і для сотні «Ворона»⁷⁸.

Також збереглися звіти «3-ї сотні 1-го куреня» (60 козаків) за 21 і 28 січня 1944 р., підписані, відповідно, псевдо «Слюсар» і «Хмельницький» [24, арк. 140, 163]. За свідченнями З. Сташука-«Веселого» (на той час організаційно-мобілізаційного референта VII району), це була районна боївка, а не сотня загону ім. І. Богуна [97, арк. 32, 37, 51–51зв].

Ще 10 січня 1944 р., виконуючи наказ командування групи «Турів», П. Антонюк призначив своїм заступником Й. Яковчука-«Крилатого» [6,

⁷⁸ У «Ворона» в цей час служив М. Шевчук-«Петрусь», який до того був ройовим сотні 0321 [14, арк. 135] М. Драгой-«Вишня» теж служив у тій сотні спершу чотовим, а з грудня 1943 р. — сотенним. Можна припустити, що відділи «Ворона» і «Вишні» виникли в 1944 р. внаслідок реорганізації сотні 0321. Стрілець сотні «Ворона» Яків Чернобай-«Груша» свідчив, що в січні 1944 р. вступив у чоту «Вишні» сотні П. Власюка-«Ворона» в лісі біля с. Кисилина [72, арк. 2]. Припускаємо, що тією чотою й був відділ № 79 М. Драгоя-«Вишні».

арк. 131; 195, с. 128–129]. Але, як згадував на еміграції Й. Яковчук, його дорога на «Січ» із Ковельського району Волинської області тривала доволі довго через різні справи ШВШ «Вовчака», якого він супроводжував [195, с. 130–131]. Імовірно, не дочекавшись «Крилатого», на ту ж посаду 24 січня «Сосенко» поставив поручника Й. Боцева-«Блакитного» («Аркадія») — слідчого відділу ВПЖ загону [6, арк. 157; 93, арк. 65зв, 66зв].

Реорганізація і часткова демобілізація підрозділів загону ім. І Богуна на початку 1944 р. була пов'язана з підготовкою до наближення радянсько-німецького фронту й відбувалася за загальними вказівками командування групи «Турів», УПА-Північ і «Тактичної інструкції» Головного військового штабу УПА від 24 грудня 1943 р. [65, арк. 219; 165, с. 443]. Очікувалося, що менші сили буде легше зберегти, коли лінія фронту проходитиме територією Волинської області, а місцевість буде насичена десятками тисяч солдатів ворожих армій.

Отже, внаслідок реорганізації січня 1944 р. загін ім. І. Богуна за структурою та чисельністю зменшився до розмірів армійського батальйону в складі трьох піших та однієї кінної сотні, а також двох національних відділів і підстаршинської школи. Частину відділів вивели з підпорядкування штабу загону й перевели в запілля УПА, важку зброю замагазинували. У підсумку загальна чисельність загону ім. І. Богуна на кінець січня становила 500–600 вояків.

4.2. Розгром загону ім. І. Богуна Сумським партизанським з'єднанням

27 січня 1944 р. на базу загону ім. Богуна «Січ» напали радянські партизани Групи партизанських загонів Сумської області.⁷⁹ під командуванням П. Вершигори [36, арк. 120, 127–128]. Партизанське з'єднання нещодавно розпочало Львівсько-Варшавський рейд (5 січня —

⁷⁹Від 22–25 лютого 1944 р. — Перша Українська партизанська дивізія ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака [36, арк. 120, 127–128; 219, с. 90].

1 квітня 1944 р.) і рухалося з північного сходу на південь Волинської області. теренами, контрольованими УПА [37, арк. 145]. До грудня 1943 р. з'єднанням командував генерал-майор Сидір Ковпак — «ковпаківцями» й називали себе ці партизани.

20 січня 1944 р. ковпаківці досягли с. Мосур Устилузького району і розташувалися на відпочинок. Тут 4-та рота 1-го батальйону ліквідувала два склади УПА: з продуктами (до 30 т масла, м'яса, ковбаси тощо) і з боєприпасами (міни, снаряди, набої, запчастини до зброї) [38, арк. 44зв, 68]. 25 січня 1944 р. при вході 3-го і 2-го батальйонів у с. Владинопіль 60 стрільців сотні «Рубаша» вчинили опір, але, втративши 5 загиблими, 10 пораненими й 1 полоненим, змушені були відступити. Понишпоривши по селу, партизани виявили чергове сховище — склад зброярні загону ім. І. Богуна [38, арк. 95; 39, арк. 3, 4зв; 44, арк. 7; 55, арк. 31].

Так, «червоним» дісталось 6 міноментів, 15 станкових і 3 ручні кулемети, 500 німецьких і 100 радянських мін до ротного міномета, 170 мін до батальйонного міномета, 51 шт 76-мм снарядів, 85 шт 45-мм снарядів, 1 легкове авто, 80 ц житнього борошна, 50 ц вівса тощо. Усі ці припаси партизани частково забрали собі, а решту знищили. Окрім трофеїв, їм дістався справний вальцьовий млин [38, арк. 95; 39, арк. 3].

Сутички з підрозділами УПА відбувалися на фоні боїв і диверсій Сумського з'єднання на німецьких комунікаціях. Цікаво, що серед причин, які зумовили потребу довшого постою в Мосурі (перепочинок, реорганізація, розвідка тощо), П. Вершигора називав і таку: *«...назріла потреба організації диверсії під виглядом УПА, чим завдавалася шкода і німцям, і “бульбашам”, оскільки після диверсії ми йшли далі, а німці будуть ганяти націоналістів»* [36, арк. 27].

Уживати заходів у зв'язку з наближенням радянських партизанів командування загону ім. І. Богуна почало ще 20 січня 1944 р. Секретар зброярні П. Шевчук-«Шевченко» одержав наказ заступника командира загону «Князева» негайно замагазинувати зброярню *«у зв'язку з тим, що*

червона банда тягне з півночі» і доставити її з «десятки» на «Січ» [6, арк. 165]. Пацієнтів зі Ставочок і Овлочина перемістили до іншого госпіталю на території Ковельського району [6, арк. 164]⁸⁰. Сотенний «Рубаш» повинен був укріпити оборону в теренах Турійського, частини Вербського і Любомльського районів і вздовж залізниці і шосе Володимир — Ковель. Паралельно сотня з допомогою самооборони і СБ мала роззброювати німців та іноземних вояків, підривати мости та залізниці, пускати під укіс поїзди [6, арк. 164]. 26 січня 1944 р. командирові відділу «Нечипорові» було наказано здати всю тяжку зброю П. Мазурчуку-«Корнієві» [6, арк. 161].

21 січня таємно від командування загону ім. І. Богуна на бік партизанів перейшов у повному складі вірменський відділ загону. Вірмени, очевидно, не встигли евакуюватися з району с. с. Владинопіль, Овлочин і Ставочки на «Січ», де раніше охороняли госпіталь. Там на них і натрапили партизани з 3-го батальйону Петра Брайка. Начальник штабу Вершигори Василь Войцехович так зафіксував момент зустрічі своїх підлеглих з вірменським відділом УПА:

«Одна з розвідгруп (13 бійців на чолі з лейтенантом Савченком) зіткнулася в селі Ставочок з незвичними бандерівцями. Виконавши бойове завдання, хлопці поверталися з Заглинок. Проминули Олеськ і вийшли до шляху Овлочин — Чмиколос. Тут помітили колону незнайомих людей, що рухалась від Овлочина до Ставочка. Григорій Савченко розділив бійців на дві групи. Одну розмістив у порослій кущами канаві неподалік дороги, а сам з Павлом Новиковим, Васею Сутуліним і Василем Олексійовичем Ільїним зайняли оборону біля роздоріжжя в будинку старости. Метрів за двісті до того місця колона спинилася, вперед рушили чотири розвідники. Хлопці підпустили їх до самого подвір'я і обеззброїли. Розвідники прийняли партизанів за бандерівців і стали протестувати. Вони назвали себе бійцями

⁸⁰ Господарча шпиталю під Вовчаком і в Чеснівці Тетяна Коханська-«Мама» говорила на допитах в МДБ, що з Овлочина шпиталь перевели в Мацеївський район. Там він пробув до квітня 1944 р., поки його не розігнали радянські партизани [88, арк. 11].

вірменської “сотні” капітана “Серго”. Тим часом в колоні, що очікувала розвідників, захвилювалися. Вірмени розгорнулись у бойові порядки і, прикриваючись кулеметним вогнем, пішли в наступ. Партизани ударили з фронту й флангу. Спалахнув бій» [185, с. 118–119].

Лейтенант Савченко послав до вірмен одного з їхніх захоплених товаришів з вимогою припинити опір. Ті підкорилися, і вже ввечері капітан Серго Арутюнянц-«Ашот», Антон Погосян і Володимир Тонян були в штабі радянського з'єднання в с. Мосур [163, с. 132–133; 185, с. 119; 256, с. 167–168]. Перехід вірмен на бік «червоних» пояснити легко. Серед вірменських бійців чимало людей, які в минулому посідали доволі високі посади в радянських і партійних органах і політичному нагляді Червоної армії. Хоча сам С. Арутюнянц-«Ашот» був безпартійним⁸¹, його найближчими соратниками були колишній доцент Єреванського університету, старший інструктор політвідділу штабу 150-ї стрілецької дивізії РСЧА Оганес Петян та колишній завідувач райземвідділу з Азербайджану, червоноармієць 1159-го стрілецького полку 351-ї стрілецької дивізії Антон Погосян (Погосов) [149; 150; 182, с. 55; 183, с. 330]. Усього таких комуністів/політруків у відділі вірмен налічувалося до десяти.

Вірмени висловили бажання перейти на бік партизанів⁸², а тому розповіли детально про розташування «Січі» та її об'єктів, шляхи підступу, чисельність загону ім. І. Богуна й видали паролі й відгуки на найближчий час. Серед спільників на «Січі» вірмени мали колишнього курінного старшого лейтенанта-червоноармійця М. Семенюка-«Орла», який і передав згодом чинні паролі. Саме отримавши ці дані, Вершигора вирішив атакувати загін «Кліща» [163, с. 132–133; 256, с. 167–168].

26 січня о 16:00 партизани вийшли зі с. Мосур і вночі з боєм перейшли залізницю Володимир-Волинський — Ковель біля х. Чорний Ліс. Далі 2-й

⁸¹ До війни — інспектор Тбіліського відділу народної освіти Грузинської РСР [183, с. 331].

⁸² На основі вірменського загону в 3-му батальйоні Сумського з'єднання сформували роту під командуванням того ж таки С. Арутюнянца [183, с. 332].

стрілецький батальйон (СБ) майора Петра Кульбаки спрямував свій удар на с. с. Осу й Буди-Осовські, 3-й СБ капітана Петра Брайка — з заходу повз с. Турія по правому березі р. Турії на с. Домінополь (виставивши з півдня заслон біля мосту через Турію на х. Пінський Міст), а 1-й СБ молодшого сержанта Давида Бакрадзе і кавалерійський есадрон (85 вершників) молодшого лейтенанта Олександра Ленкіна пішли в лобову атаку через с. с. Загатка — Турія на с. с. Ревушки та Вовчак [36, арк. 43–45; 278].

Однак, *«у селі Турія розвідка кавдивізіону [ескадрону — І. Б.] зіткнулася з розвідкою націоналістів, декілька бандитів було вбито, двоє взято в полон»*, — доповідав згодом ватажок партизанів [36, арк. 45]. Повстанці почули звуки бою партизанів із німецьким ДЗОТом на залізниці й вислали дозори [36, арк. 45]. Партизани ж вигукнули відомий їм пароль, чим спричинили розгубленість у передових відділах УПА, що дало змогу «червоним» підійти впритул [278]. *«Полонені свідчили, що в Ревушках перебуває сам Сосенко з одною лінійною сотнею, кінною сотнею, [відділом — І. Б.] узбеків Ташкента і офіцерська школа ОФ “Лісові чорти”»* [36, арк. 45].

Партизани вважали, що їм протистоїть старшинська школа УПА «Лісові чорти». Згаданий М. Семенюк-«Орел» по всіх партизанських документах проходить саме як начальник і викладач «Лісових чортів» [36, арк. 56; 42, арк. 25; 43, арк. 12зв–13]. Полонений курсант школи Любомир Валецький⁸³ розповів партизанам, що одна група курсантів залишилася в с. Ревушках, тоді як решта вирушила в Карпати ще 19 січня [163, с. 144–145; 201, с. 67]⁸⁴. Інший курсант Ю. Мояк-«Циганевич» («Нечипір») згадував, що чота, у якій він вишколювався, у с. Мочулках

⁸³ Можливо, це Любомир Вислоцький-«Гайдамака», який теж був 1921 р. н. і на початку січня 1944 р. служив заступником чотового сотні 0322 [14, арк. 110].

⁸⁴ Відомо, що група підстаршин з «Лісових чортів» на чолі з командиром Ф. Польовим-«Подем» прибула в Сокальський район Львівської області, який межує з Волинською областю, в середині лютого 1944 р. [167, с. 303–304].

перейшла в підпорядкування «Сосенка», а решту відділів школи розформували [103, арк. 11, 15].

До ранку 27 січня ковпаківські батальйони досягли лісових сіл, де були залоги УПА. *«Найперше почався завзятий бій у північно-західній частині лісу, де було дві чи три сотні УПА. Згодом розгорівся бій теж на північ від Вовчка»*, — згадував Я. Данилюк [196, с. 186]. 1-й СБ Д. Бакрадзе вибив 30 упівців із с. Ревушок, здобувши 3 гвинтівки, 1 ручний кулемет, 4 розвідстанції, 3 телефони, ракетницю і 30 т зерна. По ходу наступу партизани знищили повстанську пекарню, запчастини до 2-х автомобілів і будівлі табору [38, арк. 28зв; 44, арк. 7].

Описуючи наступ на Ревушки, підполковник П. Вершигора твердив, що *«під їжджаючи до села Ревушки, кіннотники побачили, що націоналісти, зігнавши з хуторів, що оточували Ревушки, жінок, дітей і старих, і змішавшись із ними, тікали в село. Відкривати вогонь було не можна, і тоді, не спішуючись, не зменшуючи темпу й обганяючи натовп, кіннотники вдерлися в село»* [36, арк. 46]. Утім, твердження про те, що повстанці прикривалися цивільними, не витримує критики. Свідки партизанської атаки з-поміж місцевих жителів згадували, що самі тікали від партизанів, які безладно стріляли по хатах і займалися мародерством.

Наприклад, житель Ревушок Михайло Тимошук зберіг таке враження: *«Ми сховалися в землянку. А вони йшли і строчили по дверях, вікнах будинків. Три дні стояли у нашому селі. Позабирали коней, покололи наших свиней, позабирали чоботи, теплі хустки, рядна під сідла, познімали з образів рушники і подерли на ганучі»* [246, с. 74]. Батальйон дійшов до околиць Вовчака, де теж наскочив на опір УПА [38, арк. 28зв; 44, арк. 7].

Водночас 2 СБ на чолі з Кульбакою з боєм зайняв с. Осу, яку обороняла сотня УПА (110 вояків). Партизани, вбивши 10 повстанців, полонивши 2-х і поранивши 3-х, змусили сотню до відступу та спалили 10 будівель повстанського табору [38, арк. 28зв; 44, арк. 7; 45, арк. 1].

«Числа 27-го [...] Побачили: звідти йшов цей вояків, озброєних автоматами. Було чути черги з них по всій їхній лінії. [...] Цей, стрілянина до нас наблизилися. Зі школи, було видно, стали втікати вчителі і учні в напрямку на Свинаринський ліс, де були повстанці. Трапилося тоді так, що дехто попав під випадкову кулю, загинув... Повстанці, що були в селі, втекли — партизани розігнали їх усіх, хто був на Вовчаку — повстанському центрі. Десь уже через два дні, на третій партизани пішли з села далі», — згадував житель Оси Михайло Тищук [206, с. 160–161].

Із півдня і заходу на с. Домінополь наступав 3-й СБ під орудою П. Брайка. На думку Я. Данилюка, *«найгірше сталося на південно-західньому відтинку, біля Домінополя. Там без бою більшовики зайняли Домінопіль і звідти почали наступ на Вовчок»* [196, с. 186]. Проте, у дійсності, партизани взяли Домінополь не без перешкод.

Організувати оборону мосту через р. Турію в Домінополі командир «Січі» П. Антонюк-«Кліщ» доручив колишньому курінному О. Брисю-«Остапові». Сам командир загону займався обладнанням оборони Вовчака [93, арк. 65зв]. Але «Остап», прибувши на місце, з'ясував, що наявні сили відступили до лісу. Тим часом над'їхав сам «Кліщ» і наказав відділу узбеків зайняти лінію оборони. Командир особисто відкрив вогонь із міномета по ворогові, який наступав. Та це не принесло результату: міни розірвалися неподалік повстанських позицій. Партизани Брайка відповіли щільним вогнем з гармати та протитанкової рушниці, і узбеки втекли через ліс до с. Мочулок. За ними вирушив й «Остап», а згодом прибув і «Кліщ» із рештою своїх сил [38, арк. 96–96зв; 93, арк. 49–49зв, 66, 110].

Відповідно до звіту П. Брайка, *«під натиском наших підрозділів противника з села було вибито. Ліс прочищено на 3 км в північно-східному напрямі. У результаті бою було знищено 4 націоналісти. Взято трофеї станкових кулеметів 1, гвинтівок 3, російських набоїв 880. Знищено 2 гірські 76-мм гармати в розібраному вигляді, 4 стволи від 76-мм гармати»* [38, арк. 96–96зв].

Тим часом так, за словами Я. Данилюка, відбувалася оборона Вовчака, яку обороняла резервна чота й рій зброярів: *«Мали ми проти себе більшовицький батальйон, а може й більше. Одна їхня рота зв'язала нас вогнем, інші обіймали нас з правого боку й вже займали село Вовчок. Там їх ще стримували якісь наші боївки, що з кулеметів обстрілювали їх з лісу. Зорієнтувавшись в ситуації, ми відступили лісом далі на схід і зайняли становища десь недалеко нашого лісового табору, де влітку була зброярня, шпиталь і підстаршинська школа [196, с. 186].*

Вовчак захопили бійці Бакрадзе, які наступали від Ревушок. 28 січня 4-та рота мала короткий лісовий бій з УПА, під час якого було вбито 3-х упівців, ще 3-х узято в полон без власних втрат [38, арк. 45, 68]. Далі 1-й батальйон заглибився в ліс, де спалив будівлі табору УПА, 20 т зерна та закопані вантажну й легкову машини [38, арк. 45; 43, арк. 3–3зв].

«Поки прийшло там [у лісі біля Вовчака — І. Б.] до бою, к-р “Юрко” вислав нас, сімох зброярів, ще далі на схід для охорони гарматки. Тут ми лежали бездільно на становищах, лише гармата гатила десь у напрямі Вовчка. Доносилася до нас стрілянина десь з півночі й північного заходу, якій вторували вибухи гарматних і гранатометних набоїв. Пізніше розгорівся бій знову перед нами, десь дуже близько, згодом було чути глухе “Тура” й оклики “Слава”, перериване вибухами гранат», — згадував Я. Данилюк про події того дня [196, с. 186].

Увечері 27 січня в с. Мочулках командири загону ім. І. Богуна зібралися на нараду. П. Антонюк-«Сосенко» пропонував зайти партизанам у тил, проте більшість висловилося за те, щоби йти на південь, де «червоних» не було [93, арк. 49зв, 66]. Загін поділили на дві частини: одну під керівництвом «Сосенка» й іншу — А. Лещука-«Коршуна» й вирішили пробиратися в Берестечківський район [62, арк. 66зв].

2-й батальйон Сумського з'єднання перебував на марші за маршрутом Оса — Вербичне — Чорніїв — Свинарин — Осекрів — Мочулки [36, арк. 47]. По ходу руху 28 січня вояки Кульбаки зіткнулися із сотнею УПА під

с. Бобли (вбито 8 повстанців, захоплено — 1)⁸⁵, а згодом його застави в с. с. Осекрові і Мочулках змусили до відступу іншу сотню УПА. (7 загиблих і 1 полонений) [44, арк. 7; 45, арк. 2].

«Більшовицькі партизани людей не вбивали, лише деякого побили. — згадувала жителька кол. Мирославка, що під Мочулками, Варвара Николаюк. — Випитували про повстанців і шукали всюди взуття, одягу, харчів та інші потрібні їм речі [...] На нашій колонії більшовики побили тоді всі підготовані свині й забрали теж багато коней із санками» [196, с. 257–258].

29 січня 1944 р. основні сили Сумського з'єднання продовжили рух за маршрутом свого рейду. 1-й і 3-й СБ, прочистивши південну частину Свиначинського лісу, дійшли до с. Тумин, а 2-й СБ рухався в напрямку Озютичі — Рудня — Якимівка — Холопичі — Діброва — Шельвів — Войнин — Кремеш — Защитів (якого досяг 31 січня) [36, арк. 48–50; 44, арк. 7].

Відступаючи, група «Сосенка» мала 30 січня ще три бої з партизанами батальйону Д. Бакрадзе й кавескадром: в с. с. Бискупичі Руські, Старому Загоріві і Загайцях [36, арк. 51; 170, с. 102; 185, с. 135].

У Бискупичах партизани взяли в полон 3 вояків УПА, знищили склади, а також трактор «Інтернаціонал» [38, арк. 45, 68зв]. *«Пропустивши без пострілу кавескадрон, заскочені ним націоналісти зайняли неприступні позиції на південному березі річки Свиначинки [правильно — р. Луга-Свинорийка — І. Б.]. Щоб підійти до супротивника, потрібно було просуватися кілометровим насипом через болото під сильним кулеметним і мінометним вогнем. Після перших пострілів роти авангарду розгорнулися, стрімким ударом збили деморалізовані підрозділи УПА, і тільки нічна темрява врятувала Сосенка від остаточного розгрому», — писав у звіті П. Вершигора [36, арк. 51].*

⁸⁵ До цієї сотні перед боєм долучився Й. Яковчук-«Крилатий» з охороною, який прямував на «Січ» [195, с. 130–131].

З протилежного боку кухар господарчої чоти загону ім. І. Богуна Сава Ващук запам'ятав той бій так: *«Перебуваючи в с. Бискупичі, ми знову були обстріляні вночі партизанами. Великого бою не було, тільки була перестрілка, наш курінь УПА почав розбігатися, тому що партизани заскочили нас зненацька, дрібним групами стали відходити в Садівський ліс...»* [32, арк. 23].

Ввірвавшись на світанку в с. Загайці, вершники О. Ленкіна завдали раптового удару по двох сотнях УПА. Повстанці розбіглися по навколишніх хуторах, залишивши «червоним» як трофеї 1 ручний кулемет, 2 автомати, 50 гвинтівок, обоз, 37 коней та ін. майно [185, с. 135]⁸⁶.

Хоча бої навіть із таким деморалізованим противником не були аж занадто легкими. З'єднання стояло на днівці в Загайцях неподалік Старого і Нового Загорова, як фуражири артбатареї та розвідротти зіткнулися з колоною козаків «Сосенка». *«Боець артбатареї [Гаріф — І. Б.] Галяуф, який в'їхав у колону противника, був убитий, боець [Григорій — І. Б.] Горбовцев поранений, бійці опергрупи НКДБ СРСР⁸⁷ — Рєпко, Алещенко, Горбенко потрапили в полон»,* — зафіксовано в партизанському звіті [36, арк. 51]. Правда, 31 січня в черговому бою їх відбили партизанські кавалеристи. Розслідувавши обставини їх полону, партизанське командування наказало розстріляти Рєпка як такого, що добровільно здався і не попередив інших про повстанців [36, арк. 52; 185, с. 136].

30 січня 1944 р. 2-га рота лейтенанта Устенка з 3-го СБ дорогою до с. Хорів Локачинського району натрапила на групу з 9 націоналістів. У бою вони всі загинули, а партизанам дісталися трофеї: 2 станкових кулемети, 1 кулемет ДС, 1 міномет 80-мм, 25 гвинтівок, 1000 радянських і 300 німецьких набоїв, 1 арифмометр, 3 пістолети та документи штабу загону

⁸⁶ В. Войцехович писав, що то були сотні куреня «Славка». Але якщо йдеться про М. Горобця-«Славка», то він загинув ще в серпні 1943 р. Про інших командирів з таким псевдо в 1944 р. нічого не відомо.

⁸⁷ Опергрупу очолював заступник командира Сумського з'єднання з розвідки майор держбезпеки І. Юркін [185, с. 114].

ім. І. Богуна [36, арк. 97, 98зв; 185, с. 135]. Штабні папери стануть найціннішою знахідкою «червоних» — серед них вони знайдуть відомості про переговори командування загону ім. І Богуна з Володимир-Волинським гебітскомісаріатом у грудні 1943 р. Цим фактом радянська пропаганда скористається сповна.

Того ж дня до партизанів перейшли узбеки з М. Олієвим-«Ташкентом», а також частина колишніх підлеглих курінного О. Брися-«Остапа» на чолі з А. Пілішенком-«Бортенком» і М. Семенюком-«Орлом» [42, арк. 9, 12зв–13; 93, арк. 67; 185, с. 136]. Отже, тепер з партизанами були вірменські й узбецькі бійці, а також деякі колишні червоноармійці — росіяни й українці, які раніше служили в УПА. Командування ковпаківців широко використало цей факт у своїй пропаганді. Негайно було випущено «Звернення до козаків, військовополонених, солдатів Татарського легіону, узбеків, грузинів, туркмен, колишніх бійців Червоної армії, які стали на службу німецькому фашизму». «Червоні» агітували приєднуватися до них, як це вже зробили *«вірмени капітана Серго, узбеки з командиром сотні Мір-Олієвим — Ташкент, рота татар лейтенанта Тагірова⁸⁸ й багато інших, які були на службі в німців...»* [41, арк. 13].

Друге звернення було адресоване *«до українців, росіян, армян та узбеків, що знаходяться в лавах УПА»* [41, арк. 25]. Підписанти — 96 осіб, у тому числі: «курінний, командир школи «Лісові чорти» М. Семенюк-«Орел», «капітан сотні армян Серго» (С. Арутюнянц), «сотенний сотні узбеків» М. Олієв-«Ташкент». Листівка таврувала командування УПА агентами Гестапо, зрадниками й брехунами й закликала переходити на бік радянських партизанів і Червоної армії [41, арк. 25].

Обози, три шпиталі й дві неповні сотні загону ім. І. Богуна під командуванням А. Лещука-«Коршуна» і О. Брися-«Остапа» повинні були тримати курс на Завидівський ліс. Однак, оскільки «червоні», дізнавшись про

⁸⁸ Про татар на чолі з лейтенантом, які служили в грениццї, згадував і Д. Шумук. Спершу їх роззброїв Берестечківський РП, а потім приєднали до себе партизани П. Вершигори [207, с. 182].

маршрут повстанців, 31 січня перебралися в с. Переславичі Прицького району, то вони повернули в Берестечківський район [36, арк. 52; 93, арк. 49зв–50]. За два-три дні група «Коршуна» — «Остапа» з'єдналася з другою групою в с. Стависька біля Лобачівки [62, арк. 11–11зв; 93, арк. 50, 66зв–67].

3 лютого 1944 р. Вершигора радирував нагору: під час бою із загonom ім. І. Богуна знищено 180 солдатів й офіцерів, взято в полон 150 осіб, знищено 12 складів з продовольством і обмундированням, табір і гарматну майстерню (зброярню), 4 гармати, 5 автоматів, 900 шт снарядів, 614 гвинтівок, 130 т хліба. Трофеями партизанів стали: один 120-мм міномет і 12 мін, сім 72-мм мінометів і 63 міни до них, 22 станкові кулемети, 4 кулемети ДС-39, 12 кулеметів РП, 4 автомати, 174 гвинтівки, 60 шт 76-мм снарядів, 70 шт 45-мм снарядів, 1 мотоцикл, 10 велосипедів, 4000 шт гвинтівкових набоїв, 38 т м'яса і 1 т сала [163, с. 139].

Загальні втрати своїх військ за період з 5 по 31 січня (в боях проти загонів «Лисого» і «Сосенка») партизанський ватажок оцінив усього в 16 загиблих і 28 поранених [163, с. 139]. Зате приріст з'єднання склав 236 осіб, переважно колишніх військовополонених [163, с. 139]. Поза сумнівами, лєвова частка їх перейшла із загону ім. Богуна.

До місцевого населення та польських формувань із приводу розгрому загону Антоюка сумські партизани випустили «Попередження»:

«Радянськими військовими частинами розгромлено банди німецького агента бандерівця Антоюка — Сосенка — Кліща. Частину бандитів знищено, лісові бази зруйновано, решта бандитів розбіглися в паніці.

Загроза нападу на польські села і грабунку мирного населення минула.

Радянське командування попереджає польські збройні загоны, що в разі їх нападу на мирне українське населення ці загоны будуть розглядатися нами як посіпаки німців, і з ними буде те ж саме, що і [з] бандами УПА.

Пора зрозуміти, що ворожнечу між українцями та поляками спровокували німці.

За єдиний фронт усіх слов'янських народів, у тому числі українців і поляків, проти спільного ворога — німецького фашизму!» [41, арк. 9].

Розгромивши «Січ», Сумське партизанське з'єднання не затрималося надовго на півдні Волинської області. Завданням ковпаківців було вийти на територію Польщі в район м. Білгорая. На шляху до кордону між РКУ та Галичиною «червоні» мали сутички з дрібними групами націоналістів: 4 лютого в с. с. Смиків і Матів, 5 лютого в с. Княжому Горохівського району [36, арк. 79–80; 45, арк. 8–9; 185, с. 147]. Правда, з партизанських документів не завжди можна визначити, чи це були рештки загону П. Антонюка чи інші місцеві відділи самооборони чи боївки ОУН.

Не менш упертий бій трапився 5 лютого в с. Чесний Хрест, де гуртувалася одна з груп УПА. Удосвіта 5-та рота 1-го СБ атакувала село, повстанці запекло боронилися, але, врешті-решт, їм довелося відступати. Ротний В. Ларіонов захопив 2 батальйонні міномети, 3 кулемети, автомати, гвинтівки, багато боєприпасів. Від куль націоналістів поліг командир взводу М. Кульков [185, с. 151]. *«Доїхавши до с. Чесний Хрест, наша група з куреня УПА в 20 осіб була взята партизанами в полон»*, — згадував на допиті в 1944 р. повстанець С. Ващук [32, арк. 23].

А 6 лютого та ж 5-та рота взяла в полон колишнього командира загону ім. І. Богуна, а тепер інспектора штабу групи «Турів» В. Луня-«Лівара» [36, арк. 84]. «Лівар» перебував при відділі М. Голода-«Слюсаря» в с. Сільці Володимир-Волинського району. Партизанів привів колишній сотенний А. Пілішенко-«Бортненко», який за два дні до того був у селі та знав про присутність інспектора штабу повстанців. «Лівара» партизани захопили й розстріляли після допиту, а сотню «Слюсаря» роззброїли та розпустили по домівках [97, с. 27, 32].

7 лютого бійці Кульбаки здійснили операцію проти чоти УПА на хуторах на південний схід від Лобачівки. Результат — 6 полонених (у т. ч. 3 грузинів), решта встигли відступити до лісу [39, арк. 12зв; 44, арк. 8–

9]. Імовірно, то був ар'єргард загону ім. І. Богуна, бо «*всі групи УПА з м. Лобачівки відбули 5.02.44 вночі в напрямку м. Берестечка*» [39, арк. 12зв].

4-й СБ Сумського з'єднання (командир — капітан Іван Токар), який діяв у відриві від основних сил, мав бій із націоналістами біля с. Верхнів Порицького району ще в ніч з 25 на 26 січня 1944 р. (12 вбитих повстанців). Розвідку, яку батальйон вислав у бік Порицька, націоналісти оточили й обстріляли 30 січня біля Старопорицька. На допомогу «червоні» вислали підкріплення, яке змогло розсіяти повстанців. Звіти 4-го батальйону подають результати бою в межах 22–25 вбитих з боку УПА. Загальні втрати за ці бої становили 3 партизани [39, арк. 10; 46, арк. 63; 47, арк. 26].

Спогади націоналістів-учасників бою дещо відрізняються. Спершу партизанських розвідників зустріла залога Порицька — окружна боївка СБ, яку очолював Ф. Пасальський-«Юрко», і самооборона с. Павлівки [67, арк. 344–345]. Далі відбулася перестрілка, у якій загинув лейтенант, один партизан потрапив у полон, а решта втекли [67, арк. 345].

На світанку 30 січня на колону 4-го батальйону чекала засідка боївки «Юрка» (12 осіб при 2-х кулеметах) в с. Михайлівка, а відділи самооборони (усього до 30 бійців) розташувалися на греблі в Старопорицьку і в Павлівці. Замасковані боївкари відкрили вогонь по партизанській колоні з віддалі 15 м [67, арк. 345–346]. За даними місцевого населення, в бою з повстанцями «червоні», нібито, втратили біля 70 вбитими, а боївка мала тільки 2-х поранених [67, арк. 346–347]. Оскільки у своїх записах кожна зі сторін втрати ворога завищувала, то найвірогіднішими результатами бою 30 січня слід вважати 2-х поранених повстанців і 3 убитих партизанів.

У ніч із 9 на 10 лютого в районі с. Радванців Радехівського району Львівської області з'єднання форсувало р. Західний Буг і перейшло в околицю м. Рави-Руської [36, арк. 87; 219, с. 82, 86]. Із загонами УПА по німецькому боці фронту ковпаківці більше не воювали.

Якими ж були фактори перемоги Сумського з'єднання над загonom ім. І. Богуна? По-перше, в основі успіху партизанів, на нашу думку, лежала їх

суттєва чисельна перевага над загonom УПА. Адже співвідношення сил було понад 1300 партизанів [36, арк. 269] проти менше 600 повстанців. На кожен ковпаківський батальйон припадало тільки по одній повстанській сотні. І варто наголосити, що до скорочення чисельності загону «Сосенка» спричинилося саме ж командування групи «Турів».

Ще 28 вересня 1943 р. тодішній командир загону В. Лунь-«Лівар» отримав наказ вислати дві сотні піхоти в розпорядження «Вовчака», артилерію — до «Охріма» і ще 5 кіннотників «вгору» [161, с. 494]. Рівно за місяць, за новим наказом, загін мусив ще вислати 50% своєї важкої зброї і 20% боєприпасів до штабу групи [161, с. 501]. Наказ командира групи Ч. 34 від 30 листопада 1943 р. зобов'язував звільнити з лав УПА неохочих та нездатних служити за станом здоров'я [161, с. 515]. 27 грудня 1943 р. «Сосенкові» доручили вислати 25 вояків на навчання в старшинську школу [161, с. 535]. А 3 січня 1944 р. — ще 90 бійців при повному озброєнні на зв'язковий пункт [161, с. 540]. Наказом Ч. 10 від 15 січня 1944 р. від загону ім. І. Богуна забрали сотню «Нерозлучного», залишивши тільки три піші сотні [161, с. 542–543].

Другим чинником розгрому «Січі» стала зрада вірменського відділу. Ніхто не очікував, що колишні військовополонені, які за півроку служби в УПА проявили себе лояльно, з наближенням радянських партизанів таємно перейдуть на їх бік [256, с. 78–82]. Можливо, П. Вершигора й не став би атакувати «Січ», якби зрадники не надали йому докладні відомості про розташування бази й, найголовніше, — паролі й відгуки. Завдяки знанню паролів партизани скористалися фактором раптовості й без перешкод підійшли до «Січі» впритул.

Наостанок варто сказати, що наслідком розгрому «Січі» були події більш трагічні, ніж суто військова поразка УПА. Скориставшись тим, що села, розташовані в околицях Свинаринських лісів залишилися без захисту сотень загону ім. І. Богуна, польська 27-ма Волинська дивізія піхоти АК протягом першої половини лютого 1944 р. вчинила криваву розправу над

місцевим цивільним українським населенням [177, с. 388; 246, с. 9, 46–47, 56–57, 63–75, 128–132, 134–137, 141–147, 149, 152–155, 167; 260, с. 40–47, 50–62, 86–95, 125–133].

Отже, вивчення боїв між Сумським з'єднанням і загonom ім. І. Богуна показало, що радянські партизани впродовж 27 січня — 7 лютого 1944 р. змогли витіснити повстанців з їхньої бази «Січ» і розбити чи розсіяти більшість підрозділів. Цьому сприяли вдвічі більша чисельність «червоних», краще озброєння й інформація про повстанців, одержана від зрадників з вірменського відділу УПА. За таких умов загін ім. І. Богуна не мав шансів вистояти й мусив з боями відступати в Берестечківський район.

4.3. Відновлення загону (лютий — травень 1944 р.)

У Берестечківському районі залишки загону ім. І. Богуна стояли близько трьох тижнів [103, арк. 11]. У записах командувача УПА-Північ про чисельність військ групи «Турів» на 1 лютого 1944 р. загін ім. І. Богуна значився як Чернігівський загін 013, який складався із сотень 0131 П. Власюка-«Ворона»⁸⁹ (пізніше — Івана Гончаренка-«Наливайка»), 0132 «Рубаша» і 0133 (невідомого командира) [169, с. 69–70]. Згадані сотні, згідно із записами Д. Клячківського, «по розбиттю партизанами організовано ввійшли до відділу 045» [169, с. 69–70]. Згідно зі свідченнями із середовищ УПА і партизанів, на початок лютого 1944 р. під командою П. Антонюка-«Сосенка» залишалося 100–150 стрільців [170, с. 78; 185, с. 136; 278].

Керівник відділу зовнішніх зв'язків командування УПА-Північ Є. Татура згадував, що після бою з партизанами й відступу загону шеф штабу групи «Турів» О. Шум-«Вовчак» звільнив П. Антонюка-«Сосенка» з посади, а т. в. о командира став «Сосенків» заступник А. Лещук-«Коршун» [197,

⁸⁹ Що «Ворон» — це Петро Власюк відомо зі свідчень учасника сотні Я. Чернобая-«Груші» [72, арк. 2] та з архівно-слідчої справи самого П. Власюка [57, арк. 15].

с. 206–207]. Правда, безпосередні учасники подій фіксують на посаді командира ще «Сосенка», який у кінці лютого 1944 р. почав збирати розпорошені відділи [93, арк. 99; 103, арк. 11]. Зі слів Юрія Мояка-«Нечипора», впливає, що на той час у загоні вже існував курінь «Гонти» [103, арк. 11зв]. Можливо, він мав на увазі кавалерійську сотню «Гонти», яка в лютому 1944 р. перебувала в Порицькому районі [67, арк. 345].

Секретар загону П. Лиховський-«Морозенко» свідчив, що після арешту «Сосенка» в березні СБ його посаду зайняв Олексій Громадюк-«Голобенко» («Острізький»). Він провів реорганізацію, сформував нові сотні і призначив сотенних [170, с. 138–139]. Імовірно, саме відновлений загін ім. І. Богуна іменувався в документах «відділом 045». Формування загону відбувалося в районі с. с : Божа Воля, Гнійне, Домінополь Вербського району й у лісі під Озютичами [62, арк. 11зв; 163, с. 239; 170, с. 103].

Стрілець сотні «Ворона» М. Шевчук-«Петрусь» згадував, що після появи партизанів у кінці січня сотенний розпустив вояків по домівках, а зібралися вони знову в с. Свійчеві Вербського району за два тижні, тобто в середині лютого 1944 р., у кількості 50 осіб. Схоже, сотня відновила боєздатність, адже того місяця підрозділ влаштував засідку на німецьку автоколонну на шосе Володимир-Волинський — Луцьк, підпалив вогнем одну з машин, але відступив через велику перевагу з боку німців. Відтак сотня перейшла у с. Попівка (нині входить до с. Турія), однак за два дні їх вибила звідти німецька частина [114, арк. 33–33зв, 38]. М. Шевчук відбився від сотні та знайшов її знову в с. Свійчеві на початку березня після відступу німців [114, арк. 39].

Коли на початку березня 1944 р. хірург Ш. Варм прибув у загін, той уже налічував до 500 вояків [62, арк. 11зв]. А наступного місяця командувачу УПА-Північ було відомо про шість сотень загону, які в підсумку налічували 750 осіб [169, с. 71–79]. Хоча за даними партизанського з'єднання І. Артюхова, на 22 квітня 1944 р. загін «Голобенка» мав 500 вояків особового

складу, одну 45-мм гармату, 5 станкових кулеметів, 40 ручних кулеметів, 5 мінометів [163, с. 239].

Попри те, що частина О. Громадюка офіційно називалася загonom, до його складу входили не курені, а окремі сотні. Тому в джерелах за 1944 р. загін також іменується куренем «Голобенка» («Острізького»).

Заступником командира був хорунжий Ю. Мояк-«Нечипір» (у липні 1944 р. його змінив поручник Іван Величко-«Ярема»). На посаді шефа штабу загону ім. І. Богуна від квітня 1944 р. перебував старший булавний «Буря». Хорунжий Іван Михальчук-«Січовий» з березня 1944 р. був заступником командира загону «Острізького» з підготовки, а з травня став його ад'ютантом. Хорунжий «Ярмолюк» командував особистою охороною (почтом) командира загону. Функцію курінного лікаря виконував «Білий», а політичним виховником загону був «Золотаренко» (він же «Вадим») — колишній політреферент Володимирсько-Горохівського ВН [62, арк. 12, 13; 71, арк. 21, 25; 103, арк. 11зв, 17, 33–34, 38, 43; 137; 275, с. 14]. Посаду курінного інтенданта з березня 1944 р. займав колишній червоноармієць і випускник старшинської школи УПА Григорій Резнюк-«Кубанець» [103, арк. 33; 119, арк. 11, 17].

Так потроху загін ім. Богуна відроджувався після дошкульної поразки. До початку весни його підрозділи вже мали достатньо сил, аби ставити опір ворогам.

Територію колишньої «Січі» від лютого 1944 р. займали підрозділи 27-ї Волинської піхотної дивізії АК. Вони прийшли в лісові села після того, як під натиском ковпаківців їх залишили відділи УПА. Протягом лютого аківці зачистили населені пункти Свинаринського лісу від українських жителів.

А 29 лютого три батальйони польської дивізії напали на с. Озютічі, де був опорний пункт УПА. Проте їх зустріли потужним кулеметним і мінометним вогнем. Долю бою вирішили три німецькі літаки, які прилетіли на розвідку й атакували поляків — 20 загиблих і стільки ж поранених. Українські джерела нарахували на полі бою 10 трупів і 2-х захоплених

полонених. Аківські батальйони відступили до Домінополя [196, с. 179; 242, с. 123].

База в Озютичах стояла поперек горла не тільки польським націоналістам. Партизанський командир Григорій Ковальов 23 березня 1944 р. доповідав УШПР про 10-годинний бій, який його загін ім. М. Хрущова провів із «великим загonom УПА» в районі села. *«У результаті бою бандерівців було розгромлено і захоплено штабні документи цього загону»* [163, с. 237].

У березні — квітні 1944 р. воєнна ситуація на Володимирщині все більше загострювалася. Лінія радянсько-німецького фронту, де тривала битва за м. Ковель, розташовувалася зовсім поруч, а в німецький тил невпинно проривалися нові загони радянських партизанів⁹⁰. Територія від Володимира-Волинського до Горохова була тиловим районом 42-го армійського корпусу 4-ї танкової армії Вермахту, який кипів від постійних боїв і диверсій.

У зв'язку з цим, німецьке командування намагалося розчистити свої тили. Під удар потрапили й повстанці — сотні загону ім. І. Богуна на початку квітня мали бої з німцями в с. с. Древині Порицького району, Яковичі і Селець Володимир-Волинського району й Озютичах (сотня «Ворона») [164, с. 653; 170, с. 103]⁹¹. Під натиском німецьких військ загоніві довелося відступити зі с. Гнійного до Бискупичів Руських і навколишніх сіл.

За словами коменданта запілля ВО «Турів» П. Матвійчука-«Віталія» («Крилача»), німці шукали співпраці з УПА, а тому постійно надсилали до загону своїх представників. Однак одержували єдину відповідь: звертатися до Провідника ОУН Степана Бандери, який сидить у нацистському концтаборі, бо УПА виконує тільки його накази [164, с. 653].

⁹⁰ Наприклад, Ровенське з'єднання № 2 (к-р І. Федоров), з'єднання ім. Будьонного (І. Артюхов), з'єднання ім. Хрущова (В. Чепіга), з'єднання ім. Хрущова (Д. Ніколайчик) та інші.

⁹¹ М. Шевчук датував бій в Озютичах серединою лютого 1944 р. Оскільки документи описують ту ж місцевість і той же підрозділ, датування початком квітня 1944 р. більш вірогідне [114, арк. 33–33зв].

Урешті-решт, після того, як наприкінці квітня — на початку травня 1944 р. німці розгромили радянських партизанів в Устилузькому і Вербському районах⁹², а також у Завидівському лісі⁹³, вони 5 травня поставили загону ім. І. Богуна ультиматум: або дати згоду на співпрацю, або ж передислокуватися в Устилузький район. Інакше нацисти обіцяли розбити повстанців. На думку «Віталія», в Устилузькому районі німці разом із польсько-радянськими партизанами⁹⁴ готували пастку для УПА [164, с. 653].

Епізод зустрічі «Острізького» з німецьким офіцером зафіксував у спогадах присутній тоді Д. Шумук:

«Раптом зайшов командир куреня Острізький [...] Він виструнчився перед Мітлою і доповів:

— Німці приїхали двома танками на переговори. Що будемо робити, говорити з ними, чи ні? — запитав Острізький.

— У 1941 році вони з нами не хотіли говорити, а зараз ми не станемо говорити з ними. Вони в політиці вже труп, — сказав Мітла [комендант осередку СБ при штабі УПА-Північ О. Присяжнюк — І. Б.].

Острізький знов виструнчився, стукнув закаблуками й пішов.

Звідти ми разом з куренем на початку квітня [травня — І. Б.] перемістились у село Жашковичі. Через деякий час після того ми там

⁹² У тій місцевості в другій половині квітня — травні 1944 р. важкі бої з гітлерівцями вели: Ровенське партизанське з'єднання № 2 «За Батьківщину» (к-р І. Федоров), Полтавське партизанське з'єднання ім. Молотова (к-р М. Салай) і Волинське партизанське з'єднання ім. Леніна (к-р Л. Іванов). Крім того, протягом 13–19 квітня 1944 р. з боями проривалася на північ з оточення в мосурських, стенжарицьких і землицьких лісах 27-ма Волинська дивізія АК. Проти поляків діяли німецькі 5-та танкова дивізія СС «Вікінг», 131-ша і 214-та піхотні дивізії та 1-ша гірськострілецька бригада [261, с. 201; 276, с. 82, 84, 104].

⁹³ Протягом 27 квітня — 10 травня 1944 р. тривала німецька операція проти партизанських з'єднань ім. Будьонного (к-р І. Артюхов) та ім. 24-ї річниці РСЧА (к-р Д. Чижов) в районі с. с. Завидів і Деречин. Кульмінацією став бій біля с. Завидів 3 травня, у якому німці застосували мотопіхотний батальйон і 50 одиниць бронетехніки [276, с. 130, 132–133].

⁹⁴ Можливо, ідеться зокрема про польське радянське з'єднання «Єще Польска не згінула», чий загін ім. Я. Калінського 2-ї бригади у квітні 1944 р. прорвався через лінію фронту в німецький тил між Ковелем і Володимиром-Волинським. Партизани потрапили в німецьке оточення, і згодом їх командир поручник Ян Шафарчик розпустив загін [263, с. 198–199].

похоронили заступника командира військової округи Вовчака (Олексія Шума), вбитого в бойовій сутичці з німцями» [207, с. 167].

«Вовчак» загинув 4 травня в Писаревій Волі Вербського району, очолюючи відділ із 40–50 повстанців, який ішов на з'єднання із загоном ім. І. Богуна. Командування прийняв чотовий П. Микитюк-«Нерозлучний», і не раніше 8 травня група прибула в розташування відділів «Острізького» [84, арк. 11; 130, арк. 60зв, 67; 169, с. 68].

Командування загону прийняло рішення перейти в район с. с. Луковичі, Лисів і Бермешів Локачинського району, вибивши з них партизанів з'єднання І. Артюхова із Завидівського лісу.

5 травня 1944 р. о 17:00 загін покинув Бискупичі-Руські, куди вступили німецькі моторизовані частини. «Червоні» партизани затрималися в с. с. Колона, Риковичі, Горохівка (нині в складі Старого Загорова), Старий Загорів, звідки через ліс подалися в Галичину⁹⁵. Німці далі намагалися нав'язати перемовини. Тоді в ніч із 7 на 8 травня загін перейшов у район с. с. Орищі, Жашковичі Нові, Жашковичі Старі та Волиця [164, с. 654].

9 травня 1944 р. в с. Жашковичі Старі відбулася наступна зустріч О. Громадюка-«Острізького» з німцями. Окупанти пропонували відвезти повстанського командира до Володимира-Волинського з метою координації антирадянської боротьби [164, с. 654]. Скоріш за все, саме про цю розмову писав Д. Шумук:

«У хаті був Крилач і я. Німці звернулися до Крилача і, називаючи його командиром Острізьким, заявили: “Завтра на ці терени прийде німецька четверта танкова армія. Вона буде винищувати на своєму шляху всі озброєні групи. Ми пропонували б вам відступити за Володимир під Любомль. Тудою вони не підуть”. Крилач подякував, і вони вийшли [207, с. 168].

⁹⁵ Вийшовши з оточення в Завидівському лісі, з'єднання Артюхова й Чижова 9–10 травня дісталися лісу на схід від м. Кам'янки-Струмилової Львівської області, де їм теж довелося вести бої то з німцями, то з УПА [276, с. 130, 133].

Та поки тривали розмови, німецькі підрозділи почали оточувати загін, підтягуючи сили в с. с. Бужковичі, Замличі, Загорів, Колона, Топилище, Риковичі, Старий Порицьк, Ляхів, Яневичі, Маркостав, Чесний Хрест і Сілець. «Острізький» (або «Криlach») скерував німців до вигаданого «компетентного командира» під Володимиром-Волинським, а сам дав команду готуватися до маршу [164, с. 654]. *«Після відходу німців Криlach викликав Острізького, [редактора — І. Б.] Кузьменка⁹⁶ і весь штаб куреня для обговорення тієї ситуації. Вирішили курінь вивести на Холмщину»,* — згадував Д. Шумук [207, с. 168].

Загін поділили на три групи. Перша під команду «Степана» повинна була пробиратися на Горохівщину. Другу «Острізький» сам повів за р. Західний Буг на Грубешівщину, що належала до Люблінського дистрикту ГГ. Решту становили 400 новобранців, яких командир «Дем'ян» мав розпорозити по терені, а частину перетягнути в Луцький район Волинської області [164, с. 654–655].

Ю. Мояк-«Нечипір» пізніше подавав радянському слідчому дещо іншу версію. «Голобенко» поділив загін на дві групи, одну з яких (240–280 чол.) повів у Львівську область сам, а другу (до 180 чол.) доручив Ю. Моякові, щоб той дістався Горохівського району і розпустив стрільців по домівках. Через два місяці «Нечипора» з дорученими людьми «Голобенко» викликав у загін [103, арк. 11зв, 17]. Зрештою, оригінальний документ загону більш вірогідний, ніж пам'ять людини. Проте з цих свідчень можна зробити висновок, що «Степан» і Юрій Мояк — це одна особа.

10 травня 1944 р. німці рушили в наступ на села, де до того розташовувалися відділи загону ім. І. Богуна, але не застали нікого. Розлютившись, вони заарештували кількадесят цивільних. «Острізький» і

⁹⁶ Імовірно, це Хризанф Гонтар-«Кузьменко» («Професор», «Семен» та ін.) — колишній учитель гімназії в Горохові, співробітник Головного осередку пропаганди ОУН (1944–1945), осередку пропаганди Подільського крайового проводу ОУН (1945–1951), член УГВР.

«Степан» змогли вивести своїх людей без втрат. А «Дем'ян» прорвався з оточення з невеликими втратами [164, с. 655].

Поруч із загonom «Голобенка» з оточення виходила й теренова сотня Порицького району Ф. Корнія-«Юрка», яка теж була на постої в Жашковичах [114, арк. 26]. Вона утворилася в березні 1944 р. на основі особового складу зброярні загону ім. І. Богуна, яка в січні відступила сюди зі Свинаринського лісу, та розконспірованих членів ОУН та підпільної адміністрації запілля [196, с. 190–191]. Місцевих стрільців «Юрко» розпустив по домівках із наказом замаскуватися під цивільних, а з немісцевими пішов на прорив [114, арк. 26].

«Німці шість сотень оточили, але вони швидко вийшли з оточення і по сотнях пішли в Галичину, де зупинилися в Сокальському районі», — підтверджував П. Кулачок-«Башотин», який був у сотні «Нерозлучного» [130, арк. 67]. Шістьома сотнями, які пішли із «Острізьким» на Холмщину, були відділи: Івана Киселя-«Ігоря», хорунжого Василя Павлонюка-«Узбека» (близько 50 осіб), хорунжого «Орла», хорунжого Дмитра Корейчука-«Ткача»⁹⁷, Андрія Хіля-«Хоми» (40–50 стрільців)⁹⁸ та Павла Микитюка-«Нерозлучного» (близько 40–50 бійців) [62, арк. 15зв; 103, арк. 12; 117, арк. 43зв, 45зв, 98–99; 130, арк. 60зв, 63, 67; 132, арк. 307, 311зв; 167, с. 570, 572, 590; 168, с. 431; 207, с. 173]. Решта людей із загону ім. І. Богуна залишилися на Волині, щоб законспіровано перечекати фронтову дійсність.

⁹⁷ Сотні «Ігоря», «Узбека», «Орла» і «Ткача», до лютого 1944 р. належали до загону С. Ковалю-«Юрія» «Котловина» («Хвастівського»). Однак під час переходу лінії німецько-радянського фронту відділи «Юрія» розпоршилися, згадані сотні залишилися по німецькому боці фронту й долучилися до загону ім. І. Богуна [131, арк. 14; 164, с. 582, 597, 628; 169, с. 254, 329, 333]

⁹⁸ Звіти про бої на Холмщині з польськими партизанами з ранішого періоду (зокрема, за Посадів 9 квітня 1944 р.) фіксують участь у них і сотні «Хоми» з УПА-Північ [167, с. 572; 168, с. 260]. Отже, невідомо, як, але ця сотня опинилася за Бугом на місяць раніше за решту загону ім. І. Богуна. Не слід виключати можливість, що це був короткий рейд і до початку травня сотня повернулася в розташування загону ім. І. Богуна, щоб знову вирушити за Буг.

Отже, відновлюватися після поразки від партизанів загін ім. І. Богуна почав у кінці лютого 1944 р. Невдовзі він уже мав достатньо сил, щоб ставити опір ворогам: німецьким військам, 27-й дивізії АК і радянським партизанам. До квітня загону О. Громадюка-«Острізького» вдалося досягти чисельності 500–750 вояків. Однак у травні через зачистку частинами Вермахту свого тилу від партизанів у прифронтівій смузі штаб вирішив відвести загін з ВН «Степ» групи «Турів» УПА-Північ на територію Холмської округи ОУН, увійшовши в тимчасове підпорядкування штабу ВО «Буг» УПА-Захід.

4.4. Страта П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща»): аналіз версій

6 березня 1944 р. військово-польовий суд УПА засудив П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща») до страти. Розслідування нашвидкуруч провели референт СБ ВО «Турів» О. Ковальчук-«Залісний» і комендант осередку СБ при штабі УПА-Північ «Каруспун» (імовірно, О. Присяжнюк-«Мітла»⁹⁹). Вирок, винесений головою суду Євгеном Татурою-«Омельком», затвердив командувач УПА-Північ Д. Клячківський-«Панас Мосур». [103, арк. 28, 34; 164, с. 298; 170, с. 86–87, 556].

Офіційно висунуте звинувачення звучало так: *«Антонюк — Сосенко — Кліщ, проти наказу, переговорював з німецьким окупантом, чим виступив проти генеральної політичної лінії УПА»* [164, с. 297]. Тут ішлося, вочевидь, про перемовини з гебітсландвіртом Екгофом і крайсландвіртом Остеном у грудні 1943 р. Проте впадають в око кілька обставин, які дають підстави засумніватися в тому, що це було обґрунтованою підставою для найвищої міри покарання.

⁹⁹ Ю. Мояк і М. Павлович свідчили, що слідство вів референт СБ на Волині за німецької окупації «Гриць», який прибув разом із Д. Клячківським. Не виключено, що йдеться саме про «Каруспуна», чий підпис стоїть на звинуваченні П. Антонюка.

По-перше, від закінчення переговорів минуло майже 2,5 місяці. Незрозуміло, чому весь цей час СБ чи ВПЖ не цікавилися контактами П. Антонюка з німцями. Тим більше, що штаб групи «Турів» був про них поінформований.

По-друге, не «Кліщ» був ініціатором контактів з німцями, а самі німці, оскільки взяли в заручники двох учасників визвольного руху. Мотивом участі представників штабу загону ім. І. Богуна було бажання звільнити полонених.

По-третє, жодних домовленостей між штабом загону ім. І. Богуна та представниками окупаційної адміністрації досягнуто не було, перервав їх сам «Кліщ», тому незрозуміло, що було предметом звинувачення.

І нарешті, це був не єдиний випадок у кінці 1943 — першій половині 1944 р., коли місцеві командири УПА вступали в контакти з представниками німецької адміністрації чи армії. На території ВО «Турів» навіть раніше — у листопаді 1943 р. — в перемовини з комендантом німецького гарнізону м. Каменя-Каширського фон Альвенслебеном вступив комендант Камінь-Каширського ВН Устим Кузьменко-«Ярослав». Контакти з Альвенслебеном, начальником Гестапо і камінь-каширським гебітскомісаром продовжили 10–12 січня 1944 р. члени ОУН(б) з м. Любешева Ірина Дем'яненко і Романюк (ім'я невідоме) та ще 12 осіб. Як наслідок, нацисти без бою залишили містечко із запасами зброї, а 13 січня 1944 р. його зайняла сотня УПА Івана Кобця-«Мазепи» з куреня Павла Климюка-«Криги» [36, арк. 56; 37, арк. 12; 156, с. 48; 172, с. 125; 177, с. 414–415; 179, с. 40, 58; 272, с. 328, 385; 281; 285]. І командування групи «Турів» було в курсі цієї угоди й навіть координувало процес вивезення трофеїв, про що прямо сказано в наказі Ч. 10 від 15 січня 1944 р. [161, с. 542].

Відповідно, жодного покарання вказані командири та провідники не понесли. Як і серед інших відомих випадків не санкціонованих вищим проводом переговорів з нацистами більшість командирів (В. Кук, О. Гасин,

О. Луцький, В. Андрусак) понесла лише дисциплінарну, а не кримінальну відповідальність.

Серед командирів і повстанців загону ім. І. Богуна була поширена інша, неофіційна, причина розстрілу командира загону. *«Зі слів організаційно-мобілізаційного референта “Ярослава”, “Сосенка” заарештувала військово-польова жандармерія і засудила до розстрілу за те, що він під час бою з партизанами відступив з повстанцями, а також за паніку і розтилення загонів»,* — розповідав курінний О. Брись-«Остап» [93, арк. 72зв]. Те саме чув і заступник начальника штабу групи «Турів» М. Павлович-«Яворенко»: *«У бесіді з “Острівським” останній мені розповів, що... “Сосенка” замість того, щоби вступити в бій із партизанами або перешкодити їхньому руху, ухилився від бою, розпустив свій загін і сам утік...»* [170, с. 86].

Подібно пояснювали причини розстрілу «Сосенка» і заступник командира загону ім. І. Богуна (березень — травень 1944 р.) Ю. Моек-«Циганевич» («нездатність дати відсіч партизанам і розпуск загону»), і чотовий З. Сташук-«Веселий» («провал оборони»), і керівник розвідки військового надрайону Г. Коханська-«Орися» («здача “Січі”»), і лікар Ш. Варм-«Скрипаль» («не дав опору партизанському загону Ковпака і не зміг захистити Січ»), і польовий жандарм Ф. Янюк-«Орленко» («за невчинення опору партизанському загону») [60, арк. 20; 62, арк. 11зв; 97, арк. 27; 103, арк. 55зв; 193, с. 107].

Але ця версія теж не дуже переконлива. Адже в підрозділі 4.2 ми дослідили, що командир загону вживав заходів для відбиття удару партизанів і особисто брав участь у бою. Однак поразка сталася через незалежні від нього обставини: велику чисельну та збройну перевагу партизанів П. Вершигори і зраду вірмен. Навряд чи можна було сподіватися, що три сотні піхоти й допоміжні відділи зможуть відбити напад трьох батальйонів та кавескадрону, які, до того ж, докладно знали підходи до табору й паролі. Не кажучи про те, що часткова демобілізація загону ім. І. Богуна відбулася на

виконання наказу штабу групи «Турів» від 30 листопада 1943 р, який, окрім того, протягом жовтня 1943 — січня 1944 р. відкликав від «Сосенка» близько 300 вояків і половину наявної артилерії.

Отже, мала бути якась інша причина смертного вироку засновнику «Січі» П. Антонюку, яка дала про себе знати не відразу. Бо крім «Кліща» відомо ще тільки про двох командирів, яких засудили до смерті за переговори з нацистами: курінного з УПА-Захід М. Олійника-«Орла» (15 квітня 1944 р.) і курінного УПА-Південь М. Скорупського-«Макса» (травень 1944 р.) [221, с. 218–220]. Обидва чинили погроми поляків, одержавши зброю чи навіть бронетехніку й артилерію від німців. «Орел» у березні — квітні 1944 р. за домовленістю з місцевим крайсгауптманом Й. Нерінгом розгромив кілька польських сіл у районі Кам'янки-Струмилової на Львівщині «Макс» підтримав каральну акцію 4-го Галицького добровольчого полку СС у с. Гута Пеняцька 22 лютого 1944 р., а 12 березня за згодою німців учинив побоїще поляків у с. Підкамінь Бродівського району Львівської області. [221, с. 217–220; 242, с. 157].

Тобто, в обох справах наявні обтяжливі обставини: участь у нацистській каральній акції та відкрита співпраця з окупантами. На це накладалося те, що згадані командири проводили антипольські акції на власну руку — без узгодження з вищим начальством. Усе це було неприйнятним для командуванням УПА.

Схоже, і у випадку П. Антонюка виникли обтяжливі обставини, через які командирові присудили неадекватно суворе покарання. На нашу думку, такою обставиною було те, що до рук радянської сторони потрапили документи, які засвідчували факт переговорів командування загону ім. І. Богуна з німцями.

30 січня 1944 р. командир Сумського партизанського з'єднання П. Вершигора доповідав в УШПР, що його підлеглі знайшли текст із тезами перемовин — оригінал і переклад [163, с. 137]. Не гаючи часу, в наступні дні партизани розповсюдили серед населення власні листівки — «Що таке УПА?

Хто такі ОУНівці?» [41, арк. 18] та «Документ ганьби, зради»¹⁰⁰ [41, арк. 51]. У них, покликаючись на переговори П. Антонюка з німцями, що були описані в викривленій формі, партизани твердили, що «УПА — передовий загін німецького Геіштапо... зборище зрадників українського народу... загибель ваших синів і дочок!» [41, арк. 51].

А вже 14 лютого 1944 р. Рада Народних Комісарів і Президія Верховної Ради УРСР випустили й масово розповсюдили відозву «До так званих “УПА” та “УНРА”». У ній Голова Президії ВР УРСР М. Гречуха і Голова РНК УРСР М. Хрущов, тавруючи повстанців гітлерівськими посіпаками, прямо покликалися на переговори Остена з Антонюком, яких названо за їхніми справжніми прізвищами. Обставини й результати цих контактів подавалися перекручено: «Внаслідок цих переговорів було укладено угоду про спільну боротьбу з радянськими і польськими партизанами, при цьому німецькі окупанти зобов'язалися постачати УПА озброєння, а УПА зобов'язалась не перешкоджати німцями грабувати населення сіл зайнятих УПА. Після цієї угоди гітлерівці пограбували по всіх селах худобу та зерно» [156, с. 26; 162, с. 82].

Відозву надрукували в усіх районних та обласних газетах, розклеїли на людних місцях та публічно зачитували на зборах трудящих у всіх населених пунктах звільнених територій Західної України. 300 тис. примірників звернення у вигляді летючок мали скидати літаки за лінією фронту. На додачу, її неодноразово транслювали по радіо [162, с. 79–80].

Аналогічну інформацію про Остена й Антонюка М. Хрущов повторив у своєму виступі на IV сесії ВР УРСР 1 березня 1944 р., який невдовзі було видано окремою брошурою накладом у 200 тис. примірників [180, с. 18]. Тобто факт переговорів було розголошено на всю республіку.

¹⁰⁰ Зі змісту партизанської листівки (див. Додаток Д) випливає, що згаданим документом був попередній список взаємних вимог, які обговорювали представники загону ім. І. Богуна та крайсландвірт Остен 5 грудня 1943 р. [5, арк. 8]. Це аж ніяк не текст укладеної угоди між сторонами.

Це дуже сильно компрометувало повстанську армію, перекреслювало перед громадською думкою заслуги повстанців в антинацистській боротьбі й давало пропагандистські козири радянській владі. Щоб нівелювати можливі наслідки для свого авторитету, командування УПА-Північ, на нашу думку, вирішило показово покарати П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща»). Не випадково тоді ж, у березні 1944 р., КП на ПЗУЗ видав комунікат «До відома членству ОУН, бійцям УПА і громадянству», у якому відкидав звинувачення у співпраці з німцями. *«Наступаюча советська армія через свої органи НКВД також намагається усіма силами переконати народні маси, що ОУН — “це німецькі союзники” [...] Усі того роду поголоски є черговою провокацією ворога, отчисленою на нашу політичну компрометацію»,* — проголошував комунікат [171, с. 144].

Версію про те, що причиною страти Антонюка був саме витік інформації, а не переговори як такі, підтверджують відомі нині факти таких контактів наступного командира загону ім. І. Богуна — О. Громадюка-«Голобенка» («Острізького») вже після розстрілу «Сосенка»-«Кліща».

Як свідчив на допитах в НКВС М. Павлович-«Яворенко», який з 9 квітня 1944 р. перебував при «Острізькому», коли новий командир проводив реорганізацію і доукомплектування своїх підрозділів, на всі чотири сотні бракувало зброї. Тоді О. Громадюк звернувся до коменданта СД м. Володимира-Волинського (очевидно, того самого Брауне) й отримав від нього велику кількість набоїв і протитанкову рушницю. Боеприпаси повстанський командир розділив між своїм та іншими загонами [170, с. 96–97]. За даними партизанського з'єднання Д. Ніколайчика, у березні 1944 р. сотні УПА в с. с. Могильне, Свійчів та Овадне (тобто, в районі дислокації загону ім. І. Богуна весною 1944 р.) отримали від німців по 9 кулеметів і 30, 30 і 15 гвинтівок відповідно [163, с. 236].

Перебуваючи при загоні на Холмщині, М. Павлович супроводжував Є. Татуру-«Омелька» й німецького офіцера по дорозі в м. Замостя, де вони отримали 10 ящиків із патронами, призначених для загону І. Климчака-

«Лисого». На зворотному шляху «Омелько» суворо застеріг «Яворенка» під страхом розстрілу зберігати мовчанку про все побачене та почуте [170, с. 97]. *«Німці все одно відступатимуть, — пояснював Є. Татура (який очолював суд над «Сосенком»!), — тому потрібно їх використовувати у власних цілях»* [170, с. 98].

Отже, боятися слід було не контактів з нацистами, а того, що про них можуть дізнатися. Це підтверджує наш висновок, що з П. Антонюка-«Сосенка» («Кліща») вище командування зробило цапа-відбувайла для звинувачень у співпраці УПА з нацистами. І саме через те, що радянська влада публічно викрила факт переговорів із окупаційною адміністрацією Володимир-Волинського гебіту та імена їх учасників.

4.5. Рейд на «Холмський фронт» і повернення на Волинь

Перейшовши Буг в окрузі м. Сокаля Львівської області, загін ім. І. Богуна відновлював сили в с. с. Сулімів і Гільче (нині Грубешівського повіту Люблінського воєводства Польщі), а відтак — у Корчміні (Томашівського повіту), Угневі (нині Белзької громади Львівщини), Лащеві й Тишовцях (Грубешівського повіту) [56, арк. 17, 45; 130, арк. 18зв; 168, с. 430; 170, с. 150; 186, с. 155]. Проте довго відпочивати «богунцям» не довелося.

Тривала активна фаза протистояння між польськими Армією крайовою (АК) й Батальйонами хлопськими (БХ) інспекторату «Замостя» (області «Грубешів» і «Томашів-Любельський») та загонами ВО «Буг» УПА-Захід. На Холмщині утворився справжній фронт завширшки понад 100 км, де українськими силами (15 сотень, з яких 8 — з ВО «Буг», решта — відряджені з інших теренів) командував поручник Степан Новицький-«Спец» («Вадим»), а польськими (3 батальйони АК, 1 батальйон БХ, 20 рот АК і 4 — БХ) — майор Вільгельм Щепанкевич-«Другак» (незабаром його змінив поручник резерву Зенон Яхимек-«Віктор») [242, с. 186; 268, S. 329, 341, 365]. Обидві сторони прагнули закріпити за собою контроль над територією, через що в

боях, окрім суто військових втрат, палали села й страждало цивільне населення. Поява волинських сотень схилила шальки терезів у цьому протистоянні на бік УПА.

19 травня 1944 р. сотні «Пролом», «Вовки», «Тигри», «Перекотиполе», «Перебийніс» з ВО «Буг» і дві сотні з куреня «Острізького» (разом понад 900 стрільців) під загальним керівництвом Івана Капала-«Бродяги» завдали удару по базі АК в с. Набріж (Набруж). Галичани атакували з одного флангу, волиняни — з іншого. За 2 км до села сотні «Нерозлучного» й «Ткача» зіткнулися з 80 польськими партизанами, але поляки втратили 10 бійців і відступили [56, арк. 51; 84, арк. 16–17; 167, с. 304; 168, с. 430–431; 221, с. 197].

На іншому фланзі польські вояки чинили запеклий опір, але повстанці, врешті-решт, здобули перемогу. Частина польських підрозділів прорвалася в бік с. Тишовців, а інша — в бік Старого Села (пол. — Stara Wies). Застава відділу «Перекотиполе», яка була Старому Селі відступила, та на допомогу прийшла сотня «Вовків», яка розбила групу АК [84, арк. 16–17; 167, с. 304; 168, с. 430–431; 221, с. 197].

У бій також втрутився нацистський підрозділ, який чотирма машинами приїхав з Тишовців. По короткій сутичці зі сотнею «Ткача» окупанти втекли, залишивши кількох убитих. Упівці ж утратили 2-х убитими і 5-х пораненими (в т. ч. самого «Ткача») [168, с. 430–431].

У підсумку, в результаті операції згоріли польські бази в с. с. Набріж, Кришин, Тучапи, Моложів, Липівці та кол. Марисін. Втрати АК — 46 загиблих (за польськими джерелами, з-поміж них 30 були цивільними жителями) та кілька полонених. Польські підрозділи під загальним командуванням З. Яхимека-«Віктора» були змушені відступити за р. Гучву. Загони УПА втратили 2-х загиблими від вогню німців і 8 пораненими (у тому числі 5-х у сутичці з нацистами) [56, арк. 45; 167, с. 304; 168, с. 430–431; 221, с. 197; 268, S. 353].

Але командування АК і БХ не змирилося з поразкою й підготувало контрнаступ. У ніч із 1 на 2 червня 1944 р. підрозділи АК, БХ і Корпусу державної безпеки на чолі із З. Яхимеком-«Віктором», якого призначили командувачем Східного відтинка протиукраїнської оборони в області «Томашів-Любельський» (1200 бійців, поділених на 8 ударних груп), кинулися в атаку на відрізок фронту в 40 км. Головними напрямками наступу були: 1) на с. с. Губинок, Диниська, Ульгівок Жерники, Річиця, 2) на с. с. Посадів, Стенятин і Ріплин (нині Томашівський повіт Люблінського воєводства); 3) на с. с. Діброва і Старе Село. У районі цих населених пунктів дислокувалися відділи УПА силою в 800–900 партизанів [170, с. 1404; 221, с. 197; 268, S. 330, 365–366]. Головною метою операції було зруйнувати Ульгівок і Річицю, які були пунктами зосередження найбільших сил УПА в Люблінському воєводстві [268, S. 366].

Ударна група № 3 під командуванням Тадеуша Недзялковського-«Томаша» наступала на Ульгівок із боку Жерників і Річиці. Польські партизани спалили Жерники (33 цивільних загинуло), Ратичів (32 загиблі), Зимно (1 загиблий) і Шлятином [268, S. 369].

Але атака на Ульгівок захлинулася, а повстанці відкинули поляків на 12 км. Сталося це завдяки тому, що напередодні вояки сотні «Перебийніс» спіймали польську розвідницю, від якої дізналися про чисельність і дислокацію підрозділів АК і БХ [167, с. 305, 421]. До того ж ударна група № 2 Анджея Джигала-«Корчака», яка мала штурмувати Посадів — Ульгівок із півночі, не спромоглася надати підтримку, оскільки зав'язла в сутичках на підступах до сіл і досягла лише Посадівського лісу й лісу Запуст під Ріплином [268, S. 368].

Незадовго до запланованого часу атаки на Ульгівок солдати «Корчака» підпалити й почали грабувати кол. Стенятин (25 українців убито) й с. Посадів (10 загиблих); через це українські захисники дізналися, що з того боку відбувається наступ [268, S. 368]. Коли польська група № 2 стояла в Посадівському лісі, її застави зазнали нападу сотні УПА «Тигри» (тепер під

командуванням Василя Пелеха-«Голуба») й зазнали серйозних втрат убитими, пораненими й полоненими [167, с. 305; 268, S. 368].

Найбільші бої впродовж цілого дня 2 червня точилися на відтинку Посадів — Річиця. Річицю безрезультатно штурмувала ударна група № 4 Францишека Беднарського-«Ренети» (близько 600 партизанів). Заплутавшись, поляки вдарили не з південного боку села, а з північного, більш укріпленого, і то з запізненням. Кругову оборону тримали сотня «Перебийніс» Михайла Хваліботи-«Лиса» й місцева самооборона. Ситуацію на користь поляків не переломила навіть поява більшості відділів «Томаша» й особисто З. Яхимека, який узяв на себе безпосереднє командування. Урешті-решт «Віктор» наказав «Ренеті» відступати, а Ф. Беднарського відправив на посилення «Корчака» під Ульгівок. Та сили УПА перехопили ініціативу й пішли в контратаку, нав'язуючи поляками нові бої аж до 17:00 [268, S. 370].

«Поразка “Ренети” під Річицею та пасивність “Корчака” під Ульгівком остаточно визначили провал цілої операції. Того факту не могло змінити навіть виконання рештою 5 ударних груп доручених їм завдань та успіхи на другорядних напрямках польського наступу», — робить висновок польський історик Маріуш Зайончковський [268, S. 371].

Під час відступу сили АК спалили українські села: фільварок Магдаленка, Губинок, Підльодів і Пеняни, окремі господарства в Диниськах і Річиці [268, S. 371]. Основна частина військ «Корчака» вступила в бій у районі Рокитного, Переходова й Лісків лише о 10:30. Та біля Ульгівка загони УПА відбили цю атаку, відтак «Корчак» відвів свої підрозділи до Посадівського лісу [268, S. 371].

У цій операції загін ім. І. Богуна утримував позиції під с. Ляхівцями. Стрільці «Острізького» зустріли вогнем 200–300 аківців, які, спаливши Посадів, наступали в напрямі Раткова й Ляхівців (імовірно, це були відділи групи «Корчака»). Поляки спробували закріпитися в Радківському лісі, але від перехресного вогню волинських і галицьких сотень загинуло до

40 партизанів, решта поспішно відступили [56, арк. 41; 167, с. 305, 421; 242, с. 186].

Того ж дня, за даними М. Зайончковського, курінь «Острізького» прийшов на допомогу сотні «Вовки» М. Лукасевича-«Ягоди», яка з ночі відбивалася від угруповання польських сил № 1 під командою Мар'яна Пілярського-«Грома» в районі Старого Села й Діброви. Польський батальйон наступав із лісів під Тишовцями на Липівці, Моложів та ліс біля Старого Села, маючи завдання прикривати дії головних ударних груп з півночі. Та сотня «Ягоди» в Діброві виявилася для нього цілковитою несподіванкою. Запеклий опір «Вовків» тривав близько 18 годин, і поляки, зрештою, так і не взяли села. З настанням сутінок відділи «Грома» відступили під натиском УПА до Липовецького лісу. Втрати українців на цій ділянці фронту становили 6–8 убитих і 4 поранених із сотні «Ягоди»; польські партизани втратили 13 вояків, ще 16-х осіб (імовірно, цивільних) аківці вбили в Липівцях [170, с. 1404; 268, S. 367].

Згідно з українськими й польськими джерелами, польські загони в нічних боях 2 червня 1944 р. втратили сукупно 71 партизана вбитим і ще 100 пораненими [242, с. 186]. Втрати українських повстанців становили 6–8 бійців, але цивільне населення постраждало більше — близько 120 людей загинуло в кол. Стенятин, Посадові, Ратичеві, Жерниках, Зимному й Липівцях [167, с. 305; 268, S. 372].

«Врешті-решт “польсько-український фронт” стабілізувався на лінії: Угнів — Жерники — Стенятин — Набріж, далі вздовж Гучви до Конюхів, а відтак через село Берестя до Грабівця. Така ситуація збереглася на цих теренах аж до приходу Червоної Армії», — підвів підсумки проф. Г. Мотика [242, с. 186].

Загалом, на Холмщині сотні «Острізького» взяли участь у 4-х боях із польськими партизанами, з яких вийшли переможцями [137]. Решту часу загін рейдував уздовж Західного Бугу на віддалі 14–16 км від річки. Місцями постою загону були с. с. Гільче, Переводів, Ратичів, Корчмин, Ляхівці та ін.,

в яких упівці не затримувалися довше, ніж на тиждень [62, арк. 12; 71, арк. 25].

Під час постою в одному з сіл за 9 км від м. Белза (нині Львівської області), курінь «Острізького» відвідав командувач УПА-Північ «Панас Мосур». Він оглянув відділи, підвищив у званні кількох підстаршин і старшин і дав куреню наказ перейти в радянський тил під м. Брестом Білоруської РСР [71, арк. 26; 137; 186, с. 155]. Наказом від 27 червня 1944 р., Д. Клячківський призначив О. Громадюка-«Острізького» заступником командира групи «Турів» і командиром відділів групи по німецькому боці фронту. До них окрім власне загону ім. І. Богуна належав також загін «Пилявці» [169, с. 63–64].

Д. Шумукові запам'ятався один із епізодів побуту на Холмщині в червні 1944 р.: *«У Корчині стояв курінь Острізького. [...] На краю села біля цвинтаря стояла застава нашого куреня. І ось одного дня на тій дорозі застава затримала дві німецькі бронемашини. В них їхали офіцери німецької армії. Застава у село їх не пустила. Німці в ультимативній формі заявили: “Завтра вранці щоб вас у тому селі й духу не було. Сюдою буде проходити німецька армія, отож вона на своєму шляху буде винищувати всі озброєні групи”. Після того ультиматуму Острізький дав команду своїм сотенним вивести сотні в ліс. Команду над усім куренем передав сотенному Нерозлучному, а сам виїхав у своїх службових справах разом зі своїми заступниками»* [207, с. 171–169].

Певно, один із таких випадків мав на увазі завідувач складами («магазинер») загону ім. І. Богуна П. Лиховський-«Морозенко», коли на допитах в НКВС свідчив: *«Коли банда “Голобенка” перебувала на території Польщі, то до “Голобенка” дуже часто приїздили німецькі офіцери і про щось із ним розмовляли, але які і про що [вони] вели розмови, сказати не можу»* [170, с. 142].

Та попри локальні домовленості з окремими німецькими командирами, загалом стосунки загону ім. Богуна з нацистами були ворожі. 19 червня

1944 р. о 18:00 під с. Сагринь Грубешівського повіту на повстанців напала німецька рота. Внаслідок тригодинного бою вороги втратили 4-х убитими і 7-х пораненими, а втрати УПА обмежилися 1 пораненим [164, с. 1174].

17 липня 1944 р. під с. Грабівець (нині Замостського повіту Люблінського воєводства) курінь, який рухався на північ, напорівся на значні німецькі сили [62, арк. 12; 137; 186, с. 155; 195, с. 134; 207, с. 173]. Загону ім. Богуна довелося відійти до с. Діброва (нині гміна Мірче Грубешівського повіту), де повстанці дві доби чекали в лісі, поки фронт не пройде на захід [62, арк. 12; 71, арк. 26; 130, арк. 14зв; 186, с. 155; 195, с. 134]. Один із чотових згодом так передав свої враження: *«В одному невеличкому лісочку ми попали між два вогні: з одного боку по нас били німці, а з другого — совіти, а нам хоч у землю лізь, а ніяк не було де дітись. І ось нас так розбили»* [207, с. 177].

Це був час, коли Червона армія проводила Львівсько-Сандомирську наступальну операцію. 18 липня війська 3-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту форсували Західний Буг. До 21 липня частини 58-ї, 136-ї та 81-ї стрілецьких дивізій дійшли до лінії с. с. Старе Село — Кмічин — Кулице — Телятин. Німецька 4-та танкова армія оборонялася на рубежі Грубешів — Вербковичі — Тишовці — Лащів [151]. Опинившись між двох вогнів, але вже за першою лінією радянських військ, курінь «Голобенка» дрібними групами проривався далі в радянський тил [56, арк. 17, 45–46; 186, с. 155–156; 195, с. 134].

Про важкі умови переходу фронту свідчив член штабу загону Ю. Мояк-«Нечипір»: *«“Голобенко” мав домовитися з німцями про перехід фронту, однак не наважився пробиватися. Він наказав всім шістьом сотням розбитися на дрібні групи і пробиватися. Після цього сотні “Узбека” і “Орла” розклалися зовсім, а сотенні зникли в невідомому напрямку»* [103, арк. 11зв–12].

Орієнтовно 25 липня 1944 р. відділи загону «Острізького» подолали р. Західний Буг в околиці с. с Литовеж, Біличі і Жджари Порицького району

Волинської області і повернулися на терени вже Радянської України [70, арк. 183; 132, арк. 307; 164, с. 1210].

За словами «Нечипора», на збірному пункті неподалік м. Порицька зібралося не більше 200 стрільців з-поміж близько 600 стрільців перед проривом [103, арк. 12]. Ад'ютант О. Громадюка І. Михальчук-«Січовий» твердив, що після переходу Бугу загін налічував понад 300 повстанців [71, арк. 35]. А відповідно до спогадів командира ГО «Завихост» (з'єднання груп (ЗГ) «33») Івана Литвинчука-«Максима Дубового», в «Острізького» тоді було 365 солдатів [164, с. 1210].

По поверненню на Волинь штабові «Острізького» підпорядковувалися сотенні «Нерозлучний», «Хома», «Ігор», «Кудияр» (він же «Роман»), «Узбек» та «Орел». «Кудияр», імовірно, заступив пораненого в бою 19 травня «Ткача», який залишився за Бугом для лікування¹⁰¹. Сотні «Узбека» й «Орла» були небоєздатні — більша частина їхніх стрільців розбіглася під час важкого переходу лінії фронту [62, арк. 12; 70, арк. 183; 103, арк. 33–34, 43; 133, арк. 217; 164, с. 739].

На волинській землі загін ім. І. Богуна спершу затримався в Іваничах Порицького району. Далі, уникаючи боїв із радянськими військами, повстанський підрозділ попрямував у північно-східному напрямі повз райцентр Озютичі, с. с. Озеряни Турійського, Любитів Ковельського, Грив'ятки Маневицького районів і до околиць с. Горно — на колишнє місце поствою шпиталю ВО «Турів» [137; 186, с. 155–156; 195, с. 156].

О. Громадюк-«Острізький» і його вояки опинилися в нових умовах, які витворилися з поверненням на Волинь радянського тоталітарного режиму. Їхнім головним супротивником відтоді стали частини 9-ї стрілецької дивізії ВВ НКВС, розквартировані в населених пунктах Волинської області. З їхніми підрозділами загін ім. Богуна провів серію успішних боїв упродовж серпня

¹⁰¹ Лишившись на Холмщині, Д. Корейчук-«Ткач» і Ю. Мояк-«Нечипір» ненадовго долучилися до куреня під командуванням В. Левочка-«Юрченка», який був сотенним у загоні ім. І. Богуна в 1943–1944 р. [103, арк. 12]

— вересня 1944 р., поки шукав зв'язку з вищим командуванням УПА [164, с. 738–739, 1174–1175, 1209; 186, с. 156, 158, 165].

Підсумуємо, що з початком 1944 р., готуючись до переходу лінії фронту, загін ім. І. Богуна зазнав реорганізації та скорочення з понад 1200 до близько 500–600 вояків у складі трьох піших і однієї кінної сотні, двох національних відділів і служб забезпечення. Менша чисельність у поєднанні зі зрадою вірменського відділу стали головними чинниками поразки загону в боях із Сумським партизанським з'єднанням. Тому розгром не міг бути причиною смертного вироку військово-польового суду УПА командирові загону П. Антонюку-«Кліщу» («Сосенку») в березні 1944 р., як і участь командира в перемовинах з нацистськими урядовцями в грудні 1943 р. Вищому командуванню про них було відомо, і в УПА за подібні контакти не карали настільки суворо. Найімовірнішою причиною смертної кари було бажання командування УПА-Північ показово відмежуватися від закидів радянської пропаганди, яка активно експлуатувала факт переговорів і справжнє ім'я командира загону для дискредитації українських повстанців як «колабораціоністів».

До квітня загону ім. І. Богуна вдалося відновитися до чисельності 500–750 бійців, поділених на шість сотень, і він продовжив бойові дії на теренах ВН «Степ». Однак через дедалі більшу небезпеку з боку частин Вермахту в прифронтовій смузі загін під командуванням О. Громадюка-«Острізького» був змушений у травні відступити на територію Холмської округи ОУН й увійти в тимчасове підпорядкування ВО «Буг» УПА-Захід. На «Холмському фронті» вояки «Острізького» взяли участь у 4-х боях з польськими партизанами інспекторату «Замостя» та 3-х — з німецькими військами. У кінці липня 1944 р. загін зі значними втратами прорвався через лінію німецько-радянського фронту та повернувся у Волинську область, де в складі генеральної округи «Завихост» УПА-Північ продовжив боротьбу вже з частинами ВВ НКВС Українського округу.

ВИСНОВКИ

1. Робота над досліджуваною темою показала, що, попри велику увагу дослідників до діяльності УПА, досі в історіографії ще не було всеохопної праці про організацію та бойову діяльність загону ім. І. Богуна групи «Турів» УПА-Північ в умовах німецької окупації, яка б спиралася на достовірні джерела. Доступна джерельна база достатньо широка й репрезентативна для рівномірного розкриття теми дисертації. Залучено джерела повстанського, радянського та німецького походження, а також свідчення цивільного населення. При цьому значну кількість документів радянських репресивних органів введено до наукового обігу вперше.

2. У процесі дослідження вдалося з'ясувати, що загін ім. І. Богуна постав у в кінці серпня 1943 р. з об'єднання сотень (загонів), які оперували у Володимирсько-Горохівській окрузі ОУН. Формування загону стало наслідком реалізації вказівок штабу УПА про впорядкування структури армії. До нового загону включили 14 відділів, створених протягом першої половини 1943 р., частина з яких входила до більших формувань: загону «Січ» і куреня М. Горобця-«Славка». Саме М. Горобець-«Славко» обійняв посаду першого командира загону ім. І. Богуна. Для заміщення посад молодших командирів у новостворених відділах на «Січі» заснували підстаршинську школу ім. С. Петлюри («Світлана»), яка протягом восьми місяців підготувала 147 ройових і чотових командирів, а також інструкторів. Виявлено, що доступні джерела не дають змоги однаково повно відтворити процес розбудови підрозділів УПА в усіх районах Володимирсько-Горохівської округи. Відповідно, цей аспект теми потребує подальших досліджень.

Показано, що повстанський рух проти нацистських окупантів на теренах Володимирсько-Горохівської округи (військового надрайону) зародився в лютому — березні 1943 р. з появою загону О. Брися-«Аркаса». Навесні — влітку 1943 р. українські партизани атакували залоги окружного

міста Горохова, ряду районних центрів та інших опорних пунктів, ліквідували громадські та державні господарства, влаштовували засідки на німецькі колони, захищали села від каральних експедицій. До початку літа нацисти втратили контроль над більшою частиною сільської місцевості округи. Війна між окупантами й УПА досягла піку в серпні — вересні 1943 р., що було пов'язано з прагненням обох сторін захопити врожай. Нацисти провели серію антиповстанських операцій із застосуванням частин СС, авіації та бронетехніки. Унаслідок цього курінь 08 загону ім. І. Богуна та надрайонний провід ОУН мусили у вересні 1943 р. із втратами відступити з південних районів округи. Однак 90 % врожаю заплля УПА спромоглося зібрати раніше за окупантів.

У порівнянні з бойовими діями проти німецьких військ боротьба УПА з радянськими партизанами у Володимирсько-Горохівській окрузі впродовж 1943 р. мала помітно менший розмах. Тут діяли лічені «червоні» загони невеликої чисельності (загін М. Мацьохи, ім. Чапаєва тощо), які відділи УПА легко приєднали до себе чи розбили протягом весни — літа 1943 р. Рейдуючі 5-й батальйон ЧВПЗ та інші підрозділи українські повстанці теж змогли витіснити зі своєї території.

Вивчення особливостей конфлікту між польським і українським визвольними рухами у Володимирсько-Горохівській окрузі дало змогу констатувати, що в цьому регіоні його загострення відбулося в липні 1943 р. До того українські повстанці зберігали нейтралітет із польським партизанським штабом у с. Домінополі. Антипольські операції з боку УПА були викликані такими факторами: нацистською окупаційною політикою, яка нацьковувала народи один на одного; масовою службою поляків у німецьких поліційних формуваннях і адміністрації; ескалацією взаємних убивств по всій Волині, а також нападом польських партизанів на штаб «Січі». Атаки на польські поселення відбувалися у дві хвили: 11–13 липня та 27–31 серпня 1943 р. Деякі з них були відповіддю на певні каральні акції польських поліцейських загонів чи «пляцувок» АК. Показано, що в багатьох випадках

радянські чи польські публікації містять перебільшені цифри польських жертв, що спростовують українські свідки подій.

3. Дослідження організаційної структури загону ім. І. Богуна засвідчило, що вона формувалася поступово й зазнавала змін протягом другої половини 1943 р. Упродовж вересня — жовтня загін складався з трьох куренів, кінної чоти (згодом — сотні), національних підрозділів вірмен, узбеків і, ймовірно, росіян. При штабі існували відділ ВПЖ й карний відділ. Служби забезпечення становили зброярня, слюсарня, три шпиталі й інші підприємства. У листопаді — грудні куренів було два, а підстаршинська школа підлягала штабу як окремий відділ. На початку грудня чисельність військової частини досягла максимуму — 1229 бійців. Опрацювання джерел також дало змогу уточнити чи суттєво доповнити біографічні дані більшості командирів сотень, куренів, допоміжних відділів і керівників штабу загону.

Встановлено, що протягом другої половини вересня — у грудні 1943 р. інтенсивність бойових дій загону ім. І. Богуна в порівнянні з попереднім періодом дещо знизилася, оскільки нових антиповстанських операцій в регіоні нацисти не проводили. На тлі постійних сутичок з поліцією з місцевих гарнізонів і дрібними групами «червоних» партизанів з-за р. Західний Буг на перший план вийшло протистояння з польськими «пляцувками».

4. Останні місяці німецької окупації для загону ім. І. Богуна виявилися найважчими. Напад радянського Сумського партизанського з'єднання на «Січ» 27 січня призвів до поразки загону. Більшість відділів були розсіяні чи розбиті, частина колишніх військовополонених перейшла на бік партизанів. Доведено, що «червоні» змогли несподівано атакувати загін через зраду вірменського відділу, який перейшов на їх бік і передав інформацію про розташування «Січі». Другим чинником розгрому була значно менша чисельність повстанців через проведену на зламі 1943/1944 рр. реорганізацію та часткову демобілізацію загону ім. І. Богуна.

На основі аналізу причин страти третього командира загону П. Антонюка за вироком військово-польового суду УПА 7 березня 1944 р. доведено, що звинувачення в пасивності під час боїв із партизанами П. Вершигори необґрунтовані. Так само безпідставними були закиди в участі в несанкціонованих вищим командуванням переговорах із нацистськими урядовцями в грудні 1943 р., адже командир загону їх одразу перервав на вимогу вищого штабу. Найбільш імовірною причиною смертного вироку П. Антонюку видається те, що інформацію про факт переговорів уряд УРСР поширював у перекрученій формі по всій республіці. Згадка в цьому контексті справжнього прізвища повстанського командира серйозно дискредитувала УПА перед населенням.

Незважаючи на дошкульну поразку, протягом весни 1944 р. загін ім. І. Богуна спромігся відновити боєздатність (шість сотень, близько 600–750 бійців). Щоб уникнути боїв з регулярними частинами Вермахту в прифронтовій смузі, у травні загін здійснив рейд на Холмщину. Волинські повстанці виявилися вагомим підкріпленням відділів ВО «Буг» УПА-Захід у боях проти загонів АК і БХ інспекторату «Замостя», ставши чинником перемоги сил УПА на «Холмському фронті». Щойно в кінці липня 1944 р. німецько-радянський фронт просунувся на захід, загін ім. І. Богуна із великими втратами пробився через лінію фронту та повернувся на Волинь.

У підсумку, діяльність загону ім. І. Богуна продемонструвала, що в загальному процесі організації українського повстанського руху на Волині провід Володимирсько-Горохівської округи ОУН зміг сформувати потужну військову частину УПА, яка витримала всі випробування німецької окупації та з досвідом боротьби проти трьох супротивників продовжила боротьбу за незалежну Українську державу проти комуністичного тоталітарного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ (ЦДАВО УКРАЇНИ)

Ф. 3833. Крайовий провід Організації українських націоналістів на західних українських землях у 1941–1947 рр.

Оп. 1.

1. Спр. 118. Політичні звіти і копії звітів надрайонів Володимир-Горохівської округи. Т. 1. Квітень 1943 — травень 1944 р., 67 арк.
2. Спр. 127. Політичні звіти і копії звітів військового округу «Заграва» і його районів (Рівненська область). Т. 1 (1.05.1943–25.08.1944), 24 арк.

Ф. 3838. З'єднання північних груп Української повстанської армії «УПА- Північ» (групи: «Турів», «Заграва», «Західна»; загони: ім. Богуна, «Січ», «Полтавський», «Фастівський», ім. Остапа, ім. Б. Хмельницького та військова округа «Заграва»)

Оп. 1.

3. Спр. 3. Повідомлення про події в загоні ім. Богуна, звіт про діяльність куреня ім. Б. Хмельницького та план проведення військової операції (з поясненнями) в Білині та Вербі, 30.09–19.12.1943, 14 арк.
4. Спр. 3а. Інформації УПА про суспільно-політичне становище на Україні та в світі, 78 арк.
5. Спр. 4а. Накази Головної команди УПА, 25.08.1943–1.01.1944, 04.1945, 50 арк.
6. Спр. 6. Накази командира загону ім. Богуна, 25.08.1943–24.01.1944, 171 арк.

7. Спр. 8. Розпорядок дня, плани і програми політвиховання та розвідувальної служби, вказівки про проведення гімнастики для сотень, 1943, 19 арк.
8. Спр. 10. Накази командира куреня Бескид, 1.10.1943–5.01.1944, 26 арк.
9. Спр. 12. Розпорядження командування загону ім. Богуна командирів куреня ім. Сагайдачного та листування з сотнями з організаційних питань, 9.10.1943–1.01.1944, 34 арк.
10. Спр. 13. Списки особового складу загону ім. Богуна, 1943, 110 арк.
11. Спр. 14. Списки жандармів відділу військово-польової жандармерії при загоні ім. Богуна, 27.10–16.12.1943, 5 арк.
12. Спр. 14а. Протоколи дізнань та акти військово-польової жандармерії, 09.1943–01.1944, 159 арк.
13. Спр. 15. Списки вбитих і поранених вояків загону ім. Богуна, 12.1943, 13 арк.
14. Спр. 16. Арматурні картки військовиків загону ім. Богуна, 231 арк.
15. Спр. 17. Списки командирів та козаків загону ім. Богуна, яких затверджено до вищого військового ступеня, 10–12.1943, 41 арк.
16. Спр. 18. Список особового складу відділу зв'язку, 8.12.1943, 4 арк.
17. Спр. 19. Список військовиків різних з'єднань загону ім. Богуна, звільнених з УПА у відпустку або через хворобу, 3.10–29.12.1943, 45 арк.
18. Спр. 22. Списки вояків, призначених для на кавчання в під старшинській школі при загоні ім. Богуна; накази командира загону і курінних та акт прийняття магазину, 22.07.1943–4.04.1944, 30 арк.
19. Спр. 23. Книга обліку відпусток, хворих та зброї в школі підстаршин при загоні ім. Богуна, 50 арк.
20. Спр. 24. Денні звіти про діяльність військово-польової жандармерії, списки дезертирів та донесення командирів про місцеперебування військовиків, які відбули покарання, 10.10.1943–5.01.1944, 49 арк.

21. Спр. 25. Звинувачувальні акти, протоколи засідань польового суду та оголошення про виконання вироку військовикам-дезертирам, 14.10.1943–24.01.1944, 79 арк.
22. Спр. 26. Звіти про стан зброї, амуніції та наявність людей в загоні ім. Богуна, 15.09.1943–26.01.1944, 73 арк.
23. Спр. 27. Звіти командирів куренів ім. Сагайдачного та ім. кн. Святослава про стан людей, амуніції та зброї в куренях, 18.06–30.12.1943, 31 арк.
24. Спр. 29. Щоденні звіти з сотень про стан людей, зброї та амуніції, Ч. I, 10.1943–01.1944, 182 арк.
25. Спр. 31. Щоденні звіти з сотень про стан людей, зброї та амуніції, Ч. III.
26. Спр. 32. Хроніки бойового життя підрозділів загону ім. Богуна для Української пресової служби, 1943–1944, 84 арк.
27. Спр. 35. Листування з командирами куренів та сотень про проведення військових операцій, роботу військово-польової жандармерії та з організаційних питань, 12.10.1943–25.01.1944, 100 арк.
28. Спр. 37. Звіти, повідомлення та лікарські посвідки військовиків куреня «Січ», 25.10.1943–24.01.1944, 27 арк.
29. Спр. 38а. Книга наказів школи підстаршин при загоні ім. Богуна, 30.05–22.08.1943, 18 арк.
30. Спр. 38б. Книга наказів школи підстаршин при загоні ім. Богуна, 24.10.1943–18.01.1944, 50 арк.
31. Спр. 98. Листування та записки військовиків різних частин УПА. Літ. «А—Ю», 91 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф. 4666. Управління Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС)

УРСР по Волинській області м. Луцьк.

Оп. 1. Т. 1.

32. Спр. 6990фп. Слідча справа Ващука Сави Сергійовича, 1944, 55 арк.

Оп. 2.

33. Спр. 1168. Слідча справа Малюха Івана Степановича і Гордійчука Ліхрона Корнійовича, 1948, 154 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф. Р-30. Колекція документальних матеріалів Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанчої армії (УПА), що діяли на Волині.

Оп. 2.

34. Спр. 41. По Україні. Суспільно-політичний огляд за м. вересень 1943 р. 17 арк.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА УКРАЇНІКИ (ЦДАГОУ)

Ф. 57. Колекція документів по історії Комуністичної партії України (1941–1945 рр.)

Оп. 4.

35. Спр. 358. Листівки і звернення оунівців та інших українських націоналістів. 6.1.1943–1.12.1943, 76 арк.

Ф. 63. Перша Українська партизанська дивізія ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання)

Оп. 1.

Відділ: Штаб дивізії (з'єднання)

36. Спр. 5. Звіт командування дивізії про бойову діяльність і партійно-політичну роботу підрозділів дивізії за період з 2 січня 1944 р. по 8 листопада 1944 р. (1-й прим.), 431 арк.
37. Спр. 39. Вихідні радіограми штабу дивізії в УШПР; 13.01–1.06.1944, 210 арк.
38. Спр. 52. Відомості, звіти командування дивізії і командирів полків, батальйонів у штаб дивізії про результати бойових і диверсійних дій; 1.01–8.10.1944, 156 арк.
39. Спр. 78. Рапорти, донесення командирів загонів, груп у штаб дивізії про проведені бойові та диверсійні дії; 9.01–4.05.1944, 170 арк.
40. Спр. 131. Списки партизанів дивізії, які отримали поранення, загинули в боях із противником, зникли безвісти; 8.10.1943–1.09.1944 рр., 75 арк.
41. Спр. 153 Листівки, звернення, видані УШПР, політуправліннями фронтів, штабом з'єднання до населення окупованих областей, німецьких, польських, словацьких солдатів. Зведення (копії) Радінформбюро; 1943–1944, 83 арк.
42. Спр. 158. Списки партизанів, які раніше служили в німецько-фашистській армії, поліції, в бандах українських буржуазних націоналістів, які були раніше в полоні; 1944 р., 39 арк.

Відділ: 1-й полк ім. С. В. Руднева

43. Спр. 179. Журнал обліку проведених батальйонами полку бойових і диверсійних дій; 15.01–1.11.1944, 51 арк.

Відділ: 2-й полк (Глухівський загін, 2-й батальйон)

44. Спр. 198. Звіти, донесення командування загону (полку) у штаб з'єднання (дивізії) про проведені бойові й диверсійні дії; 17.09.1942–25.12.1944, 61 арк.
45. Спр. 199. Рапорти, донесення командування полку (загону) у штаб дивізії (з'єднання) і командирів батальйонів, груп у штаб полку про проведені бойові дії з боротьби з бандами українських буржуазних націоналістів, про стан дисципліни, укомплектування підрозділів особовим складом,

спорядженням, озброєння, про витрати боєприпасів та з ін. питань; 27.12.1942–5.11.1944, 150 арк.

Відділ: 3-й полк (Шалигінський загін, 3-й батальйон)

46. Спр. 222. Донесення, рапорти командира полку (загону) в штаб дивізії (з'єднання) і командирів батальйонів, груп у штаб полку про проведені бойові дії, розташування і передислокацію військ противника та з інших питань, 14.02.1942–28.10.1944, 97 арк.

47. Спр. 223. Донесення, рапорти командира полку в штаб дивізії і командирів батальйонів, груп у штаб полку про проведені бойові дії, розташування й передислокацію військ противника і з іншими даними розвідувального характеру; 30.11.1942–16.11.1944, 160 арк.

Ф. 64. Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання

Оп. 1.

48. Спр. 1. Звіт командування з'єднання Чернігівського і Волинського підпільних обкомів КП(б)У про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з вересня 1941 р. по квітень 1944 р. і додатки до нього (1-й прим.), 358 арк.

49. Спр. 11. Вхідні радіограми загонів до штабу Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання; 19.07–8.10.1943, 230 арк.

Відділ: 5-й батальйон (загін ім. С. М. Кірова)

50. Спр. 85. Щоденник бойової та диверсійної діяльності загону за період з 11 березня 1943 р. по 23 квітня 1944 р., 74 арк.

Відділ: Загін ім. Г. І. Котовського

51. Спр. 105. Накази, розпорядження (копії) по з'єднанню. Накази по загону. 18.07.1943–11.04.1944, 34 арк.

52. Спр 106. Щоденник бойової діяльності загону за період з 16 серпня 1943 р. по 23 квітня 1944 р. Відомості про бойовий і чисельний склад загону; 1.08.1943–23.04.1944, 27 арк.

ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ СБУ

**Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом МВС, Управління 2-Н та 4-те
Управління МДБ — КДБ УРСР**

Оп. 55.

53. Спр. 7. Т. 1. Справа № 7 з доповідними записками і спецповідомленнями НКВС Волинської області по банді «Дубового»; 1945, 212 арк.

Оп. 110.

54. Спр. 2. Т. 6. Контрольно-наглядова агентурна справа «Верховинці», 345 арк.

Ф. 5. Кримінальні справи на nereабілітованих осіб

55. Спр. 6081. Слідча справа Гайового Петра Івановича і Бинюка Антона Лук'яновича; 1945, 45 арк.

56. Спр 67432. Слідча справа Стельмащука Арсенія Трифоновича, Міщука Ярослава Юхимовича, Вознюка Олексія Івановича, Таліманчук Ганни Петрівни, Кондратю Ольги Іванівни, Бондарчук Ганни Григорівни, Берези Петра Івановича, Данилюк Феодосії Яківни, Митрофанюка Євгена

Андрійовича, Самостьяна Семена Дем'яновича, Панасюк Варвари Іванівни; 1945 р, 537 арк.

57. Спр. 68246. Т. 1. Слідча справа Власюка Петра Павловича, Лежняка Павла Михайловича, Клеца Назара Арсентійовича, Ткачука Корнія Михайловича, Нижневського Миколи Миколайовича, Гирича Петра Івановича, Крутяка Ростислава Селіверстовича, Ваха Миколи Борисовича, Мацюка Бориса Федоровича, Осадка Миколи Андрійовича, Лозинського Мефодія Павловича, Карп'юка Василя Харитоновича, Онопріюка Василя Макаровича, Войтюка Олексія Калістратовича, Люблюка Івана Андрійовича, Поперецього Дем'яна Андрійовича, і Довбші Петра Январовича; 23.09–23.10.1944; в 3-х т., 277 арк.

Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб

58. Спр. 39713. Т. 2. Слідча справа Глиня Петра Семеновича; 1950; у 2-х т., 337 арк.

59. Спр. 67808. Слідча справа Янюка Євсевія Григоровича; 1945, 75 арк.

60. Спр. 67865. Т. 1. Слідча справа Янюка Федора Григоровича; 1946–1947; у 2-х т; 353 арк.

61. Спр. 74945. Слідча справа Лущика Володимира Васильовича; 1949–1950, 399 арк.

62. Спр. 75893. Слідча справа Варма Шаї Давидовича; 1944–1945, 41 арк.

Ф. 13. Колекція друкованих видань КДБ УРСР

Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів — ОУН» та «Української повстанської армії — УПА».

63.Т. 24. Документи та матеріали ОУН. Різні періодичні видання «Проводу» ОУН, крайових, обласних та окружних ланок ОУН за 1941–1951, 226 арк.

- 64.Т. 35. Документи та матеріали ОУН. Українська проблема в планах німецько-фашистської політики. Документи німецьких окупаційних властей періоду 1941–1944 рр., 312 арк.
- 65.Т. 60. Документи та матеріали УПА (Українська повстанська армія). Цілі і завдання УПА, накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА — «Північ», «Захід», «Південь». Навчально-виховна робота, звернення, листівки УПА. Опис боїв і рейдів УПА. Статути, настанови. Періодичні та ін. видання УПА, 300 арк.
- 66.Т. 64. Документи та матеріали УПА (Українська повстанська армія). Цілі і завдання УПА, накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА — «Північ», «Захід», «Південь». Навчально-виховна робота, звернення, листівки УПА. Опис боїв і рейдів УПА. Статути, настанови. Періодичні та ін. видання УПА, 214 арк.
- 67.Т. 66. Документи та матеріали УПА (Українська повстанська армія). Цілі і завдання УПА, накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА — «Північ», «Захід», «Південь». Навчально-виховна робота, звернення, листівки УПА. Опис боїв і рейдів УПА. Статути, настанови. Періодичні та ін. видання УПА, 515 арк.
- 68.Т. 68. Документи та матеріали УПА (Українська повстанська армія). Цілі і завдання УПА, накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА — «Північ», «Захід», «Південь». Навчально-виховна робота, звернення, листівки УПА. Опис боїв і рейдів УПА. Статути, настанови. Періодичні та ін. видання УПА, 432 арк.
- 69.Т. 75. Документи та матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943–52 рр. а) політичні і суспільно-політичні звіти; б) звіти про пропагандистську роботу; в) військові та ін. звіти; г) «квестіонари»; д) різні звіти, свідчення, інформації, хроніка тощо, 422 арк.

Ф. 16. Секретаріат ДПУ — КДБ УРСР

70.Спр. 544. Справа зі зведеннями і спецповідомленнями про бандитські прояви «ОУН» і «УПА» на території західних областей Української РСР; 4.02–28.10.1944, 300 арк.

Ф. 65. Справи оперативного обліку КДБ УРСР

71.Спр. С-9079п. Т. 5. Агентурна справа № 50 «Берлога», 416 арк.

Ф. 72. УНКВС — УКДБ по Волинській області (1940–1992)

Оп. 1.

72.Спр. 9. Наглядова справа по Озютичівському РВ НКВС; 1944 р., 54 арк.

ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ СБУ, М. ЛУЦЬК

Фонд припинених справ

73. Спр. 367. Слідча справа Домбровського Федора Васильовича; 1946, 177 арк.

74. Спр. 424. Слідча справа Собка Василя Васильовича та Стрільчука Михайла Федоровича; 1947, 126 арк.

75. Спр. 778фп. Слідча справа Баб'юка Володимира Макаровича, 1947–1949, 141 арк.

76. Спр. 1755. Слідча справа Голода Миколи Купріяновича, Борія Андрія Леонтійовича, Пастушука Михайла Васильовича, Музичука Леонітя Івановича та Захарчука Семена Федоровича; 1944, 130 арк.

77. Спр. 1801. Слідча справа Карачуна Сидора Івановича й Кислюка Ісаака Максимовича, 181 арк.

78. Спр. 2976. Слідча справа Бедрика Володимира Григоровича, Бабія Олексія Григоровича та Бабій Марії Григорівни; 1945, 191 арк.
79. Спр. 4410фп. Слідча справа Кліщука Миколи Савича, Ковальчук Пелагеї Гаврилівни, Троцюк Ганни Мартинівни та Давидюк Олександри Якубівни; 1944, 151 арк.
80. Спр. 4844фп. Слідча справа Потоцького Володимира Васильовича, Мазярчука-Торольчука Йосипа Терентійовича та Грушка Потапа Андрійовича; 1944, 136 арк.
81. Спр. 4875фп. Слідча справа Прус Олександри Яківни, Малащука Опанаса Митрофановича та Шевчук Анастасії Василівни, 1944, 267 арк.
82. Спр. 5371фп. Слідча справа Степанюка Миколи Макаровича; 1944, 66 арк.
83. Спр. 5879фп. Слідча справа Лизуна Йосипа Васильовича; 1944–1945, 50 арк.
84. Спр. 5891фп. Слідча справа Панчука Івана Германовича, Музичука Леона Кузьмича та Приймака Сергія Созоновича, 95 арк.
85. Спр. 6115фп. Слідча справа Кусинського Івана Кириловича; 1946, 111 арк.
86. Спр. 6327фп. Слідча справа Яремчука Григорія Андрійовича; 1945, 54 арк.
87. Спр. 6383фп. Слідча справа Лісовець Галини Василівни; 1944, 83 арк.
88. Спр. 6569фп. Слідча справа Коханської Тетяни Луківни; 1949, 178 арк.
89. Спр. 6654фп. Слідча справа Лисиці Василя Петровича; 1945, 42 арк.
90. Спр. 6769фп. Слідча справа Забуйського Петра Івановича, Озірського Івана Уляновича; 1944, 70 арк.
91. Спр. 7950. Слідча справа Грибка Захара Микитовича та Янюка Григорія Івановича; 1948–1949, 203 арк.
92. Спр. 8000фп. Слідча справа Киричука Зіновія Андрійовича; 1946, 44 арк.
93. Спр. 8054фп. Слідча справа Брися Олексія Семеновича; 1944, 136 арк.

94. Спр. 8194фп. Т. 1. Слідча справа Ядошука Степана Михайловича; 1946–1957 у 2-х т., 144 арк.
95. Спр. 8194фп. Т. 2. Слідча справа Ядошука Степана Михайловича; 1946–1957 у 2-х т., 302 арк.
96. Спр. 8441фп. Слідча справа Суся Михайла Максимовича; 1944, 34 арк.
97. Спр. 9038фп. Слідча справа Сташука Захара Дементійовича; 1944, 65 арк.
98. Спр. 9121фп. Слідча справа Братуня Пантелеймона Степановича; 1946, 52 арк.
99. Спр. 9753. Слідча справа Москаленка Олександра Федоровича, 1944, 49 арк.
100. Спр. 9754фп. Слідча справа Драгоя Михайла Михайловича; 1944, 38 арк.
101. Спр. 9762фп. Слідча справа Мельничука Миколи Григоровича; 1944, 43 арк.
102. Спр. 11129. Слідча справа Мниха Федота Прокоповича; 1944, 47 арк.
103. Спр. 12375. Слідча справа Мояка Юрія Петровича; 1945, 63 арк.
104. Спр. 12435. Слідча справа Перчика Івана Васильовича; 1944, 38 арк.
105. Спр. 12517. Слідча справа Бачинського Тимофія Оксентійовича, Лема Івана Ксенофонтовича, Гоменюка Олександра Остаповича, Косюка Івана Степановича, Музичука Івана Несторовича, Тимощука Миколи Савича, Беда Василя Івановича, Кінаха Івана Семеновича й Савіна Івана Романовича; 1945, 346 арк.
106. Спр. 12530. Слідча справа Дорощука Костянтина Мироновича; 1945, 56 арк.
107. Спр. 14018. Слідча справа Шейника Івана Андроновича; 1946, 81 арк.
108. Спр. 14106. Слідча справа Мороза Юрія Михайловича; 1945, 96 арк.
109. Спр. 14109. Слідча справа Костюка Григорія Антоновича; 1946, 49 арк.
110. Спр. 17582. Слідча справа Шпака Нестора Давидовича; 1951, 214 арк.
111. Спр. 21058. Слідча справа Фаринюка Олексія Якимовича, Сидорука Андрія Олексійовича та Лашука Сави Корнійовича; 1945, 189 арк.

112. Спр. 21138. Т. 2. Слідча справа Десятничука Федота Васильовича та Диньки Афанасії Василівни; 1958–1959; у 4-х т., 232 арк.
113. Спр. 21138. Т. 3. Слідча справа Десятничука Федота Васильовича та Диньки Афанасії Василівни; 1958–1959; у 4-х т., 287 арк.
114. Спр. 21435. Слідча справа Гайдука Дмитра Уляновича й Шевчука Миколи Ананійовича; 1944, 100 арк.
115. Спр. 21493. Слідча справа Гуцика Федора Максимовича; 1944, 83 арк.
116. Спр. 21532. Слідча справа Швеця Максима Федосійовича; 1944, 61 арк.
117. Спр. 22116. Слідча справа Романюка Олексія Андрійовича і Горбачевського Петра Васильовича, 1945–1946, 116 арк.
118. Спр. 22153. Слідча справа Мартинюка Петра Пилиповича, 1945, 83 арк.
119. Спр. 22687. Слідча справа Резнюка Григорія Тимофійовича, Колтуновича Івана Петровича, Цака Павла Стасійовича і Цак Євдокії Павлівни; 1945, 90 арк.
120. Спр. 23018. Т. 2. Слідча справа Огороднічука Миколи Гнатовича, Шпачука Петра Платоновича та Стасева Василя Юрійовича); 1981–1982; в 22 т., 193 арк.
121. Спр. 23018. Т. 8. Слідча справа Огороднічука Миколи Гнатовича, Шпачука Петра Платоновича та Стасева Василя Юрійовича); 1981–1982; в 22 т., 234 арк.
122. Спр. 23018. Т. 22. Огороднічука Миколи Гнатовича, Шпачука Петра Платоновича та Стасева Василя Юрійовича); 1981–1982; в 22 т., 450 арк.
123. Спр. 23019. Т. 1. Слідча справа Палиги Олександра Юхимовича, Левицького Михайла Кириловича, Якубчука Неоніла Ксенофонтовича, Гальчина Івана Матвійовича, Конопацького Леоніда Матвійовича та Бондаря Василя Савовича; 1945–1983; в 13 т., 269 арк.
124. Спр. 23019. Т. 8. Слідча справа Палиги Олександра Юхимовича, Левицького Михайла Кириловича, Якубчука Неоніла Ксенофонтовича, Гальчина Івана Матвійовича, Конопацького Леоніда Матвійовича та Бондаря Василя Савовича; 1945–1983; в 13 т., 306 арк.

125. Спр. 23019. Т. 9. Слідча справа Палиги Олександра Юхимовича, Левицького Михайла Кириловича, Якубчука Неоніла Ксенофонтівича, Гальчина Івана Матвійовича, Конопацького Леоніда Матвійовича та Бондаря Василя Савовича; 1945–1983; в 13 т.,
126. Спр. 23019. Т. 11. Слідча справа Палиги Олександра Юхимовича, Левицького Михайла Кириловича, Якубчука Неоніла Ксенофонтівича, Гальчина Івана Матвійовича, Конопацького Леоніда Матвійовича та Бондаря Василя Савовича; 1945–1983; в 13 т.,
127. Спр. 23019. Т. 12. Слідча справа Палиги Олександра Юхимовича, Левицького Михайла Кириловича, Якубчука Неоніла Ксенофонтівича, Гальчина Івана Матвійовича, Конопацького Леоніда Матвійовича та Бондаря Василя Савовича; 1945–1983; в 13 т.,
128. Спр. 23019. Т. 13. Слідча справа Палиги Олександра Юхимовича, Левицького Михайла Кириловича, Якубчука Неоніла Ксенофонтівича, Гальчина Івана Матвійовича, Конопацького Леоніда Матвійовича та Бондаря Василя Савовича; 1945–1983; в 13 т., 524 арк.
129. Спр. 67853. Слідча справа Вавренюка Павла Панасовича, Мельничука Миколи Кузьмича, Жихаря Степана Федоровича, Касьяна Миколи Павловича, Шевчука Мефодія Вікторовича та Марчука Антона Касьяновича; 1945, 250 арк.

ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ СБУ, М. РІВНЕ

Фонд припинених справ

130. Спр. 76047фп. Слідча справа Клепініна Володимира Володимировича і Гаскевича Володимира Івановича; 1945, 147 арк.
131. Спр. 7683. Слідча справа Власюка Олександра Івановича та Години Павла Григоровича; 1944, 78 арк.

АРХІВ ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ (АЦДВР)

Ф. 58. Колекція мікрофільмів із копіями Архіву Внутрішніх військ НКВС — МВС — МДБ (1943–1952 рр.) Фотокопія Фонду 488 (Оп. 1с. Од. зб. 28) Архіву Внутрішніх військ СРСР. Управління Внутрішніх військ НКВС Українського округу

132. Спр. II. Т. VII. Оперативні зведення та звітні картки про результати оперативно-службової діяльності частин і з'єднань військ округу; 22.07–16.08.1944, 378 арк.

133. Спр. II. Т. IX. Оперативні зведення та звітні картки про результати оперативно-службової діяльності частин і з'єднань військ округу; 16.09–09.10.1944, 387 арк.

ЕЛЕКТРОННИЙ АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Ф. 9. Збірка документів Миколи Лебеда

134. Відозва до українського козацького народу. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 11.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8832> (дата звернення: 1.05.2024).

135. Геть з ОУН! Геть з катами українського народу! *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8750> (дата звернення: 1.05.2024).

136. До мирного і працюючого українського населення — німецька пропагандивна листівка. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8763> (дата звернення: 1.05.2024).

137. Звіт з переходу і дій бойових частин УПА в большевицькому заплілі, групи «Турів» — «Завихост» (Від червня 1944 до січня 1945 р.). *АЦДВР. Ф. 9. Т. 30.* URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/1078/> (дата звернення: 1.05.2024).

138. Із хроніки боротьби українського народу проти німецьких наїзників. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 9.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/9961> (дата звернення: 1.05.2024).
139. Німецька провокативна листівка «К Украинским партизанам Волыни и Подолии!» від імені маршала Василевського до українських партизан *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/8759> (дата звернення: 1.05.2024).
140. Німецька відозва до українського народу (серпень 1943 р.). *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8758> (дата звернення: 1.05.2024).
141. Німецький наказ Ч. 41 про ліквідацію повстанців. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8692> (дата звернення: 1.05.2024).
142. Пропагандивна листівка проти ОУН. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 11. Арк. 43.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8833> (дата звернення: 1.05.2024).
143. Українці в лісах! — німецьке звернення до українського населення. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10. Арк. 14.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8752> (дата звернення: 1.05.2024).
144. Українці Горохівської Округи! — німецьке звернення до українського населення. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8755> (дата звернення: 1.05.2024).
145. Українські націоналісти — німецька пропагандивна листівка. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8777> (дата звернення: 1.05.2024).
146. Українці! Українки! — німецька пропагандивна листівка. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/8762> (дата звернення: 1.05.2024).
147. An die Kommandanten von OUN Verbänden Gebiet Wladimir und Umgebung. *АЦДВР. Ф. 9. Т. 10.* URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/8703> (дата звернення: 1.05.2024).

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ АРХІВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ (ЦАМО РФ)**

148. Наградной лист Арутюнова Сергея Аркадьевича. ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 744807. Д. 177. Л. 244. URL: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=83245221&tab=navDetailDocument/> (дата звернення: 1.05.2024).
149. Петян Оганес Оганесович. Информация из донесения о безвозвратных потерях. ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 11459. Д. 154. Л. 238. URL: <https://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=72761632> (дата звернення: 1.05.2024).
150. Погосов Антон Санович. Информация из донесения о безвозвратных потерях. ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 818883. Д. 1358. Л. 126. URL: <https://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=2003758> (дата звернення: 1.05.2024).
151. Схема «Положение войск 3 гв. А с 18 по 25.07.44». ЦАМО РФ. Ф. 312. Оп. 3245. Д. 239. Л. 7. URL: <https://bit.ly/343tTED> (дата звернення: 1.05.2024).

ПРИВАТНИЙ АРХІВ ІСТОРИКА ОЛЕКСАНДРА ВОВКА (м. КИЇВ)

152. Лист Горуна Василя Сильвестровича до історика Олександра Вовка від 3.12.1999: рукопис, 1 арк.
153. Спогади Василя Горуна, Володимир-Волинський район, с. Ласків: рукопис, 4 арк.

**THE U.S. NATIONAL ARCHIVES AND RECORDS ADMINISTRATION
(NARA) [НАЦІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ АРХІВІВ ТА ДОКУМЕНТАЦІЇ
США]**

**RECORD GROUP 242, NATIONAL ARCHIVES COLLECTION OF
FOREIGN RECORDS SEIZED [ГРУПА ДОКУМЕНТІВ № 242, КОЛЕКЦІЯ
ТРОФЕЙНИХ ІНОЗЕМНИХ ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ]**

**Microfilm Publication T-354D, Records of the Waffen-SS, Part I [Публікація
мікрофільмів № Т-354D, Документи військ СС, Ч. I]**

154. Roll 642, 8. SS Kavallerie-Division, 1730 frames. [Плівка № 642, 8-ма кавалерійська дивізія СС, 1730 кадрів]

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

155. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень — вересень 1943): очима учасників, мовою документів К.: Парламентське видавництво, 2005. 304 с.
156. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 рр. Нові документи та матеріали / Упоряд. В. Сергійчук. К.: Дніпро, 1998. 944 с.
157. Дневник карателя. Эрих фон дем Бах-Зелевский / Сост. Д. Жуков, И. Ковтун. Москва: «Вече», 2021. 448 с.
158. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 2. Волинь і Полісся. Кн. друга: Бойові дії УПА. Торонто: Літопис УПА, 1990. 271 с.
159. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 39. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя / Упоряд: П. Потічний, С. Шпак, Є. Штендера. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2003. 1057 с.
160. Літопис УПА. Нова серія. Т. 1: Видання Головного командування УПА. Київ; Торонто, 1995. 482 с.
161. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / Упоряд. : О. Вовк. Київ; Торонто, 1999. 797 с.
162. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ; Торонто, 2001. 652 с.
163. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС — МВС, НКДБ — МДБ. 1943–1959. Кн. перша: 1943–1945 / Упоряд. : А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ; Торонто, 2002. 597 с.
164. Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся і Поділля: УПА та запілля 1944–1946 / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Документи і матеріали. Київ; Торонто, 2006. 1448 с.

165. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упоряд. : О. Іщук, С. Кокін. Київ; Торонто, 2007. 912 с.
166. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 — грудень 1943 рр.). Київ; Торонто, 2007. 848 с.
167. Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа «Буг». Документи і матеріали 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз. Кн. 1. Київ; Торонто, 2009. 800 с.
168. Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз. Кн. 2. Київ; Торонто, 2009. 1232 с.
169. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / упор. В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. 640 с.
170. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упоряд. : С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Кн. 2. Київ; Торонто, 2010. 661 с.
171. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. У 2 ч. Ч. 1 / Упор. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. К.: 2009. 292 с.
172. ОУН — УПА в Беларусі 1939–1953 гг.: документи и материалы. / сост. В. И. Адамушко [и др.] 2-е изд. Мн.: Вышэйшая школа, 2012. 528 с.
173. ОУН — УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Упоряд. В. Сергійчук. К.: «Дніпро», 1996. 496 с.
174. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Т. 1. Війна під час війни 1942–1945. Львів, 2011. 792 с.
175. Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4. Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. Ч. 2. Варшава; Київ, 2005. 876 с.

176. Поляки на Волині у роки Другої світової війни / Упоряд. В. Сергійчук. К.: Українська видавнича спілка, 2003. 576 с.
177. Український здвиг: Волинь. 1939–1945 / Упоряд. В. Сергійчук. К.: Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
178. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943) / Упоряд. В. Косик. Т. 3. Львів, 1999. 382 с.
179. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Т. 2: 1944–1945 / под ред. А. Н. Артизова. М.: РОССПЭН, 2012. 1167 с.
180. Хрущев Н. Освобождение украинских земель от немецких захватчиков и очередные задачи восстановления народного хозяйства Советской Украины. Доклад председателя Совета Народных Комиссаров Украинской ССР на IV сессии Верховного Совета УССР 1 марта 1944 года в Киеве. М: ОГИЗ Госполитиздат, 1944. 56 с.

МЕМУАРИ ТА ІНТЕРВ'Ю

181. Андрощук М. Записки повстанця (Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 13). Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011. 128 с.
182. Арутюнянц С. По ту сторону фронту. Записки партизана. Ереван: Армянское государственное издательство, 1957. 331 с.
183. Бакрадзе Д. Кров'ю героїв / Пер. з рос. П. Гонтаря. К.: Держлітвидав, 1958. 547 с.
184. Бринський А. По той бік фронту. Спогади партизана / Літ. запис Б. Пильника. Пер. з рос. А. Кудрицького. Кн. 2. К.: Політвидав України, 1978. 374 с.
185. Войцехович В. Партизани ідуть на захід. К.: Політвидав України, 1982. 256 с.
186. Гордієнко М. [Новак В.] З волинських і поліських рейдів УПА (із дій УПА-Північ, 1943–44). Торонто: накладом Товариств колишніх Вояків УПА в Канаді і США, 1959. 160 с.

187. Горун В. Бій у Ласкові. *Слово правди (Володимир-Волинський)*. 1993. № 50 (22 червня). С. 3;
188. Горун В. Дорога на Вовчок. *Слово правди (Володимир-Волинський)*. № 81 (14 жовтня). С. 3.
189. Горун В. Йшли стрільці до бою. *Слово правди (Володимир-Волинський)*. 1993. № 80 (12 жовтня). С. 2;
190. Горун В. Їм край наш став колискою. *Слово правди (Володимир-Волинський)*. 1992. № 105 (13 жовтня). С. 1.
191. Горун В. Сосенко. Командир Січі УПА на Володимирщині. Волинь. Б. м., 1995. 36 с.
192. Каркоць-Вовк М. від Вороніжа до Українського легіону самооборони. Рівне: Союз Ветеранів Визвольних Змагань УНР, Союз Ветеранів Українського Резистансу, 2002. 248 с.
193. Коханська Г. З Україною в серці. Спомини (Літопис УПА. Бібліотека. Т. 9). Торонто; Львів, 2008. 387 с.
194. Мазурець С. Повстанськими стежками: розповіді очевидця. Луцьк: Надстир'я, 2002. 236 с.
195. Новак В. [Яковчук Й.] Північно-західня округа «Турів». *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників. Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 96–134.
196. Новицький С. [Данилюк Я.] У змаганнях за волю волинської землі. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників. Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 163–194.
197. Петренко Р. [Татура Є.] За Україну, за її волю. Спогади. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 27. Торонто; Львів, 1997. 279 с.
198. Семенюк [Драницький] С. ...І гинули першими. Нотатки волинського підпільника. Луцьк: Терен, 2010. 228 с.
199. Скорупський М. Туди де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського — Макса). К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1992. 351 с.

200. Стецюк Г. Чорні дні Волині. Спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. Володимир-Волинський: Світязь, 1992. 128 с.
201. Ступницький Ю. Спогади про пережите (Літопис Української Повстанської Армії. Бібліотека — Т. 1). Вид. друге. Львів; Торонто: видавництво «Літопис УПА», 2004. 123 с.
202. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район / Упоряд. і авт. коментарів І. Пушук. Луцьк: Твердиня, 2011. 420 с.
203. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Горохівський район / Упоряд. і авт. коментарів І. Пушук. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 308 с.
204. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Іваничівський і Локачинський райони Луцьк: ВАТ» / Упоряд. і авт. коментарів І. Пушук. Луцьк: Волинська обласна друкарня», 2010. 346 с.
205. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Любомльський і Шацький райони / Упоряд. і авт. коментарів І. Пушук. Луцьк: Твердиня, 2011. 320 с.
206. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Турійський район / Упоряд. і авт. коментарів І. Пушук. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 324 с.
207. Шумук Д. Пережите й передумане: спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981). Детройт: видавництво «Українські вісті», 1983. 536 с.
208. Юркін І. У нас особливе завдання... *Радянська Волинь (Луцьк)*. № 97. 16 травня 1973. С. 4; № 98. 18 травня 1973. С. 3; № 99. 19 травня 1973. С. 4; № 104. 24 травня 1973. С. 3; № 105. 27 травня 1973. С. 3.

ЛІТЕРАТУРА

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

209. Антонюк І., Антонюк М. Там, де воскресла Україна. Вовчак. Луцьк: Терен, 2019. 300 с.
210. Антонюк Я. Волинські чехи у визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів). *Український визвольний рух*. Львів, 2014. Збірник 19. С. 202–222.
211. Антонюк Я. Волинська трагедія: події 11–12 липня 1943 року. *Воєнна історія*. 2013. Ч. 3 (69). С. 29–36.
212. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. 174 с.
213. Антонюк Я. Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. *З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. 2017. № 1 (47). С. 381–423.
214. Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Пер. з англ. Т. Цимбал. К.: Критика, 2011. 556 с.
215. Боляновський А. Український повстанський рух і німецькі окупаційні інстанції на Волині на початку 1944 року: між протистоянням і нейтралітетом. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. зб. наук. пр.* Львів, 2014. Вип. 24. С. 181–209.
216. Бондарук Л. Маршрути поколінь. Путівник героїчними стежками УПА на Волині. Луцьк: Терен, 2011. 81 с.
217. Боярчук П. Бій під стінами храму. Повість-хроніка. Луцьк: Надстир'я. 2005. 360 с.
218. Васильєв В. Злочинці, жертви, очевидці. Проблеми досліджень насильства над цивільним населенням України в роки німецько-радянської війни. *Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941–1944* / Автори-укладачі: Валерій Васильєв, Наталя Кашеварова, Олена Лисенко, Марія Панова, Роман Подкур. К.: Видавець В. Захаренко, 2018. С. 20–58.

219. Вершигора П., Зеболов В. Партизанские рейды (из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941–1945 гг.). Кишинев: Штиинца, 1962. 138 с.
220. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її заплля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943–1946 рр. *Український визвольний рух*. № 8. Львів, 2006. С. 164–224.
221. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. Вид 2-ге, доп. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 368 с.
222. Давидовський Ф. Не тільки моя думка. *Колос (Іваничі)*. 1989. № 17 (4 лютого). С. 2.
223. Дем'янюк О. Діяльність підрозділів Воєнної округи «Турів» на теренах Волині восени 1943 року. *Український визвольний рух*. № 17. Львів, 2012. С. 246–258.
224. Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Рівне: ППДМ, 2008. Кн. 1. Волинь і Полісся. 448 с.
225. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). К.: Інститут історії України, 2012. 174 с.
226. Ільюшин І. Нацистська політика і практика стосовно української і польської громад на територіях їх спільного проживання в роки Другої світової війни. *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького*. 30 листопада — 1 грудня 2015 року, м. Київ. За ред. Л. Фінберга. Київ: Дух і літера, 2016. С. 129–149.
227. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 400 с.
228. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів 1942–1956. Київ, 2008. 415 с.

229. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади та милосердя: партизанський фронт у тилу вермахту в Україні. К.: Генеза, 2005. 408 с.
230. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття — ідеологія і практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
231. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.) (Літопис УПА. Бібліотека. Т. 7). Торонто; Львів: видавництво «Літопис УПА», 2006. 512 с.
232. Ковальчук В. Письмові документи Української повстанської армії та збройного підпілля Організації українських націоналістів-бандерівців (1943–1954 рр.): особливості продукування, класифікація, інформаційний потенціал: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 560 с.
233. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / Пер. з фр. Р. Осадчук. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. 670 с.
234. Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Історико-краєзнавче дослідження. Луцьк: Терен, 2014. 348 с.
235. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Дрежаву. 1 частина. Німецька окупація України. 2-ге видання. Мюнхен: Сучасність, 1987. 207 с.
236. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 412 с.
237. Лещук Є. Андрій Лещук — «Коршун». *Нація і держава*. 2007. № 7 (171). 13 лютого. С. 6.
238. Марчук І. До питання про утворення та організаційну побудову УПА на Волині. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Випуск 8/9. Т. 11/12. Київ; Нью-Йорк, 2004. С. 410–422.
239. Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський—«Клим Савур». Рівне: видавець Олег Зень, 2009. 168 с.

240. Марчук І. Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни. *Український визвольний рух*. № 3. Львів, 2004. С. 196–204.
241. Мороз В. Вступ. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 12. Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952* / Упоряд. В. Мороз. Київ; Торонто, 2009. Кн. 1. С. 9–38.
242. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / Авторизований пер. з пол. А. Павлишина. К.: Дух і літера, 2013. 360 с.
243. Олійник Ю., Завальнюк К. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь — Поділля» (1941–1944). Хмельницький, 2012. 320 с.
244. Ольховський І. Командир «Сосенко». *Українська газета*. 2008. № 45 (185). 18–31 грудня.
245. Ольховський І. Кривава Волинь. Кн. 1. Українсько-польське протистояння на теренах Любомльського та Шацького районів у 1930–1945 роках. Київ: Гарт, 2008. 248 с.
246. Ольховський І. Кривава Волинь. Кн. 2. Українсько-польське протистояння на терені Турійського району Волинської області у 1939–1945 роках. К.: Гарт, 2011. 344 с.
247. Ольховський І. Хто розгромив загін імені Богуна? *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії*. Міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 730-ій річниці часу першої відомої писемної згадки про м. Любомль та 810-ій річниці з часу писемної згадки про літописне м. Угровське, 24–25 жовт. 2017 р., м. Любомль: наук. зб. Вип. 63. Луцьк: Б. в., 2017. С. 401–405.
248. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: Українське націоналістичне підпілля і повстанський рух і 1919–1960. Львів: Часопис, 2012. 592 с.

249. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. *Україна в Другій світовій війні. Погляд з XXI ст. Історична нариси*. В двох книгах. Кн. перша. Київ: Наукова думка, 2010. С. 478–479.
250. Потурай О. Троє з чорної зграї. *Колос (Іваничі)*. 1982. № 147 (20 листопада). С. 3–4.
251. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: Унів. Вид-во «Пульсари», 2002. 519 с.
252. Сеницький В. Наказ № 41 як джерело для вивчення німецьких антиповстанських заходів. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття: Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції 25–26 червня 2019 року*. Львів: НАСВ, 2019. С. 108–111.
253. Сергійчук В. Правду відкрили спецхрани. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС — МВС, МДБ — КДБ 1943–1959. Кн. перша: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко*. Київ; Торонто, 2002. С. 9–28.
254. Сидорчук А. Історію не переписеш. *Колос (Іваничі)*. 1990. № 83 (12 липня). С. 3.
255. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля: Монографія. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2008. 464 с.
256. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал: грузини, росіяни, євреї... Львів: Часопис, 2015. 328 с.
257. Трофимович В., Іванов С. Голокост на окупованій Волині. *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 24. С. 74–101.
258. Трофимук В. Вовчак. Волинська Січ : істор.-публіц. нарис. Луцьк: Вісник і К, 2017. 74 с.
259. Царук Я. Боротьба УПА з фашистами на Володимирщині. *Нація і держава*. 2010. № 26 (13 липня). С. 5; № 27 (20 липня). С. 5.

260. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 189 с.
261. Філяр В. Генезис і боротьба 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової. *Україна — Польща: Важкі питання*. Т. 3. Варшава, 1998. С. 179–212.
262. Шафета П. Орнамент біля портрета. *Літературна Україна*. 1984. № (15 листопада).
263. Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки Другої світової війни. *Україна — Польща: важкі питання*. Т. 9. Луцьк: ВМА «Терен», 2004. С. 198–199.
264. Blood P. Hitler's Bandit Hunters: The SS and the Nazi Occupation of Europe. Potomac Books, 2006. 424 p.
265. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa, 2006. 727 s.
266. Sowa A. L. Stosunki Polsko-Ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998. 342 s.
267. Tys-Krokhmaluk Y. UPA Warfare in Ukraine. Strategical, Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. New York, 1972. 449 p.
268. Zajączkowski M. Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944. Lublin; Warszawa: ISP PAN, 2015. 504 s.
269. Ziebolow W. Kronika-dziennik rajdu na ziemie Polskie 1 Ukrainskiej Dywizji Partyzanckiej Im. Dwukrotnego Bohatera Związku Radzieckiego Gen. Mjr. Sidora Kowpaka. Styczeń — kwiecień 1944 r. *Wojskowy Przegląd Historyczny*. Rok V. № 4 (7). Pazdziernik — Grudzien. Warszawa, 1960. S. 217–239.

ДИСЕРТАЦІЇ

270. Понипаляк О. Діяльність старшинських і підстаршинських шкіл Української повстанської армії (1943–1946 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2018. 223 с.
271. Сухих А. Протистояння між радянськими партизанами й Українським повстансько-підпільним рухом на Волині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Острог, 2019. 367 с.

НАУКОВО-ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

272. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. 1072 с.
273. Залесский К. Кто был кто в Третьем рейхе. Биографический энциклопедический словарь. М.: Астрель, 2002. 942 с.
274. Історія міст і сіл УРСР. У 26 т. Волинська область / Ред. кол. тому: Клімаш І. С. (гол. редкол.), Алексеєва Н. Л. (заст. гол. редкол.), Вербівська А. І., Гайдай І. С., Гордон Й. Б., Замлинський В. О., Ілляшенко Я. Є. (відп. секр. редкол.), Кашевський П. В., Минаєва Л. М., Михайлюк О. Г., Мишко Д. І., Оксенюк Р. Н. (заст. гол. редкол.), Павлій П. Д., Сергеев М. Ф., Сподаренко І. В., Ткачук Ф. І., Царенко М. О. АН УРСР. Інститут історії. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. 747 с.
275. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник другий. Нью-Йорк: Пролог, 1995. 295 с.
276. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд. О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. К.: Парламентське видавництво, 2001. 319 с.
277. Klee E. Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945. Frankfurt/Mein, 2005. 736 S.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

278. Вершигора П. Рейд на Сан и Вислу. М.: Воениздат, 1960. 260 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/vershigora_pp2/05.html (дата звернення: 1.05.2024).
279. Мартынюк Петр Филиппович. Интервью и лит. обработка: А. Ивашин. *Я помню. Воспоминания участников Второй мировой войны*. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/martynyuk-petr-filippovich/> (дата звернення: 1.05.2024).
280. Ольховський І. З життєпису курінного Олексія Брися. *Українське слово*. 2009. URL: <https://scolarchin.jimdofree.com/історія-села/> (дата звернення: 1.05.2024).
281. Патриляк І. Повстансько-німецькі переговори грудня 1943 — вересня 1944: причини, хід, наслідки. *Воєнна історія*. 2008. № 5 (41). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html (дата звернення: 1.05.2024).
282. Пономаренко Р. Вершники-карателі. Кавалерія СС проти УПА. *Історична правда*. 28.03.2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/03/28/153891/> (дата звернення: 1.05.2024).
283. Святогорський Успенський Зимненський ставропігійний монастир. URL: <https://zymne.org.ua/history/monastery> (дата звернення: 1.05.2024).
284. Срыбник В. Воспоминания. Рейд в Западную Украину. URL: <http://dima75.livejournal.com/95685.html> (дата звернення: 1.05.2024).
285. Федоров А. Последняя зима / Литературная запись Е. Шатрова. М.: Советский писатель, 1981. 368 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/fedorov_af2/index.html (дата звернення: 1.05.2024).
286. Nawrocki J. Rzeczpospolita Zasmyska. *Polska zbrojna*. 1.07.2016 URL: <http://polska-zbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/19947?t=Rzeczpospolita-Zasmyska> (дата звернення: 1.05.2024).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Організаційна структура загону ім. І. Богуна (жовтень 1943 — серпень 1944 рр.)

Умовні позначення:

ВПЖ — військово-польова жандармерія

к-р — командир

пвх — політвиховник

ШВШ — шеф військового штабу

Рис. 1.

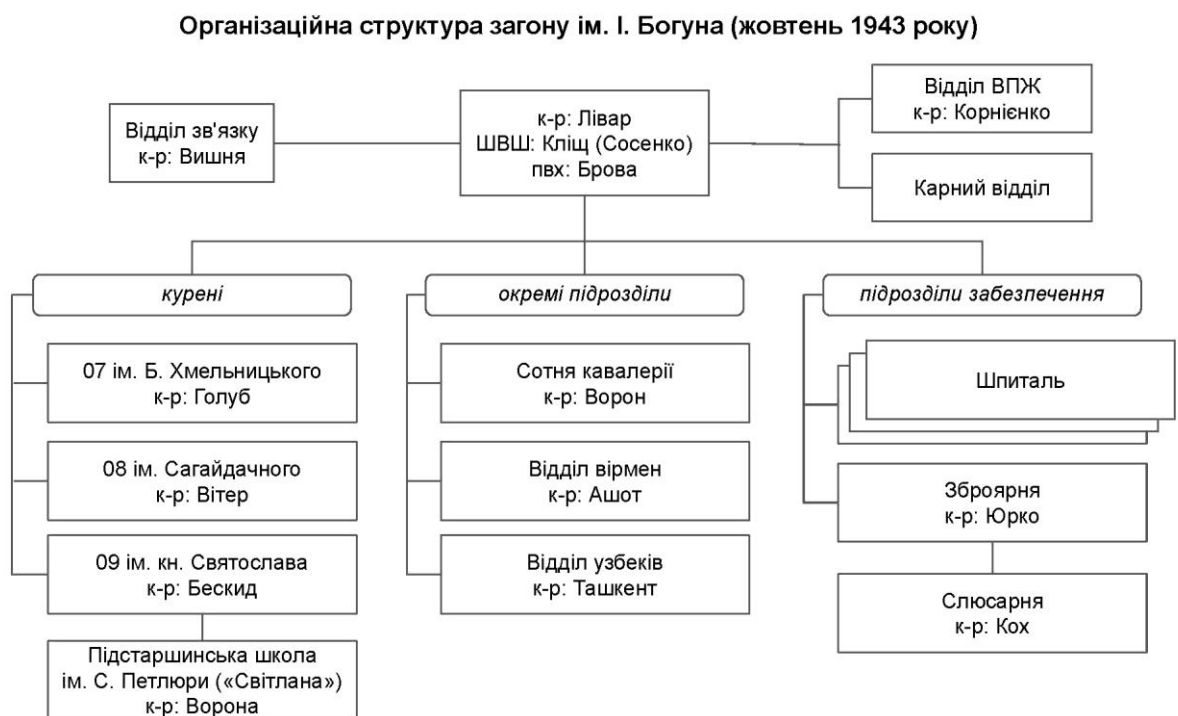

Рис. 2.

Організаційна структура загону ім. І. Богуна (листопад 1943 року)

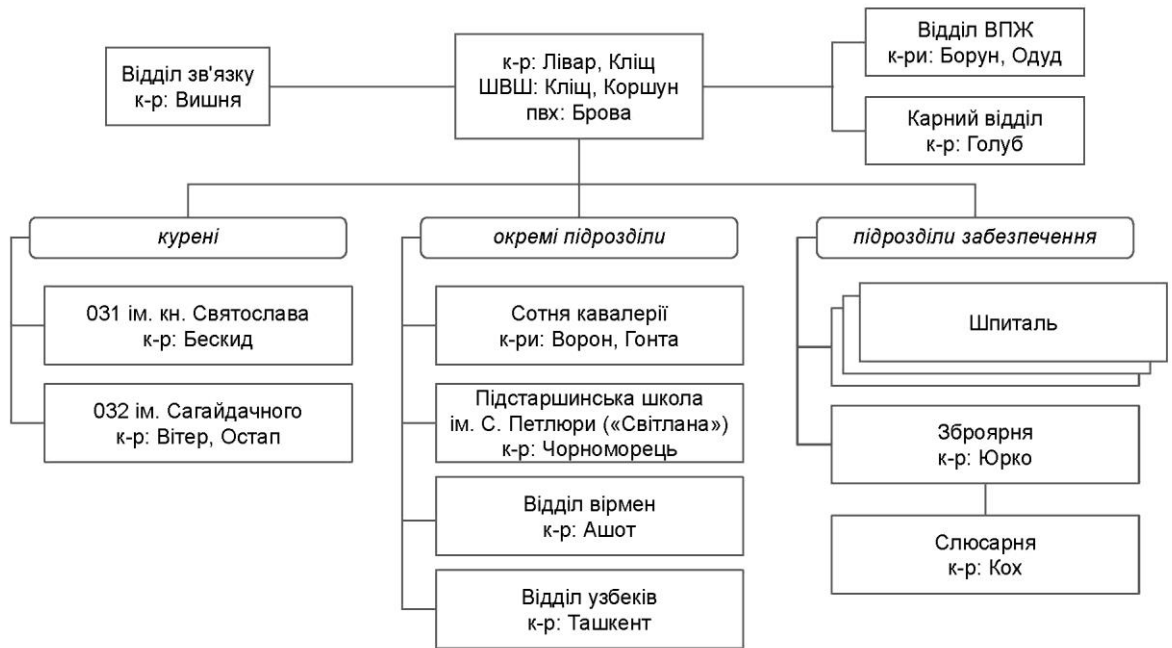

Рис. 3.

Організаційна структура загону ім. І. Богуна (грудень 1943 року)

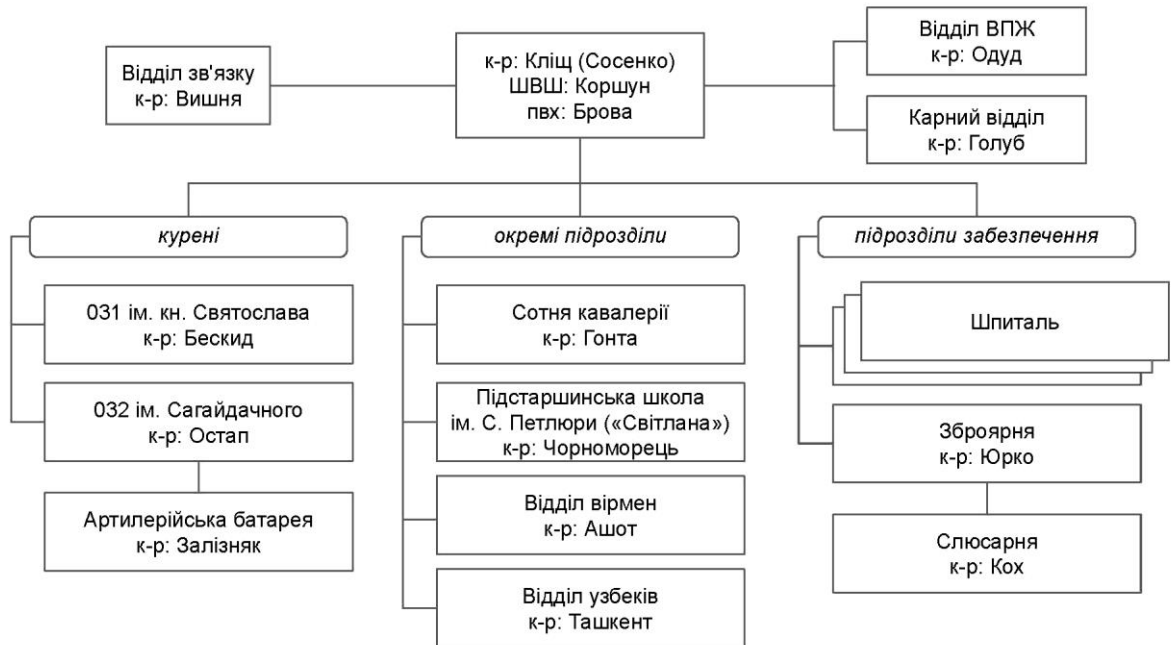

Рис. 4.

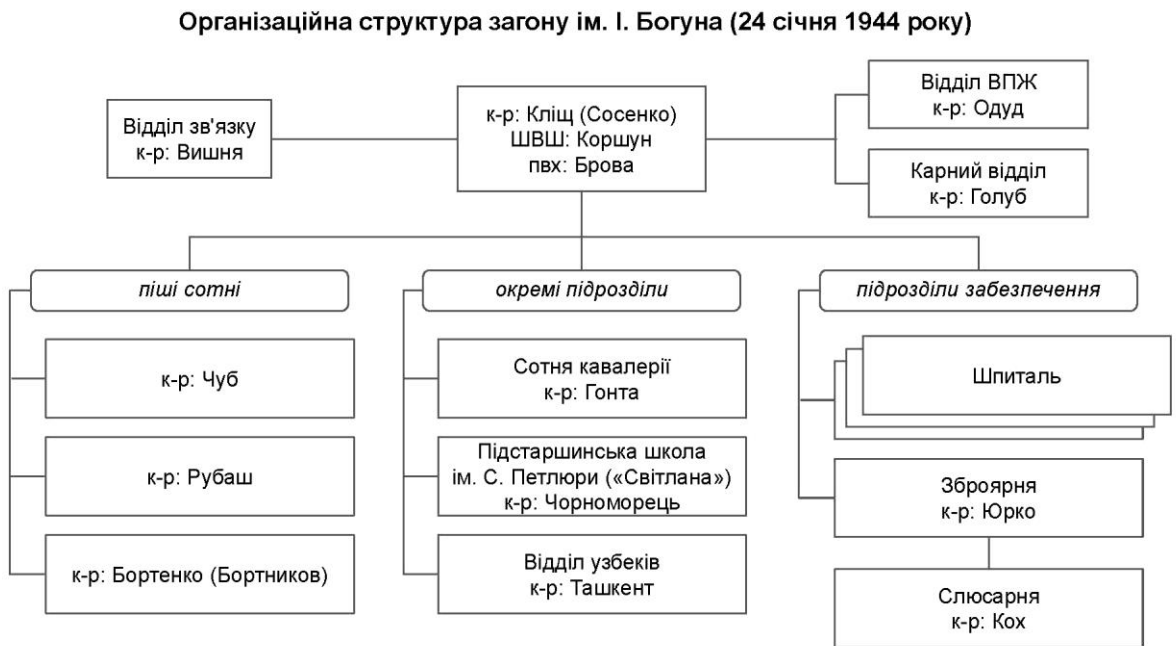
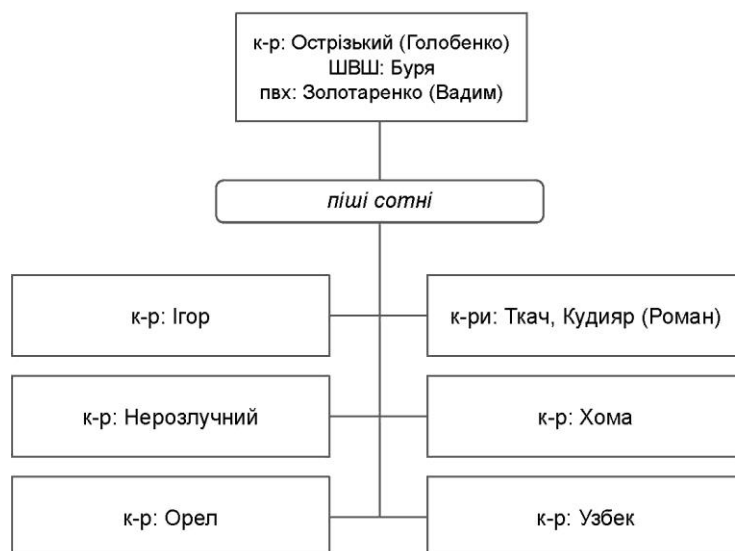

Рис. 5.

Організаційна структура загону ім. І. Богуна (травень — серпень 1944 року)

ДОДАТОК Б

Відозви загонів УПА «Січ» (весна — літо 1943 р.) та ім. І. Богуна (травень 1944 р.)

За Самостійну Соборну

Свобода Народам.

Українську Державу

Свобода Людині.

Друзі Повстанці!

Многострадальна Мати наша Україна переживає велику голгофту. Відвідчні вороги її сприяглись, щоб стерти нас з лиця землі, загарбати наші багатства, вбити, знищити Велику нашу правду, носіїв тої правди – українських націоналістів, а далше весь наш нарід знищити і занати в своє ярмо.

Погляньте, що діється на Україні: спалені села, знищені міста, тисячі трупів невинних жертв жінок, дітей, старих... Чого не вміло зробити своїми вирафінованими способами НКВД, це довершує в простий звірський спосіб гестапо. Гестапо шаліє, в своїй люті переходить всякі межі людськості, розпинає дітей, кидає живцем в огонь, насилує жінок, розстрілює. Україна для них є полем дикої сваволі і грабіжу.

Та не вбити їм живого духа Нації. З невинно проллятої крові, в огні пожарів родяться нові люди, родяться месники-повтсанці, борці за нашу відвічну правду, за волю і життя нашого народу. Зі спокійних селян родяться лицарі-борці.

Родяться нові Гонти, Залізники, родяться Українські Повстанці. Твердий кулак партизан-повстанців відчув вже на своїй шкірі озвірілий вандал. Кожний кущ, кожна хата, кожний яр з України витає вже непрошених визволителів не хлібом, сіллю, а вогнем кулеметів і гранат. За спалені села і невинні жертви горять штатсгути, падають групи німаків і вислужників ляхів, фольксдойчів і т. п.

Ворог побачив, що перетягнув струну, тому шукає способів, щоб нас приборкати, уживає терору, підступу, вишукує між нашими яничар-зрадників. Та вже нічого не спинить нас у нашому поході.

Кров наших рідних, кров помордованих, живцем спалених кличе нас до помсти, до боротьби. Зброї не кинемо доти, поки на Україні не стане зайд, гнобителів. Цілу Україну замінимо в воєнний табор. Всі до боротьби! Покажемо зайдам, що ми нація не рабів, а грізні нащадки славних козаків. Всі зайди, що шукають тут поживи, знайдуть тут собі могилу.

Друзі, стоїми перед гробом і воскресенням. Від нас, Українських Повстанців, залежатиме дальша долі України. Ми перший авангард Української Збройної Сили, на нас звернені очі нашого народу. Не заведім його. Будьмо гідними нащадками наших предків-козаків. Йдім невпинно до нашої цілі, а перемога наша певна.

Нас кличуть до боротьби впавши борці, невинно помордовані жертви, кличе Україна.

Хай живе Українська Національна Революція!

Хай живе Дружба Поневолених народів.

Хай живе Організація Українських Націоналістів Самостійників Державників!

Смерть гнобителям і імперіалістам!

Слава Україні — Героям Слава!

Група УПА «Січ»

ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 64. Арк. 75.

За Самостійну Соборну

Свобода народам

Українську Державу!

І людині!

До відома громадянству

В останньому часі вдалося нам зговоритися з людьми від польського партизанського штабу (так ті люди себе називали). Справа йшла про

організацію при УПА польських партизанських відділів, що мали б боротися проти німців і большевиків.

Здавалося, що вже нарешті вдасться нам оминати можливого польсько-українського конфлікту, і спільними силами оборонятися перед хижими наїздникамн. Проте людя з згаданого «штабу» ужили підступу, бо користаючи з переговорів посилено провадили серед наших відділів розвідку, з чого частинно відсилали матеріали в руки німців, які це використовували у боротьбі з українським повстанчим рухом (на це маємо факти). І, нарешті, в ніч 10 на 11-те липня, при помочі місцевих поляків, намагалися зняти сторожу і захопити штаб та в дальшому — зліквідувати цілий загін, при якому, за договором УПА, мали самі організуватися.

При невеликих втратах українським повстанцям цей напад удалося відбити. Змагаючи до позбуття дальшої загрози з сторони поляків, ми рішили покарати польський штаб з найбільшою суворістю, що і зробили, при чому потерпіло польське населення, на якого теремі цей штаб знаходився.

На цьому не кінець... Людя, подібні тим «штабовикам». знов зчинили крик, що ніби українці хочуть, вирізати всіх поляків і намовляли їх лишати на призволяще свої господарства та тікати... Куди? — Там де чекає їх певна смерть.

Вияснюємо, що ми не маймо наміру ліквідувати польського населення, а те, що сталося, — було конечним у власній обороні. По кров марного польського населення ми не посягаємо.

Від польського населення, що замешкує ці терени, вимагаємо:

- 1) Визнати нас повноправними господарями нашої землі й не плекати у собі загарбницьких думок відносно українських етнографічних земель.

- 2) Лояльно відноситися до Української Повстанчої Армії (УПА), яка сьогодні виступила в обороні всього громадянства України та не бути дволичними (як ті «штабовики») у відношенні до УПА.

3) Не слухати підшептів імперіялістичних агітаторів, що закликають польське громадянство до абсурдальної боротьби проти 4-кратно більшого укр. народу; щоб видерти у нього його прадідівські землі, що завжди виходить тільки на шкоду самому ж польському народові.

4) Віддати в руки командам укр. повст. відомості про тих людей з поміж польського громадянства що держать звязки з нім. розвідкою і про все доносять німцям.

Вимоги наші скромні, здається, що польське громадянство повинно нам піти назустріч.

Усякого роду польсько-український конфлікт хочемо оминати, як також хочемо запевнити безпеку.

Підкреслюємо, що не ми є причиною нещастя поляків, але полякі самі. І чи будуть наші взаємовідносини такими, як тепер чи кращими, чи знайдемо ми таки спільну мову у визвольній боротьбі та державному будівництві обох народів, залежить виключно від самих же поляків, від їх постави. На добре діло ми завжди готові.

Постій, 15 липня 1943 р.

Слава Україні!

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

Штаб загону «Січ».

Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 — грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. Київ; Торонто, 2007. С. 754.

ДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

В останніх днях деякі польські громади звертаються до Української Повстанчої Армії з заявами про свою лояльність і готовність співпрацювати з українським населенням у його боротьбі проти німецьких окупантів і польських провокаторів, які разом із німцями нападають на українське населення та нищать його.

Не маючи змоги полагоджувати окремо поодиноких заяв, цією дорогою даємо відповідь тим, що внесли такі заяви, або думають їх складати:

1) Українська Повстанча Армія, внаслідок зради групи польських політиків (що стояли нібито на ґрунті співпраці з УПА), як також виступів деяких поляків, що з німецькою зброєю в руках нищили українське населення й палили села, була змушена покарати винних із суворістю воєнно-революційних вимог.

2) Міри, що були примінені до поляків деяких громад, були засобом забезпечення українського населення перед плянованою зрадою, і не будуть вони поширюватися на тих громадян-поляків, що стоять на ґрунті співпраці з нами.

3) Гварантуємо повну безпеку тій частині польського населення, яке буде помагати нам у боротьбі проти німців і польських провокаторів. Український нарід не має на меті винищувати своїх національних меншин, а навпаки — забезпечує за ними рівні з собою права, домагаючись від них лояльності й співпраці.

4) Закликаємо лояльне польське населення не піддаватися ворожій агітації і не покидати своїх осель, а спокійно працювати на своїх господарствах.

Поляки! Пам'ятайте, що всякого роду Ваша допомога німцям проти українців скріпить ворога і дасть йому змогу винищувати польське населення на польських етнографічних землях. Ви тим самим самі закріплюватимете на собі кайдани.

Впливайте на тих поляків, що мають зброю, щоб вживали її не проти українців, які бажають бути господарями тільки на власній землі, а проти нашого спільного ворога — німецького наїздника, що хоче захопити наші (польські й українські) землі, а нас усіх винищити.

Ваша доля — у ваших руках!

Постій, 17 липня 1943 р. УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

Штаб загону «Січ»

ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34. Арк. 89. Опубліковано: Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Т. 1. Війна під час війни 1942–1945. Львів, 2011. С. 212–213.

За Українську Самостійну

Соборну Державу

Воля народам

Воля людині

УКРАЇНЦІ ХОЛМЩИНИ

Хвиля фронту, перекотившись двічі просторами України, наближається до наших земель. За собою лишає спустошення та руїни. Два ворожі собі імперіялісти сходились, конають в передсмертних судоргах. В обличчі власної смерти та лютій злобі вони нищать усе живе, що стоїть на їх дорозі. Не краще діється в тилах фронту. Більшовицька Москва своїми старими методами прямує до винищення народів Європи. Загальна мобілізація, арешти, виселення та організація голоду — це пляни, які вже почала здійснювати більшовицька адміністрація. Перед нами немає ніяких виглядів на можливість мирного життя. Та воно чуже нам уже майже від десяти років. Перед нами стоять ще образи руйнованих церков, ті жахливі ночі, коли банди кракусів нападали на наші села. Розвал польської держави не вніс засадничих змін в ці відносини. Морди, рабунки та палення осель — це поведінка зухвалого ворога супроти нас. Організацій та дії всяких самооборонних

відділів «з ласки» влади бали лиш наругою над дійсністю. Хай скажуть про це учасники цих відділів. Події ці одначе не викликали серед нас ні паніки, ні страху. Поль. варвари, прийнявши це за нашу слабкість, в зухвалості своїй дійшли до краю. Українські села південної Грубешівщини станули в огні. Повітря наповнили зойки тисяч ганебно мордлваних селян. Вереск живцем палених дітей, благання матерей, старців і калік, грозою пройняли найбільш закаменілі серця. Байдужість опустила кожного, у кого була хоча б крихітка людських почувань. Відповідь на це дали найкращі сини Холмщини, ставши в рядах

УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ /У. П. А./

УПА — це одинокий захисник інтересів українського народу.

УПА — це збройна сила, яка діє на всіх землях України.

УПА — твердо держить свій прапор боротьби проти всіх, хто приходить грабити Україну і хто служить грабіжникам.

Не диво, що вороги з усіх сторін накинулись на УПА. Зокрема, Москва в своїй скаженості не може добрати слів, щоб обплювати наших воїнів /пригадайте відозви Хрущова, Гречухи і інших/. Та злоба Москви для нас не новина. Протягом століть її постава до нас не змінилася. Знайшовся одначе хтось, хто випередив більшовиків у фабрикуванні всяких плюгавств і дивно, що цей хтось виступає під назвою «Українського Легіону Самооборони». Люди, що заклирили себе цією почесною назвою, видали ряд летючок, які головним чином звернені проти УПА. Ми довго не відповідали на це, бо до авторів тих летючок ми мали лиш співчуття, як до духових калік; з другої сторони ми пильно слідили за усякими проявами, що заіснували на наших теренах. Ми лишили б їх дальше в спокої, коли б вони хвороби своєї не старались перенести на наш суспільний організм. Одначе люди ці, яких суспільно-політичне життя Українського Народу викинуло за

борт, стараються стягнути в пропасть і інших, очорнюючи ідею Самостійности та її носіїв. В обличчі цього ми ставимо прилюдне питання:

Хто є дійсним носієм роздору в нашому суспільно-політичному житті?

Хто є автором летючок, які поділяють українське населення Холмщини на «легіонерів», бандерівців, мельниківців і інших?

Дотепер ми знали, що тут живе Український Нарід, який бореться зі своїм ворогом-поляками. Сьогодні т. зв. «Український Легіон Самооборони» закликає до боротьби з УПА.

Де шукати причини цієї ворожнечі?

В летючках читаємо, що УПА це агентура Москви, але в тій самій летючці написано, що УПА діє лиш на теренах, «з яких ще не вигнали її большевики».

Питаємо: що є брехнею, перше чи друге?

Хай доморослі автори цих летючок заглянуть хотя б до тих газет, які дозволено їм читати з ласки «сильних міра цього», або хай вислухають уряових радіокомунікатів про відносини на тилах більшовиків і хай признають: що ними руководить, незнання відносин чи свідомо, вирафінована та підла служба ворогові?

Поважним закидом під адресою УПА ма би бути факт ховання перед німцями та магазинування збіжжя, харчових припасів і т. п. Треба знати т. зв. «легіонерам», що сейчас ці харчеві припаси являються одинокими життєвими засобами для мас українського населення поза смугою фронту. Не маємо наміру наводити усіх нісенітниць і непослідовностей з вище згаданих летючок; їх легко відкриє кожна дитина з народньою освітою. Не дивно, що люди ті в своїй політичній «далекозорості» бачуть спасіння Українського народу лише в еміграції. Наш нарід знає, що його доля нерозривно зв'язана з його землею. Він рішив до останнього боронити свою землю і це велике хотіння найяскравіше виявилось в організації та діях УПА.

УКРАЇНЦІ ХОЛМЩИНИ.

На протязі нашого існування ми стрічалися з різними ворогами і відомі нам усякі засоби, що ними користувалися вороги для нашого знищення. Тепер не заскочить нас нічим. Вірні своїй землі, вірні заповітам своїх батьків, ми збережемо землю нашу для поколінь, що прийдуть по нас, ми свідомі цього, що зможемо це зробити лиш при помочі своєї збройної сили. Силою цією являється тепер

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

Тому місце кожного українця під прапорами УПА.

Сьогодні багато ще українських сіл Холмщини загрожених небезпекою польського терору. Ворог має наміри знищити все українське населення Холмщини. У кожному селі хай стане зі зброєю в руках Український Повстанець. Це лиш буде для вас запорукою мирного життя. Український Повстанець і Український Нарід — це нерозривна цілість. Усякі спроби внести роздор у наше суспільне життя трактуватимемо як ворожі нам дії і як таких будемо їх з нашого життя усувати. Вага положення вимагає від кожного українця не плюгавих слів та летючок, вона жадає від нас чину.

СПОВНЯЙМО НАШ СВЯТИЙ ОБОВ'ЯЗОК: БЕРІМ ЗБРОЮ В РУКИ.

ЗАХИЩАЙМО СЕЛА НАШІ ПЕРЕД ВАРВАРСТВОМ ВОРОГА.

БЕРЕЖІМ ЗЕМЛЮ ДЛЯ НАШИХ ДІТЕЙ.

СТАВАЙМО ПІД ПРАПОРИ «УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ».

СЛАВА УКРАЇНІ.

Постій, 7.V.1944 р.

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

ШТАБ ЗАГОНУ «БОГУН»

ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 64. Арк. 41–44. Електронна копія: ЕАУВР,
URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/5071>

За Українську Самостійну
Соборну Державу

Воля народам
Воля людині

ДО УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ ЧАСТИН НІМЕЦЬКОЇ АРМІЇ

Тверді умовини життя доказали нашому народові, що лиш тоді зможе він вільно розвиватися, коли розвиток цей буде забезпечений власною збройною силою. Свідомість цієї життєвої правди зродила в нас сильні стремління до творення власної армії. Для здійснення наших стремлінь, ми не оминули ніякої нагоди. Зокрема в німецькому поході на Схід ми старалися вбачити можливість для здійснення наших задумів. Німецьке військо ламало большевицький фронт. На наших очах тратив сили відвічний ворог Україна — Москва. Здавалося, що наступив догідний час для творення власної армії! В цей момент новий наїзник скинув зі свого обличчя маску. В місце кличів про право народів до вільного життя прийшло потоптання всяких прав поневолених народів. Німецький окупант виявив себе тим самим чим була большевицька Москва. Наш край обернено в колонію. Втрата України була, однак, дуже болюча для Москви, щоб вона могла на неї погодитись. Кривавий змаг за простори нашої Батьківщини приневолив кидати в бій останні резерви військ. На фронтах повставали все нові прогалини. Заповнення їх вимагало нових людських резерв, яких не посідали ні Москва, ні Берлін. Большевики причуваючи свою неминучу загладу, рішили знищити й інші народи Європи. По кожночасному захопленні нових теренів, вони мобілізують усе населення та без підготовки кидають його на м'ясо ворожих гармат. Німеччина закриваючи свою слабкість, «робить ласку» народам Європи «дозволяючи» їм кривавитись за її загарбницькі цілі «Ласку» цю зроблено теж нашому народові та дозволено йому створити деякі військові частини. Наша постава до цього потягнення берлінських імперіалістів є відома українському населенню від давна. Пізніше життя вповні її виправдало. Була однак частина нашого громадянства, що хотіла бачити в тих збройних частинах зав'язки будучої армії та люди ці виявили повне незнання планів і засобів німецького наїзника. Сьогодні українські збройні частини, в більшості позбавлені свого командування, розкинено по широких просторах Європи, наказуючи їм кривавитися з визвольними рухами європейських народів. В час,

коли лиш мала частина Українських Земель лишилась в руках німецької армії, нашим відділам ще не дозволено вступити на простори їх Батьківщини, щоб тут боротися з московською навалою.

СТРІЛЬЦІ І КОМАНДИРИ!

В обороні яких ідеалів маєте ви проливати кров? В ім'я чого маєте нищити визвольні рухи європейських народів, що змагають до вільного життя так, як і наш народ? Чи захоплюють ще Вас брехливі кличі про «Нову Європу»? Ви добре знаєте, як на протязі двох останніх років відчуло оцю «Нову Європу» українське населення. Ви тямите, що Ваші попередники, ті які ще в 1941 р. пішли в рядах німецької армії боротися з большевизмом, опинились пізніше в концтаборах. Хто дає Вам запоруку, що Вас не стріне та сама доля? Чи вірите Ви, що вернете ще колись в рядах німецької армії на Українські Землі? В це мабуть не вірить вже ніхто з німців.

Знайте, що на Українських Землях шаліє жахливий, ворожий терор. Большевицька Москва проводить безпощадне знищення Українського Народу. Ваші родини виставлені на жахливі знущання ворога та загрожені смертю.

Рішайте самі: де в цій хвилині Ваше місце?

Чи там на чужій території, в боротьбі за ворожі вам і іншим народам Європи плани імперіяліста, чи тут на Українській Землі в обороні нашого населення. Знай те, що доля України не буде рішатися на англійському, італійському чи інших фронтах; вона рішиться тут на Українській Землях. Чи є доцільним тратити життя, здобутий досвід та сили по чужих краях за чужі інтереси, в той час, коли Україна жде Вашої помочі?

СТРІЛЬЦІ І КОМАНДИРИ !

У відповідь на ворожий терор з наших сіл та міст вийшли перші загони
У К Р А Ї Н С Ь К О Ї П О В С Т А Н Ч О Ї А Р М І Ї /У.П.А./
Загони ті творять товариші Вашої молодости, друзі, брати та батьки. В час, коли викривавлюються окупанти, з кожним днем ростуть сотні та курені
У к р а ї н с ь к о ї П о в с т а н ч о ї А р м і ї . Збройними лавами

виступили вони на захист життя та майна Українського Народу. Без партійних непорозумінь та загумінковости — УПА творить моноліт, якого не розіб'ють жадні намагання ворога. Відділи УПА твердо ступають шляхом державного будівництва з вірою в перемогу.

Напередодні рішальних подій УПА кличе все українське вояцтво під свої прапори. В рядах УПА знайде місце кожний українець, якому не є байдужною доля Українського Народу й який чинно здійснюватиме свої обов'язки супроти Батьківщини. Хто хоче однак шукати в наших рядах поля для вияву свавільних, руйнівних інстинктів, цей глибоко заведеться. УПА побудована на засадах дисципліни та крайнього послуху; тому всякі свавільні і занархізовані одиниці не знайдуть ніколи місця у її рядах.

Багато з Вас, Стрільці і Командири, давніше зрозуміли значення УПА та зголосили свою готовість боротися в її рядах. Ми радо вітали прояви зрозуміння і доброї волі, та запевнили Вас, що коли це буде доцільним, ми здійснимо Ваші бажання. До того часу Ви мали залишитися на своїх постах. Були однаке такі, що самочинно опустили становища та пішли шукати зв'язків з УПА. Вони не застановлялись над шкідливістю наслідків, які могло принести для нашого суспільного життя їх необдумане потягнення. Ми заявляємо, що в наші ряди прийматимемо лиш ті частини українських збройних відділів, поодиноких командирів чи стрільців, які приходитимуть організовано та в порозумінні з відповідними нашими чинниками. Шукайте зв'язків з нашими людьми! Вони є всюди. Робіть це негайно, бо може бути запізно! Тямте, що Україна жде на Вас!

ВАШЕ МІСЦЕ В ЗАГОНАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ!

ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ!

СЛАВА УКРАЇНІ!

Постій, дня 10 травня 1944 р.

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

ШТАБ ЗАГОНУ «БОГУН»

АЦДВР. Ф. 9. Т. 26. Електронна копія: ЕАУВР,
URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/9539>

ДОДАТОК В

Особовий склад вірменського відділу загону ім. І. Богуна

Ім'я	Національність
1. Григор Аветисян	вірменин
2. Акоп Акопян	вірменин
3. Чарпай Алтаєв	казах
4. Лоріс Амірян	вірменин
5. (ім'я невідоме) Арзакулов	вірменин
6. Жора Арутюнян	вірменин
7. Сергій (Серго) Арутюнянц	вірменин
8. Сурен Бабаханян	вірменин
9. Шмавон Бабаян	вірменин
10. Семен Григорян	вірменин
11. Данел Данелян	вірменин
12. Ерванд Касабян	вірменин
13. Самсон Кіпер	єврей
14. Арістакес Кліджян	вірменин
15. Володимир Леонідов	росіянин
16. Татевос Малхасян	вірменин
17. Самсон Матевосян	вірменин
18. Андранік Мелконян	вірменин
19. Зиновій Метревелі	грузин
20. Алік Міграян	вірменин
21. Арам Мінасян	вірменин
22. Михайло Мовсеян	вірменин
23. Сергій Мхітарян	вірменин
24. Георгій Оганов (Оганян)	вірменин
25. Остап Остапчук	єврей
26. Антон Погосов (Погосян)	вірменин
27. Оганес Петян	вірменин
28. Рафік (Рафаїл) Саакян	вірменин
29. Саркіс Саргсян	вірменин
30. «Сергій» (ім'я невідоме)	татарин
31. Володимир Тонян	вірменин
32. Алаверді Файроян (Фахроян)	вірменин
33. Сергій Халатян;	вірменин
34. Ерем Хачатрян	вірменин
35. Матевос Хачатрян	вірменин

Складено на підставі: Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал: грузини, росіяни, євреї... Львів: Часопис, 2015. С. 248, 249, 253–255, 257–258, 281, 283, 287, 291–292, 295, 299–305, 311–313; ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 161. Арк 45, 50, 52.

ДОДАТОК Г

Неповний список особового складу узбецького відділу загону ім. І. Богуна

Ім'я	Національність
1. Юрка Аблаєв	казах
2. Розі Авізу	узбек
3. Кодар Алієв	азербайджанець
4. Хартем Алтай	казах
5. Абдула Джумоєв	узбек
6. Бакі Єргашов	узбек
7. Межидхан Іссаков	дагестанець
8. Халт Карімов	таджик
9. Федір Мералієв	узбек
10. Абдулла Мурзаматов	узбек
11. Михайло Мусаєв	азербайджанець
12. Мамед-Расол Насіхаїмов	узбек
13. Мір Олієв	узбек
14. Андрій Сабрук	узбек
15. Куйдебай Сактоганов	казах
16. Хаджимурат Самадов	узбек
17. Адрадон Саріков	киргиз
18. Курбан Хайдаров	таджик

Складено на підставі: Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал: грузини, росіяни, євреї... Львів: Часопис, 2015. С. 307; ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 12зв–14; Спр. 161. Арк. 45, 48, 54, 55–55зв.

ДОДАТОК Д

Листівки Сумського партизанського з'єднання, спрямовані проти загону ім. І. Богуна

Обращение казакам, военнопленным, солдатам Татарского легиона, узбекам, грузинам, туркменам, бывшим бойцам Красной Армии, ставшим на службу немецкому фашизму

ТОВАРИЩИ!

Вы перешли на службу врагу своей Родины. Нарушили присягу бойца Красной Армии. Большинство сделали это по слабости духа, под угрозой голодной смерти, некоторые потому, что не верили в победу Красной Армии, а многие по своей темноте.

Преступления совершенные перед Родиной велики, но сейчас от вас самих зависит исправление сделанных вами ошибок и смыть с себя позорное пятно немецких наемников.

Многие из вас понимают, что сейчас еще не поздно искупить свою вину, понимают это и немцы, а поэтому они распространяют ложные слухи, говорят вам, что советские партизаны расстреливают всех вас.

БРЕХНЯ! Бывшие на службе у немцев армяне капитана СЕРГО, узбеки с командиром сотни МИР-ОЛЕЕВ — ТАШКЕНТ, рота татар лейтенанта ТАГИРОВА и многие другие сейчас сражаются в рядах советских партизан.

Многие искупили свою вину воинской доблестью и отомстили врагу за свою временную измену, некоторые более отличившиеся награждены Советским Правительством.

Братья! Красная Армия гонит немцев на запад. За последние недели Красная Армия нанесла немецко-фашистским войскам большое поражение, наподобие Сталинградского побоища, в районе КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКОВСКИЙ, где было окружено и уничтожено 12 немецких дивизий, а также на Ленинградском Фронте за месяц успешного наступления наши войска с боями прошли 250 км и уничтожили 91 тысячу немецких солдат и офицеров.

Поверните оружие против врага, уничтожайте немецких офицеров и переходите на сторону Советских партизан.

Если нет близко партизан организуйте в самостоятельные партизанские отряды.

Взрывайте мосты на путях отступления немецкой армии, обстреливайте колонны фашистов, жгите машины и бензин, пускайте под откос вражеские эшелоны, не сдавайте оружия националистам — немецким агентам.

Идите к нам с оружием и боеприпасами! Идите смело и твердо! Каждого из вас мы будем ценить не по-прошлому, а по его боевым делам, каждому из вас дадим возможность кровью врага смыть свой позор.

Торопитесь, действуйте пока не поздно! Пока немец не увез вас в Германию! Оттуда вам выхода не будет!

Сейчас выход есть, и ваша судьба в ВАШИХ руках.

Советские партизаны.

ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр.153. Арк 12.

ЗВЕРНЕННЯ

До українців, росіян, армян та узбеків, що знаходяться в лавах УПА

Ми — українці, росіяни, армяни, узбеки та туркмени, що декілько днів тому знаходились в лавах УПА, були під впливом націоналістичної брехні та облудливій агітації про радянських партизан.

Провід УПА казав нам, що радянські партизани знищують не тільки тих, хто потраплює до них зі зброєю але все українське населення — стариків, жінок і дітей.

Ви самі були свідками коли проходили по селах де були радянські партизани і передові загони Червоної Армії. Вони несуть прапор правди, прапор перемоги над німецькими загарбниками, звільнюють український та

інші народи тимчасово потрапивши в німецьке ярмо, від фашистської тиранії.

Перебуваючи декілько днів в лавах радянських партизан, ми наочно переконались в тому, що радянські партизани ведуть велетенську боротьбу з німецькими загарбниками та їх лакеями, трощать німчаків і женуть їх геть з української землі.

Ми зрозуміли, що ПРОВІД УПА приховують свою зрадницьку політику від бійців УПА.

Вони заманили нас нібито для боротьби з німаками, а зараз точать ніж, щоб встромити його в спину українському народові, складають зрадницькі умови з німаками для боротьби з Червоною Армією, дають змогу німецьким бандитам грабувати і знищувати українські села.

Українці, росіяни, узбеки, армяни та туркмени не вірте брехливій агітації проводу УПА, що нас нібито забивають радянські партизани.

Ми, перейшовши зі зброєю в руках до радянських партизан, були зустрінуті нашими братами і тепер вкупі з ними продовжуємо велику справу по звільненню нашої рідної землі від фашистської наволочі.

БІЙЦІ УПА!

Ваші атамани з'являються агентами гестапо, зрадниками українського народу; вбивайте їх і зі зброєю в руках переходьте до радянських партизан та Червоної Армії, щоб разом з ними трощити німецькі орди. Цім самими ви виправдаєте свою провину перед батьківщиною та усунете непотрібну кровопролитну бійку поміж слав'янськими народами.

Ми звертаємось до вас наслідувати нашому прикладу. Переходьте на бік радянських партизан та Червоної Армії!

Геть отаманів УПА, запродавців українського народу — німецьких холоїв і посіпак!

СЛАВА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ!

СМЕРТЬ НІМЕЦЬКИМ ЗАГАРБНИКАМ!

Курінний, командир школи «Лісові чорти» — Н. Семенюк — Орел;
Капітан сотні армян — Серго,
Сотенний сотні узбеків — Мир-Олєєв — Ташкент,
Бійці сотні — : — Альоша, Василь,
Стрільці — Боярин Н. Г. — Калина,
Голубенко Н. І. — Крук
Щурік А. І. — Шраменко¹⁰²,
Поперецький Д. — Коля,
Самчук Н. — Миша,
Весловський Л. В. — Любомир¹⁰³,
Поліщук Е. Ф. — Женя,
Сахарук В. — Платон
І інші, всього 96 підписів.

ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 25.

ЩО ТАКЕ УПА? ХТО ТАКІ ОУНівці?

Пройшло два з половиною роки, як на нашу землю прийшли орди кривавого Гітлера.

Грабунок і вбивства, сльози і смерть принесли німці до нашого краю. Спалені села, вбивства жінок і дітей, шибениці і тортури встеляли їх шлях.

Але не своїми тільки руками робив оте чорне діло Гітлер. Німець, що гергоче по своєму — хіба він знайде дорогу, хіба він прийде в село без товмача, без проводиря?! Згадайте, люде, хто ж були ці перші зрадники, що вели німця під ручки в наші квітучі села.

¹⁰² Колишній ройовий 0322 сотні Олекса Щурік-«Шраменко», 1922 р. н. [14, арк. 132].

¹⁰³ Імовірно, Любомир Володимирович Валецький, Л. В. Весловський-«Любомир» і Любомир Вислоцький-«Гайдамака» — одна й та сама особа.

Галичани, що в цісарській Австрії навчилися цвенькати по німецькому, всяка наволоч, що зголосилася до поліції, націоналісти, що жили на ерзац-хлібах у Берліні і, як цуцики скиглили під столом у фашизму, що кидав їм крихотки українського хліба. Ось хто йшов у перших лавах гітлерівської орди. Вони катували і розпинали український народ, вони виловлювали і розстрілювали полонених червоноармійців і лейтенанті Червоної Армії.

А тепер коли Червона Армія розбивши німецькі орди під Сталінградом і Орлом, викинула їх за Дніпро, звільнила Київ, Житомир, Кіровоград, Дніпропетровськ — жене німців до їхнього фатерлянду, ця наволоч згадала і про Україну.

Два роки розп'ята Гітлером на хресті конала у неволі Україна. Де були її «визволителі»? Лизали німецький зад і ще дужче зашморгували мотузку на шиї.

А зараз вони оголосили себе оборонцями українського народу від німаків. Коли народ сам взявся до збройної боротьби, коли сотні партизанських загонів б'ють німця, тоді вилазять покидьки петлюрівської еміграції, прислужники Берліну, люди, що в поліції продали свою совість. Вони пролазять до керівництва народним гнівом і зненавістю.

Муха знов лізе на роги волів і на весь світ верещить: «Ми орали».

АЛЕ НЕ ВИЙДЕ, ПАНОВЕ БАНДЕРІВЦІ!

За спиною українського народу ви знову продаєте його німакам.

Хай знає весь народ, що 16 грудня в с. Стенжаричі Володимир-Волинського повіту відбулася перша зустріч команди СІЧІ з німецьким катом обер-лейтенантом Остен і гебіц-комісаром Володимира. Перший раз не договорилися.

Другий раз знову зустрілись і вдарили по рукам. АНТОНЮК — СОСЕНКО — КЛІЩ дав згоду, що не заважатиме німцям грабувати села, а німці обіцяли не зачіпати КЛІЩА.

І справді. На початку січня німці вдерлися у села Бобли, Гнойне, Турупин і під самими носом у «оборонців народу» забрали збіжжя, 40 корів,

багато свиней, 500 курей і інше. За це німці обіцяли КЛІЩОВІ 50 крісів, але і тут обдурили його, давши лише 20.

Та КЛІЩОВІ не звикати.

У 1941 році німці обіцяли БАНДЕРІ самостійну Україну, але дали дулю, та і то не біда. А тут все ж 20 крісів. Іуда продав Христа за 30 срібних, а КЛІЩ декілько сот українських селян за 20 крісів.

От і вся ріжниця.

Але підмовляти народ на боротьбу з Червоною Армією і КЛІЩ, і ОМЕЛЬКО, і БРОВА, і ОСТАП, і ГОНТА — на це вони майстрі.

От вам і справжнє обличчя УПА. Облудливе, зрадливе, боягузливе обличчя запродавців свого народу, лакеїв Гітлера.

Бійці УПА, що випадково попали до націоналістів!

На ваших очах йде велетенська боротьба.

Ви бачите, як трощать німців радянські партизани.

Виходьте з лав УПА поки не пізно!

Не давайте своїм атаманам кинути вас знову проти своїх братів.

Не плутайтеся під ногами у Червоній Армії, що героїчно звільнює наші села і міста від гітлерівської зарази.

Женіть від себе ОУНівців, що говорять вам одне, а за вашою спиною домовляються з німцями, щоб знову розіп'яти Україну на хресті.

СЛАВА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ!

СЛАВА ГЕРОЯМ — ПАРТИЗНАМ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ!

Постій радянських партизан — на трупах німців, і вдень і вночі, і літом і зимою, аж поки останній німець не згине на нашій землі...

[карикатура — німець женеться за свинею]

З благословення Кліща його друзі, німаки отак роблять в наших селах

ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 18–18зв.

ГЕТЬ НІМЕЦЬКИХ ПОСПАК, БАНДИТІВ УПА, ОУН

ДОКУМЕНТ ГАНЬБИ, ЗРАДИ

Маємо наочні документальні докази про спілку команди УПА з німецькою владою.

Оті скінчилась хвалена революційна діяльність УПА.

Поліціанти, жандарі, запроданці свого народу погралися трошки в національну революцію. Поки їм вистачало награбованого у людей сала і збіжжя, в нагороду за спалені німецькими літаками села, за порвані німецькими бомбами тіла жінок і дітей, за вигнаних у німецьку неволю хлопців і дівчат.

Але не довго будеш ситий грабунками! Недовго вдавали з себе ворогами німоті ОУНівці.

Вже 5 грудня 1943 р. зустрілись «славетні» лицарі з УПА з німецькими холоуями і підписали угоду.

В цій угоді чорним по білому написано:

«1) Контінгент. Як розуміть його здачу, кількість і з яких сел».

КЛІЩ — СОСЕНКО — АНТОНЮК дав ласково згоду німоті на грабунок українських сел. Як же ще розуміти цю зраду, панове бандерівці?

Далі в угоді читаємо: 5) Всіх полонених пійманих на території Володимирського повіту, зобов'язуємося з обох боків звільнять і відсилати за адресою пана ЭКОФА, а німці панові командиру БІЛОМУ»

Ще і шматочка самостійної України не завоював Білий, а вже у пани вискочив.

Правду кажуть старі люди: «Не дай Боже з Івана пана».

І так уся угода між панами німцями і панами з УПА.

Зрадники українського народу і його гнобителі пізнали один одного і дружньо стискають один одному руки. Так місно щоб аж олія потекла з українського дядька.

А щоб, не преведи господи, якийсь сердитий дядько не забив якого німака, скоріш треба відіслать його панові Екофу, а то ще пан Екоф розсердиться і помахас пальцем панові Білому за погану службу.

В німецькій поліції пан Білий служив бездоганно аж прицмокував, коли лизав німецький зад.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!

Чи довго будеш терпіти на собі цю коросту?!

Вона, як нужа лазить по селах, отруює твою душу облудливими гаслами про самостійність, спричинює карательні офензиви німців, сама тікає, а народ терпить лихо.

Женіть від себе цю погань!

Не вірте облудливій, брехливій агітації УПА.

Варта, що охороняє села, стріляйте в УПА!

Вони несуть лихо в ваше село!

УПА — передовий загін німецького Гештапо.

УПА — зборище зрадників українського народу.

УПА — загибель ваших синів і дочок!

БІЙЦІ УПА! Кидайте зброю, поки не пізно!

Ваші атамани приховують від вас свою зрадницьку політику. Вони заманили вас ніби то для боротьби з німцем, а зараз, за вашою спиною точать ножа, щоб встромить його вам у спину.

Бийте ж зрадників кулею межі очі і переходьте на бік червоних партизан.

З ними разом бийте німця – ворога нашого народу.

Геть отаманів УПА, запроданців українського народу!

Геть ОУНівців — німецьких холуїв і посіпак!

СЛАВА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ!

СЛАВА ГЕРОЯМ — ПАРТИЗАНАМ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ!

СМЕРТЬ НІМЕЦЬКИМ ЗАГАРЬНИКАМ!

Постій радянських партизан — на трупах німців, і вдень і вночі, і літом і зимою, аж поки останній німець не згине на нашій землі...

[карикатура — німець женеться за свинею]

З благословення Кліща його друзі, німаки отак роблять в наших селах

ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 51.

Предупреждение:

Советскими войсковыми частями разгромлены банды немецкого агента бандеровца АНТОНЮКА — СОСЕНКА — КЛЕЩА. Часть бандитов истреблена, лесные базы уничтожены, остальные бандиты разбежались в панике.

УГРОЗА НАПАДЕНИЯ НА ПОЛЬСКИЕ СЕЛА И ГРАБЕЖА МИРНОГО НАСЕЛЕНИЯ МИНОВАЛА.

Советское командование предупреждает польские вооруженные отряды, что в случае их нападения на мирное украинское население — эти отряды будут нами рассматриваться как ПОСОБНИКИ НЕМЦЕВ, и с ними будет то же, что и [с] бандами УПА.

Пора понять, что вражда между украинцами и поляками спровоцирована немцами.

За единый фронт всех словянских народов, в том числе украинцев и поляков, против общего врага — немецкого фашизма!

КОМАНДОВАНИЕ СОВЕТСКИХ ВОЙСК ПАРТИЗАН.

ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 9.

ДОДАТОК Е

БІОГРАФІЇ КОМАНДИРІВ ПІДРОЗДІЛІВ ЗАГОНУ ІМ. І. БОГУНА

Антонюк Порфирій Фролович (19.09.1909, с. Бискупичі Руські (нині Нехвороща Зимнівської громади Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.) — 7.03.1944, х. Почекайка (нині в складі с. Красностав Оваднівської громади того ж р-ну). Псевдо: «Сосенко», «Кліщ».

Освіта — неповна середня. Служив у Війську польському в особистому полку кавалерії маршала Ю. Пілсудського, закінчив школу підстаршин, отримав звання капрала (1931–1932). Через відмову змінити віросповідання був звільнений в запас. Працював столяром, у 1935 р. одружився. З 1942 р. — комендант поліцейської дільниці та керівник «штатсгугу» в с. Олеськ нині Любомльського р-ну Волинської обл. 26.03.1943 організував дезертирство трьох дільниць поліції, заснував базу «Січ» у Свинаринському лісі, організував та очолив сотню ім. І. Мазепи (травень 1943 р.). К-р загону «Січ» (літо 1943 р.), ШВШ (серпень — 18.11.1943), к-р (18.11.1943–7.03.1944) 03-го загону ім. І. Богуна групи «Турів». Розстріляний за вироком військово-польового суду УПА. Офіційно — за звинуваченням у несанкціонованих переговорах з німецькою окупаційною владою.

Література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 102–103; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 125; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 24зв.

Аругюнянц Сергій (Серго) Аркадійович (1904 — після 1956). Псевдо: «Ашот».

До німецько-радянської війни працював інспектором Тбіліського відділу народної освіти (Грузинська РСР). 23.06.1941 мобілізований Тбіліським РВК ім. 26 комісарів, воював у лавах 784-го стрілецького полку

390-ї стрілецької дивізії РСЧА на Кримському фронті¹⁰⁴, потрапив у німецький полон. Капітан РСЧА. Утримувався в таборах військовополонених у м. Демблін (Польща) і ст. Сілець-Завоне (нині м. Соснівка) Львівської обл. Служив у допоміжному німецькому підрозділі. 27.07.1943 в складі групи вірмен — дезертирів з німецької служби прибув на територію Володимирсько-Горохівської округи. Очолив вірменський національний відділ загону «Січ» (ім. І. Богуна) (серпень 1943 — січень 1944). 21.01.1944 загін у повному складі перейшов на бік Сумського партизанського з'єднання. Очолив 3-тю роту, сформовану на основі вірменського загону в 3-му батальйоні (згодом — полку) П. Брайка. Під час Львівсько-Варшавського рейду Сумського з'єднання (1-ї УПД ім. С. Ковпака) дістав тяжке поранення, інвалід III групи. Після війни жив у Єревані, працював учителем, а також — у Вірменському державному театрі. Нагороджений орденом Червоної зірки (6.08.1946). Автор спогадів «По той бік фронту. Записки партизана» (Єреван, 1957).

Джерела і література: АСУБУ ВО. Спр. 1801. Арк. 47, 60–60зв; Бакрадзе Д. Кров'ю героїв. К.: Держлітвидав, 1958. С. 331–332; Войцехович В. Партизани ідуть на захід. К.: Політвидав України, 1982. С. 118–119; Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Упоряд.: О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. Київ; Торонто, 2001. С. 132–133; Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал: грузини, росіяни, євреї... Львів: Часопис, 2015. С. 76–80, 167–168, 255; ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 744807. Од. зб. 177. Арк. 244.

¹⁰⁴ За даними нагородного листа, С. Арутюнянц (Арутюнов) воював у лавах 784-го стрілецького полку 370-ї стрілецької дивізії. Але в документі помилка, бо цей полк входив до складу 390-ї дивізії, яка билася на Керченському півострові.

Боців Йосип (1921, с. Шайно (нині Журавлине Смідинської громади Ковельського р-ну) Волинської обл. — ?). Поручник УПА. Псевдо: «Аркадій», «Блакитний».

Слідчий відділу ВПЖ загону ім. І. Богуна (серпень 1943 — січень 1944 рр.). Заступник к-ра загону (з 24.01.1944). Заарешований СБ разом із П. Антонюком-«Сосенком» на поч. березня 1944 р. Подальша доля невідома. За версією М. Павловича, страчений 7.03.1944, на х. Почекайка.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 145–146; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 12375. Арк. 34; Спр. 8054фп. Арк. 65зв, 66зв; Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упоряд. : С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Кн. 2. Київ; Торонто, 2010. С. 87; ЦДАВО України. Спр. 6. Оп. 1. Арк. 157.

Брись Олексій Семенович (15.12.1921, с. Рачин, нині Луцького р-ну Волинської обл. — 6.01.2015, Львів). Псевдо: «Аркас», «Остап», «Ігор».

Навчався в неповно-середній школі с. Рачин, Горохівській гімназії, Володимир-Волинському природничому ліцеї (жовтень 1938 — червень 1939) і середній школі № 2 м. Луцька (жовтень 1939 — червень 1940). Закінчив 1-й курс фельдшерського факультету Львівського медичного інституту (1941).

Працював викладачем гімнастики в Горохівській гімназії (жовтень— грудень 1941), після закриття гімназії — перекладачем на горохівській біржі праці (січень — серпень 1942), в Горохівському гебітскомісаріаті (серпень — вересень 1942). Сприяв звільненню громадян від примусових робіт у Німеччині. З роботи перекладача пішов, оскільки вступив у Київський медичний інститут на 2-й курс. Працював місяць робітником на фільварку, але перед від'їздом до Києва через бійку з працівником гебітскомісаріату був

оголошений у розшук, змушений був 2 місяці переховуватися. Батьків і бабусю нацисти кинули у ВТТ в с. Лобачівці, брата Павла застрелили при спробі втечі. Після переходу в підпілля — організатор і к-р першого загону УПА в Берестечківському та Горохівському р-нах (2-га пол. лютого — травень 1943), сотенний (травень — червень 1943). Відкликаний у резерв УПА, намагався організувати розвідку штабу групи «Турів» (липень — жовтень 1943).

К-р куреня 032 ім. Сагайдачного загону ім. І. Богуна (21.11.1943–14.01.1944). Заарештовувався ВПЖ загону за звинуваченням у зв'язках із радянськими партизанами через відступ сотень куреня під натиском «червоних» у той час, як сам Брись був у відпустці (5–24.01.1944). Звільнений з-під арешту під час нападу Сумського партизанського з'єднання на «Січ», брав участь в обороні. Під час відступу із «Січі» в Берестечківський р-н призначений в. о. к-ра стихійного куреня з 2-х сотень, трьох шпиталів і обозу (формальний курінний — А. Лещук-«Коршун» хворів). 30.01.1944 звільнений у розпорядження військового референта Берестечківського РП М. Мельничука-«Ярослава» для збирання вояків загону ім. І. Богуна. Заарештовувався німецькою польовою жандармерією (лютий 1944). 12.04.1944 офіцер РСЧА, який зупинився на квартирі О. Брися, забрав його, дружину і брата Анатолія у штаб військової частини, де після допиту О. Брися зарахували в кінну розвідку загону ім. Хрущова партизанського з'єднання ім. Будьонного.

16.04.1944 заарештований ВКР СМЕРШ 389-ї стрілецької дивізії за звинуваченням у тому, що О. Брись умисно вступив у лави партизанів, щоб проводити серед них націоналістичну роботу. ВТ 1-го Українського фронту засуджений 13.08.1944 за ст. ст. 54-1а і 54-11 на 10 р. ВТТ. Покарання відбував у Печлагу, Мінлагу й Воркутлагу. Батьків радянська влада депортувала на заслання. Звільнений 8.10.1953. До 1995 року проживав у м. м. Інті й Воркуті, Республіка Комі, Російська Федерація, працював на шахтах. Займався громадською діяльністю серед української діаспори.

Згодом оселився у Львові. Реабілітований прокуратурою Волинської обл. 27.10.1994.

Джерела та література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 149–150; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 8054 (уся справа); Винниченко І. Брись Олексій Семенович. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт]* / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=37800 (дата звернення: 25.02.2021); ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 145, 148; Спр 12. Арк. 11.

Величко Іван Васильович (1914?, Володавський повіт, нині Польща — ?). Поручник УПА. Псевдо: «Ярема».

Жив у с. Пнівне Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. У міжвоєнний період служив у Війську польському, поручник. Член ОУН. У період 1939–1940 рр. працював народним учителем місцевої школи. З весни 1943 р. — сотенний у загоні УПА «Пімста Полісся». Від липня 1944 р. — заступник к-ра загону ім. І. Богуна, після повернення з Холмщини у Волинську обл. працював у штабі ЗГ «33» (ГО «Завихост»). У 1944 р. мав вік 30 років. Станом на січень 1945 р. ще був живий. Подальша доля невідома.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С.168; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 12375. Арк. 34. АЦДВР. Ф. 9. Т. 30. Спр. 6. Арк. 1; ГДА СБУ. Ф. 65. Ф. 65. Спр. С-8467. Т. 2. Арк. 84; Спр. С-9079п. Т. 5. Арк. 21, 25.

Власюк Петро Павлович (1914, с. Кисилин, нині Затурцівської громади Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. — 18.06.1945,

с. Велимче Ковельського р-ну тієї ж обл.). Старший десятник УПА. Псевдо: «Ворон», «Гамалія», «Максим», «Максим Ворон», «Чайка».

Освіта: 4 (за ін. даними, 7) класів сільської школи, 2 роки радянської технічно-торговельної школи (1939–1940). Служив у Війську польському (1936–1938), закінчив школу підхорунжих при 24-му уланському полку зі званням капрала моторизованих частин (1937). За «перших Советів» працював техніком на торфорозробках в артілі ім. 1-го Травня в Озютичівському р-ні Волинської обл. 23.06.1941 мобілізований до РСЧА, проте через стрімкий відступ радянських військ в армію не потрапив.

З 1943 р. в УПА: господарчий сотні А. Пазюка-«Карпа» (15.06–5.09.1943), к-р кавалерійської чоти (згодом сотні) загону ім. І. Богуна (5.09–19.11.1943), інструктор при цій сотні (після 19.11). К-р сотні в р-ні с. с. Свійчева і Кисилина (грудень 1943 — січень 1944). Станом на 1.02.1944 і на квітень 1944 р. — к-р сотні 0131 Чернігівського загону 013 (загону ім. І. Богуна). Мобілізувався німцями на будівництво укріплень в м. Устилузі Володимир-Волинського р-ну (імовірно, в кінці весни — на початку літа 1944 р.), звідки за кілька днів утік. Сотенний у курені М. Ткачука-«Голуба» загону Ф. Цимбалюка-«Шума» (червень — серпень 1944), к-р цього куреня (30.08–20.09.1944), діяв у Свинаринському та Мосурському лісах.

20.09.1944 схоплений ОВГ Озютичівського РВ НКВС. Пішов на співпрацю з органами держбезпеки, очолив міжобласну агентурно-бойову групу НКВС УРСР (листопад 1944 р.). За успіхи в боротьбі з УПА представлявся до нагородження орденом Червоної зірки (10.03.1945). Смертельно поранений під час спецоперації.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 176; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68246. Т. 1–3 (уся справа); Ф. 72. Спр. 9. Арк. 2, 23; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 21435. Арк. 32зв; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи /

Упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 69–70; Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївок НКВС — НКДБ під виглядом ОУН — УПА / Упоряд. В. Сергійчук. Київ, 2006. С. 61–66; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 80; Спр. 17. Арк. 27–28; Спр. 30. Арк. 19; Спр. 32. Арк. 16.

Герасименко (Гарасименко) Микола. Найімовірніше, діяв під справжнім прізвиськом подібно до О. Москаленка. Уродженець м. Києва чи області. Лейтенант РСЧА. Станом на початок травня 1943 р. — заступник к-ра загону О. Брися-«Аркаса» («Остапа»). К-р V сотні куреня М. Горобця-«Славка» (червень — липень 1943 р.), чотовий, сотенний III сотні куреня М. Ткачука-«Голуба» (згодом — 08) в загоні ім. І. Богуна (серпень — вересень 1943 р.). Після розстрілів сотенним М. Сусем-«Вишнею» стрільців, запідозрених у комуністичній діяльності, утворив «дику» групу (30–45 «східняків»), яка діяла в Горохівському р-ні самостійно (жовтень 1943 р.) з метою приєднатися до «червоних» партизанів. За деякими даними, урешті-решт група долучилася до партизанів. Інших біографічних відомостей не виявлено.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 4916фп. Арк. 14зв; Спр. 7859. 12зв–13, 28; Спр. 9753. Арк. 22зв; Спр. 9762фп. Арк. 14; Спр. 67808. Арк. 18; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 9. Торонто; Львів, 2008. С. 70; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 25; Спр. 32. Арк. 3; Спр. 35. Арк. 3.

Горобець Микола Макарович (1914, с. Кути Локачинської громади Володимир-Волинського р-ну — 31.08.1943, Завидівський ліс). Псевдо: «Січовий», «Славко», «Орист». Поручник УПА (посмертно).

Жив у с. Білопіль, нині Локачинської громади. У 1930-х рр. перебував на трудовій еміграції в США, на початку 1939 р. повернувся в рідне село. З 1940 р. — кущовий військовик с. Білопіль. Пройшов військовий вишкіл за

кордоном (імовірно, старшинський вишкіл ОУН під керівництвом О. Карачевського-«Свободи» в с. Турковичі Грубешівського повіту навесні 1941). Заступник коменданта Горохівської райполіції зі стройової частини (1942). У 1943 р. — військовий референт Володимирсько-Горохівської округи ОУН, к-р куреня (червень — серпень 1943 р.), перший к-р загону ім. І. Богуна (2-га пол. серпня 1943). Загинув під час нацистської антиповстанської операції — застрелився, щоб не потрапити в полон. Похований у с. Топилище, нині Іваничівського р-ну Волинської обл.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. С. 220–221; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 387. Арк. 17, 38зв.; Спр. 9753. Арк. 23; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 48, 79–80; Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. : С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. Київ; Торонто, 2007. С. 224; Новицький С. У змаганнях за волю волинської землі. *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників.* Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 173; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 50.

Горун Василь Сильвестрович (1921, с. Ласків, нині Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. — 17.05.2009, там само). Псевдо: «Орлик».

Закінчив школу в м. Устилузі, Володимир-Волинську педагогічну школу (1940–1942). Під час навчання в педшколі долучився до ОУН(м). 19(22).05.1942 виїхав на роботи до Німеччини, щоб уникнути переслідування німецькою жандармерією. Працював перекладачем на залізниці у с. Фолльратсруе коло м. Варен (Мюріц), земля Мекленбург-Передня Померанія. Зімітував хворобу, щоб одержати відпустку додому. Повернувшись в Україну (жовтень 1942 р.), продовжував навчання на

матуральних курсах. Працював у «Просвіті». 1.03.1943 вступив у школу поліцейських у Володимирі-Волинському, звідки на запрошення начальника кримінальної поліції Володимир-Волинського гебіту й Володимирського повітового провідника ОУН(м) Ореста Тарасевича («Костянтин Орлов») перейшов у його підпорядкування. Працював агентом крипо на псевдо «Ганжа» (15.03–1.06.1943). Через загрозу арешту нацистами перейшов у підпілля.

У червні — липні 1943 р. — в мельниківському партизанському загоні О. Бабія-«Арійця», «Білого» (р-н с. с. Бужанщина, Дорогиничі, Літовеж, Заболоття, Жджари Володимир-Волинського, Іваничівського р-нів): ройовий, керівник відділу ВПЖ, політичний референт повітового проводу ОУН(м). Був одним з ініціаторів приєднання мельниківців до УПА. Після роззброєння загону сотнею В. Левочка-«Довбуша» 30 липня 1943 р. перейшов до загону УПА «Січ». За словами самого В. Горуна, він три тижні в серпні був к-ром 8-ї сотні (с. Гнійне Вербського р-ну), після чого навчався в політичній школі в с. Ревушках Турійського р-ну (кін. серпня — 14.09.1943) й отримав призначення курінним суспільником у курінь ім. Святослава. Проте, згідно з документальними джерелами, станом на жовтень 1943 р. — січень 1944 р. — В. Горун-«Орлик» командував 2-ю (0311) сотнею ім. І. Мазепи 09-го (031) куреня ім. Святослава загону ім. І. Богуна. Певний час він провів під арештом ВПЖ в с. Оса Турійського р-ну через конфлікт із СБ. У січні 1944 р. звільнений з УПА через поранення ноги для лікування вдома. Одужавши, вчителював у с. Лудин Володимир-Волинського р-ну (лютий — середина травня 1944 р.), після повернення радянської влади призначений вчителем школи в с. Заріччя Володимир-Волинського р-ну (липень 1944 р.), з 4.08.1944 — директор середньої школи № 1 (за ін. даними, зав. початковою школою) у Володимирі-Волинському.

6.08.1944 заарештований ВКР СМЕРШ 11-ї гвардійської Дніпропетровської авіадивізії. ВТ військ НКВС Волинської обл. 24.10.1944 засуджений до розстрілу. 22.02.1945 Президія ВР СРСР замінила вирок на

20 р. КТР. Родину В. Горуна в 1947 р. депортували в м. Прокоп'євськ Кемеровської обл. РРФСР. Термін відбував на вугільних шахтах Воркутлагу. Звільнений 23.02.1956. 18.08.1956 повернувся до рідного села, до пенсії в 1977 р. працював шахтарем у м. Нововолинську. Автор спогадів. У 1996 р. Верховний Суд України скасував В. Горуну вирок за ст. 54-11 («участь у контрреволюційній організації»), залишивши в силі засудження на 10 р. позбавлення волі за ст. 54-1а («зрада Батьківщини»).

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. ФП. Спр. 6358 (уся справа); Горун В. Бій у Ласкові. *Слово правди (Володимир-Волинський)*. № 50 (22 червня). 1993. С. 3; Його ж. Сосенко. Командир Січі УПА на Володимирщині. Волинь. Б. м., 1995. С. 9; Каркоць-Вовк М. від Вороніжа до Українського легіону самооборони. Рівне: Союз Ветеранів Визвольних Змагань УНР, Союз Ветеранів Українського Резистансу, 2002. С. 214; Лист Горуна Василя Сильвестровича до історика Олександра Вовка від 3.12.1999. *Приватний архів О. Вовка*; Спогади Василя Горуна, Володимир-Волинський район, с. Ласків. *Приватний архів О. Вовка*; Стецюк Г. Чорні дні Волині. Спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. Володимир-Волинський: Світязь, 1992. С. 59; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 17, 36, 143; Спр. 17. Арк. 16; Спр. 29. Арк. 164, 182; Спр. 32. Арк. 74.

Громадюк Олексій Романович (1912, смт. Голоби, нині Ковельського р-ну Волинської обл. — 27.12.1944, х. Ямне поблизу с. Мульчиці, нині Вараського р-ну Рівненської обл.). Сотник УПА (помертньо). Псевдо: «Голобенко» (викривл. «Голубенко»), «Острізький» (викривл. «Остріжський»).

Закінчив Острозьку вчительську семінарію. З 1930-х рр. — член ОУН, з 1935 р. перебував на обліку в поліції. Служив у 50-му піхотному полку стрільців кресових Війська польського, у 1939 р. отримав звання поручника, брав участь у польсько-німецькій війні. Працював учителем в Голобах (1939–1941), директором неповної середньої школи с. Сокіл Рожищенського р-ну

Волинської обл. (1941–1943). З весни 1943 р. — к-р сотні, згодом куреня УПА загону «Озеро», викладав на старшинському вишколі групи «Турів». З листопада 1943 р. — 3-й заступник Ю. Стельмащука-«Рудого», заступник ШВШ групи «Турів» з оперативної частини. Очолював старшинський вишкіл УПА (грудень 1943). К-р загону ім. І. Богуна (7.03.1944 — середина вересня 1944 р.). З 27.06.1944 — одночасно заступник к-ра групи «Турів», з 21.10.1944 — начальник штабу ЗГ «33» («Завихост»), з 1.11.1944 — одночасно 1-й заступник к-ра ЗГ. Поручник УПА (від 31.08.1944). Загинув у сутичці з ВВ НКВС під час раптового нападу на нараду керівництва ЗГ «33».

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 228–229; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся і Поділля: УПА та запілля 1944–1946 / Упоряд. О. Вовк, С. Кокін. Документи і матеріали. Київ; Торонто, 2006. С. 667, 669; Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. Київ; Торонто, 2007. С. 240; Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / упор. В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 63–64; Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 27. Торонто; Львів, 1997. С. 188.

Денисюк Олександр (? , с. Жашковичі, нині Павлівської громади Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. — липень 1945, Завидівський ліс). Псевдо: «Ворона» («Ворон»), «Комар».

Провідник сільського проводу Черчичі (1937–1939). З 1939 р. — провідник Локачинського РП ОУН, з 1940 р. на нелегальному становищі. Пройшов 1941 р. вишкіл Абверу в с. Криниця Нова (Польща). Арештовувався в 1942 р. жандармерією в м. Володимирі-Волинському, зазнав тортур. Був визволений з ув'язнення оунівським підпіллям. Чотовий підстаршинської школи ім. С. Петлюри (червень — 1-ша пол. серпня

1943 р.), сотенний школи (2-га пол. серпня — вересень 1943 р., 24.10.1943–18.01.1944), в. о. коменданта школи (25.09–24.10.1943). Заступник Горохівського надрайонного референта СБ В. Мірчука-«Вільного», комендант ВОПу (1945). Страчений під час «чистки» СБ.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 251; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 12517. Арк. 17; Спр. 23019. Т 1. Арк. 57; 67853. Арк. 159зв; ЦДАВО України. Ф. 3833, Оп. 1. Спр. 10. Арк. 10; Спр. 13, Арк. 21; Спр. 17. Арк. 29; Спр. 31. Арк. 53, 62; Спр. 38а. Арк. 13–14зв; Спр. 38б. Арк. 4–4зв, 21, 25, 44.

Драгой Михайло Михайлович (17.09.1917, с. Георгіївка, нині Олександрівської громади Мелітопольського р-ну Запорізької обл. — 16.04.1947, СВІТЛ). Псевдо: «Вишня».

Албанець за походженням. До 1932 р. проживав з батьками, працював у колгоспі «Червоний жовтень». Після смерті батьків виховувався в дитбудинку с. Старопетрівка, при Старопетрівській МТС (1932–1936). Закінчив 7 класів школи, робфак у Мелітополі. Протягом 1937–1939 рр. працював слюсарем на заводі ім. Ворошилова, оббивальником на меблевій фабриці. У 1939 р. призваний до РСЧА, служив червоноармійцем у 3-му взводі 3-ї роти 3-го батальйону 279-го полку 58-ї дивізії (м. Ромни Сумської обл.). У 1941 р. дивізія, переформована на гірськострілецьку, дислокувалася в м. Коломиї Станіславської обл. Після закінчення полкової школи одержав звання старшого сержанта і посаду к-ра відділення — помічника к-ра взводу. Під час німецько-радянської війни, будучи пораненим, 17.08.1941 потрапив у полон до німців у с. Тернівка (нині Бершадського р-ну Вінницької обл.). Утримувався в таборі для військовополонених в м. Холмі, звідки в грудні 1941 р. втік. Залишився проживати в с. Свічів, відтак с. Михайлин Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. 3 травня 1943 р. — вояк VI сотні УПА (Порицький р-н), за

бойові заслуги призначений ройовим. 3 липня — чотовий цієї сотні, яка входила до 08 куреня (з жовтня — сотня 0321 куреня ім. Сагайдачного), в грудні 1943 р. — заступник сотенного, к-р 0321 сотні. Кінець січня — лютий 1944 р. — к-р сотні № 79 (37 вояків) в Озютичівському лісі. Заарештовувався СБ через дезертирство вояків його сотні, за місяць відпущений додому до виклику. Більше зв'язків з УПА не підтримував. Затриманий 11.08.1944 ВББ Володимир-Волинського РВ НКВС. 11.10.1944 ВТ військ НКВС Волинської обл. засуджений за ст. ст. 54-1б і 54-11 КК УРСР до розстрілу, який 28.12.1944 замінили на 20 р. КТР. Помер у СВІТЛ МВС (Північно-східний ВТТ, бухта Нагаєва Магаданської обл., РРФСР). Реабілітований 26.02.1997.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9754фп (уся справа); ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 147–149; Спр. 13. Арк. 27; Спр. 16. Арк. 137.

Каліщук Микола Іванович (1920, с. Крать, нині Оваднівської громади Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. — весна 1944, с. Залужжя, нині Устилузької громади Володимир-Волинського р-ну). Псевдо: «Зух».

З літа 1941 р. служив в українській поліції. У першій пол. 1942 р. — Устилузький РП, від серпня тимчасово очолював районну референтуру СБ. Із 7 поліцейськими дезертирував і 29.03.1943 створив загін УПА ІХ р-ну. 26.06.1943 дістав важке поранення рук, до кінця літа лікувався. У вересні — жовтні 1943 р. служив у сотні І. Дідуха-«Коршуна» (колишньому ІХ загоні) куреня 07 М. Ткачука-«Голуба» рядовим стрільцем. 22.10.1943 заарештовувався ВПЖ загону ім. І. Богуна за звинуваченням у сприянні «східнякам» у дезертирстві до радянських партизанів. Утримувався в слідчому ізоляторі в с. Оса Турійського р-ну, невдовзі був звільнений. К-р самооборони (19 осіб) с. Новини Володимир-Волинського р-ну (січень — березень 1944 р.). Загинув у бою німцями в с. Залужжя. Похований у братській могилі с. Стенжаричі, нині Володимир-Волинського р-ну.

Джерела і література: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 6115фп. Арк. 14зв, 59; Спр. 4844фп. Арк. 25зв, 33зв, 34зв, 45зв–46, 48; Горун В. Командир Сосенко. Командир Січі УПА на Володимирщині. Волинь. Б. м., 1995. С. 12, 15–16; Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. Т. 1. Волинь і Полісся. Рівне: ППДМ, 2008. С. 343; Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів, 2003. С. 150–151; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 15; 32. Арк. 80зв, 81–81зв, 83зв, 84зв.

Корній Фотиян (Фотій) Леонтійович (1917, с. Княже, нині Сокальської громади Львівської обл. — ?). Псевдо: «Юрко».

За часів Польщі заарештований (осінь 1938), відбував ув'язнення за членство в ОУН. За «перших Советів» перебував у німецькій зоні окупації Польщі (жовтень 1939 — березень 1941), де спільно з братом Сергієм і П. Братунем заснував пекарню та хлібну крамницю в м. Варяж. Разом з О. Мельником пройшов старшинський вишкіл ОУН (комендант — О. Карачевський-«Свобода») в с. Турковичі Грубешівського повіту (весна 1941).

Керівник Окремої оперативної групи зброярів при військовій референтурі Володимирсько-Горохівської округи (квітень — серпень 1943), к-р сотні самооборони «Центрального» р-ну округи (серпень 1943). У загоні ім. І. Богуна — тимчасовий заступник к-ра загону на «Степу» (перша пол. вересня 1943), к-р артилерії та керівник зброярні (вересень 1943 — лютий 1944). К-р теренової сотні УПА в Порицькому р-ні (березень — не раніше липня 1944). Восени — взимку 1944 р. перебував при загоні О. Мельника-«Чорноморця», переховувався разом з ним у Горохівському р-ні Волинської обл. Подальша доля невідома.

Джерела і література: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9121фп. Арк. 9, 17–18; Спр. 21435. Арк. 15, 20–20зв, 21, 24зв, 26; Спр. 67808. Арк. 28зв; Ф. 6.

Спр. 67865. Арк. 19, 21; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 80–81; Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Луцьк: Терен, 2014. С. 282; Новицький С. У змаганнях за волю волинської землі. *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників.* Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 171, 190–193; ЦДАВО Ф. 3838. Спр. 17. Арк. 5; Спр. 30. Арк. 1, 4–19; Спр. 56. Арк. 5, 15, 41, 42.

Косаревич Олександр (? , Грубешівський повіт, нині Польща — літо 1944, с. Білопіль, нині Локачинської громади Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.). Псевдо: «Омелько», «Б. Корнієнко».

Член ОУН, 28.06.1941 прибув до м. Луцька. Працював перекладачем у німецького майора Гоги, який організував Сільськогосподарську школу, став заступником к-ра цієї школи у ранзі четаря. Разом з особовим складом школи 20.03.1943 перейшов у підпілля. Референт зв'язку Володимирсько-Горохівської округи (квітень — серпень 1943 р.). К-р ВПЖ загону ім. І. Богуна (серпень — жовтень 1943 р.), ВПЖ групи «Турів» (кін. жовтня 1943 — весна 1944). У 1944 р. працював в СБ з надрайонним референтом Ю. Пасальським-«Орликом» і референтом СБ ВО «Турів» П. Ковальчуком-«Петром». Загинув у бою з ОВГ НКВС.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 361; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 2776. Арк. 86зв; Спр. 12375. Арк. 35; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67865. Арк. 19, 21; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 47, 105; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 82.

Левочко Василь Васильович (? , с. Себечів, нині Червоноградського р-ну Львівської обл. — 28.08.1945, с. Варяж, там само). Псевдо: «Довбуш», «Ігор», «Макаренко», «Соколенко», «Юрченко».

Проживав у кол. Новини біля с. Біличі (сучасної Литовезької сільської громади Волинської обл.). Вчителював у с. Суходолах Володимир-Волинського р-ну (1940–1941 рр.). К-р VI сотні куреня «Славка» в Порицькому р-ні (липень — вересень 1943 р.), сотні 0323 куреня ім. Сагайдачного загону ім. І. Богуна (жовтень 1943 — січень 1944 р.). У січні 1944 р. перейшов із сотнею в р-н с. Угринів (нині Червоноградський р-н Львівської обл.), невдовзі обійняв посаду організаційно-мобілізаційного референта Холмської округи ОУН. К-р куреня (травень 1944 р.); 27.08.1944 організував і очолив курінь «Гайдамаки», який 2.09.1944 вивів на засідку ВВ НКВС поблизу с. Микуличі Володимир-Волинського р-ну. У жовтні 1944 р. здав у штаб ВО «Буг» звіт про згадані події та був викликаний для допиту через розгром куреня. Схоплений 21.12.1944 в с. Новини Володимир-Волинського р-ну ОВГ Порицького РВ НКВС разом з усім своїм штабом. Віддав наказ не стріляти та без опору здався у полон. Очолив міжобласну агентурно-бойову групу Управління Прикордонних військ НКВС Українського округу. Загинув у засідці, організованій сотнею УПА М. Лукасевича-«Ягоди».

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 403; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 1168. Арк. 65–66, 95; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9754-П. 12зв; Спр. 21532. Арк. 12зв.; Спр. 23018. Т. 2. Арк. 40; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 39. Тактичний відтинок 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали) / Упоряд. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: «Літопис УПА», 2003. С. 931; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп 1. Спр. 6. Арк 3; Спр. 26. Арк. 24; Спр. 32. Арк. 67–68; Спр. 35. Арк. 9–10, 11. Спогади Василя Горуна, Володимир-Волинський район, с. Ласків. *Приватний архів О. Вовка.*

Лещук Андрій Сергійович (1894, с. Охлопів, нині Квасівської громади Луцького р-ну Волинської обл. — ?) — поручник Армії УНР. Псевдо: «Коршун».

Походив із багатодітної сім'ї, яка поїхала на заробітки в Тульську губернію. З братом Олександром у 1918 р. відсидів у тульській тюрмі за антибільшовицьку боротьбу, батько організував їм втечу. Обидва брати вступили в Армію Української Держави, після повалення Гетьманату продовжували службу в Армії УНР.

У боях із РСЧА за Житомир в 1919 р. загинув Олександр. Андрій разом з армією був 1920 р. був інтернований польською владою. Звільнений з табору 1922 р. без громадянства Польщі. Заарештовувався за антипольську діяльність у 1924 р., сидів у луцькій в'язниці, концтаборі Береза-Картузька, тюрмі в Торуні. Звільнений 1925 р. завдяки покровительству родички, яка була депутатом Сейму. Одружився, займався своїм господарством.

У 1930-х рр. організував осередки ОУН у Горохівському повіті Волинського воєводства, за що в 1937 р. знову потрапив до в'язниці. У 1939–1941 рр. продовжував націоналістичну діяльність, через що був під увагою НКВС. З літа 1943 р.— ШВШ загону УПА «Січ» (Свинаринський ліс, нині Володимир-Волинський р-н), у серпні — листопаді 1943 р. — начальник оперативного відділу штабу загону ім. І. Богуна, з листопада 1943 р. — ШВШ цього загону. Після нападу радянських партизанів на «Січ» у 27.01.1944 відступив із загоном у тодішній Берестечківський р-н Волинської обл. Далі перебував у підпіллі. Останні відомості про Лещука — на 6.01.1945. Пішов показати дорогу людям, які назвалися повстанцями і не повернувся додому.

Джерела і література: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 1801. Арк. 51, 56, 60зв; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 73; Лещук Є. Андрій Лещук — «Коршун». *Нація і держава*. 2007. № 7 (171). 13 лютого. С. 6; Новак В. Північно-західня округа «Турів». *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація.

Кн. 3. Спомини учасників. Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 120, 221; Новицький С. У змаганнях за волю волинської землі. *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників.* Торонто: Літопис УПА, 1984. С. 175; Петренко Р. [Татура Є.] За Україну, за її волю. Спогади. *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 27.* Торонто; Львів, 1997. С. 167.

Лук'янчук Василь Павлович (1907, сучасна Львівська обл. — ?). Псевдо: «Бескид».

Походив із сім'ї греко-католицького священика. Мешкав у с. Верба, нині Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. Служив у Війську польському, поручник. З літа 1941 р. працював завідувачем фінансового відділу Вербської р-ної управи. Військовий референт Ковельського ОП ОУН (осінь 1941 — 01.1942). З весни 1943 р. в УПА. Імовірно, к-р сотні ім. І. Мазепи влітку 1943 р. К-т підстаршинської школи ім. С. Петлюри (23.08–25.09.1943). К-р 09 (031) куреня ім. Святослава (25.09.1943–5.01.1944). Після звільнення з посади курінного УПА пішов на співробітництво з нацистами. За однією з версій — вступив до Українського легіону самооборони й навесні 1944 р. виїхав з ним до Польщі.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 423. ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9038фп. Арк. 27, 32. Спр. 17582. Арк. 33; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 9; Спр. 10. Арк. 25. Спр. 32. Арк. 42зв, 48зв.

Луць Володимир (? , сучасна Львівська обл. — лютий 1944). Хорунжий УПА. Псевдо: «Лівар».

Служив у батальйоні «Нахтігаль» у званні чотаря (06–07.1941). Шеф канцелярії штабу 201-го шукбатальйону, цугфюрер (хорунжий) (12.1941–12.1942). Командував сотнею в курені, який у серпні 1943 р.

В. Сидор-«Крегул» привів з Радехівського р-ну Львівської обл. на Волинь. К-р загону ім. І. Богуна групи «Турів» (15.09–18.11.1943). Відтак обіймав посаду інспектора штабу групи «Турів». Взятий у полон партизанами 5-ї роти 1-го батальйону Сумського партизанського з'єднання в с. Сельці Володимир-Волинського р-ну 6.02.1944. Розстріляний після допиту.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 424; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9038фп. Арк. 27, 32; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 110. Спр. 2. Т. 6. Арк. 114; Ф. 13. Спр. 372. Т. 38. Арк. 295; Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху та націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954. Кн. 2 / Упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Київ; Торонто, 2011. С. 76; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы. Т. 2. 1944–1945. С. 709; ЦДАГОУ. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 84.

Марценко (Марценюк) Дмитро Герасимович (1912, с. Іваничі, нині Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. — ?). Вістун УПА. Псевдо: «Забережний».

Освіта — 4 класи народної школи. Служив у Війську польському. Під час німецької окупації — начальник поліції в Іваничах Порицького р-ну Волинської обл. К-р VI загону (сотні) УПА ім. Б. Хмельницького в Порицькому р-ні (квітень — липень 1943 р.), що належав до куреня М. Горобця-«Славка». К-р VIII сотні (08.1943–16.01.1944), яка з 25.09.1943 належала до куреня ім. Святослава загону ім. І. Богуна. Навесні — влітку 1944 р. служив у сотні А. Хіля-«Хоми» загону ім. І. Богуна. Подальша доля невідома.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 8000фп. Арк. 10, 25; Спр. 9754фп. Арк. 11, 12зв, 13; Спр. 11129. Арк. 16зв, 17зв.; Спр. 21532. Арк. 12зв, 24;

Спр. 22116. Арк. 23; Спр. 23018. Т. 2. Арк. 40. ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 143. Спр. 17. Арк. 18–19. Спр. 22. Арк. 15.

Мельник Олексій Юхимович (1919, с. Княже, нині Сокальської громади Червоноградського р-ну Львівської обл. — 2.05.1948, х. Крижова поблизу с. Охлопів, нині Квасівської громади Луцького р-ну Волинської обл.). Псевдо: «Чорноморець».

Член Юнацтва ОУН. У 1939 р. перейшов через кордон у ГГ, закінчив старшинський вишкіл ОУН (комендант — О. Карачевський-«Свобода») в с. Турковичі Грубешівського повіту (1941 р.). К-р ВОПу Володимирсько-Горохівського окружного проводу (квітень — травень 1943 р.). Комендант підстаршинської школи ім. С. Петлюри в загонах «Січ» та ім. І. Богуна (30.05–23.08.1943, 26.10.1943–19.01.1944). У ГО «Завихост» УПА-Північ командував загоном (160 бійців), який оперував у р-ні с. с. Шпиколоси, Матів, Ляшки, Фусів, Квасів, Княже (серпень — листопад 1944 р.). Розпустив загін через втрати в боях із ВВ НКВС. У грудні 1944 р. зібрав 45 осіб. Після «чистки», влаштованої обласним референтом СБ «Костем» (лютий — квітень 1945 р.), порвав із вищим проводом і нікому не підпорядковувався. У 1946 р. був провідником р-ну (с. с. Матів, Фусів, Смиків, Шпиколоси, Печихвости, Скабарівщина, Полюхне, Сільце, Квасів, Княже), який входив у Горохівський надр-н (провідник — Г. Трачук-«Хмара»). Мав боївку з 2-х осіб. Загинув у криївці під час бою з ОВГ МДБ.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 460; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9121фп. Арк. 9; Спр. 14108. Арк. 17зв, 19зв, 24зв, 54; Спр. 67853. Арк. 25; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67808. Арк. 11зв–13, 15, 26, 34; Спр. 67865. Арк. 25; Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Історико-краєзнавче дослідження. Луцьк: Терен, 2014. С. 187–189; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / Упоряд. : О. Вовк. Київ; Торонто, 1999. С. 117; Мазурець С.

Повстанськими стежками: розповіді очевидця. Луцьк: Надстир'я, 2002. С. 213; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 36; Спр. 32. Арк. 2зв–3, 48–48зв, 50зв.

Микитюк Павло Павлович (1914, с. Довгоноси, нині Люблинецької громади Ковельського р-ну, за ін. версією — смт. Турійськ, нині Волинської обл. — 13.07.1945, біля с. Довгоноси). Поручник УПА (по смертно). Псевдо: «Нерозлучний».

Член ОУН з 1930-х рр. Арештовувався 13.01.1938 польською поліцією. Звільнений у вересні 1939 р. Заарештований НКВС у 1940 р., урятувався 23.06.1941 під час розстрілів у ковельській в'язниці. З липня 1941 р. служив в у поліції Турійська. З березня 1943 р. — в УПА, сотенний 2-го куреня «Буг» загону «Озеро», оперував у Мацеївському р-ні Волинської обл. (літо — осінь 1943 р.). Після бою під Купичевом сотня тимчасово в грудні 1943 — січні 1944 рр. дислокувалася в Свинаринському лісі, відтак повернулася в загін «Пилявці» І. Климчака-«Павлюка» («Лисого»). Привів відділ до загону ім. І. Богуна й очолив сотню (травень — листопад 1944 р.). З листопада 1944 р. — к-р сотні бригади УПА «Пилявці» ЗГ «33» УПА-Північ. Загинув у бою з підрозділом ВВ НКВС поблизу с. Довгоноси. Тіло забрали в смт. Луків Турійського р-ну Волинської обл. 16.08.1945 одержав звання поручника УПА (по смертно).

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 465–466; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 5891фп. Арк. 11, 20; ГДА СБУ, м. Рівне. Спр. 76047фп. Арк. 60зв, Арк. 67; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67432. Арк. 50; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / Упоряд. : О. Вовк. Київ; Торонто, 1999. С. 542–543; Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 68.

Мишкевич Зіновій (1918, с. Звиняче, нині Луцького р-ну Волинської обл. — 16.10.1943, с. Руда, нині Володимир-Волинського р-ну). Псевдо: «Грізний».

У серпні 1943 р. — к-р сотні (імовірно, сільської самооборони) в с. Куповатиця (нині в складі с. Мислині) Горохівського р-ну, яка долучилася до III сотні. З початку жовтня — к-р 2-ї сотні 08 куреня загону ім. І. Богуна. Загинув у бою з польською поліцією.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 424. Арк. 11зв; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1; Спр. 32. Арк. 11–12, 68зв.

Москаленко Олександр Федорович (1911, м. Кривий Ріг, нині Дніпропетровської обл. — 19.07.1947, Транслаг, Магаданська обл. РРФСР). Псевдоніма не мав.

Закінчив 4 класи трудової школи в Кривому Розі (1922–1926). Після закінчення школи працював кур'єром, учнем машиніста електростанції, молотобійцем ковальського цеху заводу «Комуніст», лопатником, свердлувальником на руднику ім. Дзержинського.

У 1929–1930 рр. — змінний майстер з алмазного буріння руди на руднику Ачисай-Каракансай (Казахська АРСР, нині Туркестанська обл. Казахстану). Після повернення — на різних рудниках Кривого Рогу. Призваний до РСЧА, служив 1-м номером кулемета кулеметної роти 1-го батальйону 137-го піхотного полку 46-ї стрілецької дивізії, відтак к-ром відділення окремого батальйону зв'язку м. Коростені Житомирської обл. (16.12.1930–8.10.1935). Після звільнення працював молотобійцем і слюсарем у вагонному депо Південно-Західної залізниці (м. Коростень) (27.12.1935–9.02.1940). У 1938 р. призивався на 2-місячні курси вдосконалення комскладу в Києві, одержав звання «молодший лейтенант». З 9.02.1940 — знову в РСЧА, к-р взводу 7-ї роти 3-го батальйону 406-го стрілецького полку 124-ї стрілецької дивізії (м. Житомир). У червні 1940 р. полк передислокували на Буковину, у квітні 1941 р. — до м. Горохів Волинської обл.

З початком німецько-радянської війни — помічник к-ра 7-ї роти, яка оборонялася в р-ні с. с. Печихвости — Стрільче Горохівського р-ну. У ніч 23/24.06.1941 рота потрапила в оточення й була розбита, ті хто вижив розбіглися. Москаленко повернувся до родини в Горохів, працював на млині (21.09.1941—1.05.1943). Через загрозу арешту жандармерією звільнився й у с. Печихвостах вступив у III загін П. Скиби-«Мирона» (М. Новосада-«Грома»). Чотовий III сотні (6.05—10.06), сотенний (10.06—6.07) куреня М. Горобця-«Славка». У бою з німцями під Печихвостами дістав поранення запальною кулею. Лікувався в повстанських шпиталях в с. Підбереззі, Ревушках, Дулібах (рана спричинила остеомієліт правого передпліччя). 29.01.1944 в с. Ревушках Москаленка взяла в полон 7-ма рота Сумського партизанського з'єднання, після допиту відпустила. Переїхав з родиною на х. Вілька (нині у складі с. Сокиричі Ківерцівського р-ну Волинської обл.).

2.05.1944 перейшов лінію фронту, з'явився в Ківерцівський РВК, але був визнаний непридатним до служби. 10.09.1944 в Луцьку затриманий територіальним відділом НКДБ Ковельської залізниці, 15.11.1944 справу передали до ВББ УНКВС Волинської обл. 23.12.1944 ВТ військ НКВС Волинської обл. засуджений на 20 р. КТР. Помер у таборі Управління автотранспорту СВІТЛ (Північно-східний ВТТ, Магаданська обл. РРФСР).

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9753 (уся справа); ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 36—46зв.

Новосад Микола Іванович (? , с. Скабарівщина, нині Луцького р-ну Волинської обл. — 4.10.1945 або 1946, сучасний Ковельський р-н Волинської обл.). Псевдо: «Грім».

До війни служив офіцером у Війську польському, вчителював. За німецької окупації служив у поліції м. Горохова. К-р III сотні (друга пол. травня — 10.06.1943; 6.07 — перша пол. серпня 1943 р.) в Горохівському р-ні, заступник курінного «Славка» (червень — липень

1943 р.). Імовірно, працював слідчим у відділі ВПЖ загону ім. І. Богуна (осінь 1943 — січень 1944 рр.). У травні 1944 — к-р групи, яка будувала криївки, у другій пол. 1944 р. й до загибелі — референт СБ Горохівського р-ну, к-р боївки (11 чол.), підпорядковувався референту СБ ПЗК П. Залісному-«Петру». Підірваний у бункері в с. Кукуріки Старовижівського (нині Смідинська громада Ковельського) р-ну Волинської обл. в 1945 р. За ін. даними, у 1946 р. загинув через необережність із гранатою в одному із сіл біля Паридубського лісу (нині Смідинська громада).

Джерела і література: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 424. Арк. 13; Спр. 21493. Арк. 10, 27; Спр. 12530. Арк. 8, 11зв–12, 13; ГДА СБУ Ф. 6. Спр. 67865 Арк. 21; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 65, 196; Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Історико-краєзнавче дослідження. Луцьк: Терен, 2014. С. 92, 288; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 3а. Арк. 33; Спр. 14а. Арк. 82–84.

Овсянюк Кирило (1908, с. Скобелка, нині Луцького р-ну Волинської обл. — січень/лютий 1944). Псевдо: «Шелест».

У міжвоєнний період — діяч товариства «Просвіта», член ОУН. К-р Х загону у Вербському р-ні Волинської обл. (серпень — вересень 1943 р.). Шеф канцелярії (ад'ютант) куреня 07 ім. Б. Хмельницького загону ім. І. Богуна (друга пол. вересня 1943 р.). Шеф канцелярії загону ім. І. Богуна (жовтень 1943 — січень 1944). Загинув після бою з радянськими партизанами, підірвавшись на міні.

Джерела і література: Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Історико-краєзнавче дослідження. Луцьк: Терен, 2014. С. 288; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / Упоряд. : О. Вовк. Київ; Торонто, 1999. С. 494, 520, 523, 538, 539; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 11, 19; Спр. 5. Арк. 1, 13; Спр. 6. Арк. 37, 47, 48, 132; Спр. 7. Арк. 1; Спр. 7а. Арк. 4, 13; Спр. 11. Арк. 16; Спр. 12. Арк. 25; Спр. 38. Арк. 11, 14, 17.

Олієв Мір. Псевдо «Ташкент».

Уродженець м. Ташкента (Узбекистан). За національністю узбек. До війни працював учителем. Старший лейтенант РСЧА, потрапив у німецький полон (1941). Перебував у таборі для військовополонених м. Грубешеві (Польща), де вступив до узбецького підрозділу Вермахту. Перейшов до УПА, служив у ІХ сотні І. Дідуха-«Коршуна» (літо 1943 р.), к-р узбецького національного відділу загону ім. І. Богуна (16.08.1943–30.01.1944). Також редагував бюлетені мовами кавказьких народів і газету для уродженців Середньої Азії «Орта асія холкарі» на «Січі». 30.01.1944 з усім відділом перейшов на бік Сумського партизанського з'єднання. Подальша доля невідома.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 508; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9121фп. Арк. 28зв; Войцехович В. Партизани ідуть на захід. К.: Видавництво політичної літератури України, 1982. С. 136, 307; Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС — МВС, МДБ — КДБ 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ; Торонто, 2002. С. 133; Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал: грузини, росіяни, євреї... Львів: Часопис, 2015. С. 165–166; 246, 302; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 91; ЦДАГО України. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 158 Арк. 12зв–14; Спр. 161. Арк. 45, 48, 55–55зв, 54.

Пазюк Антон Михайлович (1918, кол. Застави біля Озютичів, нині Затурцівської громади Володимир-Волинського р-ну — 05.1945, за ін. даними, 1946). Псевдо: «Карпо», «Крига».

Член ОУН, за Польщі, імовірно, був судимий за націоналістичну діяльність. За німецької окупації служив в Озютичівській райполіції на

посаді заступника коменданта Ф. Цимбалюка, відтак працював у рибній промисловості. У 1943 р. — к-р сотні УПА, що діяла в Озютичівському (І) р-ні (дислокація в с. с. Мочулки, Синявка, Осьмиговичі, Лежахів та ін.). Сотенний у курені М. Ткачука-«Голуба» загону Ф. Цимбалюка-«Шума» (липень — вересень 1944 р.) в Губинському лісі (с. Губин). Загинув у бою з підрозділом ВВ НКВС — МВС. Батька комуністичний режим 4.06.1945 вислав на спецпоселення в Кіровську обл. РРФСР на 5 р. з конфіскацією майна.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 521; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 6138фп. Арк. 31, 46, 52зв, 106; Спр. 21138. Т. 1. Спр. 91; Спр. 23019. Т. 11. Арк. 221. Т. 12. Арк. 150–150зв; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68246. Т. 1. Арк. 16зв, 36, 39зв–40, 72; Ф. 72. Спр. 9. Арк. 14–14зв.

Пілішенко Андрій (1901, м. Луганськ — ?). Псевдо: «Бортенко» («А. Бортненко»), «А. Бортников», «Бортник».

Освіта — 5 класів середньої школи. Старший лейтенант РСЧА. К-р сотні 0322 куреня 08 (032) ім. Сагайдачного (17.10.1943–8.01.1944), сотні (24–30.01.1944) в загоні ім. І. Богуна. 30.01.1944 перейшов на бік Сумського партизанського з'єднання, видав партизанам інспектора штабу групи «Турів» В. Луня-«Лівара» в с. Селець Володимир-Волинського р-ну. Подальша доля невідома.

Джерела і література: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 8053фп. Арк. 67; Спр. 9038фп. Арк. 27, 32; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / Упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 98, 105; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 156, 158; Спр. 16. Арк. 119–119зв; Спр. 17. Арк. 23; ЦДАГО України. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 9, 12зв–13.

Резнюк Григорій Тимофійович (1920, с. Андріївка, нині Михайлівської громади Полтавської обл. — ?). Псевдо: «Кубанець».

У 1930–1937 рр. навчався в Андріївській неповно-середній школі. Член комсомолу з 1936 р. Закінчив курси трактористів в с. Селещина (1938), у 1939 р. три місяці працював у Ворошиловграді. Призваний у вересні 1939 р. до РСЧА, служив у 71-му гаубичному артилерійському полку (м. Перемишль), 15.06.1941 переведений до 2-го легко-артилерійського полку в м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) на посаду шофера, червоноармієць.

З початком німецько-радянської війни брав участь у боях. У серпні 1941 р. потрапив у полон в р-ні Бердичева, утримувався в таборах Білої Церкви, Житомира, Рівного. У березні 1942 р. відпущений з полону додому, але залишився проживати у господаря в с. Річиця Тучинського р-ну Рівненської обл. У липні (серпні) 1943 р. долучився до сотні С. Трохимчука-«Недолі», за 3–4 тижні перейшов до сотні П. Цинка-«Цигана», після 3–4 днів відряджений до старшинської школи «Дружинники» (комендант Л. Крисько-«Горинь»), яку закінчив у грудні 1943 р. З березня 1944 р. — інтендант у загоні ім. І. Богуна, з листопада — на аналогічній посаді в бригаді Г. Троцюка-«Верховинця» УПА-Північ.

22.01.1945 р. під час бою з групою 220-го полку ВВ НКВС на х. Крупин біля с. Щедрогір Ратнівського р-ну Волинської обл. отримав два поранення і був захоплений в полон. 24.05.1945 ВТ військ НКВС Брестської обл. за ст. ст. 63-2, 76 КК БРСР засуджений до розстрілу. Військова колегія Верховного Суду СРСР 4.07.1945 замінила розстріл на 20 р. КТР. Подальша доля невідома. Верховний Суд України перекваліфікував звинувачення проти Резнюка на ст. 56-17 КК УРСР і постановив вважати його засудженим на 10 р. позбавлення волі. Решту звинувачень скасували за відсутністю складу злочину.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 22687 (уся справа); ЦАМО. Ф. 58. Оп. 977520. Д. 482 (ОБД Меморіал URL: <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=62250445>).

Семенюк Микола Пилипович (1917, с. Великий Черевач (згодом — Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл., нині Зона відчуження) — ?). Псевдо: «Орел».

Член комсомолу з 1937 р. За цивільною освітою — ветеринарний фельдшер. У Червоній армії з 1939 р., призваний Чорнобильським РВК, лейтенант. Як к-р роти 791-го стрілецького полку 135-ї стрілецької дивізії 15.08.1941 потрапив до німецького полону в м. Коростені Житомирської обл. Чотовий сотні 0322 (жовтень 1943 р.), заступник к-ра 032 куреня ім. Сагайдачного загону ім. І. Богуна (листопад — грудень 1943 р.), курінний, начальник і викладач старшинської школи «Лісові чорти» (січень 1944 р.). 30.01.1944 перейшов на бік Сумського партизанського з'єднання. На 2.11.1944 перебував у лавах 1-ї УПД ім. С. Ковпака. Подальша доля невідома. Історик Я. Антонюк помилково ототожнив М. Семенюка із сотенним УПА Герасименком.

Джерела: ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 111; ЦДАГО України. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 9, 12зв–13; Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС — МВС, МДБ — КДБ 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945 / Упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ; Торонто, 2002. С. 144; ОБД Меморіал URL: <https://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=85391541>.

Скиба Павло Герасимович (1919, с. Квасів, нині Луцького р-ну Волинської обл., за ін. даними, с. Фусів, нині Червоноградського р-ну Львівської обл. — 1948). Псевдо: «Мирон», «Ромко».

З 1938 р. станичний ОУН. Нелегально в жовтні 1939 р. виїхав до Польщі, з 1940 р. у с. Криниця Нова (Польща), пройшов тримісячний військовий вишкіл Абверу. Станом на квітень — травень 1943 р. — к-р III загону УПА (Горохівський р-н). Очолював 08 курінь загону ім. І. Богуна (друга пол. вересня 1943 р.). За деякими даними, восени 1943 р.

працював у ВПЖ загону ім. І. Богуна на «Січі». За даними партизанів Сумського з'єднання, станом на січень 1944 р. очолював Горохівський РП ОУН. Заступник курінного В. Левочка-«Юрченка» ВО «Буг» УПА-Захід на Холмщині (травень 1944 р.), к-р чоти та сотні добровольців з ВО «Буг» у старшинській школі «Олені» (червень — липень 1944 р.), яку закінчив. Організатор чоти (лютий — травень 1945 р.). Чотовий сотні «Тигри» (25.05.1945 — жовтень 1945 р.) ТВ «Климів» ВО «Буг». Звинувачувався в роботі на НКВС, але слідство СБ не знайшло доказів. У кінці 1945 р. діяв на Горохівщині з боївкою О. Мельника-«Чорноморця». Загинув у бою з підрозділом МДБ в Радехівському р-ні Львівської обл. Відзначений наказом УГВР від 16.10.1948 Срібним Хрестом Заслуги.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 607–608; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 9038фп. Арк. 27; Спр. 9753. Арк. 10, 22зв, 14зв; Спр. 14018. Арк. 16; Спр. 12530. Арк. 12зв–13; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67808. Арк. 11зв–13; Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна Округа УПА «Буг» 1943–1952. Документи і матеріали / Упоряд. В. Мороз. Кн. 1. Київ; Торонто, 2008. С. 312, 537, 541, 647; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 14а. Арк. 87; Спр. 32. Арк. 36зв.

Сусь Михайло Максимович (1925, с. Пильгани, нині Мар'янівської громади Луцького р-ну Волинської обл. — 18.08.1944, Луцьк). Псевдо: «Вишня», «Сокіл».

Освіта — 5 класів школи (1931–1937). Працював у господарстві, згодом на торфорозробках (1941–1942), після — вдома шапкарем. Чотовий V сотні Герасименка в курені М. Горобця-«Славка» (червень — липень 1943), к-р V сотні куреня М. Ткачука-«Голуба» (серпень — вересень 1943 р.). З листопада 1943 р. — кущовий провідник с. с. Пильгани, Бужани і Ржищів Берестечківського (нині Луцького) р-ну Волинської обл. 18.05.1944

заарештований Берестечківським РВ НКВС. 14.06.1944 засуджений за ст. ст. 54-1а та 54-11 до розстрілу. Реабітований 12.09.1995.

Джерела і література: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 5371фп. Арк. 12–12зв, 14зв, 24; Спр. 8441фп (уся справа); Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 64, 86–87, 89; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 — грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. Київ; Торонто, 2007. С. 117.

Ткачук (він же Білозір) Микола Мартинович (1913, с. Холопичі, нині Затурцівської громади Володимир-Волинського р-ну — 7.02.1947, Садівський ліс Луцького р-ну Волинської обл.). Псевдо: «Голуб», «Буря».

Служив поліцистом у с. Війниця Локачинського р-ну, у березні 1943 р. дезертирував і перейшов у підпілля. Належав до проводу Володимирсько-Горохівської округи ОУН (весна — літо 1943 р). Перебрав командування куренем М. Горобця-«Славка» (не пізніше середини серпня — середина вересня 1943 р.). Організатор і к-р куреня 07 ім. Б. Хмельницького загону ім. І. Богуна (14.09 — кін. жовтня 1943 р.). Імовірно, очолював карну сотню загону ім. І. Богуна на «Січі» (осінь 1943 — зима 1944). Курінний у загоні Ф. Цимбалюка-«Шума» (червень — серпень 1944 р.), що діяв у південно-східній частині Свиначинського лісу. 30.08.1944 відсторонений від посади. Лікував поранення ноги в польовому шпиталі в лісі «Хмарина Долина» (Локачинський р-н). Провідник Сенкевичівського РП ОУН. Розстріляний 7.02.1947 боївкою СБ ОУН П. Ковальчука-«Петра» в Садівському лісі Луцького р-ну Волинської обл. За іншою версією — загинув у бою з ОВГ МДБ.

Джерела і література: Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто; Львів, 2014. С. 656; ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 8194фп. Т. 2. Арк. 36, 71; Спр. 9762фп. Арк. 12зв; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 23018. Т. 2. Арк. 48;

Спр. 68246. Т. 1. Арк. 39, 73; Ф. 6. Спр. 39713. Т. 2. Арк. 30; Коханська Г. З Україною в серці. Спомини. Торонто; Львів, 2008. С. 74; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук; І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 132; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1; Спр. 32 Арк. 21.

Швець Максим Федосійович (1914, с. Пединівка, нині Звенигородського р-ну Черкаської обл. — 21.10.1944, с. Іваничі Волинської обл.). Псевдо: «Залізник».

До війни — член колгоспу ім. Сталіна в с. Пединівка. Працював трактористом (1934–1937). У травні 1937 р. призваний до РСЧА, з 1940 р. — молодший лейтенант, к-р взводу в 1-му батальйоні 622-го стрілецького полку 124-ї дивізії. На початку німецько-радянської війни полк оборонявся в Порицькому р-ні Волинської обл. 23–28.06.1941 батальйон потрапив в оточення. Швець вийшов з оточення з трьома товаришами, з якими 5.07.1941 в с. Красне під Луцьком потрапив у полон. Утримувався в таборі для військовополонених м. Холма. 1.11.1941 відпущений з полону під час звільнення західняків. Проживав у с. Радовичах Порицького р-ну, працював трактористом (5.12.1941–05.1943). У травні 1943 р. в с. Ляхові вступив у VI загін «Забережного» на посаду чотового, займався вишколом бійців. З липня 1943 р. — заступник сотенного VI сотні (згодом — сотні 0321 куреня ім. Сагайдачного). К-р артилерійської батареї куреня 032 ім. Сагайдачного (11.12.1943–5.01.1944). У березні 1944 р. призначений військовим референтом Локачинського р-ну, але до обов'язків не приступив. Після вигнання нацистів працював механіком-трактористом на ст. Іваничі. 14.08.1944 заарештований відділом СМЕРШ в/ч 23308, 7.09.1944 переданий у Володимир-Волинський РВ НКДБ. Засуджений на показовому процесі військово-польовим судом 50-ї стрілецької дивізії до смертної кари. Публічно повішений в с. Іваничах.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 21532 (уся справа); ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 25; Спр. 22. Арк. 13. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 68. Арк. 193–196; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 92–93; ЦДАВО України. Спр. 6. Оп. 1. Арк. 12.

Хіль Андрій (21.09.1921, с. Шолохове, нині Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. — ?). Старший вістун УПА. Псевдо: «Хома».

Жив у с. Марковичі Локачинського р-ну Волинської обл. За німецької окупації — комендант сільської поліції в Горохівському р-ні. Улітку 1943 р. — займався військовим вишколом молоді в Локачинському р-ні (імовірно, як районний військовий референт), перебував при II загоні «Віктора», брав участь у боях. К-р сотні 0321 куреня 032 ім. Сагайдачного (4(8).10–11.12.1943). Сотенний у загоні ім. І. Богуна під командуванням О. Громадюка-«Острізького» (весна — осінь 1944 р.). Після того, як сотня розбіглася на Поліссі, «Хому» в покарання відрядили на південь області для переформування. Призначений к-ром чоти особистої охорони к-ра С. Ковалюка-«Рубашенка» (кін. грудня 1944 р.). Очолював кінний відділ (10–12 осіб), який діяв у Завидівському лісі (лютий — осінь 1945 р.). Подальша доля невідома.

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Ф. П. Спр. 8054. Арк. 12; Спр. 12517. Арк. 15; Спр. 12375. Арк. 12, 18, 33; Спр. 22116. Арк. 43зв, 45зв, 98–99; Спр. 67853. Арк. 24; Ф. 2. Оп. 55. Спр. 7. Т. 1. Арк. 109зв; Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа «Буг». Документи і матеріали 1943–1952 / Упоряд. В. Мороз. Кн. 1. Київ; Торонто, 2009. С. 570, 572; ЦДАВО України. Спр. 16. Арк. 107–107зв.

Шпак Нестор Давидович (1901, с. Ставки, нині Оваднівської громади Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. — 18.06.1956, Воркутлаг). Псевдо: «Вітер».

Освіта — 4 класи школи. Тесля за фахом. Заарештовувався Вербським РВ НКВС (квітень — 26(23).06.1941) через те, що був головою «Просвіти» і за звинуваченням в намірах перейти кордон з окупованою Польщею. Вийшов на волю з Володимир-Волинської в'язниці з початком німецько-радянської війни. За німецької окупації призначений заступником голови управи Вербського р-ну (08.1941–04.1943). Звільнений з посади через підозру у зв'язках з націоналістами (агітував поліцію переходити в УПА). Жив у с. Ставках (квітень — травень 1943). У квітні вступив в ОУН, долучився до боївки провідника ОУН Вербського р-ну Л. Пашечка-«Данила». Військовий референт Вербського (Х) р-ну (літо 1943 р.). Рятуючись від переслідування жандармерією, вступив у загін «Січ», к-р сотні ім. І Мазепи (серпень — вересень 1943), куреня 08 ім. Сагайдачного (4(8).10–19.11.1943). Після розгрому «Січі» радянськими партизанами проживав удома в с. Ставках. Мобілізований німцями на риття окопів (квітень — травень 1944 р.). Відтак Шпака з дружиною й дітьми евакуювали вглиб німецького тилу (за ін. даними, втік). Проживав з родиною в с. Вілька-Окопська на Холмщині. 7.06.1945 переселився в с. Ягодин Любомльського р-ну Волинської обл. Під іменем Власюка Хоми Давидовича працював бригадиром будівельної бригади в колгоспі «Зоря комунізму». 15.09.1951 заарештований Оваднівським РВ МДБ. 20.11.1951 засуджений ВТ військ МДБ Волинської обл. на 25 р. ВТТ. Помер у Воркутинському ВТТ (м. Інта, Комі АРСР).

Джерела: ГДА СБУ, м. Луцьк. Спр. 17582 (уся справа); Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1944. Нові документи / Упоряд. В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто, 2010. С. 104; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 9; Спр. 12. Арк. 11; Спр. 29. Арк. 170–172; Спр. 32. Арк. 48зв.